

Основи наукових досліджень в бухгалтерському обліку

С.Ф. Легенчук, М.Ю. Чік, Г.Ю. Хоменко

Основи наукових досліджень в бухгалтерському обліку

Електронне видання

Навчальний посібник
2020

С.Ф. Легенчук, М.Ю. Чік, Г.Ю. Хоменко

**ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ**

Електронний навчальний посібник

2020 р.

УДК 657:001.891(075)
ЛЗ8

Рекомендовано Вченою радою
Державного університету «Житомирська політехніка»
(Протокол № 3 від 22.05.2020 р.)

Рецензенти:

Антонюк Олена Ростиславівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування;

Усаценка Ольга Вікторівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і аудиту НТУ «Дніпровська політехніка»;

Петрук Олександр Михайлович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів і кредиту Державного університету «Житомирська політехніка».

Об4 Основи наукових досліджень в бухгалтерському обліку: електронний навч. посібник / С.Ф. Легенчук, М.Ю. Чік, Г.Ю. Хоменко Житомир: Державний університет «Житомирська політехніка», 2020. 280 с.

ISBN 978-966-683-692-5

В електронному навчальному посібнику розкрито загальне розуміння процесу наукового пізнання, науки та наукової діяльності, висвітлено питання історичного розвитку науки як суспільного явища в контексті застосування парадигмального підходу. Висвітлено історичні аспекти формування наукових кадрів, розкрито особливості їх підготовки на сучасному етапі та порядок одержання наукових ступенів та звань. Обґрунтовано особливості становлення бухгалтерського обліку як науки, розглянуто облікові теорії та його основи, розкрито основні етапи проведення наукового дослідження в сфері бухгалтерського обліку. Розглянуто порядок підготовки окремих наукових робіт в сфері бухгалтерського обліку.

Видання призначене для викладачів та студентів закладів вищої освіти, які здійснюють наукові дослідження в сфері бухгалтерського обліку.

ISBN 978-966-683-692-5

© Житомирська політехніка, 2020

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. НАУКА ТА ІСТОРІЯ ЇЇ РОЗВИТКУ	5
Тема 1. Процес пізнання та його генезис як основа наукової діяльності	5
1.1. Визначення процесу пізнання	5
1.2. Форми та елементи процесу пізнання	6
1.3. Типи процесу пізнання	12
Тема 2. Поняття науки і наукової діяльності	19
2.1. Знання як основа науки і наукової діяльності	19
2.2. Визначення, характеристика науки та її види	21
2.3. Наука як сукупність знань	26
2.4. Характеристика, суб'єкти та об'єкти науки як діяльності	31
Тема 3. Історія розвитку науки та наукознавства	38
3.1. Причини, історичні етапи та періоди розвитку науки	38
3.2. Наукові революції та їх наслідки	44
3.3. Суть, характеристика та історія розвитку наукознавства	48
РОЗДІЛ 2. НАУКОВІ КАДРИ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ, ПІДГОТОВКА ТА КВАЛІФІКАЦІЯ	57
Тема 4. Історичний екскурс до питання підготовки наукових кадрів	57
4.1. Генеза зародження вищої школи	57
4.2. Історія формування та розвитку рівнів освіти	63
4.3. Історія формування та розвитку наукових ступенів і вчених звань	67
4.4. Наука і освіта в Україні у ХІХ-ХХ ст.	72
Тема 5. Підготовка наукових кадрів в Україні	78
5.1. Характеристика рівнів та ступенів вищої освіти	78
5.2. Наукові ступені та вчені звання	80
РОЗДІЛ 3. ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ БУХГАЛТЕРСЬКИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	91
Тема 6. Бухгалтерський облік у системі наук	91
6.1. Особливості становлення бухгалтерського обліку як науки	91
6.2. Характеристика облікових теорій	100
6.3. Основи науки бухгалтерський облік	103
Тема 7. Наукові дослідження у галузі бухгалтерського обліку	121
7.1. Загальний порядок та програма проведення наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку	121
7.2. Основні види наукових робіт у галузі бухгалтерського обліку	124
7.3. Підходи до успішного здійснення наукового дослідження та оцінка його ефективності	137
Тема 8. Порядок визначення об'єкта, актуальності, мети і завдань наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку	143
8.1. Об'єкт і предмет наукового дослідження	143
8.2. Актуальність і новизна наукового дослідження	147
8.3. Мета і завдання дослідження	153

Тема 9. Інформаційне забезпечення бухгалтерських наукових досліджень	163
9.1. Визначення та класифікація інформації	163
9.2. Джерела інформації в бухгалтерських наукових дослідженнях	168
9.3. Методика пошуку джерел наукової інформації	174
9.4. Аналіз, інтерпретація та узагальнення наукової інформації	181
Тема 10. Оформлення результатів бухгалтерських наукових досліджень	194
10.1. Стиль, мова та загальний порядок оформлення бухгалтерської наукової роботи	194
10.2. Порядок формування окремих елементів наукової роботи	199
10.3. Оформлення списку використаних джерел	205
РОЗДІЛ 4. ПОРЯДОК ПІДГОТОВКИ ОКРЕМИХ НАУКОВИХ РОБІТ В СФЕРІ ОБЛІКУ	210
Тема 11. Методика підготовки тез наукової доповіді	210
11.1. Загальні вимоги до тез наукової доповіді	210
11.2. Типи тез, класифікація способів та алгоритм написання тез	212
11.3. Приклад написання тез наукової доповіді у галузі бухгалтерського обліку	215
11.4. Методика підготовки доповіді на конференції	220
Тема 12. Порядок написання наукової статті	228
12.1. Поняття та сучасні види наукових статей	228
12.2. Методика написання наукової статті	231
12.3. Окремі вимоги до написання наукової статті	239
12.4. Опублікування наукової статті	241
12.5. Основні помилки при написанні наукової статті	242
ДОДАТКИ	249
ОСНОВНА ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	270

РОЗДІЛ 1

НАУКА ТА ІСТОРІЯ ЇЇ РОЗВИТКУ

Тема 1. Процес пізнання та його генезис як основа наукової діяльності

1.1. Визначення процесу пізнання

Наука тільки тоді є наукою, коли вона рухається. Цей процес більшість науковців ототожнюють з процесом пізнання. *Пізнання* – це процес здобуття і розвитку знання, постійного його поглиблення, розширення та вдосконалення з метою здійснення наукових досліджень.

Загальне вчення про пізнання дає філософська теорія пізнання – *гносеологія* (від давньогрец. «гносис» – пізнання; «логос» – учення, наука). Інколи цей розділ філософії називають *епістемологією* (від давньогрец. «епістема» – знання, наука; «логос» – учення). Різні сторони процесу пізнання досліджуються низкою спеціальних наук: пізнавальною психологією, історією науки, соціологією науки, філософією та ін. Пізнанням називається як сам процес, так і результат цього процесу. Нове, незалежне від внутрішнього і зовнішнього досвіду пізнання, може виникнути тільки як наслідок творчої фантазії.

У науковому пізнанні істинним має бути не тільки його результат, але й спосіб отримання цього результату – метод. *Метод* – це система приписів, принципів, вимог, які орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретного завдання, досягненні певного результату пізнання і дії. Основна функція методу – регулювання різних форм діяльності (в тому числі і науково-пізнавальної). Вчення про систему методів, теорію методів називається *методологією*.

Усі методи наукового пізнання за ступенем узагальнення і сферою дії поділяються на такі основні групи (рис. 1.1):

Рис. 1.1. Методи наукового пізнання

До *філософських* методів наукового пізнання належать діалектичний і метафізичний. *Діалектичним* є метод пізнання дійсності в її суперечливості, цілісності і розвитку. *Метафізичний* метод – метод, протилежний діалектичному, з його допомогою розглядають явища поза їх взаємним зв'язком і розвитком.

До *загальнонаукових* методів наукового пізнання належать: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, дедукція, індукція, моделювання, аналогія, логічний та історичний.

До спеціальних методів наукового пізнання належать методи конкретних наук: метод мічених атомів у біології; методи додавання, віднімання, множення, ділення в математиці; методи зважування, вимірювання у фізиці; методи анкетування в соціології тощо. Вони вивчаються тими науками, в яких використовуються.

Для сучасної науки пізнання характерне намагання використовувати різноманітні методи і прийоми дослідження в їхньому поєднанні і взаємодії, оскільки пізнання – це процес цілеспрямованого, активного відображення дійсності у свідомості людини, зумовлений суспільно-історичною практикою людства.

1.2. Форми та елементи процесу пізнання

Пізнання людиною світу, формування пізнавальних образів починаються з «чуттєвого контакту зі світом», з «живого споглядання», «чуттєво-сенситивного відображення» та раціонального пізнання (рис. 1.2).

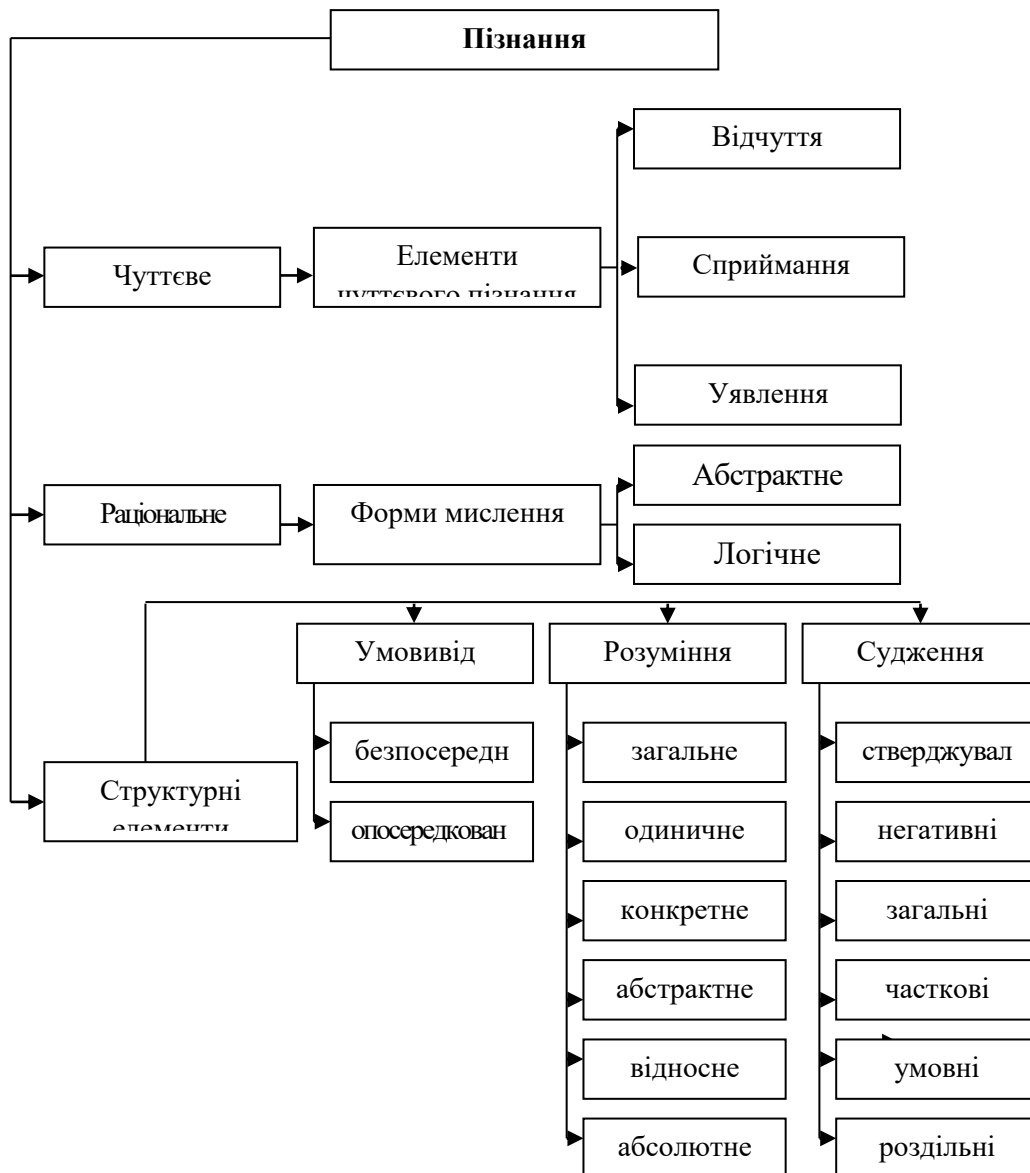

Рис. 1.2. Форми пізнання та його елементи

Основними елементами *чуттєвого пізнання* є відчуття, сприймання, представлення та уявлення.

Відчуття – це відображення окремих властивостей предметів та явищ внаслідок їхнього безпосереднього впливу на органи чуття людини; ті канали, які зв'язують суб'єкт із зовнішнім світом; компонент чуттєвого образу і компонент діяльності, реакції організму. Але, будучи результатом безпосереднього впливу лише окремих властивостей і сторін об'єктів, відчуття, хоч і є джерелом пізнання, дає не цілісну характеристику дійсності, а лише односторонню її картину.

Особливість відчуттів у тому, що в них відбиваються окремі сторони і властивості предметів і явищ матеріального світу, внутрішній стан організму при безпосередньому впливі на органи чуття людини (рецептори) матеріальних подразників. У цьому сенсі можна сказати, що нерухоме око незряче, нерухома рука – не орган пізнання.

Суб'єктивність відчуттів означає, що вони, по-перше, не існують окремо від суб'єкта особистості, по-друге, певним чином залежать від організованих органів відчуття, нервової системи, мозку, їх стану, від рівня розвитку практики і знань людства.

Усі відчуття поділяють на види, представлені на рис. 1.3.

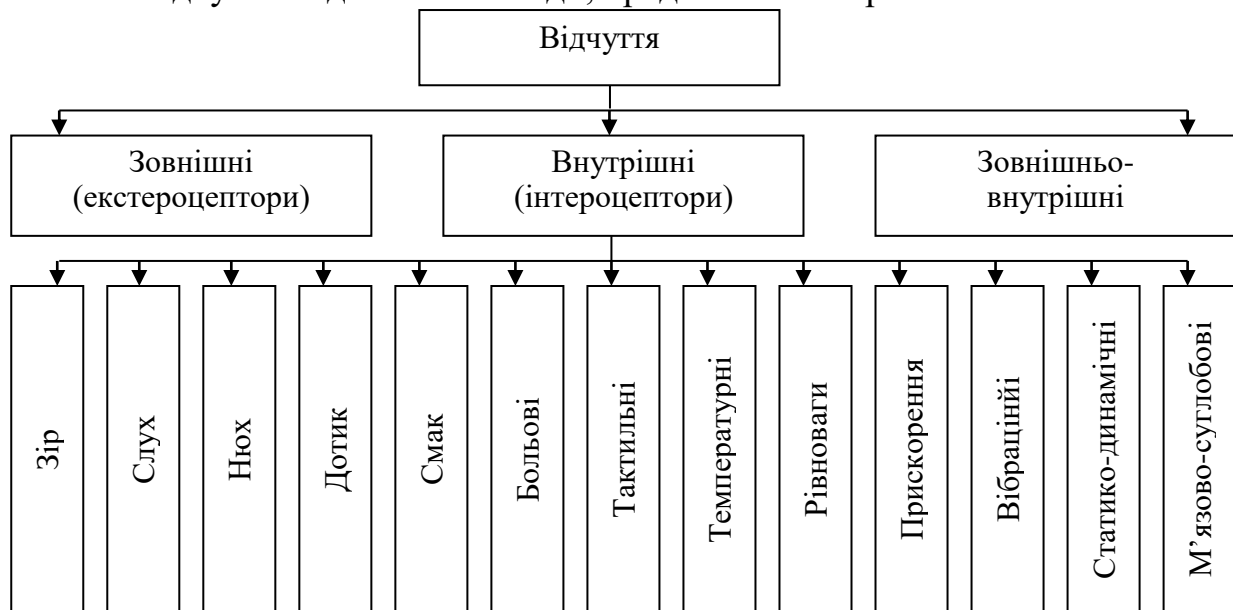

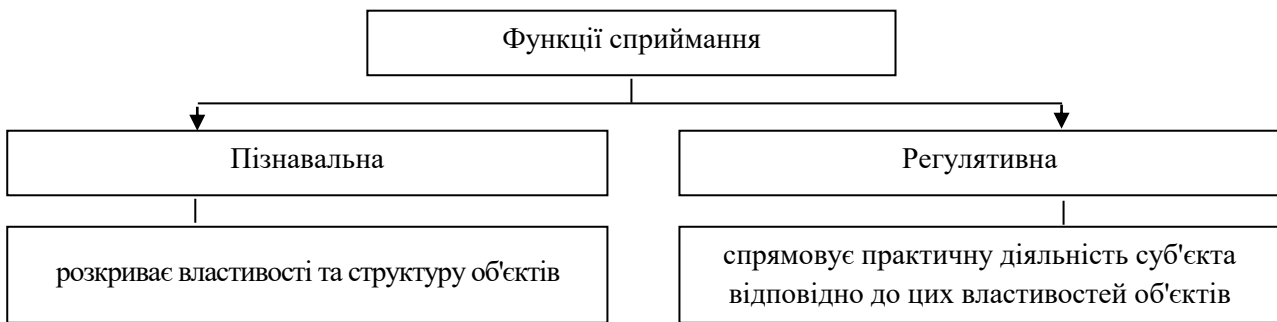
Рис. 1.3. Класифікація відчуттів

Більш складною формою чуттєвого пізнання є *сприймання* – чуттєве відображення предметів і явищ дійсності в сукупності притаманних їм властивостей при безпосередній дії їх на органи чуття людини; цілісний, багатоаспектний чуттєвий образ дійсності, який виникає на основі відчуттів, але не є їхньою механічною сумою.

Візьмімо, наприклад, апельсин. Він має певну форму, розмір, кольорову гаму, букет запахів і т.д. Але всі ці відчуття при сприйнятті апельсина не фіксуються окремо. Ми сприймаємо його як щось цілісне.

Формування сприйняття як суцільних образів з відчуттів можливе тому, що насправді адекватно сприймаються предмети, які поєднують різні сторони, властивості і ознаки, що відбиваються у відчуттях. Здатність же суб'єкта створювати сприйняття формується у практиці. Наприклад, дорослі люди, які вперше побачили (прозріли), не здатні відразу формувати зорові відчуття у певний образ.

Це якісно нова форма чуттєвого відображення дійсності, яка виконує дві взаємозв'язані функції (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Функції сприймання

Відчуття і сприймання хоч і виступають у процесі пізнання основою, на якій виникає знання про внутрішні та зовнішні властивості дійсності, є конкретно-ситуативними формами чуттєвого відображення, що обмежує їхні можливості та активність у відображенні дійсності і вимагає переходу до більш високої форми – уявлення.

Уявлення – це чуттєвий образ, форма чуттєвого відображення, яка відтворює властивості дійсності за відображеними у пам'яті відбитками предметів, що раніше сприймалися суб'єктом; чуттєвий образ предмета, який уже не діє на органи чуття людини; узагальнений образ дійсності. Воно формується на основі відчуттів і сприймань, отриманих у минулому досвіді, і складається без безпосереднього впливу цих предметів на органи чуття. Для уявлення характерна нова риса – *узагальнення*, тобто більш глибоке відображення предмета. Уявлення – джерело уяви, фантазії. На його основі можна формувати не тільки образи того, що є, а й того, що не існує в дійсності. Наприклад, образ невідомого літаючого об'єкта (НЛО). Але фантастичний образ поєднує в собі елементи образів, що відображають те, що існує в світі. Це означає, що будь-які уявлення у своїй основі ще мають чуттєво-наочного, предметно-образного характеру.

Уявлення поділяють на образи пам'яті та образи уяви і виконують такі функції (рис. 1.5).

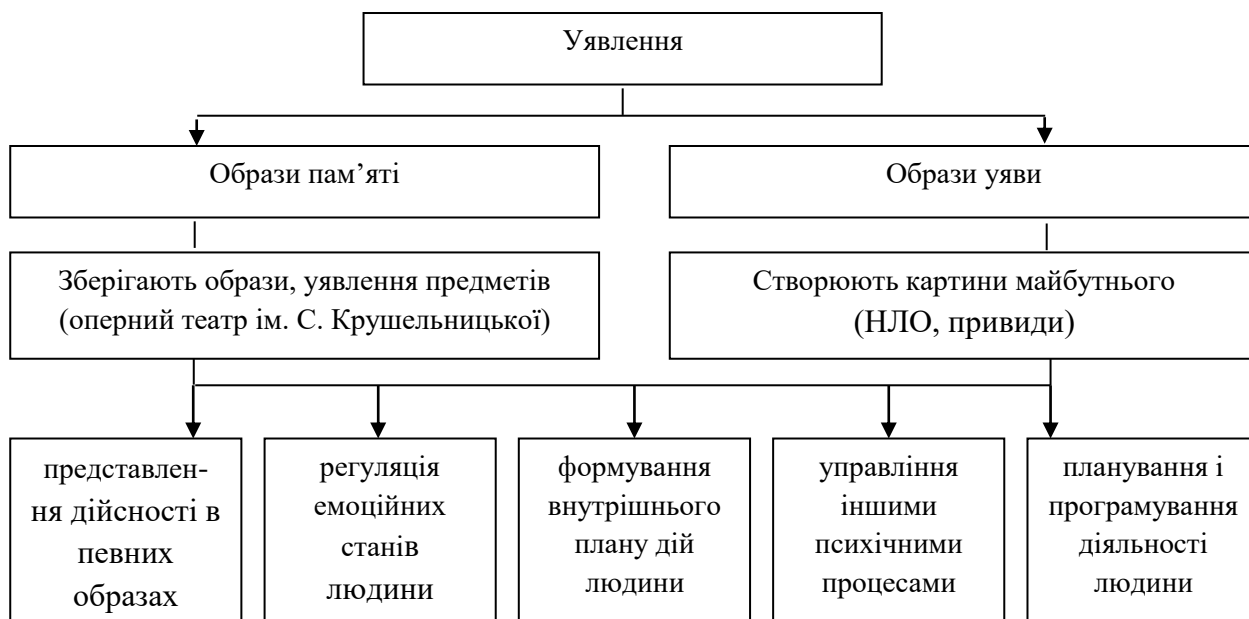

Рис. 1.5. Види та функції уявлення

Чуттєве відображення і його основні форми хоч і є необхідною стороною пізнання, все ж обмежені у своїх можливостях давати істинне знання, оскільки чуттєво предмет завжди переживається в безпосередній єдності із суб'єктом. Тому знання про дійсність, якою вона є, незалежно від суб'єкта, досягається подальшим розвитком форм пізнання, які виводять за межі безпосередньої чуттєвості. Такою вищою сферою в порівнянні з чуттєвим відображенням, якісно новим рівнем відображення дійсності є раціональне пізнання, діяльність мислення. Розрізняють такі форми мислення: абстрактне та логічне.

Абстрактне мислення є не тільки засобом проникнення у внутрішню сутність речей, засобом відображення законів і закономірностей, що визначають їхнє буття, але і являє собою творчий, активний процес постановки та вирішення проблем. Тому воно є вищим ступенем пізнання.

Особливості цієї сторони пізнання полягають в наступному:

По-перше, абстрактне мислення є опосередкованим відображенням світу. Воно складається і розвивається лише на основі чуттєвого відображення і пов'язане із зовнішнім світом через органи відчуття.

По-друге, абстрактне мислення – це узагальнене відображення дійсності. Порівнюючи й аналізуючи дані органів відчуття, мислення виділяє подібні, загальні ознаки і властивості у різних предметів дійсності. При цьому паралельно йде процес виділення істотних властивостей, ознак для предметів, що аналізуються. Наприклад, порівнюючи між собою такі явища, як падіння кинутого каменю на землю, своє власне падіння, зигзагоподібне і повільне «приземлення» пера, розум людини помічає те спільне у цих різних з точки зору споглядання явищах, – усі вони падають на землю, притягуються землею.

По-третє, абстрактному пізнанню властива і така риса, як конкретизація. Вона виражається в тому, що мислення (пізнання) не зупиняється на ступені абстракції (загального висновку, правила, закону), а на їх основі шляхом тих же операцій аналізу і синтезу, порівняння застосовує узагальнене знання до нових фактів, приватних, окремих процесів. На основі таких операцій мислення встановлює, що в цих нових досліджуваних процесах і фактах відповідає досягнутому узагальненню, законам і т.д. і що не відповідає, вимагає формулювання нових висновків і законів.

Логічне мислення – це здатність мислити точно й послідовно, не допускаючи суперечностей у своїх міркуваннях, та вміння виявляти логічні помилки. Ці якості мислення мають велике значення у будь-якій галузі наукової та практичної діяльності, у тому числі і в роботі бухгалтера, яка потребує точності мислення, обґрунтованості висновків. Міркування, в яких немає суворості логіки, а натомість присутні непослідовність і суперечності, ускладнюють справу і можуть стати причиною бухгалтерської чи податкової помилки.

Отже, розгляд чуттєвого та раціонального пізнання засвідчує: кожен із них є необхідним, але недостатнім для пізнання загалом, кожен має не тільки переваги, а й недоліки. Постає досить очевидне питання: що є структурними елементами пізнання як процесу?

Виокремлюють три основних структурних елементи процесу пізнання: розуміння, судження, умовивід.

Розуміння – це структурний елемент пізнання, в якому відображається сутність об'єкта і дається його всебічне пояснення. Розуміння як знання сутності, знання про загальне і закономірне формується врешті-решт на основі практики, оскільки саме в процесі практики суб'єкт може визначити суттєві і несуттєві сторони дійсності. У процесі розуміння предмети та явища відображаються в їхніх діалектичних взаємозв'язках та розвитку. Зміна понять є результатом зміни наших знань про дійсність або самої дійсності, що відображається на процесі розуміння. Якщо нові знання не вкладаються в рамки старих понять, то відбувається зміна понять, уточнення їхнього змісту або створення нових.

Розрізняють такі види розуміння: загальне, одиничне, конкретне, абстрактне, відносне й абсолютне. Розуміння своїм логічним змістом відтворює таку діалектичну закономірність пізнання, як зв'язок одиничного, особливого і загального, хоч у процесі розуміння вони є неподільними. Їхній поділ та виявлення залежностей розкривається в судженні. Наприклад, у визначенні «університет – заклад вищої освіти» відображена така сутнісна ознака цієї інституції, яка відрізняє її від інших закладів.

Розуміння включає такі елементи (рис. 1.6).

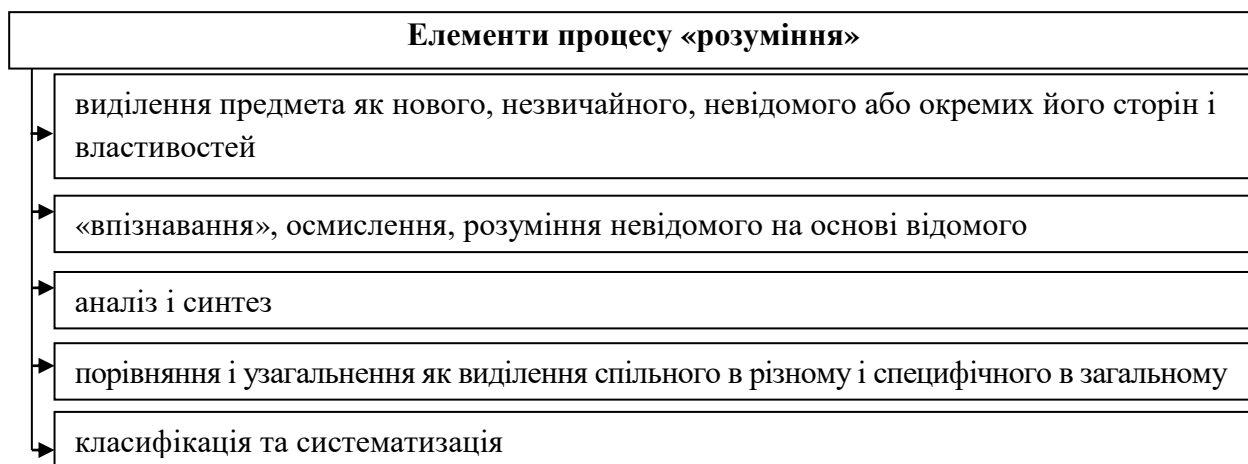

Рис. 1.6. Операції мислення, на яких ґрунтується розуміння

Судження – це елементарний найпростіший структурний елемент вираження змісту розуміння, така логічна форма мислення, в якій стверджується або заперечується щось стосовно об'єкта пізнання. У судженнях виражається зв'язок між поняттями, розкривається їхній зміст, дається визначення.

Розрізняють такі види суджень: стверджувальні, негативні, загальні, часткові, умовні та роздільні. Класифікація суджень відображає загальний напрям пізнавального процесу від одиничного до особливого і далі до загального (рис. 1.7).

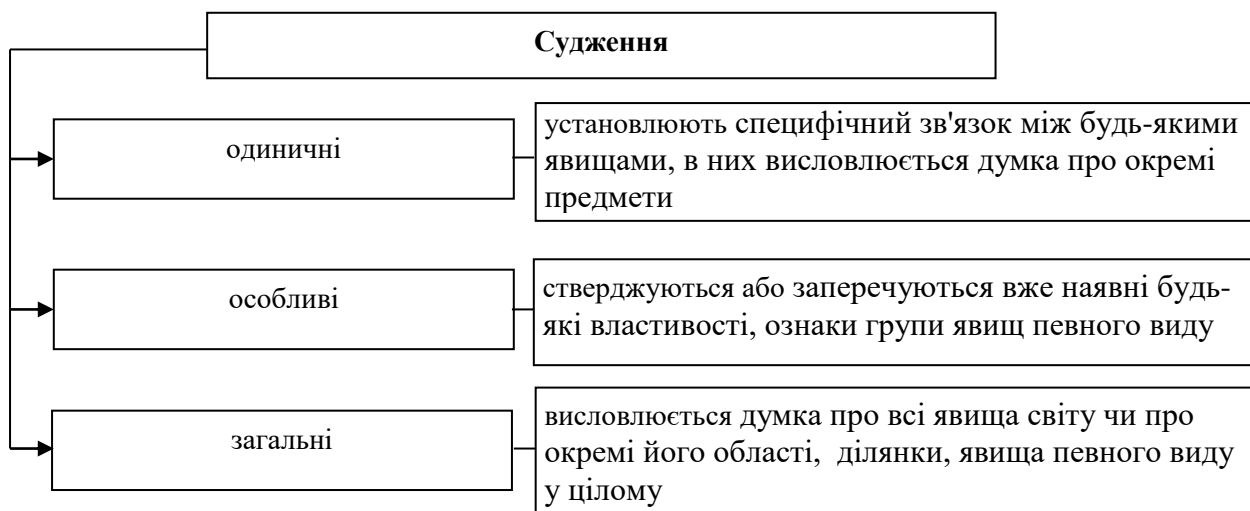

Рис. 1.7. Класифікація суджень

Умовивід – це такий логічний процес, у ході якого із кількох суджень на основі закономірних, суттєвих і необхідних зв'язків виводиться нове судження, яке є новим знанням про дійсність. Перехід до нового знання в умовиводі здійснюється не шляхом звернення до даних чуттєвого досвіду, а опосередковано, на основі логіки розвитку самого знання, його власного змісту.

Розрізняють такі види умовиводів: безпосередні та опосередковані. За характером здобуття нового знання умовиводи поділяються на такі основні види (рис. 1.8).

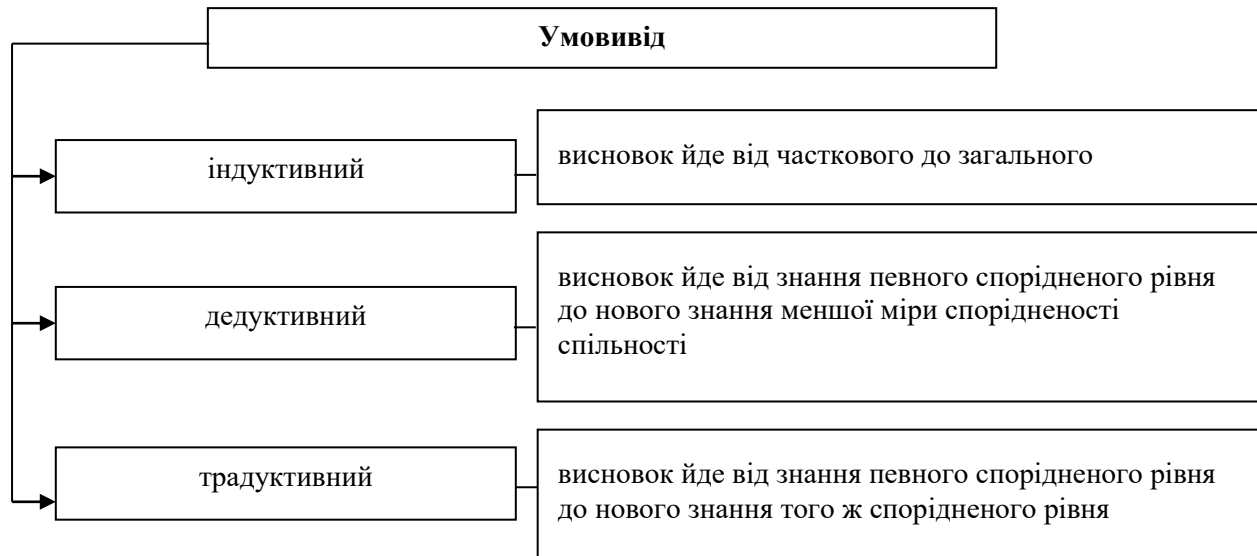

Рис. 1.8. Класифікація умовиводів

Наприклад: «Усі студенти зобов'язані складати іспити та заліки», «Ковальчук Т.П. – студент». Висновок: «Ковальчук Т.П. зобов'язаний складати іспити та заліки». Порушення цієї вимоги призводить до помилкових висновків: «Усі студенти зобов'язані складати іспити та заліки», «Школярі – не студенти». Висновок: «Школярі не зобов'язані складати іспити та заліки». Але це не відповідає дійсності. У цьому разі висновок не правдивий, бо в ньому порушені вимоги логіки: друге судження стосується іншого класу явищ.

Отже, пізнання в цілому і всі його форми, етапи залежать від рівня розвитку практики, хоч ця залежність не є раз і назавжди встановленою, незмінною. Вона теж історично змінюється, що і лежить в основі виділення рівнів пізнання, які вирізняються передусім характером зв'язку з практикою, якістю завдань та результатів, а також формами, засобами, методами.

1.3. Типи процесу пізнання

Пізнання – це такий рівень функціонування свідомості, за якого одержується нове знання не тільки для окремого суб'єкта, а й для суспільства у цілому. Нові знання є наслідком людської діяльності та розвиваються з форм донаукового, повсякденного знання, спираються на індивідуальний і загальнолюдський досвід, на суспільну практику. Пізнавальне ставлення людини до світу формується за допомогою різних типів пізнання (рис. 1.9).

Міфологічне пізнання – тип пізнання, характерний для первісної культури, вид цілісного дотеоретичного пояснення дійсності за допомогою чуттєво-наочних образів надприродних істот, легендарних героїв, які у процесі міфологічного пізнання постають реальними учасниками повсякденного життя. Міфологічне пізнання характеризується персоніфікацією, уособленням складних понять в образах богів і антропоморфізмом.

Міфологічне пізнання – це пізнання езотеричне, або таємне. Воно передавалося через певні ритуали окремим особам і саме по собі, як належить, мало якусь надприродну силу. Міфологія і за межами первісного ладу та

протягом усієї історії людства була і донині залишається суттєвим аспектом культури. Міфологію деколи розглядають як найважливіше явище в культурній історії людства.

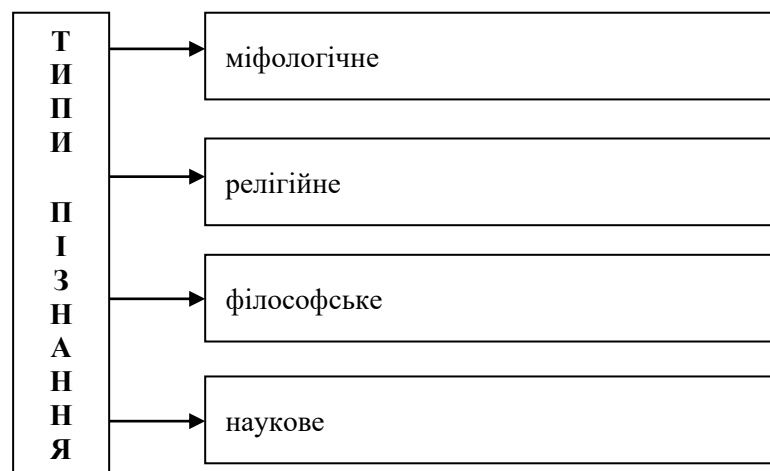

Рис. 1.9. Типи пізнання

Релігійне пізнання. Його об'єктом в монотеїстських релігіях, тобто в іудаїзмі, християнстві та ісламі, є Бог, який виявляє себе як Суб'єкт, Особа. Акт релігійного пізнання, або акт віри, має персонально-діалогічний характер.

Мета релігійного пізнання в монотеїзмі – нестворення або уточнення системи уявлень про Бога, а порятунок людини, для якої відкриття буття Бога одночасно виявляється актом самовідкриття, самопізнання і формує в її свідомості вимогу етичного оновлення. У Новому Заповіті метод релігійного пізнання сформульований самим Ісусом Христом в «заповідях блаженства»: «Блаженні чисті серцем, бо вони Бога побачать».

Релігійне пізнання через віру, за допомогою якої християнин сподівається поєднатися із Самим Богом як уседосконалим буттям і безмежним джерелом усіх благ. На цьому шляху він стикається з перешкодами, які пов'язані з його одночасним залученням до церковної і світської сфер. У суспільстві ці сфери життєдіяльності досить часто конфліктують одна з одною.

Вирізняють три концепції релігійного пізнання, що зумовлені вченнями про Бога в католицизмі, протестантизмі та православ'ї (рис. 1.10).

Філософське пізнання є особливим типом цілісного пізнання світу. Його специфікою є прагнення вийти за межі фрагментарної дійсності і знайти фундаментальні принципи і основи буття, визначити місце людини у ньому. Філософське пізнання ґрунтується на певних світоглядних передумовах. У процесі філософського пізнання суб'єкт прагне не тільки зрозуміти буття і місце.

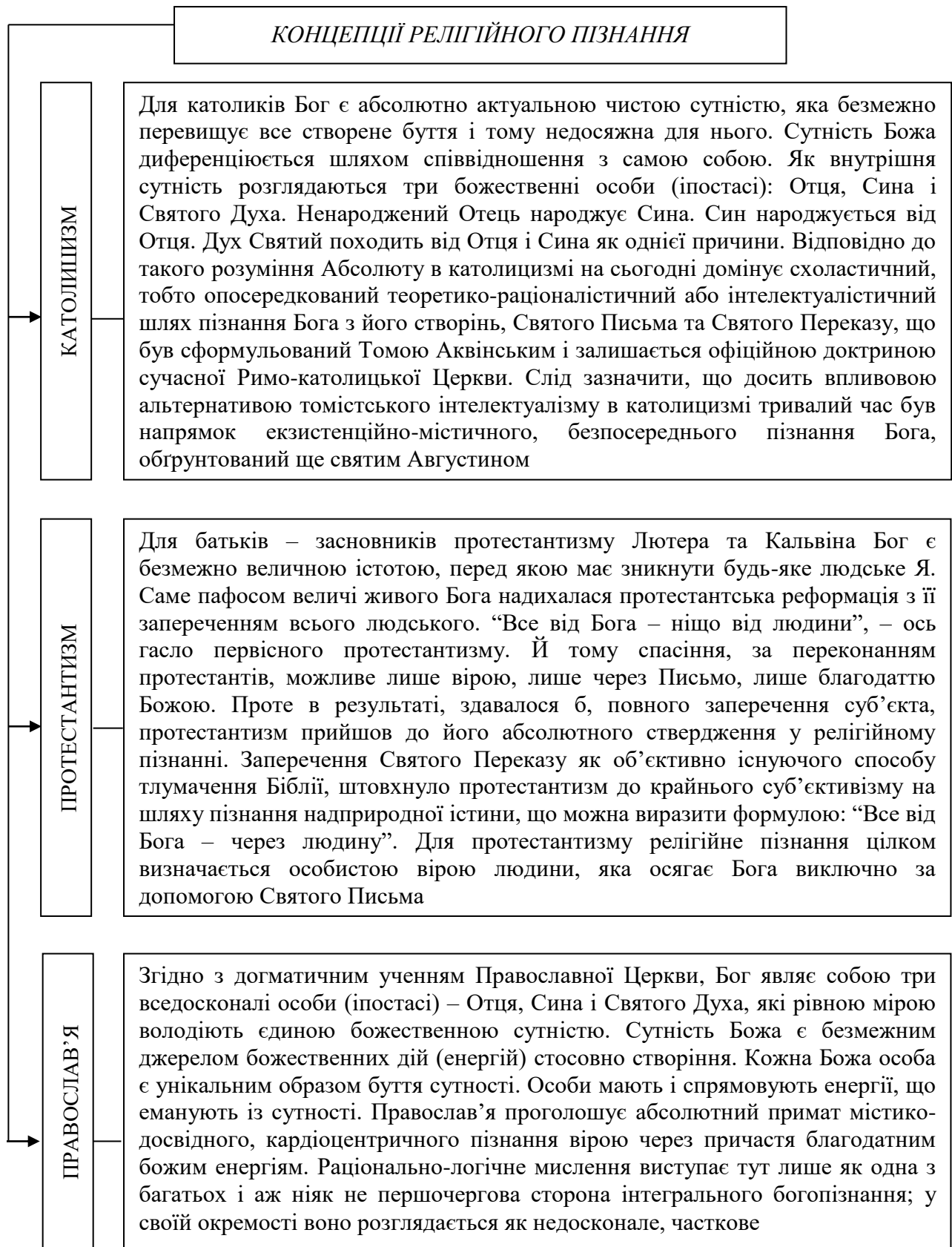

Рис. 1.10. Концепції релігійного пізнання

У філософії є два основних погляди на процес пізнання (рис. 1.11).

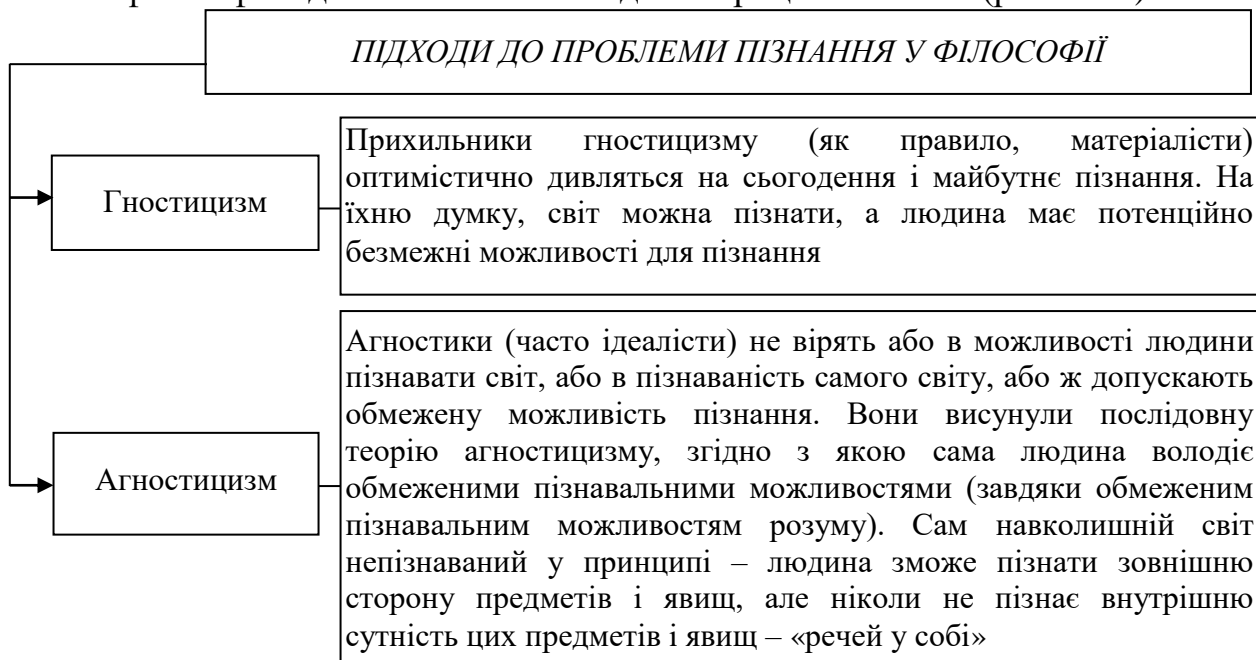

Рис. 1.11. Підходи до проблеми пізнання у філософії

Наукове пізнання – це дослідження, характерне своїми особливими цілями й завданнями, методами здобуття і перевірки нових знань. Воно покликане прокладати шлях практиці, давати теоретичні основи для вирішення практичних проблем. Рушійною силою наукового пізнання є практика, вона дає науці фактичний матеріал, який потребує теоретичного осмислення та обґрунтування, що створює надійну основу для розуміння сутності явищ об'єктивної дійсності. Шлях пізнання визначається від живого споглядання до абстрактного мислення і від останнього – до практики. Це є головною функцією наукової діяльності.

Наукове пізнання є відносно самостійною, цілеспрямованою пізнавальною діяльністю, яка складається із взаємодії низки компонентів:

- пізнавальна діяльність спеціально підготовлених груп людей, які досягли певного рівня знань, навичок, розуміння, виробили відповідні світоглядні та методологічні настанови з приводу своєї професійної діяльності;
- об'єкти пізнання, які можуть не збігатися безпосередньо з об'єктами виробничої діяльності, а також практики в цілому;
- предмет пізнання, який детермінується об'єктом пізнання і виявляється в певних логічних формах;
- особливі методи та засоби пізнання;
- уже сформовані логічні форми пізнання та мовні засоби;
- результати пізнання, що виражаються переважно в законах, теоріях, наукових гіпотезах;
- цілі на досягнення істинного і достовірного, систематизованого знання, здатного пояснити явища, передбачити їхні можливі зміни і бути застосованим практично.

Контрольні запитання

1. Що таке процес пізнання і як класифікують методи наукового пізнання?
2. Які існують форми та елементи пізнання?
3. Як характеризують та класифікують відчуття?
4. Які виділяють функції сприймання?
5. Що таке уявлення і які функції уявлення виділяють у наукових дослідженнях?
6. Що таке судження?
7. Які існують класифікації умовиводів у наукових джерелах?
8. Які типи пізнання виділяються науковцями?
9. Що таке концепції релігійного пізнання?
10. Що таке елементи наукового пізнання і як вони класифікуються?

Тести для самоконтролю

1. Пізнання – це:
  - а) процес накопичення інформації;
  - б) здійснення наукових досліджень;
  - в) процес здобуття і розвитку знання, постійного його поглиблення, розширення та вдосконалення з метою здійснення наукових досліджень;
  - г) рівень інтелектуальних якостей особи;
  - д) правильної відповіді не запропоновано.
2. Які існують методи наукового пізнання?
  - а) прямі та непрямі;
  - б) філософські, загальнонаукові та спеціальні;
  - в) діалектичні та метафізичні;
  - г) індуктивні та дедуктивні;
  - д) системні та безсистемні.
3. Якому рівню пізнання відповідає така поведінка людини: людина тільки накопичує факти будь-якого предмета, явища. Суб'єкт (не усвідомлює своєї незадоволеності наявним пізнанням) не піклується про вдосконалення своїх знань, не прагне зрозуміти логіки, що поєднує елементи системи в єдине ціле. Для нього окремі предмети і явища як елементи навіть не найскладніших систем існують «самі по собі», бо розуміння їх системоутворюючих зв'язків йому ще не під силу?
  - а) досистемний рівень;
  - б) безсистемний рівень;
  - в) системний рівень;
  - г) метосистемний рівень;
  - д) псевдосистемний рівень.
4. На досистемному рівні людина:
  - а) виявляє пізнавальну активність, через відчуття недостатності знань, з новими знаннями розвиває свій рівень пізнання. Знає вже певні особливості предмета вивчення, збільшує обсяг знань;
  - б) пізнає предмет настільки, наскільки його навчили, плутає один предмет пізнання з іншим, користується традиціями міфами та досвідом;

в) суб'єкт обнадіює себе досягнутою цілісністю і логічністю пізнаного, якої він набув як накопичений результат його активних і самостійних зусиль. Але пізнання може виявитись і помилковим;

г) суб'єкт знає зсередини усі головні і другорядні особливості предмета, всі його переваги і вади, корисні, шкідливі і небезпечні сторони;

д) пізнання дає змогу повністю розуміти місце предмета (явища) у світі або бачити предмет як систему в ієрархії інших систем.

5. На системному рівні людина:

а) виявляє пізнавальну активність, через відчуття недостатності знань, з новими знаннями розвиває свій рівень пізнання. Знає вже певні особливості предмета вивчення, збільшує обсяг знань;

б) пізнає предмет настільки, наскільки його навчили, плутає один предмет пізнання з іншим, користується традиціями міфами та досвідом;

в) суб'єкт обнадіює себе досягнутою цілісністю і логічністю пізнаного, якої він набув як накопичений результат його активних і самостійних зусиль. Але пізнання може виявитись і помилковим;

г) суб'єкт знає зсередини усі головні і другорядні особливості предмета, всі його переваги і вади, корисні, шкідливі і небезпечні сторони;

д) пізнання дає змогу повністю розуміти місце предмета (явища) у світі або бачити предмет як систему в ієрархії інших систем.

6. На якому рівні пізнання дає змогу повністю розуміти місце предмета (явища) у світі або бачити предмет як систему в ієрархії інших систем?

а) досистемний рівень;

г) метосистемний рівень;

б) безсистемний рівень;

д) псевдосистемний рівень.

в) системний рівень;

7. Основні види пізнання:

а) уявлення та логічне;

г) відчуття та сприймання;

б) судження та розуміння;

д) чуттєве та раціональне.

в) умовивід та уявлення;

8. До якого виду пізнання відноситься відчуття?

а) чуттєве;

г) розуміння;

б) раціональне;

д) правильна відповідь відсутня.

в) судження;

9. Що таке регулятивна функція сприймання?

а) розкриває властивості та структуру об'єктів;

б) відображення окремих властивостей предметів та явищ внаслідок їхнього безпосереднього впливу на органи чуття людини;

в) спрямовує практичну діяльність суб'єкта відповідно до цих властивостей об'єктів;

г) якісно нова форма чуттєвого відображення дійсності;

д) правильна відповідь відсутня.

10. Яке твердження не підходить при розумінні уявлення?

- а) представлення дійсності в певних образах;
- б) регуляція емоційних станів людини;
- в) планування і програмування діяльності людини;
- г) чітке відображення сутності об'єкта і його пояснення;
- д) правильна відповідь відсутня.

11. З яких класифікацій складається судження?

- а) одиничні, особливі та загальні;
- б) індуктивний, дедуктивний та традуктивний;
- в) аналіз і синтез;
- г) порівняння та узагальнення;
- д) правильна відповідь відсутня.

12. Які є типи пізнання?

- а) міфологічне, релігійне, філософське та наукове;
- б) природне, наукове та абстрактне;
- в) розуміння та уявлення;
- г) умовивід та відчуття;
- д) правильна відповідь відсутня.

13. Прихильнику якого підходу мають таку думку: оптимістично дивляться на сьогодення і майбутнє пізнання, світ можна пізнати, а людина має потенційно безмежні можливості для пізнання?

- а) агностицизму;
- б) наукового пізнання;
- в) гностицизму;
- г) філософського пізнання;
- д) правильна відповідь відсутня.

14. Що не включає в себе наукове пізнавання в наведених твердженнях?

- а) особливі методи та засоби пізнання;
- б) пізнавальна діяльність спеціально підготовлених груп людей, які досягли певного рівня знань, навичок, розумінь;
- в) дослідження, характерне своїми особливими цілями, методами здобуття і перевірки нових знань;
- г) результати пізнання, що виражаються переважно в законах, теоріях, наукових гіпотезах;
- д) логічний процес, у ході якого із кількох суджень на основі закономірних зв'язків виводиться нове судження, яке є новим знанням про дійсність.

15. Яку мала назву концепція філософської течії XIX ст., що передбачала розуміння пізнання як певної форми духовного виробництва, як процесу відображення дійсності, яка існує незалежно від свідомості, передуючи їй? Прибічником такої течії був Карл Маркс та Фрідріх Енгельс.

- а) концепція діалетико-матеріалістичної гносеології;
- б) концепція постпозитивізму;
- в) концепція структуралізму;
- г) концепція інтуїтивізму;
- д) німецька класична філософія.

Практичні завдання

1. У наукових дослідженнях пізнання – це процес здобуття і розвитку знання, постійного його поглиблення, розширення та вдосконалення з метою здійснення наукових досліджень, для якого характерні наявність певних методів. Складіть схему методів пізнання.

2. Пізнання будь-якого предмета, будь-якого нового явища починається з ознайомлення з ним, з його зовнішніми проявами і з окремими сторонами, деталями. Цей процес відбувається послідовно на певних рівнях. Складіть порівняльну таблицю рівнів пізнання.

3. Пізнання є специфічним різновидом духовної діяльності людини, процесом осягнення навколишнього світу, отримання й нагромадження знань. В історичному розвитку процес пізнання досліджений у різних філософських концепціях. Відобразіть основні філософські концепції процесу пізнання у вигляді таблиці за системою «філософська концепція – основні положення».

Тема 2. Поняття науки і наукової діяльності

2.1. Знання як основа науки і наукової діяльності

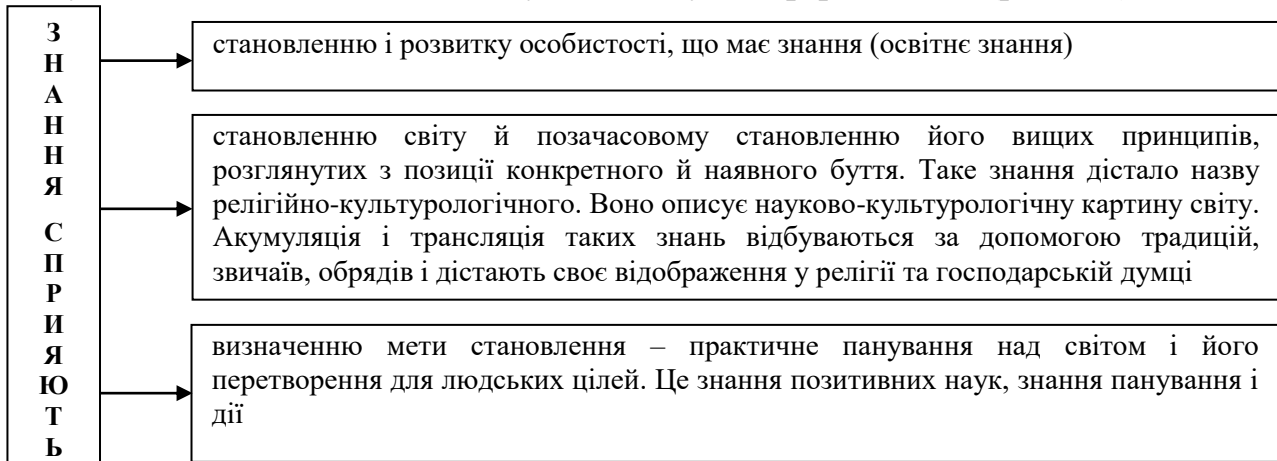
У сучасну епоху суспільство зіткнулось із ситуацією, коли в ньому стрімко змінюються система цінностей і соціальний поділ самого суспільства. Одною з причин цього є зміна уявлень про місце і роль знання у сучасному суспільстві.

Знання є найважливішою складовою змісту освіти, його ядром. На основі знань формуються вміння, навички, розумові і практичні дії. Знання виступають своєрідним «інструментом», який дає змогу людині засвоювати нову інформацію, знаходити нові зв'язки, формувати нові судження, тобто оволодівати новими знаннями. Вони також є основою моральних переконань, естетичних поглядів, світогляду. На сучасному етапі переходу від індустріального до інформаційно-технологічного суспільства знання стають стратегічним ресурсом як для самої людини, так і для держави у цілому.

Філософський енциклопедичний словник дає таке визначення: «Знання – перевірений практикою результат пізнання дійсності, правильне її відображення у мисленні людини; володіння досвідом і розумінням того, що є правильним і в суб'єктивному, і в об'єктивному відношенні та на підставі яких можна побудувати судження і висновки, що здаються досить надійними, для того щоб їх розглядати, як знання». Знання також розглядається як перевірене суспільно-історичною практикою відображення дійсності через розумову діяльність людини.

Таким чином, знання – явище багатовимірне і багатоаспектне. Кожну зі сторін знання вивчають різні науки: філософія, психологія, педагогіка, логіка, методологія, теорія пізнання, наукознавство, соціологія.

Роль знання в економічному розвитку зростає, випереджаючи значущість засобів виробництва та природних ресурсів. Так, за оцінками Світового банку, фізичний капітал у сучасній економіці формує 16 % загального обсягу багатства кожної країни, природний – 20 %, а людський капітал – 64 %. У таких країнах, як Японія і Німеччина, частка людського капіталу становить близько 80 % національного багатства. На сьогодні цінності створюються за рахунок підвищення продуктивності та використання нововведень, тобто застосування знання на практиці. Економічне зростання дедалі більше залежить від здатності здобувати нові знання й застосовувати їх в усіх сферах життя (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Спрямування знань

Частина знань є науковими. Ознаки наукових знань:

- загальність, тобто належність всьому людству;
- перевіреність наукових фактів, тобто можливість перевірки кожного факту з відомих законів чи теорій;
- відтворюваність явищ, тобто можливість повторення відкритого явища іншим ученим (що підтверджує існування певного закону природи);
- стійкість системи знань, тобто така глибина опрацювання гіпотези, яка запобігає швидкому старінню знань.

Наукова діяльність, спрямована на здобування, засвоєння, переробку та систематизацію наукових знань характеризується:

- новизною та оригінальністю, тобто щось уже об'єктивно відоме не може бути науковим результатом;
- унікальністю і неповторністю, тобто кожен результат – єдиний у своєму роді і не має потреби у повторенні, крім випадку перевірки своєї правильності;
- імовірнісним характером і ризиком, тобто неможливістю точно передбачити, чи буде отримано передбачуваний результат;
- доказовістю, тобто переконливістю результатів наукової роботи та їх відтворюваністю.

З погляду традиційної логіки виділяються знання істинні та помилкові. *Істинне знання* – це результат правильного віддзеркалення об'єктивних властивостей речей і явищ. Оволодіння учнями об'єктивно істинними знаннями через правильне виконання навчального завдання – одна з найважливіших цілей освіти.

За способом здобуття, структурою, формою існування та іншими ознаками знання поділяють на емпіричні (засновані на досвіді) й теоретичні.

Вирізняють також *знання явні*, що мають чітку форму і тим чи іншим чином можуть бути пред'явлені, та *неявні* (латентні), що зосереджуються у структурах соціокультурного досвіду людства та підсвідомості людини; *особистісні* (схожі на неявні знання та уміння), їх передача у знаковій формі ускладнена; *декларативні* (знання про те, що саме людина знає), *процедурні* (знання про те, що людина вміє робити зі знаннями), *експериментальні* й *епістемічні*; *безпосередні* (ці знання здобувають шляхом спостереження) та *опосередковані* (здобуваються й підтверджуються експериментальними дослідженнями або виводяться шляхом логічних міркувань); *визначені* (точні, ясні) та *невизначені* – здогадки, припущення.

Основною особливістю мереологічних (класифікаційно-описових) знань є поділ множин на підмножини. Цей вид знань передбачає розчленування ансамблів предметів на підкласи речей-елементів. Основною особливістю реляційних знань є підстановка елементів у всю ту безліч оточень, у яких вони трапляються, що дає підстави виділити відношення цих елементів. Операційне знання характеризується широким використанням процедур перетворення, що визначаються як установлення відповідності між безліччю початкових елементів та похідних зображень.

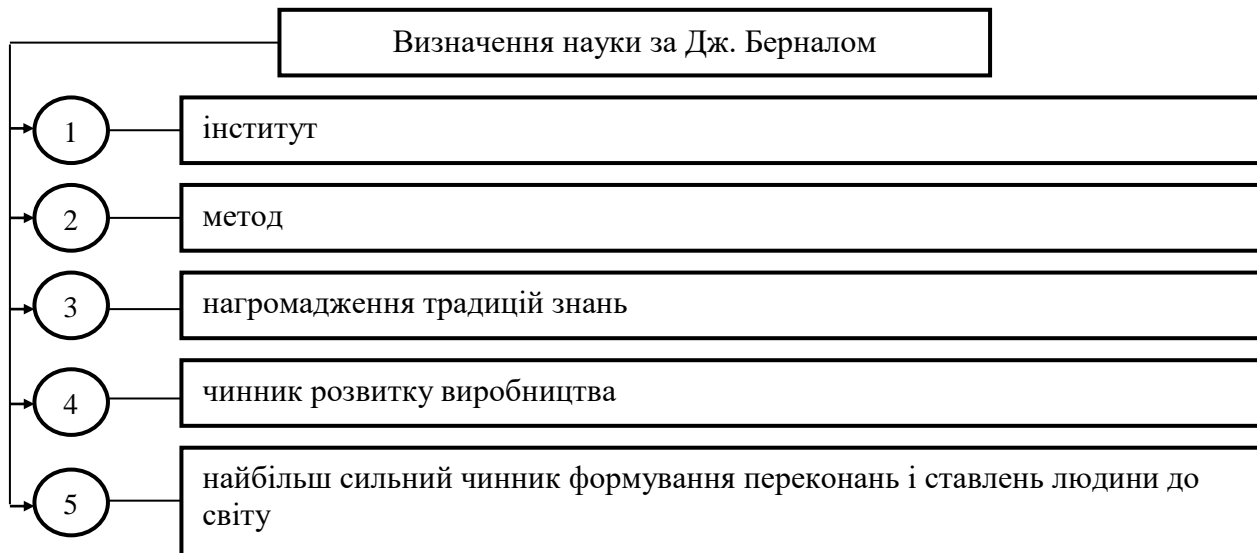
Таким чином, знання – це перевірений практикою результат пізнання дійсності, адекватне їй відбиття у свідомості людини. Саме процес руху людської думки від незнання до знання називають пізнанням, в основі якого лежить відтворення у свідомості людини об'єктивної реальності. Це взаємодія суб'єкта і об'єкта, результатом якої є нове знання про світ, відображення об'єктивної дійсності у свідомості людини в процесі її практичної діяльності (виробничої, розумової, наукової). Такі нові знання стають наукою, коли вони стикаються із серйозними складними проблемами, тобто наука є не тільки знанням, а й свідомістю, зокрема вмінням користуватися набутими знаннями.

2.2. Визначення, характеристика науки та її види

Виникнення науки тісно пов'язане з природним процесом поділу суспільної праці, зростанням інтелекту людей, прагненням їх до пізнання невідомого, всього суцього, що становить основу їх буття. При цьому наука є однією з форм суспільної свідомості, що дає об'єктивну картину світу, системою знань про закони розвитку природи і суспільства.

Часто науку визначають як сферу дослідницької діяльності, спрямовану на виробництво нових знань. Однак будь-яке виробництво виникає тоді, коли в ньому є потреба. Чим же зумовлено історичне походження науки?

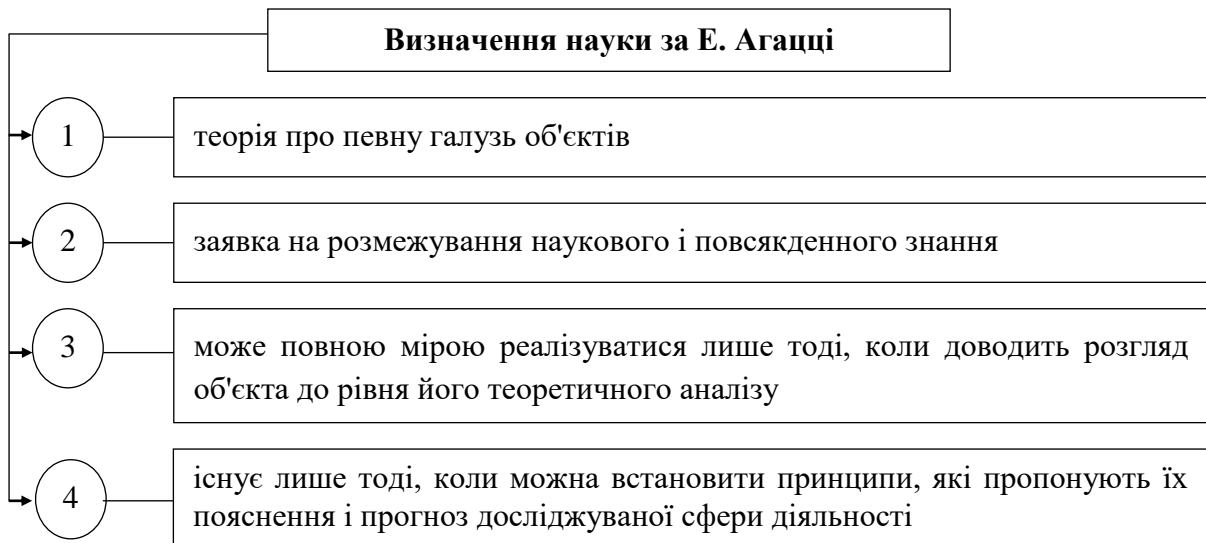
Походження науки пов'язане із запитом матеріального практичного життя людей, постійного накопичення та відокремлення знань про різні сторони дійсності. Один із засновників наукознавства Дж. Бернал, відзначаючи, що «дати визначення науки, власне кажучи, неможливо», намічає шляхи, якими можна наблизитися до розуміння того, чим є наука (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Визначення поняття «наука» за Дж. Берналом

Нині розвиток виробництва неможливий без наукового підходу. Зростає роль інженерної праці. Настав час, коли ефективність виробництва визначається не кількістю витраченої праці, а загальним рівнем наукового розв’язання конкретних виробничих завдань, впровадженням досягнень науки у практику.

У дослідженнях науки відомого західного філософа Е. Агацці щодо результатів її впливу на суспільство і природу зазначено, що науку варто розглядати так (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Визначення поняття «науки» за Е. Агацці

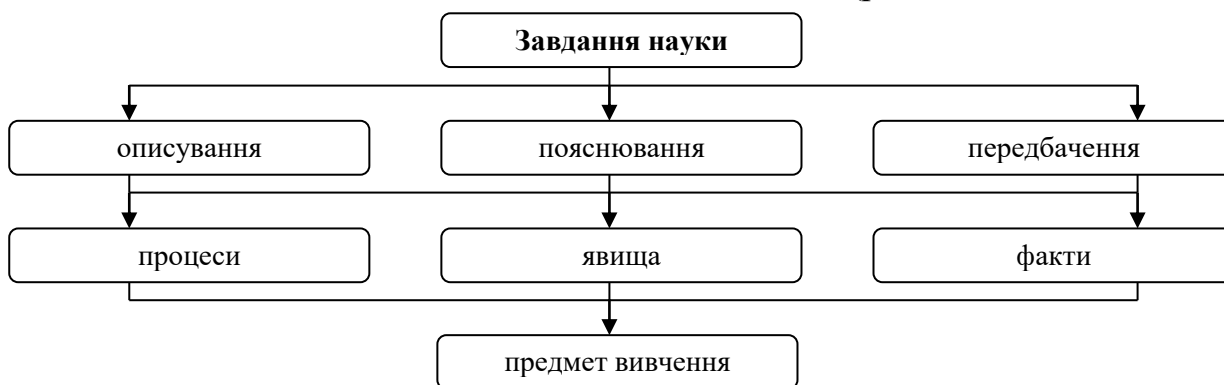
У широкому розумінні наука – це струнка, логічно несуперечлива, історично розвинена система людської діяльності з метою отримання нових знань про світ, про об’єктивні процеси, що існують у природі та суспільстві. Наука оперує системою понять і категорій, що відображують теоретичні положення та виражають суттєві зв’язки між ними і законами дійсності. Від констатації й точного описування окремих фактів наука має йти до пояснення їх суті, визначення місця у загальній системі, розкриття законів, що містяться в основі цих фактів.

Наука як специфічний вид діяльності, спрямована на отримання нових теоретичних і прикладних знань про закономірності розвитку природи, суспільства і мислення і характеризується такими основними ознаками:

- наявністю систематизованих знань (ідей, теорій, концепцій, законів, принципів, гіпотез, основних понять, фактів);
- наявністю наукової проблеми, об'єкта і предмета дослідження;
- практичною значущістю процесу, що вивчається.

Будучи дуже багатогранною, наука різними способами торкається різних сфер суспільного життя. Основне завдання науки – виявлення об'єктивних законів дійсності, а її головна мета – істинне знання (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Завдання науки

Звідси випливає, що наука має дати відповідь на запитання: Що? Скільки? Чому? Які? Як? На запитання: «Як зробити?» відповідає методика. На запитання: Що зробити? відповідає практика. Відповіді на ці запитання зумовлюють безпосередні цілі науки – описування, пояснення і передбачення процесів та явищ об'єктивної дійсності, що становлять предмет її вивчення, на основі законів, які вона відкриває, тобто у широкому значенні – теоретичне відтворення дійсності.

Критеріями науковості, якими наука відрізняється від інших форм пізнання, є критерії, представлені в табл. 2.1.

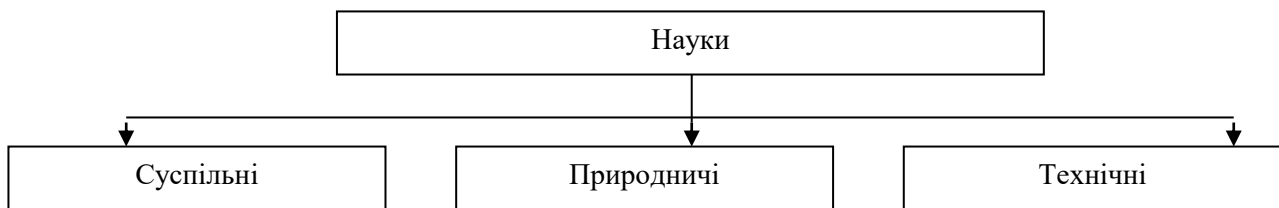
Таблиця 2.1

Критерії науковості

<i>№ з/п</i>	<i>Критерії науковості</i>	<i>Характеристика критеріїв</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1	Об'єктивність	Подання предмета дослідження в об'єктивованому вигляді, незалежно від того, які – матеріальні чи ідеальні – феномени досліджуються
2	Системність	Організація знання в певну систему за логікою предмета, що відображається знанням
3	Обґрунтованість	Аргументація наукових положень до повноти обґрунтованості і доведеності
4	Істинність	Надання адекватного відображення дійсності. Істинність є центральним регулятивом науки
5	Проблемність	Вирішення наукою проблем як найближче її завдання
6	Причинна матриця пояснення явищ	Науковий аналіз передбачає пошук причин, тобто мотивованих певними закономірностями чинників

1	2	3
7	Ідеалізація	Наука досліджує явища, так би мовити, в чистому вигляді, відсторонюючись від дрібниць
8	Предметність	Наука вирішує лише проблеми певного роду, при цьому наукові знання є специфічними
9	Інтерсуб'єктивна перевірюваність	Аргументи науки є відкритими для критичної перевірки будь-яким суб'єктом
10	Раціональність	Робота з ідеалізованими об'єктами, акцентування уваги на пізнавальному аспекті осягнення світу

Об'єктом відображення у науці є природа та суспільне життя. У зв'язку з цим за предметом і методом пізнання усі конкретні науки поділяють на такі види (рис. 2.5).

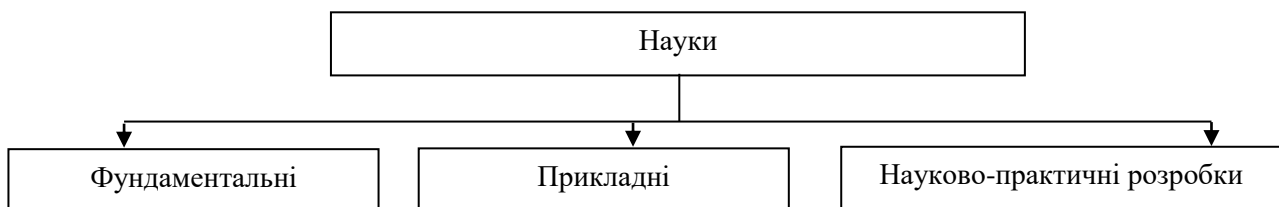
Рис. 2.5. Поділ наук на види за предметом та методом пізнання

Суспільні науки (економічні, філологічні, філософські, логічні, психологічні, історичні, педагогічні та ін.) вивчають різноманітні сторони суспільного життя, закони функціонування та розвитку суспільного організму. Їх предметом вивчення є дослідження соціально-економічних, політичних та ідеологічних закономірностей розвитку суспільних відносин.

Природничі науки (фізика, хімія, біологія, географія, астрологія та ін.) займаються вивченням закономірних властивостей та зв'язків (законів) живої і неживої природи; предметом вивчення їх є різні види матерії та форми їхнього руху, їх взаємозв'язки та закономірності.

Технічні науки (радіотехніка, машинобудування, літакобудування), займаються вивченням не тільки продуктивних сил у певній сфері господарства, але і промислових відносин; предметом вивчення є дослідження конкретних технічних характеристик і їх взаємозв'язків.

За співвідношенням із практикою виділяють такі види науки (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Поділ наук на види за співвідношенням із практикою

Фундаментальні науки не мають прямої практичної орієнтації та безпосередньо не орієнтовані на отримання практичної користі.

Прикладні науки націлені на безпосереднє практичне використання наукових результатів.

Науково-практичні розробки – це творча діяльність, яка здійснюється на системній основі з метою збільшення обсягу наукових знань, у тому числі про людину, природу та суспільство, а також пошук нових сфер застосування цих знань.

Основу розвитку науки, як і інших суспільних явищ, становить матеріальне виробництво, закономірна зміна способу виробництва. Математика і механіка, біологія і фізика, та всі технічні науки зросли, розвивалися й досягли розквіту завдяки розвитку продуктивних сил, зростанню виробничих потреб, так само як і суспільні науки – на основі зміни умов суспільного життя та неодмінно виникаючих завдань перетворення суспільних відносин людськими.

Кожне наукове відкриття, відповідаючи на виникаючі запити життя, водночас ґрунтується на накопичених раніше знаннях у тій чи іншій галузі. Наука є стрункою системою законів та висновків, має свою внутрішню логіку розвитку, особливу послідовність та примхливість. Окремі мислителі, спираючись на всі досягнення науки, можуть іноді робити такі відкриття, для реалізації яких ще не дозріли виробничо-технічні умови.

Наука розвивається у тісній взаємодії зі всіма іншими сторонами та явищами суспільства. На її розвиток впливають політичні і правові відносини в суспільстві.

У методології науки розрізняють такі функції науки: опис, пояснення, передбачення, розуміння, пізнання, конструювання, організація, виховання, що становлять предмет її вивчення на основі відкритих нею законів (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Функції науки

Науці властива пізнавальна і практична діяльність. У першому випадку про науку можна говорити як про інформаційну систему, що здійснює систематизацію раніше накопичених знань, яка слугує основою для подальшого пізнання об'єктивної дійсності, а в другому – про систему реалізації пізнаних закономірностей у практиці.

Узагальнюючи, можна сказати, що поняття науки потрібно розглядати з двох основних позицій (рис. 2.8).

Рис. 2.8. *Трактування науки з двох основних позицій*

У першому випадку науку розглядають як систему вже накопичених знань, як форму суспільної свідомості, що відповідає критеріям об’єктивності, адекватності та істинності; у другому – як певний вид суспільного поділу праці, як наукову діяльність, пов’язану з цілою системою відносин між ученими і зовнішніми контрагентами. При цьому науку розуміють як особливий спосіб діяльності, спрямований на фактично вивірене й логічно упорядковане пізнання предметів та процесів навколишньої дійсності.

2.3. *Наука як сукупність знань*

Розглядаючи науку як сукупність знань, відомостей, інформації, до її складу включають гіпотези, теорії, закони, тенденції, принципи, постулати, методи, категорії, поняття, наукові проблеми, наукові факти, завдання тощо (рис. 2.9).

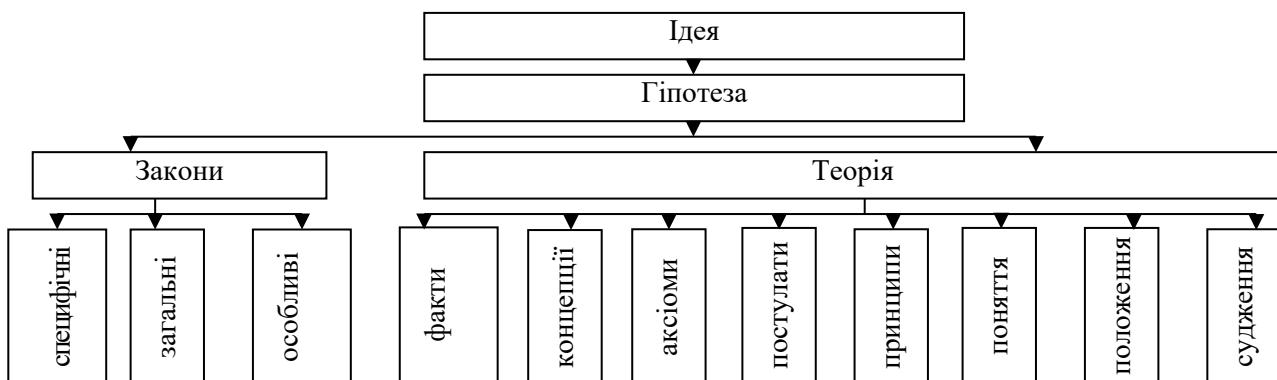

Рис. 2.9. *Основні структурні елементи науки*

Первинним поняттям при формуванні наукових знань є *наукова ідея* – форма відображення у мисленні нового розуміння об’єктивної реальності. Тому науковій ідеї є своєрідним якісним стрибком думки за межі вже раніше пізнаного. Вони виступають і як передумови створення теорій, і як елементи, що об’єднують окремі теорії у певну галузь знань. Ідея є основою творчого процесу, продуктом людської думки, формою відображення дійсності. Вона ґрунтується на наявних знаннях, виявляє раніше не помічені закономірності. Ідеї народжуються з практики, спостереження навколишнього світу і потреб життя.

Матеріалізованим вираженням наукової ідеї є *гіпотеза* – наукове припущення, висунуте для пояснення будь-яких явищ, процесів або причин, які зумовлюють певний наслідок. Гіпотеза як структурний елемент науки є спробою на основі узагальнення вже наявних знань вийти за його межі, тобто сформулювати нові наукові положення, достовірність яких потрібно довести. Наука включає в себе гіпотезу як вихідний момент пошуку істини, допомагає істотно економити час і сили, цілеспрямовано зібрати і згрупувати факти.

Гіпотези, як і ідеї, мають імовірнісний характер і проходять у своєму розвитку три стадії (рис. 2.10).

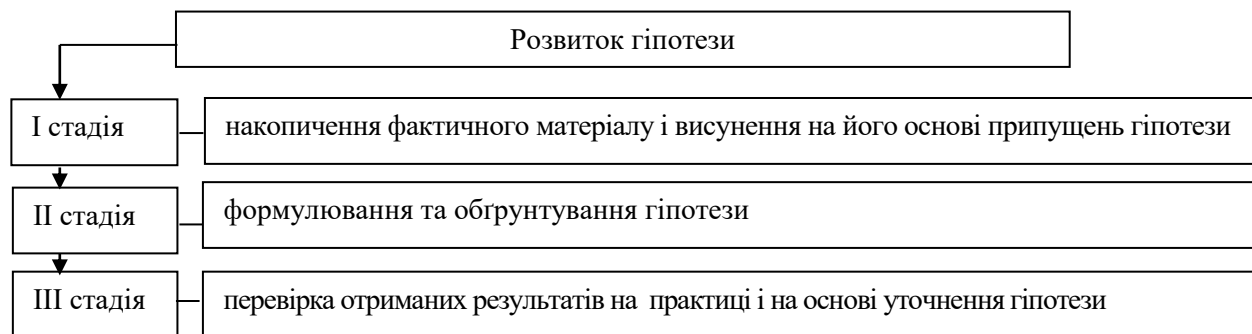

Рис. 2.10. Стадії розвитку гіпотези

Якщо отриманий практичний результат відповідає припущенням, то гіпотеза перетворюється на наукову теорію, тобто стає достовірним знанням. У практиці можуть бути декілька гіпотез з одного і того самого невідомого явища, бо будь-яке явище багатогранне і пов'язане з іншими. Наявність різних гіпотез забезпечує той різнобічний аналіз, без якого неможливе суворе наукове узагальнення.

У сучасній методології науки поняття «гіпотеза» використовують у двох значеннях:

- як проблематичну і недостовірну форму знання;
- як метод наукового пізнання.

Гіпотеза має відповідати таким вимогам:

- відповідність установленим у науці законам;
- узгодженість із фактичним матеріалом;
- несуперечність з погляду формальної логіки (якщо йдеться про суперечності самої об'єктивної реальності, то гіпотеза повинна містити суперечності);
- відсутність суб'єктивних, довільних припущень (що не відміняє активності самого суб'єкта);
- можливість її підтвердження чи спростування або в ході безпосереднього спостереження, або опосередковано – шляхом виведення наслідків з гіпотези.

Існують гіпотези: загальні, приватні і робочі.

Загальні гіпотези є фундаментом побудови основ наукового знання, у них висловлюється припущення про закономірності різного роду зв'язків між явищами. *Приватні гіпотези* також містять припущення, але про властивості

одиничних фактів, подій, конкретних явищ. *Робоча гіпотеза* – це свого роду вихідний момент, припущення, що висувається на першому етапі дослідження і є свого роду орієнтиром дослідницького пошуку.

Слід пам'ятати і про існування так званих *ad hoc* (гіпотез для даного випадку) – це припущення, необхідні для вирішення низки проблем, які згодом можуть виявитися помилковим варіантом.

Внутрішній суттєвий стійкий взаємозв'язок явищ у природі і суспільстві, що зумовлює їх закономірний розвиток, визначає *закон*. Це філософська категорія, що відображає істотні, загальні, стійкі повторювані об'єктивні внутрішні зв'язки в природі, суспільстві і мисленні. Закон виконується через сукупність одиничних, випадкових, мінливих, неповторюваних відношень та функціонування речей. Закон фіксує спільність явищ. Винайдений через здогадку, він потребує логічного доведення і лише в такому разі визнається наукою. Без установлення законів, без вираження їх у системі понять немає науки, не може бути наукової теорії.

Виділяють закони *специфічні* (дія обмежується однією чи кількома суспільними системами), *загальні* (діють у всіх суспільних системах) та *особливі* (притаманні усім або багатьом формам руху матерії).

Одним із результатів наукової діяльності є формування *теорій* – найвищої форми узагальнення і систематизації знань, що дає цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки дійсності. Під теорією розуміють вчення про узагальнений практичний досвід, тобто теорія ґрунтується на результатах, отриманих на емпіричному рівні досліджень. Ці результати впорядковують, вписують у струнку систему, поєднану загальною ідеєю, уточнюють на основі введених до теорії абстракцій, ідеалізацій, принципів, які дають можливість узагальнити і пізнати існуючі процеси і явища, проаналізувати вплив різних факторів і запропонувати використати їх у практичній роботі. Теорія виступає формою синтетичного знання, в межах якого окремі поняття, гіпотези і закони втрачають колишню автономність і перетворюються на елементи цілісної системи наукових знань.

Наукові теорії, що ґрунтуються на пізнанні об'єктивних законів природи, дають змогу передбачити явища, які можуть виникнути у майбутньому як результат дії цих законів (наприклад, періодичний закон Д.І. Менделєєва передбачив не існуючі на той час хімічні елементи).

Теорія – найбільш розвинена форма наукового знання, яка дає цілісне, системне, достовірне відображення закономірних і суттєвих зв'язків певної сфери дійсності. Основними функціями теорії вважають:

- синтетичну (поєднання певних достовірних знань в єдину систему);
- пояснювальну (виявлення суттєвих характеристик об'єкта, законів його походження і розвитку);
- методологічну (розробка на базі теорії різних методів і прийомів дослідження);

– передбачувану (формулювання уявлень про існування раніше невідомих фактів і властивостей об'єкта);

– практичну (бути програмою, яка спрямовує практичну діяльність).

Наприклад, класична кількісна теорія грошей, теорія прийняття рішень.

У науці склалися певні критерії, яким має відповідати теорія. Назвемо лише деякі з них.

Теорія не повинна суперечити даним фактів і досвіду і бути перевіреною на наявному дослідному матеріалі.

Вона не повинна суперечити принципам і формальній логіці і має вирізнятися при цьому логічною простотою, «природністю».

Теорія «добра», якщо вона охоплює і пов'язує воедино широке коло предметів.

Теорія має складну структуру, в якій виділяють такі компоненти: поняття, рівняння, аксіоми, закони; ідеалізовані об'єкти – абстрактні моделі; сукупність прийомів, способів, правил, доказів, націлених на прояснення знання; філософські узагальнення та обґрунтування.

Ядром теорії є абстрактний, ідеалізований об'єкт, без якого неможлива побудова теорії, оскільки він містить у собі реальну програму дослідження.

Структуру теорій формують факти, поняття і судження, положення, аксіоми, постулати, принципи, концепції (рис. 2.11).

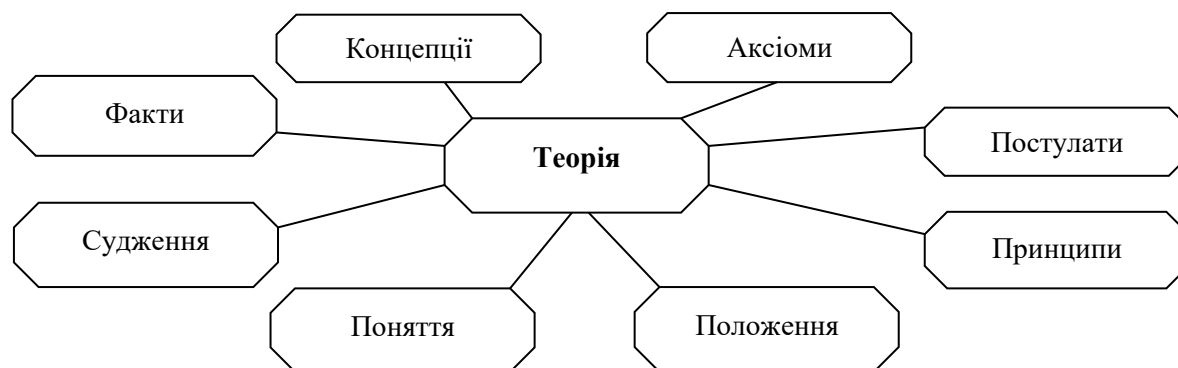

Рис. 2.11. Структура теорії

Первинною ланкою в науці є накопичення наукових *фактів* – знань про об'єкт чи явище, аргументованість яких доведена і які стають складовою наукових знань лише після їх систематизації та узагальнення за допомогою понять, абстракцій, визначень. Будь-який факт науки має багатомірну (у гносеологічному значенні) структуру, у якій можна виділити чотири складові (рис. 2.12).

Поняття є відображенням найбільш суттєвих і властивих предмету чи явищу ознак. Вони можуть бути загальними, частковими, збірними, абстрактними, конкретними, абсолютними і відносними.

Зміст поняття – це сукупність поєднаних у ньому ознак та властивостей. Розкриття змісту поняття називається *визначенням*. У процесі розвитку наукових знань поняття можуть уточнюватись, доповнюватись у змісті новими ознаками. Поняттям, як правило, завершується процес дослідження. Найбільш

узагальнені й фундаментальні поняття називаються *категоріями* – це форми логічного мислення, в яких розкриваються внутрішні суттєві сторони і відношення досліджуваного предмета.

Рис. 2.12. Структура наукового факту

Аксиома – це положення, яке сприймається без доказів у зв'язку з їх очевидністю. Істинність аксіом засвідчується в кожному окремому випадку та підтверджується багатовіковою практикою людини.

Постулат – це твердження, яке сприймається в межах певної наукової теорії як істина без потреби доказування і виступає в ролі аксіоми. Основою великих теоретичних узагальнень є принципи.

Принцип – це головне вихідне положення будь-якої наукової теорії, вчення, науки чи світогляду, виступає як перше і найабстрактніше визначення ідеї, як початкова форма систематизації знань. Під принципом в науковій теорії розуміють саме абстрактне визначення ідеї, що виникла в результаті суб'єктивного вимірювання і аналізу досвіду людей.

Концепція (з лат. – розуміння, сприйняття) – система взаємопов'язаних і сумісних поглядів на певні явища і процеси; спосіб їх розуміння і трактування; головна ідея певної теорії.

Положення – це важливе твердження, ключова сформульована думка в науковому документі, теорії, що визначена на основі наукових фактів. Наукові положення є вираженими у вигляді строгих формулювань основні наукові ідеї, як прийняті за основу при постановці наукового дослідження, так і знову висунуті науковцем.

Судженням називається думка, в якій утверджується або заперечується що-небудь про предмети та явища об'єктивної діяльності. Судження відображає наявність або відсутність у предметів певних

властивостей, ознак, зв'язків і відношень. У судженні виражається наше знання про саме існування предметів і явищ та про всі різноманітні зв'язки і відношення між предметами, явищами та їхніми властивостями. За допомогою суджень ми охоплюємо предмет у найрізноманітніших його проявах.

Наука є складовою частиною духовної культури людства. Як система знань вона охоплює не тільки фактичні дані про предмети навколишнього світу, людської думки та дії, не лише закони і принципи вивчення об'єктів, а й певні форми та способи усвідомлення, які згодом будуть використовуватися у науковій діяльності.

2.4. Характеристика, суб'єкти та об'єкти науки як діяльності

Науковою діяльністю вважається інтелектуальна творча праця, спрямована на здобуття і використання нових знань. Існують різні види наукової діяльності (рис. 2.13):

Рис. 2.13. Види наукової діяльності

Важливим завданням наукової діяльності є формування системи знань, які сприяють найраціональній організації виробничих відносин та використанню виробничих сил в інтересах усіх членів суспільства. Вона включає в себе виконання трьох соціальних функцій:

– пізнавальної – задоволення потреб людини у пізнанні законів природи і суспільства. З моменту свого виникнення наука веде боротьбу в галузях світогляду з теологією. Головними проблемами при цьому є будова та виникнення Всесвіту, виникнення життя та розуму. Зі світоглядного погляду, наука дає наукову картину світу як цілісну систему уявлень про світ, його властивості та закономірності розвитку;

– культурно-виховної – розвиток культури, гуманізація виховання та формування нової людини;

– практично діючою – удосконалення виробництва і системи суспільних відносин, тобто безпосередньої виробничої сили матеріального виробництва. Методи і дані науки використовують при розробці програм спеціально-економічного розвитку.

У процесі здійснення наукової діяльності беруть участь суб'єкти та об'єкти. Суб'єкт наукової діяльності (від лат. «*sabjectum*» – лежить в основі) у теорії науки нині трактується в кількох значеннях (рис. 2.14).

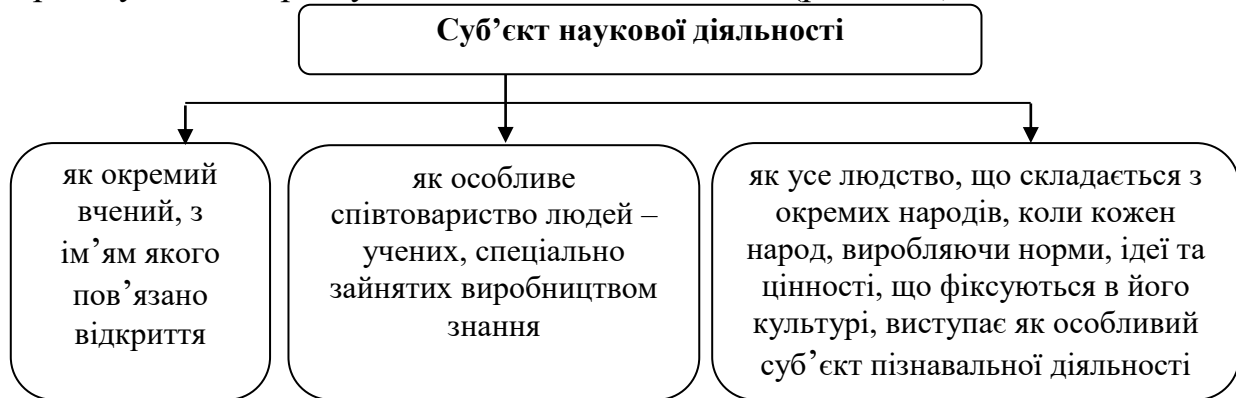

Рис. 2.14. *Суб'єкти наукової діяльності*

Згідно із законом України «Про наукову та науково-технічну діяльність», суб'єктами наукової й науково-технічної діяльності є: наукові працівники, науково-педагогічні працівники, аспіранти, ад'юнкти і докторанти, інші вчені, наукові (науково-дослідні, науково-технологічні, науково-технічні, науково-практичні) установи, університети, академії, інститути, музеї, інші юридичні особи незалежно від форми власності, що мають відповідні наукові підрозділи, та громадські наукові організації (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Суб'єкти наукової та науково-технічної діяльності

№ з/п	Суб'єкт	Характеристика
1	2	3
1	Вчений	Вчений є основним суб'єктом наукової і науково-технічної діяльності. Це фізична особа, яка проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження і отримує наукові та (або) науково-технічні (прикладні) результати. У свою чергу, молодим вченим є вчений віком до 35 років, який має вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, або вчений віком до 40 років, який має науковий ступінь доктора наук або навчається в докторантурі
2	Науковий працівник	Вчений, який має вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, відповідно до трудового договору (контракту) професійно провадить наукову, науково-технічну, науково-організаційну, науково-педагогічну діяльність та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації у випадках, визначених законодавством

1	2	3
3	Науково-педагогічний працівник	Вчений, який має вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, відповідно до трудового договору (контракту) в університеті, академії, інституті професійно провадить педагогічну та наукову або науково-педагогічну діяльність та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації у випадках, визначених законодавством
4	Аспірант	Вчений, який проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження у рамках підготовки в аспірантурі у вищому навчальному закладі/науковій установі для здобуття ступеня доктора філософії
5	Ад'юнкт	Вчений, який проводить наукові дослідження у рамках підготовки в ад'юнктурі вищого військового навчального закладу (вищого навчального закладу із специфічними умовами навчання) для здобуття ступеня доктора філософії
6	Докторант	Науковий або науково-педагогічний працівник, який проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження у рамках підготовки в докторантурі у вищому навчальному закладі (науковій установі) для здобуття ступеня доктора наук
7	Наукова (науково-дослідна, науково-технологічна, науково-технічна, науково-практична) установа	Юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, утворена в установленому законодавством порядку, для якої наукова та (або) науково-технічна діяльність є основною
8	Університет	Багатогалузевий (класичний, технічний) або галузевий (профільний, технологічний, педагогічний, фізичного виховання і спорту, гуманітарний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) заклад вищої освіти, що провадить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (у тому числі доктора філософії), проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність
9	Інститут, академія	Галузевий (профільний, технологічний, технічний, педагогічний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) заклад вищої освіти, що провадить інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому і другому рівнях за однією чи кількома галузями знань, може здійснювати підготовку на третьому і вищому науковому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність
10	Громадські наукові організації	Це об'єднання вчених для цілеспрямованого розвитку відповідних напрямів науки, захисту фахових інтересів, координації науково-дослідної роботи, обміну досвідом

Суб'єкти наукової діяльності мають спеціальну підготовку, під час якої вони використовують свої знання, засвоюючи засоби і методи їх здобуття, що робить їх самодостатніми на основі своїх світоглядних, ціннісних орієнтацій, етичних принципів і цільових настанов, специфічних для певної галузі наукового пізнання в дослідженнях певної епохи.

Справжній суб'єкт пізнання ніколи не буває тільки гносеологічним. Це жива особистість з її пристрастями, інтересами, характером, темпераментом, талантом, волею і т.д. Але деколи під суб'єктом пізнання все-таки мають на увазі якийсь безособовий логічний згусток інтелектуальної активності.

Суб'єкт і його пізнавальна діяльність можуть бути адекватно зрозумілі лише в їх конкретно-історичному контексті. Наукове пізнання передбачає не тільки свідоме ставлення суб'єкта до об'єкта, але і до самого себе, до своєї діяльності, тобто осмислення прийомів, норм, методів дослідницької роботи, традицій. Суб'єкти пізнання розрізняють на кожному етапі розвитку науки: класичному, некласичному, постнекласичному (табл. 2.3):

Таблиця 2.3

Суб'єкти пізнання залежно від етапу розвитку науки

<i>Етап розвитку науки</i>	<i>Характеристика</i>
Класична наука	Суб'єкт пізнання являє собою «гносеологічного Робінзона» (це – суб'єкт «взагалі», поза соціокультурними та суб'єктивними характеристиками; він пізнає об'єкт «сам по собі» ніби в «чистому вигляді» без будь-яких сторонніх привнесень, абсолютно об'єктивно)
Неокласична наука	Суб'єкт вже не претендує на абсолютне знання, оскільки набуває знань: а) відносно, що часто розуміють як суб'єктивно, б) інструментально, що означає, що це знання призначене для вирішення певних завдань в) суб'єкт пізнання – не споглядає світ як гносеологічну машину, а активно пізнає істоту, причому не тільки досліджує ті чи інші сторони об'єкта, а й формує сам об'єкт пізнання г) суб'єкт пізнання – не стільки окрема людина, скільки великі дослідницькі колективи
Постнеокласична наука	Характеристики суб'єкта аналогічні характеристикам суб'єкта пізнання некласичної науки, однак є й нові відмінності: у зв'язку з глобалізацією наукової діяльності суб'єкт пізнання виходить за межі національних кордонів, і формується інтернаціональний «науковий етнос», який у змозі вирішити сучасні завдання

Наукові дослідження як діяльність залежно від свого цільового призначення, ступеню зв'язку з природою чи промисловим виробництвом, глибини і характеру наукової роботи поділяють на кілька основних типів: фундаментальні, прикладні та розробки.

Фундаментальні дослідження – набуття принципово нових знань і подальший розвиток системи накопичених знань. Мета фундаментальних досліджень – відкриття нових законів природи, розкриття зв'язків між явищами і створення нових теорій. Вони становлять основу розвитку як самої науки, так і суспільного виробництва.

Прикладні дослідження – створення нових або вдосконалення існуючих засобів виробництва, предметів споживання і т.п. У галузі технічних наук вони спрямовані на «уречевлення» наукових знань, здобутих у фундаментальних дослідженнях. Об'єктом таких досліджень звичайно є машини, технологія і організаційна структура.

Науково-технічні розробки – використання результатів прикладних досліджень для створення і відпрацювання моделей техніки (машин, пристроїв, матеріалів, продуктів), технологій виробництва, а також удосконалення існуючої техніки. На етапі розробки результати, продукти наукових досліджень набирають такої форми, яка дає змогу використовувати їх в інших галузях суспільного виробництва.

Наука як діяльність спрямована на вироблення нових знань та результату – суми усіх здобутих знань про природу, суспільство та мислення, що допомагають зрозуміти навколишній світ.

Контрольні запитання

1. Як характеризують науку як систему знань?
2. Що таке наукова діяльність?
3. Чим відрізняються наукові знання від звичайних знань та якими є основні спрямування наукових знань?
4. Як класифікують знання?
5. Що таке завдання науки?
6. Які основні критерії науковості?
7. Що таке функції науки в сучасних умовах?
8. Що таке елементи науки?
9. Як формується теорія?
10. Хто є суб'єктами науки як діяльності?

Тести для самоконтролю

1. Що включає в себе таке поняття як знання?
  - а) уявлення ролі та місця людини у суспільстві;
  - б) перевірений практикою результат пізнання дійсності, правильне її відображення у мисленні людини; володіння досвідом і розумінням того, що є правильним і в суб'єктивному, і в об'єктивному відношенні;
  - в) рівень освіти людини;
  - г) дослідження, характерне своїми особливими цілями й завданнями, методами здобуття і перевірки нової інформації;
  - д) правильна відповідь відсутня.
2. Які твердження не відповідають ознакам наукових знань?
  - а) загальність, тобто належність всьому людству;
  - б) відтворюваність явищ, тобто можливість повторення відкритого явища іншим ученим (що підтверджує існування певного закону природи);
  - в) стійкість системи знань, тобто така глибина опрацювання гіпотези, яка запобігає швидкому старінню знань.

- г) перевіреність наукових фактів, тобто можливість перевірки кожного факту з відомих законів чи теорій;
д) правильна відповідь відсутня.

3. Які знання зосереджуються у структурах соціокультурного досвіду людства та підсвідомості людини?

- а) явні; г) експериментальні;
б) неявні; д) опосередковані.
в) декларативні;

4. Які знання називають терміном процедурні знання?

- а) знання про те, що саме людина знає;
б) знання про те, що людина вміє робити зі знаннями;
в) ці знання здобувають шляхом спостереження;
г) здогадки, припущення;
д) здобуваються й підтверджуються експериментальними дослідженнями або виводяться шляхом логічних міркувань.

5. Що не є завданням науки?

- а) описування; г) удосконалення наукових відкриттів;
б) пояснювання; д) правильна відповідь відсутня.
в) передбачення;

6. Що за критеріями науковості включає в себе поняття об'єктивність?

- а) подання предмета дослідження в об'єктивованому вигляді, незалежно від того, які – матеріальні чи ідеальні – феномени досліджуються;
б) організація знання в певну систему за логікою предмета, що відображається знанням;
в) аргументація наукових положень до повноти обґрунтованості і доведеності;
г) надання адекватного відображення дійсності;
д) аргументи науки є відкритими для критичної перевірки будь-яким суб'єктом.

7. Що за критеріями науковості включає в себе поняття істинність?

- а) подання предмета дослідження в об'єктивованому вигляді, незалежно від того, які – матеріальні чи ідеальні – феномени досліджуються;
б) організація знання в певну систему за логікою предмета, що відображається знанням;
в) аргументація наукових положень до повноти обґрунтованості і доведеності;
г) надання адекватного відображення дійсності;
д) аргументи науки є відкритими для критичної перевірки будь-яким суб'єктом.

8. Як називається критерій який містить таке пояснення: робота з ідеалізованими об'єктами, акцентування уваги на пізнавальному аспекті осягнення світу?

- а) системність;
- б) істинність;
- в) проблемність;
- г) ідеалізація;
- д) раціональність.

9. Які виділяють види науки?

- а) суспільні, природничі, технічні;
- б) економічні, філософські, педагогічні;
- в) політичні, соціально-економічні, технічні;
- г) суспільні, прикладні, філософські;
- д) правильні відповідь відсутня.

10. Творча діяльність, яка здійснюється на системній основі з метою збільшення обсягу наукових знань, у тому числі про людину, природу та суспільство, а також пошук нових сфер застосування цих знань – це:

- а) фундаментальні науки;
- б) прикладні науки;
- в) науково-практичні розробки;
- г) суспільні науки;
- д) правильна відповідь відсутня.

11. Що визначає внутрішній суттєвий стійкий взаємозв'язок явищ у природі і суспільстві, що зумовлює їх закономірний розвиток?

- а) гіпотеза;
- б) закон;
- в) теорія;
- г) факти;
- д) поняття.

12. Науково-організаційна діяльність, що спрямована на методичне, організаційне забезпечення та координацію наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності.

- а) вид наукової діяльності;
- б) поняття наукової діяльності;
- в) завдання наукової діяльності;
- г) об'єкт наукової діяльності;
- д) правильна відповідь відсутня.

13. Вчений, який за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту) професійно займається науковою, науково-технічною, науково-організаційною або науково-педагогічною діяльністю та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеню або вченого звання, підтверджену результатами атестації.

- а) учений;
- б) науковий працівник;
- в) науково-педагогічний працівник;
- г) наукова установа;
- д) правильна відповідь відсутня.

14. Фізична особа (громадянин України, іноземець або особа без громадянства), яка має повну вищу освіту і проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження і отримує наукові та (або) науково-технічні результати.

- а) учений;
- б) науковий працівник;
- в) науково-педагогічний працівник;
- г) наукова установа;
- д) правильна відповідь відсутня.

15. Об'єднання вчених для цілеспрямованого розвитку відповідних напрямів науки, захисту фахових інтересів, взаємної координації науково-дослідної роботи, обміну досвідом.

- а) наукова установа;
- б) громадські наукові організації;
- в) заклади вищої освіти;
- г) наукові працівники;
- д) правильна відповідь відсутня.

Практичні завдання

1. Знання є найважливішою складовою змісту освіти, його ядром. На основі знань формуються вміння, навички, розумові і практичні дії. Складіть таблицю під назвою «Види знань у наукових працях учених».

2. Існують різні підходи до класифікації видів наук, описані в багатьох наукових джерелах. На їх основі відобразіть схематично класифікацію наук.

3. Враховуючи норми Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність», наведіть об'єкти і суб'єкти наукової діяльності з короткою їх характеристикою.

Тема 3. Історія розвитку науки та наукознавства

3.1. Причини, історичні етапи та періоди розвитку науки

Роль науки сформувалась у далекі історичні часи і з кожним днем дедалі більше зростає. Наука перетворюється на безпосередню виробничу силу суспільства, вона не стежить за розвитком техніки, а випереджає його, визначає сучасний прогрес матеріального виробництва. Сьогодні наукове знання пронизує усі сфери суспільного життя, наука орієнтується насамперед на людину, її інтелект, творчі здібності, її цілісний і всебічний розвиток.

Є декілька основних *причин виникнення науки*. Першою і головною причиною є формування суб'єктно-об'єктних відносин між людиною і природою, між людиною і навколишнім середовищем. Це пов'язано передусім з переходом людства до виробничого господарства. Так, уже в епоху палеоліту людина створює перші знаряддя праці з каменю та кістки (сокира, ніж, скребло, спис, лук, стріли), оволодіває вогнем і будує примітивні житла. В епоху мезоліту людина робить човен, займається обробкою деревини, винаходить різноманітні більш складні знаряддя праці. У період неоліту (до 3000 р. до н. е.) людина розвиває гончарне ремесло, освоює землеробство, займається виготовленням глиняного посуду, використовує мотику, серп, веретено, опановує метали, використовує тварин як тяглову силу, винаходить колісні візки, гончарне колесо, парусник, хутра. До початку першого тисячоліття до нашої ери з'являються знаряддя праці із заліза.

Другою причиною формування науки є ускладнення пізнавальної діяльності людини. «Пізнавальна», пошукова активність характерна і для тварин, але через ускладнення предметно-практичної діяльності людини, освоєння нею різних видів перетворювальної діяльності, відбуваються глибокі

зміни у структурі психіки людини, будові її мозку, спостерігаються зміни у морфології її тіла.

Таким чином, розвиток науки був складовою загального процесу інтелектуального розвитку людського розуму і становлення людської цивілізації. Не можна розглядати розвиток науки у відриві від процесів, які є передумовами виникнення науки (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Передумови виникнення науки

Історія науки – це дослідження феномену науки в його історії. Наука, зокрема, є сукупністю емпіричних, теоретичних і практичних знань про навколишній світ, здобутих науковим співтовариством. Оскільки, з одного боку, наука представляє об’єктивне знання, а з другого – процес його здобуття і використання людьми, сумлінна історіографія науки має брати до уваги не тільки історію думки, а й історію розвитку суспільства в цілому.

Вивчення історії сучасної науки спирається на безліч збережених оригінальних або перевиданих текстів. Однак самі слова «наука» і «учений» увійшли у вжиток лише у XVIII–XX ст., а до цього натуралісти називали своє заняття «натуральною філософією».

Хоча емпіричні дослідження відомі ще з античних часів (наприклад, роботи Аристотеля і Теофраста), а науковий метод був у своїй основі розроблений у Середньовіччі (Ібн ал-Хайсам, Аль-Бірун, Роджер Бекон), початок сучасної науки сягає до Нового часу – періоду, що зветься індустріальною революцією, яка сталася у XVI–XVII ст. у Західній Європі.

Науковий метод вважається таким істотним для сучасної науки, що багато вчених і філософів вважають роботи, виконані до наукової революції, «переднауковими». Тому історики науки нерідко дають науці більш широке визначення, ніж прийнято в наш час, щоб включати у свої дослідження період античності та Середньовіччя.

Основні історичні етапи розвитку науки наведено у табл. 3.1.

Історичні етапи розвитку науки

Історичний період	Характеристика стану науки
1	2
Антична епоха	Складаються перші теоретичні системи знання в галузі геометрії, механіки, астрономії (Евклід, Архімед, Птолемей, Фалеса і Демокріт); розвивається натурфілософська концепція атомізму (Демокріт, Епікур); робляться спроби аналізу закономірностей суспільства і мислення (Аристотель, Платон, Геродот). Аристотель розділив науки на фізику (природа), етику (суспільство) і логіку (мислення)
Середньовіччя	Розвиваються (особливо в країнах арабського сходу, єврейської громади Кордоби й Середньої Азії) позитивні наукові ідеї в галузі математики, астрономії, фізики, медицини, історії та інших наукових дисциплін (Ібн Сіна, Ібн Рушд, Біруні та ін.). У Західній Європі, долаючи опір богослов'я, йде процес нагромадження фактичного матеріалу в біології, робляться спроби розвитку елементів математики і дослідного природознавства (Роджер Бекон, Альберт Великий та ін.). На високому рівні були наукові знання в Київській Русі
Відродження	Виникнення капіталізму, розвиток промисловості й торгівлі, мореплавства і військової техніки стимулювали бурхливе зростання науки. Наука пориває з теологією, сприяючи утвердженню матеріалістичних ідей (Джордано Бруно, Леонардо да Вінчі, Френсіс Бекон, Лука Паколі). Великого поширення набуває експериментальне вивчення природи, обґрунтування якого мало революційне значення для науки. Справжній переворот відбувається в астрономії (Микола Коперник, Галілео Галілей)
XVII-XVIII ст.	Створюються класична механіка, диференціальне й інтегральне числення, аналітична геометрія, хімічна атомістика, система класифікації рослин і тварин, стверджується принцип збереження матерії і руху (Ісаак Ньютон, Готфрід Вільгельм Лейбніц, Рене Декарт, Джон Дальтон, Карл Лінней, Михайло Васильович Ломоносов та ін.). В цей же час відбувається дальше оформлення науки як соціального інституту, створюються перші європейські академії, наукові товариства, починається видання наукової періодичної літератури
XIX ст.	У зв'язку з промисловим переворотом кінця XVIII ст. почався новий етап у розвитку науки. Виникли нові фізичні дисципліни (термодинаміка, електродинаміка класична), створюються еволюційне вчення і клітинна теорія в біології, формулюється закон збереження і перетворення енергії, розвиваються нові концепції в астрономії і математиці (Джеймс Клерк Максвелл, Майкл Фарадей, Жан Батіст Ламарк, Чарльз Дарвін, Теодор Шванн, Маттіас Шлейден та ін.). Основи сучасної класифікації наук заклав Сен-Симон, Огюст Конт у XIX ст. систематизував його ідеї і склав «енциклопедичний ряд» основних наук, розташувавши їх у порядку зменшення абстрактності. Цей ряд у сучасному вигляді змальовується концепцією «сходи науки»

1	2
СРСР	<p>З часу створення СРСР був розроблений план науково-технічних робіт, який по суті став програмним документом розвитку радянської науки, який передбачався в загальнодержавних масштабах. На науковій основі здійснювались планове господарство і перетворення суспільних відносин. СРСР давав близько 1/3 наукової продукції всього світу. В країні працювало 1,5 млн. наукових працівників, більш ніж де в світі. Радянська наука завдячує своєму розвитку таким вченим, як В. І. Вернадський, С. І. Вавилов, О. О. Богомолець, Д. К. Заболотний, М. Д. Зелінський, О. П. Карпінський, В. Л. Комаров, І. В. Курчатова, С. П. Корольов, І. П. Павлов, Є. О. Патон, В. І. Липський, П. І. Кравчук, Д. М. Прянишников, М. М. Покровський, Б. Д. Греков, М. В. Келдиш, Л. Д. Ландау та ін. Радянська наука, що ґрунтувалась на діалектико-матеріалістичній методології, посідає важливе місце в історичному розвитку людства. У космосі услід за польотом першого у світі супутника Землі і першого у світі космічного польоту людини, здійсненого Ю. О. Гагаріним, почали працювати штучні супутники, станції з космонавтами на борту, розроблялися шляхи мирного використання термоядерної енергії. Радянська наука зробила значний внесок у дослідження галактик, становлення зоряної космології, у розвиток проблем квантової оптики, фізику напівпровідників та в інших напрямках. На рахунок радянських учених кількості відкриттів, понад 1 млн. винаходів, десятки тисяч патентів. У систему єдиної радянської науки входила Академія наук СРСР, республіканські Академії наук, філіали, центри, відділення АН СРСР, вищі навчальні заклади, дослідницькі центри Академії медичних наук СРСР, Академії педагогічних наук СРСР, Всесоюзної академії сільськогосподарських наук, галузеві науково-дослідні інститути, науково-виробничі об'єднання й лабораторії в промисловості. Учені УРСР зробили вагомий внесок у скарбницю світової науки. Багато їхніх розробок стали основою створення нових галузей промисловості, прогресивних технологій, матеріалів, машин і механізмів. У республіці працювало 200 тис. наукових працівників, у тому числі 62 тис. докторів і кандидатів наук. В УРСР налічувалось 150 вузів, в яких працювало 1,4 тис. професорів і докторів наук, близько 16 тис. доцентів і кандидатів наук</p>
XIX ст. (Україна)	<p>Починається піднесення науки і в Україні (Ф. Прокопович, Г. С. Сковорода), працює Київська академія. Визнаними науковими центрами стали Харківський і Київський університети та Новоросійський університет в Одесі, де успішно працювали видатні російські вчені І. М. Сеченов, І. І. Мечников, М. І. Пирогов, О. О. Ковалевський, В. В. Докучаєв та інші, а також відомі українські вчені М. О. Максимович, В. О. Беца, О. С. Роговин, А. О. Потебня та інші. Подальшого розвитку набули й суспільні науки. Соціалістичні утопісти закликали до заміни капіталістичного суспільства соціалістичним. Класики політичної економії заклали основи трудової теорії вартості. Праці в галузі діалектики й матеріалізму були видатним досягненням філософської думки. Закономірним наслідком революційної класової боротьби трудящих стало виникнення марксизму Карла Маркса і Фрідріха Енгельса</p>

1	2
XIX-XX ст.	Великі зміни в науковій картині світу і низка нових відкриттів у фізиці (електрон, рентгенівське випромінювання, радіоактивність тощо) призводять до кризи класичного природознавства і насамперед його механістичної методології. У XX ст. значних успіхів досягли математика і фізика, виникли такі галузі технічних наук, як радіотехніка, електроніка. З'явилась кібернетика, яка збільшує свій вплив на подальший розвиток науки і техніки. Успіхи фізики і хімії сприяють глибшому вивченню біологічних процесів у клітинах, що стимулює розвиток сільськогосподарських і медичних наук. Відбувається тісне зближення науки з виробництвом, зростають і зміцнюються її зв'язки із суспільним життям. Сучасна наука становить важливу складову науково-технічної революції
Україна (XX-XXI ст.)	Починаючи з дати проголошення незалежності України (1991 р.) наукова діяльність тут здійснюється під егідою Національної академії наук України (НАН) – вища наукова установа України з самоврядною організацією. Академія нині налічує 173 наукові інститути та установи, де працює понад 43 тисячі співробітників, з них понад 10 тисяч докторів і кандидатів наук. У складі Академії 478 академіків і членів-кореспондентів. На сьогоднішній день НАН України складається з шести регіональних центрів. У Національній академії наук діють три секції, що об'єднують 14 відділень наук: математики, інформатики, механіки, фізики і астрономії, наук про Землю, фізико-технічних проблем матеріалознавства, фізико-технічних проблем енергетики, ядерної фізики та енергетики, хімії, біохімії, фізіології і молекулярної біології; загальної біології; економіки; історії, філософії та права, літератури, мови та мистецтвознавства

Заслуговує на увагу концепція «сходів наук», тобто образне уявлення ієрархії основних наук відповідно до природи явищ, які вивчаються, чи відповідно до їх «важливості». Така класифікація наук була запропонована Огюстом Контом (рис. 3.2).

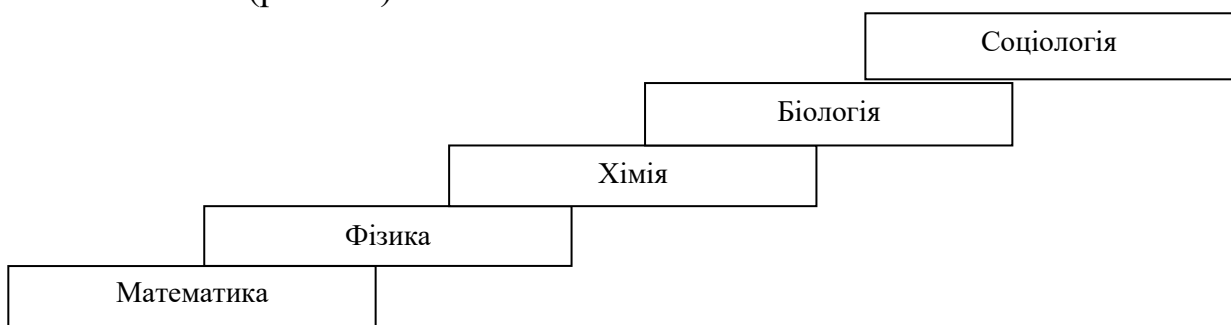

Рис. 3.2. Сходи наук за Огюстом Контом

Ці «сходи» відображають:

- а) перехід від простих і загальних явищ до складних і окремих;
- б) ускладнення основних форм руху матерії;
- в) історичну послідовність розвитку наук.

Такий порядок розподілу різних наук розкриває порядок становлення позитивного розуму в різних галузях. О. Конт вважав, що наведена ієрархія має

і практичний сенс: саме в такій послідовності має бути організований і процес освіти. На його думку, навряд чи можливо раціонально вивчати статичні або динамічні явища, що відбуваються в суспільстві, не ознайомившись спочатку із суспільним середовищем, в якому вони відбуваються, і з тим, як влаштований «зсередини» їх специфічний суб'єкт. Адже людина – це перш за все біологічний організм, який складається з певної речовини. Звідси – необхідний поділ науки про природу на дві галузі – органічну і неорганічну. З якою з них потрібно починати вивчення природи? Зрозуміло, з другої, явища якої більш прості і більш незалежні через їх найвищу суспільність.

Розгляд ієрархічної градації наук дає змогу правильно осмислити майбутнє кожної науки, її можливості, цілі і завдання, напрями та особливості розвитку пізнання загалом і місце у ньому людини.

У результаті розвитку кожної з наук об'єкти, які ця наука може ефективно досліджувати, стають дедалі складнішими. Фізика освоює граничні галузі хімії, хімія – біології. Так, хімічна фізика пояснила причину періодичного закону, природу хімічного зв'язку. Біологічна хімія досліджує обмін речовин у живих організмах, наблизившись до розкриття структури і механізму дії генетичного коду.

Зміщення меж наук відбувається неодноразово. «Наступ» фізики на хімію відбувався двічі: у XVII-XVIII ст. на основі успіхів класичної механіки і в XX ст. у зв'язку з досягненнями квантової фізики. В експансії фізики та хімії в біологію було три «хвилі»: у XVII-XVIII ст. на основі успіхів класичної механіки, у XVIII-XIX ст. в результаті досягнень біохімії в галузі фізіології, а в XX ст. – на основі розвитку молекулярної біології, особливо хімічних основ генетики.

Багато вікову історію мають дискусії з питань: «Чи можна науки, що знаходяться на більш високих щаблях ієрархії, вивести з наук, розташованих нижче? Чи можна пояснити всі явища хімії (біології) на основі фізики? Чи походять вищі науки з нижчих?»

Нині спостерігається взаємопроникнення науки і мистецтва. Протиставлення мистецтва і науки є характерним для класичної науки, для якої характерним є такий підхід: наука – це мислення в поняттях, а мистецтво – це мислення в образах.

Історичний аспект розвитку науки розглядається також з точки зору періодизації. Зазвичай виділяють такі періоди розвитку науки (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Періоди розвитку науки

<i>Назва періоду</i>	<i>Характеристика</i>
<i>1</i>	<i>2</i>
Переднаука	Зародження науки в цивілізаціях Давнього Сходу: астрології, доевклідової геометрії, грамоти, нумерології
Антична наука (докласична наука)	Формування перших наукових теорій (атомізм) та складання перших наукових трактатів в епоху Античності: астрономія Птолемея, ботаніка Теофраста, геометрія Евкліда, фізика Аристотеля, а також поява перших протонаучних спільнот у вигляді академії. Пошук абсолютної істини, спостереження і роздуми, метод аналогій

1	2
Середньовічна магічна наука	Формування експериментальної науки на прикладі алхімії Джабіра
Класична наука	Формування науки в сучасному сенсі у працях Галілея, Ньютона, Ліннея. З'являється планування експериментів, введено принцип детермінізму, підвищується значущість науки
Неокласична наука	Наука епохи кризи класичної раціональності: теорія еволюції Дарвіна, теорія відносності Ейнштейна, принцип невизначеності Гейзенберга, гіпотеза Великого Вибуху, теорія катастроф Рене Тома, фрактальна геометрія Мандельброта.
Постнеокласична наука	З'являється синергетика, розширюється предметне поле пізнання, наука виходить за свої рамки і проникає в інші галузі, пошук цілей науки

3.2. Наукові революції та їх наслідки

Розвиток науки у цілому та її окремих напрямів, відбувався і відбувається нерівномірно. Етапи спокійного розвитку науки або наукового напрямку рано чи пізно завершуються і відбувається «науковий вибух». При цьому теорії, які протягом певного часу вважалися правильними («попередні теорії»), фальсифікуються накопиченими практичними й теоретичними фактами, що не спростовуються такими теоріями. Виникають нові теорії («наступні теорії»), які пояснюють накопичені факти.

У розвитку науки є дві фази – фаза спокійного розвитку науки і фаза «наукового вибуху», що інакше називається *науковою революцією* (рис. 3.3). Цілком очевидно, що фазою, яка визначає подальший напрям розвитку науки, є наукова революція.

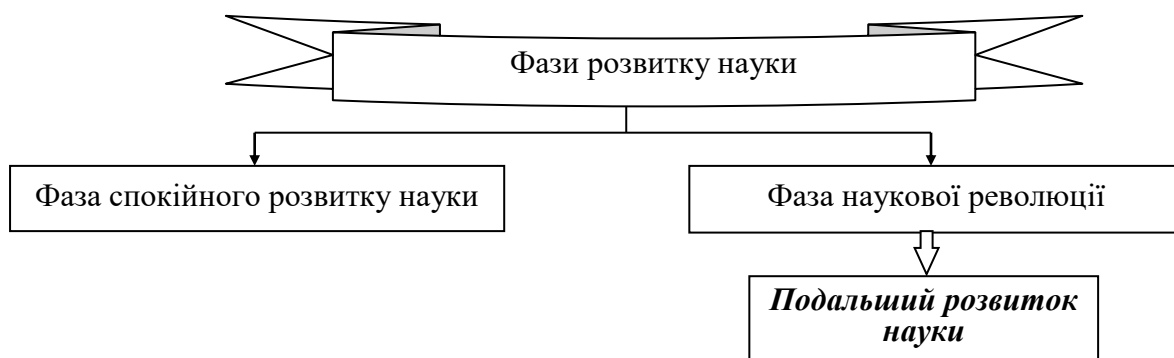

Рис. 3.3. Фази розвитку науки

Яким є механізм розвитку наукових революцій? Звідки виникають їх причини – зі «світу ідей» чи їх коріння треба шукати в соціальному середовищі? Нижче описано основні наукові революції (табл. 3.3).

Концепція соціологічної та психологічної реконструкції і розвитку наукового знання пов'язана з ім'ям та ідеями Т. Куна, викладеними в його відомій праці з історії науки «Структура наукових революцій». У ній досліджуються соціокультурні та психологічні чинники діяльності як окремих учених, так і дослідницьких колективів.

Основні наукові революції

Період	Наслідки	
	Руйнування систем, ідей, концепцій	Формування нових систем, ідей, концепцій
XV – XVIII ст.	Відкинута система Аристотеля і геоцентричне вчення Птолемея, подолано середньовічну схоластику	Створено наукові основи математики, астрономії, механіки, медицини, тобто саме природознавство зусиллями Коперника, Кеплера, Галілея, Декарта, Ньютона та інших учених. На зміну феодальній суспільно-економічній формації прийшла капіталістична, що характеризувалась розвитком продуктивних сил та ускладненням виробничих відносин
XIX ст.	Зруйновано метафізичні ідеї незмінності природи	Створено діалектичні ідеї загального розвитку природи на основі астрономічної теорії і періодичного закону в хімії, а також вчення про збереження й перетворення енергії у фізиці, клітинну і еволюційну теорію у біології. Вплив науки ще більше виявляється у розвитку продуктивних сил. З'являються нові галузі виробництва, виникають суперечності у виробничих відносинах суспільства
Кінець XIX ст.	Зруйновано концепцію неподільності атома	Створено квантово-механічну систему світосприйняття, яка характеризувалась кількісними фізичними властивостями мікросистем. У ході цієї революції наука справляє революціонізуючий вплив на розвиток виробництва і виробничих відносин у цілому. Науково-технічна революція розпочалася у фізиці, поширилася потім на хімію, теоретичну і технічну кібернетику, космознавство та інші науки. До середини 50-х років XX ст. вона охопила біологію і набула таким чином загального характеру
З кінця XX ст. до сьогодні	Інформаційна революція: «Хто володіє інформацією, той володіє світом»	Охопила інтелектуальну діяльність, починаючи з інформаційних образів в економіці, штучного інтелекту у нових технологіях і триває в біології, інформатизації суспільства, розвивається світова глобалізація у науці і техніці. Інформаційна революція відбувається в усіх галузях науки, техніки, виробництві, соціології, суспільстві. Розвиток науки і техніки пов'язаний з ускладненням методів і форм наукових досліджень, використанням складної апаратури (атомних реакторів, колайдерів, машинних комплексів тощо). В сучасних умовах масштабні наукові дослідження проводяться великими колективами, а вчений є їх активним учасником

Кун Т.С. вважав, що розвиток науки є процесом почергової зміни двох періодів – «нормальної науки» та «наукових революцій». Причому останні набагато рідкісніші в історії розвитку науки порівнянно з першими. Соціально-психологічний характер концепції Куна визначається його розумінням наукової спільноти, члени якої поділяють певну парадигму, відданість якій зумовлена положенням їх у певній соціальній організації науки, принципами, сприйнятими при їх навчанні та становленні як учених, симпатіями, естетичними мотивами і смаками. Саме ці чинники, за Куном, і стають основою наукового співтовариства.

Кунівську концепцію дослідження наукової революції можна коротко описати таким чином (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Основні характеристики концепції розвитку науки Т.С. Куна

<i>Стадія розвитку науки</i>	<i>Характеристика</i>
Допарадигмальна	Характеризується наявністю різних поглядів, фундаментальних теорій, загально визнаних методів і цінностей
Єдина парадигма	Створення єдиної парадигми на основі консенсусу членів наукової спільноти
Нормальний розвиток науки	На основі цієї парадигми відбувається нормальний розвиток науки, накопичуються факти, вдосконалюються теорії і методи
Науковий розвиток	У процесі розвитку виникають аномальні ситуації, що призводять до кризи, а потім до наукової революції
Наукова революція	Період розпаду парадигми, конкуренції між альтернативними парадигмами – і утвердження нової парадигми

Кун Т.С. спробував довести, що розвиток науки відбувається не шляхом плавного нарощування нових знань на основі старих, а через періодичний злам традиційних уявлень, тобто через наукові революції. Таким чином, історія науки постає як конкурентна боротьба між різними науковими спільнотами за утвердження нового наукового світогляду, який передбачає не тільки цілісне бачення стану справ у науці, а й сукупність теоретичних стандартів, методологічних норм, ціннісних орієнтирів.

Центральне місце у концепції Т. Куна посідає поняття парадигми, або сукупності найбільш загальних ідей і методологічних основ у науці, визнаних науковим співтовариством. На його думку, саме зміна парадигм є науковою революцією. Парадигма має дві властивості (рис. 3.4):

Рис. 3.4. Властивості парадигми

Парадигма – це початок будь-якої науки, вона створює можливість для цілеспрямованого відбору фактів та їх інтерпретації. Парадигма, за Куном, або «дисциплінарна матриця», як він її запропонував називати надалі, включає чотири типи найбільш важливих компонентів (рис. 3.5).

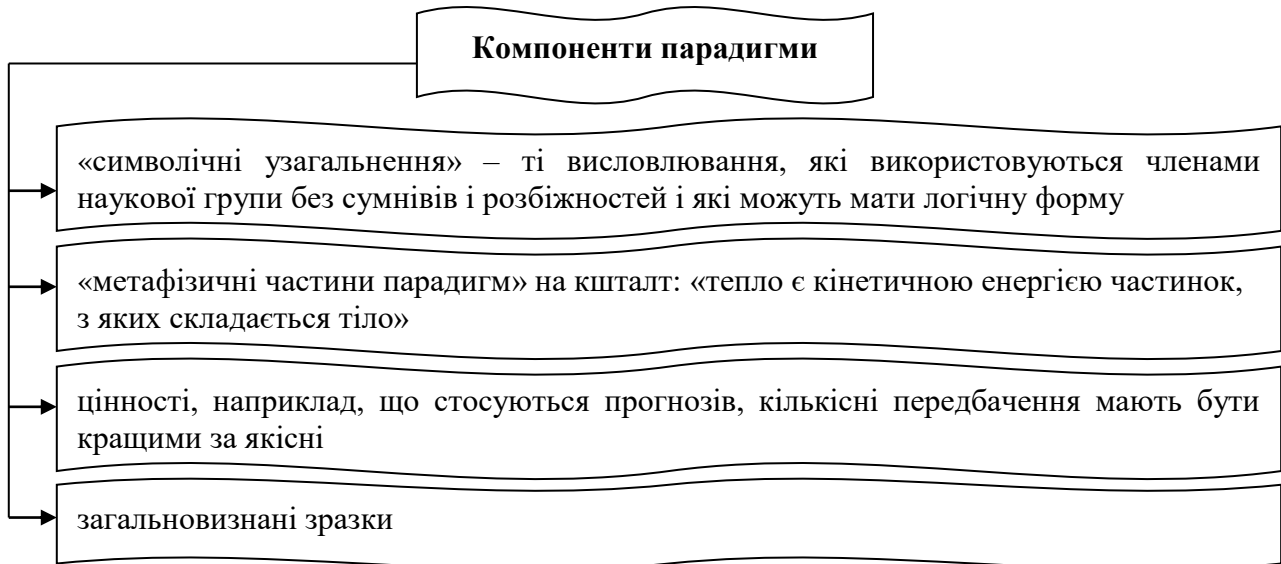

Рис. 3.5. Компоненти парадигми

Усі ці компоненти парадигми сприймаються членами наукової спільноти у процесі їхнього навчання, роль якого у формуванні наукової спільноти підкреслює Кун, і стають основою їхньої діяльності у періоди «нормальної науки». У період «нормальної науки» вчені мають справу з накопиченням фактів, які Кун поділяє на три типи (рис. 3.6):

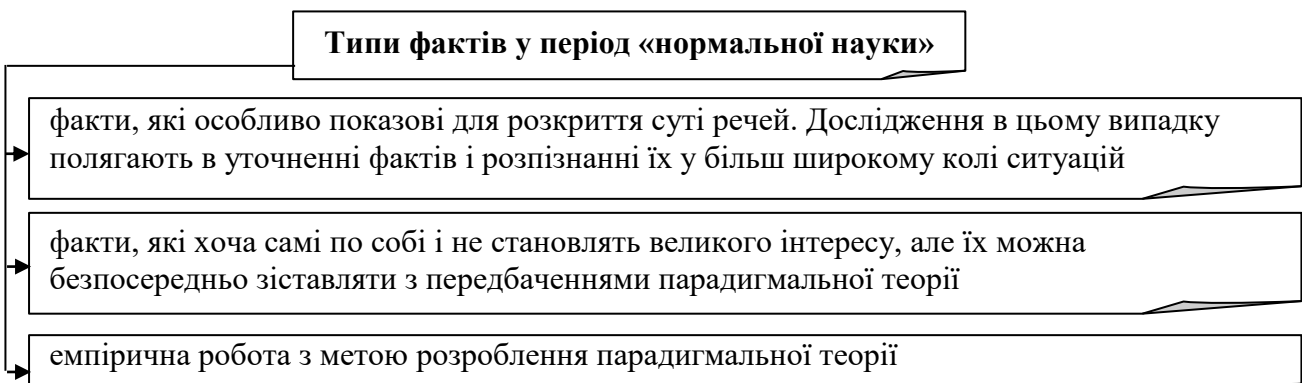

Рис. 3.6. Типи фактів у період «нормальної науки»

Однак наукова діяльність у цілому цим не вичерпується. Розвиток «нормальної науки» в рамках прийнятої парадигми триває доти, доки існуюча парадигма не втратить здатності вирішувати наукові проблеми. На одному з етапів розвитку «нормальної науки» неодмінно виникає невідповідність між спостереженнями і прогнозами парадигми, виникають аномалії. Коли таких аномалій накопичується багато, припиняється нормальний перебіг науки і виникає стан кризи, яка називається науковою революцією, яка й призводить до зламу старої і створення нової наукової теорії – парадигми.

Найбільша заслуга Т. Куна полягає в тому, що він знайшов новий підхід до розкриття сутності природи науки і її прогресу. На відміну від К. Поппера, який вважав, що розвиток науки можна пояснити виходячи тільки з логічних правил, Кун вносить у цю проблему «людський» фактор, залучаючи до її вирішення нові, соціальні та психологічні, мотиви.

У результаті обговорення концепції Куна більшість його опонентів сформуvalи свої моделі наукового розвитку і своє розуміння наукових революцій.

3.3. Суть, характеристика та історія розвитку наукознавства

Стан та розвиток науки, її структури вивчає дисципліна, яка називається *наукознавство*. Це галузь досліджень, що вивчає закономірності функціонування і розвитку науки, структуру і динаміку наукової діяльності, взаємодію науки з іншими соціальними інститутами і сферами матеріального і духовного життя суспільства.

Предметом наукознавства є загальний склад науки, засоби і форми її функціонування, зв'язок і залежність темпів і напрямів її розвитку від інших суспільних явищ та інститутів.

Метою наукознавства є розроблення теоретичних основ організації, планування й управління наукою, тобто системи заходів, що спирається на об'єктивну логіку розвитку науки, забезпечує оптимальні темпи її розвитку й підвищення ефективності наукових досліджень.

Вирізняють такі розділи наукознавства (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Розділи наукознавства та їх характеристика

<i>№ з/п</i>	<i>Розділ наукознавства</i>	<i>Характеристика</i>
1	2	3
1	Загальна теорія науки	Розроблення концепції теорії науки, основних напрямків її розвитку та методології
2	Історія науки	Дослідження генезису динамічного процесу накопичення наукових знань, установлення закономірностей розвитку науки
3	Соціологія науки	Аналіз взаємодії науки і суспільства у різних соціально-економічних формаціях, дослідження соціальних функцій науки і відносин людей у процесі наукових досліджень
4	Економіка науки	Вивчення економічних особливостей розвитку і використання науки, критерії економічної ефективності наукових досліджень
5	Політика і наука	Визначення напрямів розвитку науки з урахуванням об'єктивних умов та потреб економіки і загальної політики держави

1	2	3
6	Теорія наукового прогнозування, планування і управління науковими дослідженнями	Розробка стратегії науки, планування її матеріального забезпечення, організація управління науковими дослідженнями
7	Методологія науки	Дослідження системи методів у науці, складання моделей наукової діяльності і окремих її видів
8	Наукова організація праці, психологія, етика і естетика наукової діяльності	Розробка систем наукової організації праці вчених, дослідження психологічних, етичних та інших факторів наукової діяльності (наприклад, інтереси, емоції, інтуїція, уявлення, індивідуальні особливості вченого)
9	Наука і право	Дослідження нормативного забезпечення взаємовідносин наукових колективів між собою, людей, що працюють в них, розробка системи державних і міжнародних законів про науку
10	Мова науки	Розробка міжнародних і національних систем понять і термінології, стильових особливостей викладу результатів наукових досліджень
11	Класифікація наук	Розробка міжнародної і національної систем наук

Виникнення і розвиток наукознавства пов'язані з діяльністю багатьох відомих учених. На початковому етапі окремі аспекти розвитку наукознавства вивчали філософія, особливо із середини ХІХ ст. (Р. Гельмгольц, К. Бернар, Т. Гекслі, А. Тимірязев, І. Вернадський та ін.). Одну з перших спроб розкрити соціальні, психологічні та інші чинники, що впливають на розвиток науки, зробив швейцарський учений А. Декандоль («Історія науки і учених за два століття», 1873). Проблеми формування ученого вивчав В. Оствальд («Великі люди», 1909). Потреба в комплексному вивченні науки стала особливо відчутною в першій половині ХХ ст. у зв'язку з величезним зростанням її ролі і розвитком науково-технічної революції. Безпосереднє зародження наукової орієнтації досліджень багато радянських і зарубіжних дослідників пов'язували з дискусією про загальні проблеми розвитку науки, що виникла у зв'язку з доповідями Б. М. Гессена та інших радянських учених на 2-му Міжнародному конгресі з історії науки в Лондоні (1931). Ця дискусія посилила інтерес до марксистської концепції розвитку науки, що ґрунтується на методології діалектичного та історичного матеріалізму, до радянського досвіду створення державної системи організації і планування наукової діяльності.

У 30-ті роки ХХ ст. формується проблематика наукознавства (спроба польських учених створити програму «Наукознавство»; соціологічна інтерпретація історико-наукового матеріалу Р. Мертоном (США) у книзі «Наука, техніка і суспільство в Англії ХVІІ ст.», 1938). Найбільший вплив на становлення наукознавства здійснив Дж. Д. Бернал («Соціальна функція

науки», 1939, – своєрідне узагальнення роботи проведеного ним Кембриджського семінару «Наука і суспільство»).

Із середини 40-х років у багатьох розвинених країнах розгортаються емпіричні дослідження наукової діяльності (схеми організації наукових підрозділів, проблеми об'єднання учених та інженерів у промислових лабораторіях і науково-технічних проектах, розподіл наукових зусиль і фінансування науки).

Оформлення наукознавства у самостійну галузь відбувається до 60-х років, а також в інших країнах виникають сучасні уявлення про предмет і завдання наукознавства та наукові колективи, які розробляють його проблеми.

Складаються аналітичний і нормативний напрями дослідження. Метою аналітичного вивчення є розкриття закономірностей функціонування та розвитку науки як складної системи (внутрішні закономірності розвитку науки, соціально-історичні детермінанти її розвитку, їх взаємодія; типологія зв'язків науки з іншими соціальними інститутами; генезис і структура систем наукового знання; еволюція організаційних форм науки у процесі зміни її об'єму і соціальної функції і т.п.).

Для ключових наукознавчих понять («наукова діяльність», «наукове знання», «наукова творчість», «інститут науки» тощо) розробляється система непрямих показників (змінних) з використанням методів різних наук. Так, при визначенні місця науки в суспільстві, взаємозв'язків науки з іншими соціальними інститутами застосовують поняття і методи історії, соціології, політичної економії тощо. При цьому досліджується структура науково-технічної діяльності у сфері «дослідження – розробки – впровадження», функції наукового знання в суспільстві, з'ясовуються особливості наукового потенціалу і його зв'язок з економічним потенціалом держави в умовах науково-технічної революції і т.п.

Проблеми наукової творчості вивчаються за допомогою психологічних і соціально-психологічних методів (мотиваційна структура особистості вченого, вікова динаміка індивідуального і колективного наукової творчості, розподіл ролей і лідерство в наукових колективах, система міжособистісних стосунків у процесі наукової діяльності, психологічний механізм наукового відкриття і його оцінка науковим середовищем і т.д.).

Дослідження змісту і результатів наукової діяльності – системи наукового знання – об'єднує зусилля фахівців у галузі логіки розвитку науки, логіки наукового дослідження, історії науки та історії філософії. При цьому вивчають логічну будову і змістове обґрунтування наукових теорій, умови і способи переходу від одних теоретичних уявлень до інших у процесі історичного розвитку науки. Сформувалася галузь статистичного дослідження структури і динаміки інформаційних масивів науки і потоків наукової інформації – наукометрія.

Розрізняють дев'ять моделей вивчення науки (рис. 3.7).

<i>Модель вивчення науки</i>	<i>Характеристика</i>
інформаційна	наука розглядається як система, що самоорганізується й керується власними організаційними потоками
логічна	наука вивчається як логічний розвиток ідей
гносеологічна	вивчаються загальнонаукові підходи, форми й методи наукового пізнання
економічна	вивчається взаємодія розвитку науки з економічним розвитком держави, оцінюється економічна ефективність наукових досліджень
політична	розглядається взаємозв'язок науки з політикою, політичною ідеологією
соціологічна	наукові співтовариства, організації, колективи вивчаються макро- і мікросоціологічними засобами
демографічна	науковий потенціал досліджується як демографічна задача
евристична	об'єктом вивчення є науковець, психологія наукової творчості
самотехнічна	наука розглядається як система, якою необхідно керувати

Рис. 3.7. Моделі вивчення науки

Цей перелік можна продовжити за рахунок історичної (історія науки), біографічної (вивчення і систематизація біографій учених), організаційної (організація науки), психологічної (психологія наукової творчості), прогностичної (прогнозування тенденцій розвитку науки), філософсько-методологічної (філософія науки) складових наукознавства.

У руслі багатьох дисциплін склалися спеціальні галузі (соціологія науки, економіка науки, психологія науки тощо), які входять у систему наукознавства. У наукознавстві використовуються ідеї і методи кібернетики, теорії інформації, теорії систем і т.п. Однак наукознавство – це не комплекс окремих дисциплін і навіть не синтез знань про логіко-пізнавальні, соціальні, економічні, психологічні, структурно-організаційні аспекти розвитку науки, а наука, що вивчає взаємодію різних елементів, котрі визначають розвиток науки як історично мінливих цілісності або системи.

Організаційні форми наукової діяльності поєднують два типи організації (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Типи організації науки

На результатах аналітичного вивчення науки ґрунтуються нормативні наукознавчі дослідження. У найзагальнішому вигляді їх мету можна сформулювати як розроблення теоретичних основ наукової політики і державного регулювання науки (вироблення рекомендацій щодо підвищення ефективності наукової діяльності, об'єктивних критеріїв її оцінювання, визначення найбільш перспективних наукових напрямів як основи довгострокового планування науки). У цих дослідженнях широко застосовують методи наукового прогнозування і системного аналізу. Дедалі важливим стає пошук найбільш раціональних форм організації, в яких би дисциплінарний принцип – основа наукової спадкоємності – поєднувався з проблемною і матричною організацією досліджень (вивчення різних організаційних структур, питання оптимальної чисельності та складу наукових інститутів, бюджету часу персоналу, поділу праці тощо). У вивченні цих проблем застосовують методи теорії організації, цільове програмування, дослідження операцій та мережеве планування.

Виокремлюється група досліджень, присвячених проблемам створення, матеріального, інформаційного, кадрового забезпечення діяльності великих дослідницьких об'єднань, наукових центрів і гігантських науково-технічних проектів (освоєння Космосу, Світового океану та ін.). Головну увагу приділяють вивченню їх функцій у структурі науково-технічного прогресу, проблемам об'єднання різних форм науково-технічної діяльності. Досліджують інформаційні потоки і способи комунікації учасників, застосовують методи функціонально-ієрархічного моделювання, проводять комплексні соціологічні та соціально-психологічні дослідження.

Важливу роль відіграє специфічна проблематика, пов'язана з підготовкою та використанням наукових кадрів (системи відбору, спеціальної підготовки, збереження та підвищення кваліфікації).

В Україні питання наукознавства досліджують у Національній Академії наук України, під керівництвом якої виходить міжнародний науковий журнал «Наука та наукознавство».

Наукознавство також вивчають і регулюють в інших країнах. У Польщі, наприклад, діяльність у галузі наукознавства координує Комітет з

наукознавства Польської Академії Наук, у Болгарії створено Центр з наукознавства при Президії Болгарської Академії Наук, у Німеччині – Інститут теорії та організації науки Академії Наук, в Угорщині – Академія Наук. Проблеми наукознавства також вивчають дослідницькі групи під егідою ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій.

Контрольні запитання

1. Які основні етапи розвитку науки та як наука впливає на історію розвитку людини?
2. Що таке наукознавство та які Ви знаєте розділи наукознавства?
3. Якими є наслідки наукових революцій?
4. Якими є основні історичні етапи розвитку науки?
5. Що таке «сходи науки» за Огюстом Контом?
6. Що таке наукова революція та які її наслідки?
7. Що таке наукова революція за Т. Куном?
8. Які є моделі вивчення науки?
9. Які основні фази розвитку науки?
10. Які основні характеристики Кунівської концепції розвитку науки та що посідає центральне місце в його концепції?

Тести для самоконтролю

1. Що було передумовою виникнення науки?
  - а) формування світогляду;
  - б) виникнення людства;
  - в) виникнення грошей;
  - г) формування каст;
  - д) правильна відповідь відсутня.
2. Який історичний етап має такий опис: створюються класична механіка, диференціальне й інтегральне числення, аналітична геометрія, хімічна атомістика, система класифікації рослин і тварин, стверджується принцип збереження матерії і руху (Ісаак Ньютон, Готфрід Вільгельм Лейбніц, Рене Декарт, Джон Дальтон, Карл Лінней, Михайло Васильович Ломоносов та ін.). В цей же час відбувається дальше оформлення науки як соціального інституту, створюються перші європейські академії, наукові товариства, починається видання наукової періодичної літератури.
  - а) середньовіччя;
  - б) XVII-XVIII ст.;
  - в) XIX ст.;
  - г) СРСР;
  - д) правильна відповідь відсутня.
3. В якій послідовності до їх важливості з найменшої до найбільшої була запропонована Огюстом Контом класифікація наук?
  - а) математика-фізика-біологія-соціологія-хімія;
  - б) соціологія-хімія-математика-біологія-фізика;
  - в) математика-фізика-соціологія-фізика-хімія;
  - г) математика-фізика-хімія-біологія-соціологія;
  - д) правильна відповідь відсутня.

4. Що характеризує період розвитку неокласичної науки?

а) зародження науки в цивілізаціях Давнього Сходу: астрології, доевклідової геометрії, грамоти, нумерології;

б) Формування перших наукових теорій (атомізм) та складання перших наукових трактатів в епоху Античності: астрономія Птолемея, ботаніка Теофраста, геометрія Евкліда, фізика Аристотеля, а також поява перших протонаучних спільнот у вигляді академії. Пошук абсолютної істини, спостереження і роздуми, метод аналогій;

в) формування експериментальної науки на прикладі алхімії Джабіра;

г) наука епохи кризи класичної раціональності: теорія еволюції Дарвіна, теорія відносності Ейнштейна, принцип невизначеності Гейзенберга, гіпотеза Великого Вибуху, теорія катастроф Рене Тома, фрактальна геометрія Мандельброта;

д) правильна відповідь відсутня.

5. Який період характеризується так: з'являється синергетика, розширюється предметне поле пізнання, наука виходить за свої рамки і проникає в інші галузі, пошук цілей науки.

а) переднаука;

г) неокласична наука;

б) антична наука;

д) постнеокласична наука.

в) середньовічна магічна наука;

6. Які визначають фази розвитку?

а) фаза спокійного розвитку науки і фаза наукової революції;

б) фаза спокійного розвитку;

в) фаза наукового вибуху;

г) фаза подальшого розвитку науки;

д) правильна відповідь відсутня.

7. Яку ідею чи концепцію було зруйновано в кінці ХІХ ст.?

а) зруйновано метафізичні ідеї незмінності природи;

б) зруйновано концепцію неподільності атома;

в) відкинута система Аристотеля і геоцентричне вчення Птолемея, подолано середньовічну схоластику;

г) відбулась інформаційна революція;

д) правильна відповідь відсутня.

8. Що характеризує наукова революція?

а) характеризується наявністю різних поглядів, фундаментальних теорій, загальноновизнаних методів і цінностей;

б) створення єдиної парадигми на основі консенсусу членів наукової спільноти;

в) у процесі розвитку виникають аномальні ситуації, що призводять до кризи, а потім до наукової революції;

г) період розпаду парадигми, конкуренції між альтернативними парадигмами – і утвердження нової парадигми;

д) правильна відповідь відсутня.

9. Що значить парадигма?

- а) початок будь-якої науки, вона створює можливість для цілеспрямованого відбору фактів та їх інтерпретації;
- б) факти, які хоча самі по собі і не становлять великого інтересу, але їх можна безпосередньо зіставляти з передбаченнями парадигмальної теорії;
- в) факти, які особливо показові для розкриття суті речей;
- г) емпірична робота з метою розроблення парадигмальної теорії;
- д) правильна відповідь відсутня.

10. Який розділ наукознавства займає така характеристика: дослідження генезису динамічного процесу накопичення наукових знань, установлення закономірностей розвитку науки?

- а) історія науки;
- б) соціологія науки;
- в) економіка науки;
- г) загальна теорія науки;
- д) правильна відповідь відсутня.

11. Який розділ наукознавства займає така характеристика: розробка стратегії науки, планування її матеріального забезпечення, організація управління науковими дослідженнями?

- а) соціологія науки;
- б) політика науки;
- в) методологія науки;
- г) теорія наукового прогнозування, планування і управління науковими дослідженнями.
- д) правильна відповідь відсутня.

12. Який розділ наукознавства займає така характеристика: дослідження нормативного забезпечення взаємовідносин наукових колективів між собою, людей, що працюють в них, розробка системи державних і міжнародних законів про науку?

- а) методологія науки;
- б) наука і право;
- в) мова науки;
- г) класифікація науки;
- д) правильна відповідь відсутня.

13. Яку модель вивчення науки називають гносеологічною?

- а) наука розглядається як система, що самоорганізується й керується власними організаційними потоками;
- б) наука вивчається як логічний розвиток ідей;
- в) вивчаються загальнонаукові підходи, форми й методи наукового пізнання;
- г) розглядається взаємозв'язок науки з політикою, політичною ідеологією;
- д) правильна відповідь відсутня.

14. Яка модель вивчення науки має таку характеристику: об'єктом вивчення є науковець, психологія наукової творчості?

- а) демографічна;
- б) самотехнічна;
- в) евристична;
- г) інформаційна;
- д) правильна відповідь відсутня.

15. Як можна поєднати два поняття: професійна самоорганізація науки та інституційне оформлення науки.

- а) типи організації науки;
- б) завдання організації науки;
- в) концепція організації науки;
- г) приклади організації науки;
- д) правильної відповіді немає

Практичні завдання

1. Оформіть у табличній формі наслідки наукових революцій за принципом «Період революції – Назва революції – Руйнування систем, ідей, концепцій – Формування нових систем, ідей, концепцій».

2. На основі вивчення історичного розвитку науки складіть таблицю під назвою «Основні етапи розвитку науки».

3. Наукознавство вивчає закономірності функціонування і розвитку науки, а також розглядає різні моделі розвитку науки. Покажіть схематично моделі вивчення науки та їх характеристику.

РОЗДІЛ 2

НАУКОВІ КАДРИ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ, ПІДГОТОВКА ТА КВАЛІФІКАЦІЯ

Тема 4. Історичний екскурс до питання підготовки наукових кадрів

4.1. Генеза зародження вищої школи

Так історично склалося, що основною базою розвитку науки, накопичення наукових знань є навчальні заклади вищої школи. Саме їх працівники і випускники є тою рушійною силою, що розвиває науку і збільшує наукові знання.

На сучасному етапі розвитку суспільства науку і освіту розглядають в органічній єдності, як цілісний комплекс, що виник та існує з давніх часів. Це, у свою чергу, вимагає окремого вивчення історії виникнення та розвитку вищої школи.

Перші університети в Європі зародилися ще за доби Середньовіччя, коли в духовному житті народів панувала релігійна догматика. На стику двох епох – Середньовіччя і Відродження – Європа відчула велику потребу у вищій школі, де б зароджувалися нові думки, удосконалювалися існуючі знання про світ, навчалися наукові кадри, які б акумулювали та передавали далі наукові знання. Навчальні заклади вищої школи повною мірою задовольнили цю потребу.

Перші вищі школи, де здобували освіту і займалися наукою, існували у різних формах ще у VIII–IX ст. на територіях колишніх арабських держав та у Візантії. Одним із найстаріших у світі є університет Аль-Каруїн (з фр. Université Al-Karaouine) в місті Фес (Марокко), заснований у 859 р. Університет був і є одним із духовних і освітніх центрів ісламського світу. У Книзі рекордів Гінесса університет Аль-Каруїн визнається «найстаршим у світі постійно діючим вищим навчальним закладом».

У Європі перший навчальний заклад такого рівня був заснований лише у XI–XII ст. в Італії – було утворено особливу форму вищих навчальних закладів – університет. Університетами (від лат. universitas, тобто сукупність, об'єднання, корпорація, об'єднання людей, які навчаються) називали об'єднання викладачів між собою та викладачів зі студентами з метою здобуття нових знань. Ініціаторами заснування університетів у ті часи, як правило, були вчителі, незадоволені тим, як церковні школи ігнорували нові знання через їх невідповідність догматам віри.

Новостворені університети в епоху Відродження впливали на розвиток суспільних ідей, науки, культури, думки. Після заснування першого університету у Болоньї (ректором якого у 1481 р. був обраний українець Юрій Дрогобич), у XII ст. створюються наступні університети (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Заснування університетів у XII ст.

Країна	Університет	Роки
1	2	3
Італія	Болонья	1088–1119

1	2	3
Англія	Оксфорд	1117–1120
Франція	Монпельє	1180–1289
Англія	Кембридж	1209
Франція (Париж)	Сорбонна	1257
Іспанія	Сіена	1240
Італія	Вінченція	1205
Італія	Ареццо	1215
Італія	Падуя	1222
Італія	Неаполь	1224
Італія	Рим	1303
Чехія	Празький	1348
Польща (Краків)	Ягеллонський	1364
Австрія	Віденський	1365
Німеччина	Гейдельберзький	1386
Німеччина (Лейпціг)	Лейпцігський	1409
Німеччина	Вюртемберзький	1502
Німеччина	Кенігсберзький	1544
Франція	Страсбурзький	1621

Усього від XIII до XVIII ст. в Європі було засновано понад 50 університетів. Хоча всі вони намагалися наслідувати права й структуру першого Болонського університету, це не завжди було можливим.

Від самого початку створення вищих шкіл у Європі склалося кілька типів університетів, що відображали різні соціально-політичні та ідейні позиції організаторів і керівників нових закладів у різних країнах (рис. 4.1).

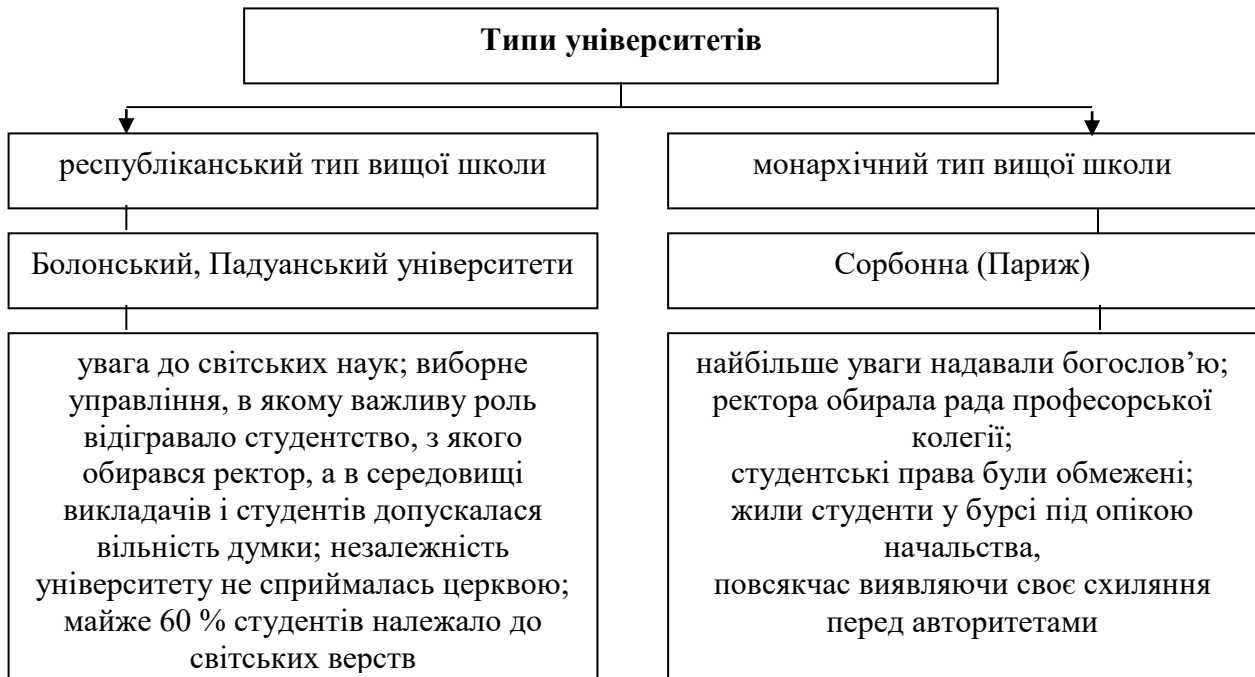

Рис. 4.1. Типи університетів

Оскільки перші університети як спілка людей для здобуття певних знань багато запозичили у своїй структурі і звичаях від цехів, то й об'єднувалися не тільки ті, хто навчався, студіював, а й наставники, ті, хто навчав.

Це були небачені раніше корпорації вчителів-магістрів та учнів-школярів. Університетська вчена спільнота – аналог цеху середньовічних ремісників: школяр – учень, бакалавр – підмайстер, магістр чи доктор – майстер. Навчаючи вчитися – це формула середньовічної освіти. Сьогоднішній учень – завтра вчитель, сам був не проти повчитися на вченого майстра.

Вчені люди, які мандрували Європою в цей час, стали звичним явищем. Серед них значну частину становили так звані вагани (від лат. дієслова «бродити»), які являли собою культурну верхівку середньовічного учнівства. Це були шукачі кращої школи з кращою ученістю.

Перші університети мали своє самоврядування і користувались певною автономією стосовно церкви, феодалів і міських магістратів. Учні називались студентами, (від лат. – «старанно вчитися»). Вони об'єднувались у провінції і нації. Усі викладачі гуртувались в особливі організації, так звані факультети (від лат. – здібності), члени яких характеризувались здатністю викладати той чи інший навчальний предмет. Викладачі вибирали голову факультету – декана. Пізніше під словом «факультет» почали розуміти відділення університету, на якому викладалась та чи інша галузь знань.

Середньовічні університети були автономними установами, які мали органи самоврядування. Ректором (з лат. – начальник цеху) називали голову університету, якого обирали на загальних зборах, теоретично ним міг стати навіть студент. Шляхом виборів призначались й інші посадові особи.

Основними видами занять в університетах були *лекції*, коли професор читав по книзі текст і коментував його, і диспути (рис. 4.2).

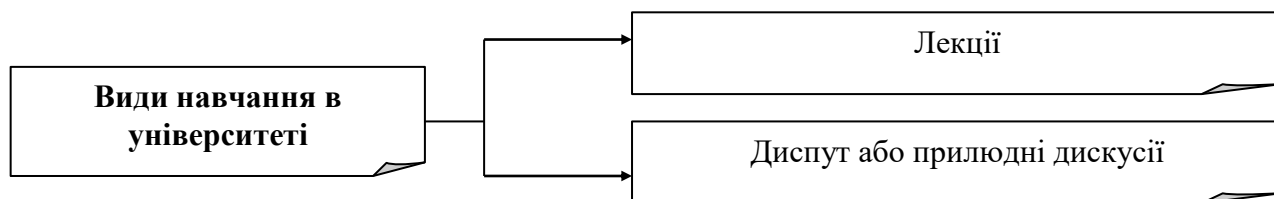

Рис. 4.2. Види навчання в університеті

Лекція являла собою читання тексту, який вивчали, та пояснення цього тексту у вигляді коментарів до нього або до його окремих частин (праці Аристотеля – на філософському факультеті, трактати Гіппократа – на медичному). Останні були характерні для середньовічних університетів. Їх організовували на основі тез, які наперед повідомляли учням і потім обговорювали.

Другою формою навчання був *диспут*, або *прилюдні дискусії*, які періодично влаштовувались на богословсько-філософські теми та основою яких була теза для обговорення. Тезу обирав магістр. Заперечення висував або він сам, або його студенти (в тому числі й ті, що випадково потрапили на диспут).

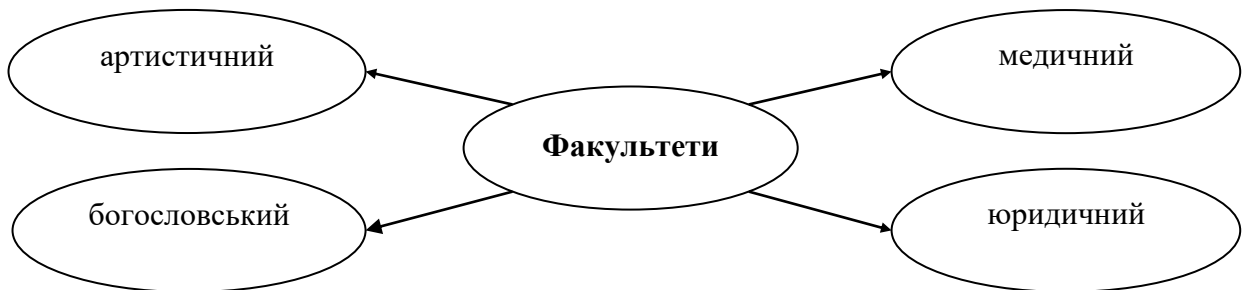
Диспути проходили гаряче і тривали інколи по 10-12 годин з невеликою перервою на обід. Крім того, учні виконували ще й письмові вправи – писали *трактати*.

Головний диспутант мусив заздалегідь оприлюднити тези теми, яку давали для обговорення. На диспуті висловлювались докази за і проти висловленої думки. Їх черпали з книг. Перемагав той, хто міг навести більше цитат, витягів з творів визнаних авторів, підкріплюючи ними свою думку. В одному з диспутів оксфордський магістр Дунс Скотт (1266–1309) вислухав і запам'ятав 200 тез і тут же послідовно їх заперечив. Якщо студент виконував усе передбачене навчальною програмою, то одержував титул бакалавра, далі – магістра, доктора.

У цей період викладання велося латиною – міжнародною мовою тогочасної науки. Отож юнаки з різних країн могли вчитися в будь-якому університеті Європи. Лише в XIV ст. з'явилися школи з викладанням національними мовами. Навчання було усним. Письмових завдань в аудиторіях не давали. Щоб полегшити студентам запам'ятовування, використовували спеціальні прийоми. Наприклад, граматичним правилам надавали віршової форми.

Надзвичайна складність навчання призводила до того, що титул бакалавра одержувала лише третина студентів, а магістра – тільки кожний шістнадцятий.

Більшість середньовічних університетів мали чотири факультети (рис. 4.3):

Рис. 4.3. Факультети середньовічного університету

Обов'язковим для кожного вступника був артистичний (підготовчий) факультет, зазвичай найбільш численний. Це був загальноосвітній факультет зі строком навчання 5-7 років, протягом яких вивчали «сім вільних мистецтв» (*Septem artes liberales*) – граматику, риторику, основи діалектики (опанувавши ці три науки, студент одержував ступінь бакалавра мистецтва), філософію, арифметику та геометрію, астрономію, музику, після засвоєння яких студент діставав ступінь магістра мистецтва і міг вступити на богословський, медичний та юридичний факультети. На підготовчому факультеті студент також здобував основні знання з латинської мови.

Загалом навчальну програму «артистичних» (підготовчих) факультетів середньовічних університетів, братських шкіл, колегіумів та академій можна уявити так (рис. 4.4).

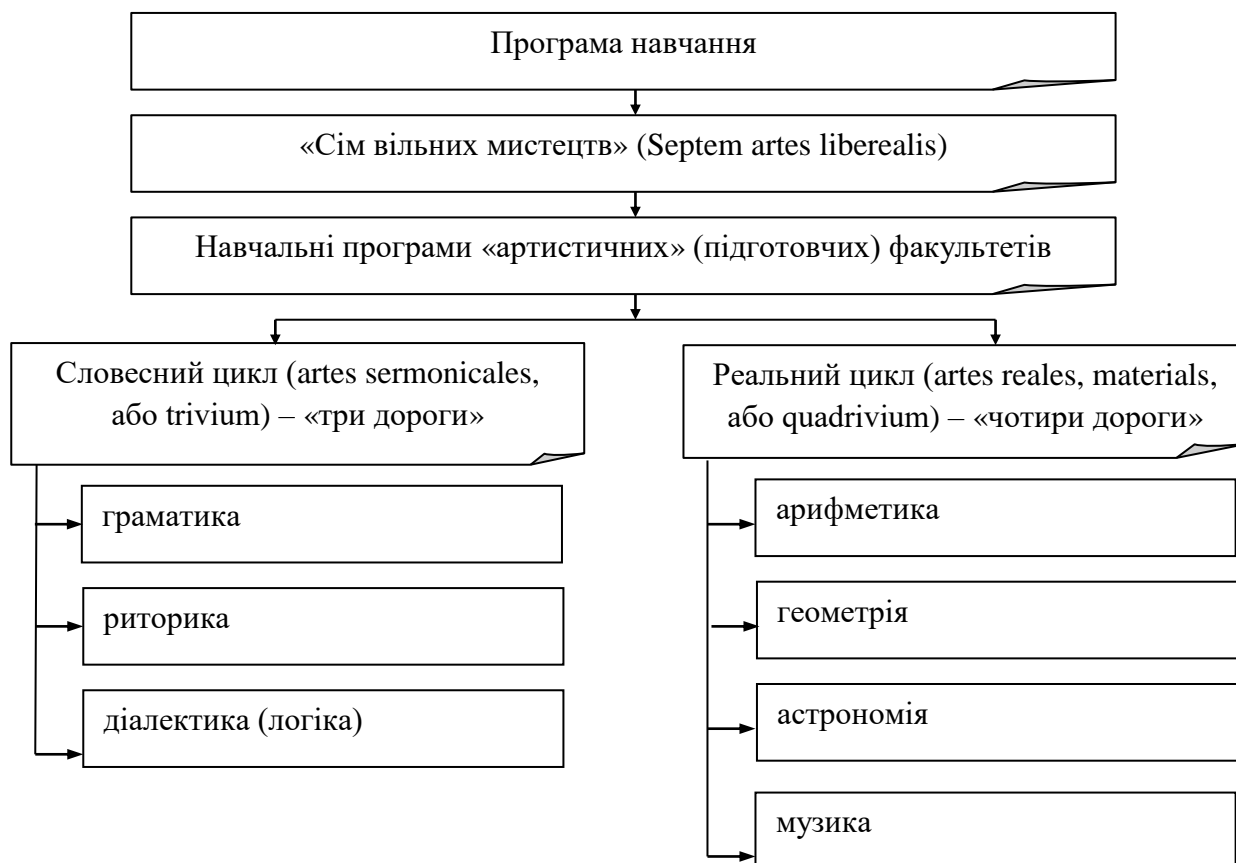

Рис. 4.4. Навчальний цикл

Навчальні програми включали два цикли: *словесний* (artes sermonicales, або trivium – «три дороги») – грамати́ка, ритори́ка, діалекти́ка (логіка) і *реальний* (artes reales, materiales, або quadrivium – «чотири дороги») – арифмети́ка, геометрі́я, астроно́мія та музи́ка.

Крім того, було ще три «старших» факультети: медичний, юридичний, богословський (строк навчання 5-6 років), на які студентів приймали лише по закінченні «артистичного» факультету.

Після закінчення повного курсу навчання в університеті (11–13 років) студенти діставали звання «доктора наук».

Вступ до середньовічних університетів був досступним для представників усіх соціальних станів, що вважалося одним з найбільших досягнень новоствореної вищої школи. Щоправда, загальна доступність до вивчення високих наук визначалася не скрізь (наприклад, в Оксфорді), деколи перепорою до вступу були релігійні й класові бар'єри, проте у більшості випадків доступ до перших університетів був вільний.

Перед початком навчального року молодь сходилася до університету, магістр заносив до списку усіх охочих навчатися тут. Вступники вносили плату за запис (у Кракові у XVI ст. 1-8 грошів) – бідні сплачували менше, заможніші – більше. Декого з сиріт зовсім звільняли від оплати. Тут же студенти складали присягу на вірність університетському статуту і від цього часу ставали молодими («жовтодзьобими») студентами, поселялися в бурсі або на приватних квартирах. Якщо студенти не мали з чого жити, то шукали

заробітку. Заможні, що приїхали власними кінями, зі своєю челяддю, обирали респектабельніші оселі, деколи їх навіть записували до окремих списків.

Вступник до Ягеллонського університету в XVI ст. складав прилюдно таку присягу: *«Я, (ПІБ, місто), добровільно зобов'язуюся жити тихо і спокійно, не давати спонуки до жодних бешикетів і неспокою і до таких дій нікого не підбурювати під карою мого відрахування з університету»*.

Студенти середньовічних університетів мали статутом затверджену форму одягу, в якій мали приходити на заняття і на всі урочисті події (диспути, іспити тощо).

У Середньовіччі молодь охоче прагнула навчатися в університетах, тому що люди, які закінчували тодішні університети, набували широких загальнолюдських прав. Випускники середньовічних вищих закладів звільнялися від податків, їх не мали права бити різками, вони могли звернутися до найвищого (навіть королівського) суду, мали гарантований заробіток за фахом.

За іспити і диплом студент платив окремо і досить значні кошти, з яких частину внеску видавали як платню екзаменаторам, а частину передавали до університетської каси.

Наприклад, в Італії у XIV ст. за докторський диплом платили 60-65 дукатів, на той час це була величезна сума, яку не кожний міг внести одразу, а більшість сплачувала поступово.

Цікаво, що папа Пій IV, побачивши в цьому можливе джерело значних прибутків, видав у 1565 р. наказ, за яким будь-хто міг стати доктором, якщо присягне папі і внесе відповідну суму грошей. Лекції та іспити оголошувалися не обов'язковими, обов'язково треба було внести до папської скарбниці гроші. Це так обурило студентів Падуанського університету і його професорів, що вони сотнями залишали стіни «святині наук», і місцева влада змушена була видавати дипломи «за стародавнім правилом». Однак спекуляція дипломами не припинялася, і це завдавало великої моральної шкоди тогочасним вищим школам.

В Україні необхідність удосконалення і здобуття знань з вищих наук утверджується вже у епоху Відродження. За «Литовським статутом» 1529 р., молодь з українських земель, що входили до складу Великого князівства Литовського, могла вільно виїздити на навчання за кордон без обмежень. Їхали також із Лівобережної України. Та українська спільнота по-різному ставилася до наміру навчатися в європейських університетах. Перешкоди чинила церква, боячись, щоб разом з освітою майбутні бакалаври і магістри не «завезли» додому католицизму. Справа ускладнювалася тим, що польські єзуїтські колегіуми, деякі середні й вищі школи на Заході не приймали православних, і дехто заради науки приймав католицьке віросповідання або уніатство, а повернувшись додому – вихрещувався знову у православну віру.

4.2. Історія формування та розвитку рівнів освіти

У процесі формування університетської освіти, ще починаючи з XII ст. виробилася система освітніх рівнів, яку поступово прийняли усі університети світу.

Слово «бакалавр» (від лат. *basalauereus*, італ. *baccalare*, фр. *bachelior*, англ. *bachelor* – молода людина) невідомого походження. Одні вважають, що воно походить від латинського *bacca laurea* («Лаврова гілка»), інші – від *baculus* («кий», «палиця»). Спочатку це слово з'явилося у середовищі середньовічного рицарства і означало зброєносця шляхетного роду, що самостійно домогся звання дрібнопомісного дворянина (*bas cavalier*). Звідси термін перейшов до університетського лексикону. Трагування терміна «бакалавр» представлено в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Значення терміну «бакалавр»

<i>Термін</i>	<i>Пояснення</i>
Бакалавр	Академічний ступінь або кваліфікація, що присуджується особам, які освоїли відповідні освітні програми вищої освіти
Лицар-бакалавр	Титул у британській системі нагород і почесних звань
Бакалавр (лицар)	У Середньовіччя титул лицаря в дворянстві

Хронологію запровадження освітнього рівня «бакалавр» у європейських країнах зображено у табл. 4.3.

Таблиця 4.3

Хронологія впровадження освітнього рівня «бакалавр»

Період	Країна	Характеристика
XIII ст.	Париж	Бакалавр як титул для слухачів теологічного факультету
XV ст.	Англія	Бакалавр музики
XVI ст.	Німеччина	Бакалавр як ступінь, що передує доктору

Вперше термін «бакалавр» згадується у першій половині XIII ст. в *Licentia docendi* у зв'язку із запровадженням цього титулу папою Георгієм IX (1227-1241 рр.) для слухачів теологічного факультету Паризького університету, що оволоділи відповідними програмними вимогами, вирізнялися в дискусіях під час великого посту, були визнані здатними до викладання (під керівництвом магістрів) «нижчих дисциплін»; витримали відповідний іспит та блискуче захистили диспут і, як наслідок, дістали право носити червону камілавку.

У XIII ст. ступінь бакалавра вважався найнижчим університетським ступенем. Окремих учнів зі ступенем бакалавр допускали до викладання «складніших» дисциплін, проте бакалаврів не приймали в члени об'єднань докторів та магістрів. З часом титул бакалавра, як найнижчий науковий ступінь, почали присвоювати на всіх чотирьох факультетах середньовічних університетів, але переважно на філософському. Розрізняли два різновиди ступеня бакалавра (рис. 4.5):

Рис. 4.5. Різновиди ступеню бакалавра у XIII ст.

Ступінь бакалавра, необхідний для здобуття вищих ступенів – магістра й доктора – вважався нижчим ступенем викладацької кар’єри. Для професорів факультету вільних мистецтв вищим ступенем поступово усталився ступінь магістра.

Особи, які не залишали навчання після отримання ступеню бакалавра, могли спробувати здобути магістерський ступінь, що надавав їм право на читання ординарних лекцій, тобто текстів вищого порядку, які вивчались більш глибоко. З часом це звання перекинулось на інші факультети та розповсюдилось по всій Західній Європі.

На богословських факультетах бакалаврат не був ступенем у власному розумінні слова, а означав лише положення та слугував назвою всіх тих, що перестали бути студентами, але ще не стали професорами. На цих факультетах розрізняли такі рівні бакалавра (рис. 4.6).

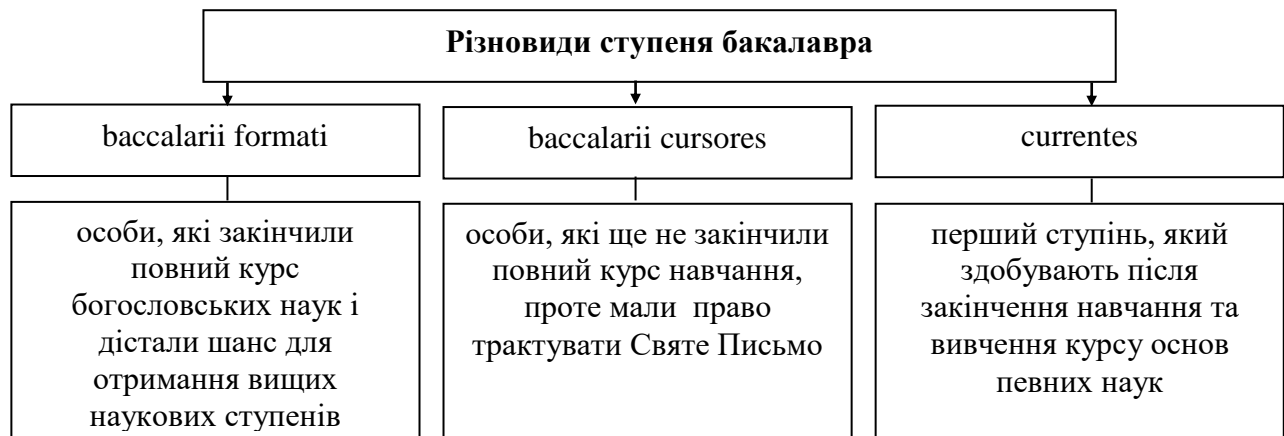

Рис. 4.6. Різновиди ступеню бакалавра у XV ст.

Бакалавр «currentes» у цьому значенні зберігся до наших днів.

З розвитком мережі університетів у Європі вимоги до бакалаврів вже дещо змінилися. Було введено вікові обмеження, диференційовано підходи до наукових галузей. Спочатку у французьких університетах юнак, що допускався до іспитів на здобуття ступеню бакалавра, мав мати бути віком не менше 16 років, а згодом в окремих університетах вікові «планки» були підняті. Наприклад, у Паризькому університеті до іспитів на ступінь бакалавра мистецтв допускали юнаків лише після досягнення 20-річного віку і за умови, що вони 5 років училися мистецтва, два роки відвідували публічні диспути і хоча б один раз захищали софізм.

З Європи ступінь бакалавра потрапив до США, де перші коледжі з'явилися у 1636 р. Для здобуття ступеню бакалавра тут потрібно було закінчити коледж після здобуття середньої освіти.

Слово «магістр» латинського походження (від лат. magister, що означає начальник, учитель, майстер) і має стародавні корені. Відповідно до українського перекладу «магістр» – це «майстер своєї справи». Тракткування терміна «магістр» таке (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Тракткування терміна «магістр»

<i>Термін</i>	<i>Пояснення</i>
Магістр	Посадова особа (магістр вершників та ін.)
Магістр	Голова деяких світських і церковних закладів (наприклад, Великий Магістр (гросмейстер) – голова духовно-рицарського ордену
Магістр (Україна)	Магістр – це освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується закладом вищої освіти (науковою установою) у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми. Ступінь магістра здобувається за освітньо-професійною або за освітньо-науковою програмою. Обсяг освітньо-професійної програми підготовки магістра становить 90-120 кредитів ЄКТС, обсяг освітньо-наукової програми - 120 кредитів ЄКТС. Освітньо-наукова програма магістра обов'язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 відсотків

Хронологію запровадження терміна «магістр» у європейських країнах відображено у табл. 4.5.

Таблиця 4.5

Хронологія запровадження терміну «магістр»

<i>Період</i>	<i>Країна</i>	<i>Характеристика</i>
VI ст. до н.е.	Давній Рим	Магістр – важлива посадова особа
VI ст.	Візантія	Магістр – найвищий титул вельможного панства для службовців
XII ст.	Західна Європа	Магістр – особливе звання, яке носив учитель «семи вільних мистецтв»

У Давньому Римі слово «магістр» означало важливу посадову особу й відповідало понад п'ятдесяти номенклатурним посадам. У Візантії «магістр» – це найвищий титул вельможного панства для службовців, ним наділяли тільки найбільш поважних осіб цієї держави.

У Західній Європі в період Середньовіччя слово «магістр» означало особливе звання, яке носив учитель «семи вільних мистецтв». Це поняття поширилось у XII ст. і спочатку не мало офіційного статусу. У більш широкому розумінні перші магістри самі користувалися відповідним титулом у процесі вчительської практики, коли попередній учитель визнавав їхні заслуги і власна практика притягувала до них учнів, давала змогу заснувати школу з власної ініціативи. Як підкреслює Ж. Верже, до виникнення перших університетів звання магістра було лише питанням традиційної практики.

У західноєвропейських університетах старшим студентам, які успішно засвоїли арифметику, геометрію, астрономію, теорію музики (так званий квадриум) на факультеті «вільних мистецтв» присвоювали ступінь магістра мистецтв.

Це давало право вступу на один із трьох вищих факультетів університету, а також викладати (*Magister artium liberalium*) «сім вільних наук». Із 30-35 старших студентів університету магістрами ставали не більше як 5-6 осіб, адже для цього потрібні були не тільки знання, а й значні матеріальні витрати.

Пізніше ступінь магістра могла здобути особа, яка після закінчення університетського курсу складала усний іспит у відповідній галузі знань та публічно захищала схвалену факультетом дисертацію. В особливих випадках факультет міг допустити до іспиту на ступінь магістра особу, яка подала диплом іноземного університету.

Особа, що витримала магістерський іспит, але не захистила дисертацію, називалась магістрантом.

У процесі виникнення перших університетів набуття звання магістра стало процедурою, яку університети визнали власною монополією. Найбільш складна система встановлення ступенів існувала в Паризькому й німецьких університетах. Тут процедура наукового визнання вищого ступеню магістра зазвичай полягала у складанні тестів у три послідовні, тісно пов'язані етапи.

Перший етап передбачав подання комісії кандидата за рекомендацією його магістра, який вважав, що учень досяг достатньо високого рівня. До складу цієї комісії входили представники університетської влади – ректор і канцлер. Останній мав функцію контролю рівня дотримання вимог попереднього періоду навчання. Після цього журі призначало іспит, що передбачав проведення кандидатом тривалого диспуту з окремого питання. За результатами випробувань здобувачеві надавалась ліцензія (*licentia docendi*) як юридичний документ на право викладацької діяльності.

Отримання ліцензії, яку надавав канцлер і яка була гарантією високого рівня інтелектуальної підготовки, ще не означало початку викладацької діяльності. Для цього кандидат мав скласти «публічний» іспит з достатньо вагомою назвою «інаугурація» і виконував роль церемоніалу. У ході цього процесу, що починався в церкві та супроводжувався урочистими промовами, молитвами, необхідно було скласти присягу факультету, після чого вже наступного дня в єпископському палаці здобувач отримував магістерські емблеми (берет, рукавички, книги) та проводив другий диспут з бакалаврами за самостійно обраною темою.

Такий церемоніал був констатацією належності ліценціата до вченої корпорації (*corpus magistrorum*), свідченням його здатності до викладацької діяльності. Слід зазначити, що ступінь магістра, який був гарантований церквою та світською владою, визначав також стан і соціальну належність його власника.

У той час ступінь магістра був найвищим і лише у XIX ст. був введений ступінь доктора філософії. Хоча в деяких країнах, наприклад в Англії, Україні, ступінь магістра продовжували використовувати як найвищий у певних галузях. У Німеччині у XIX ст. протягом деякого часу ступінь магістра не використовували взагалі і повернулися до нього як до академічного ступеню, лише у 1960 р.

Загалом система «бакалавр – магістр» була в усіх західноєвропейських університетах, але в кожному з них були певні особливості процесу їхнього здобуття. Особи, які здобували вищий ступінь магістра, відповідно до статутів XII-XIV ст., мали обов'язково займатись викладацькою діяльністю. Та з часом цього правила вже не дотримувались.

Також в Україні магістри могли клопотати про зарахування їх до спадкоємних почесних громадян, а при вступі на цивільну службу мали право на чин IX класу. Їх також призначали екстраординарними професорами університетів, яким вручали такі ж академічні знаки, як і докторам, тільки не золоті, а срібні.

4.3. Історія формування та розвитку наукових ступенів і вчених звань

Поняття наукових ступенів і вчених звань зародились у вищих для свого часу школах Європи як підтвердження офіційного визнання наукової кваліфікації людини в певній галузі знань. З'явилися вони вперше у середньовічних університетах і дійшли до нас майже без змін.

Ліценціат (від пізньолат. *Licentiat*, букв., «допущений») – це науковий ступінь, прийнятий у системі вищої освіти Франції, університетах Австрії, Фінляндії, Швейцарії та деяких латиноамериканських країнах.

Ліценціат трактується:

- 1) у середньовічних університетах – викладач, який дістав право читати лекції до захисту докторської дисертації;
- 2) перший учений ступінь у деяких країнах, що присвоюється на третьому – четвертому році навчання у закладі вищої освіти і дає право викладати в середньому закладі.

У середньовічних університетах це був проміжний ступінь між бакалавром і доктором, а в сучасних французьких університетах – це перший ступінь. Розрізняють ліценціатів літератури, науки і педагогіки. Ступінь ліценціата присвоюють особам, що склали на 3-4 році навчання у вищій школі 3-4 іспити з дисциплін, що визначають ступінь наукової спеціальності. Вона дає право викладати в ліцеї (як правило, в провінції) і складати іспити на отримання сертифікату CAPES (*Certificat d'Aptitude du Professorat du Second degree*), який давав змогу обіймати посаду викладача середнього навчального закладу, зокрема и будь-якого ліцею.

Кандидат наук – науковий ступінь в Україні та деяких інших країнах колишнього СРСР. Вперше запроваджений після Жовтневого перевороту постановою Раднаркому від 13 січня 1934 р. Цей ступінь разом з іншими радянськими науковими званнями та ступенями був успадкований Україною після розпаду СРСР.

У незалежній Україні цей ступінь продовжує існувати, хоча вже ввели попередні ступені (або освітні рівні) на зразок європейських ступенів бакалаврів та магістрів. Відповідність кандидата наук західним науковим ступеням є суперечливою. Незважаючи на це, кандидати наук з точних наук (фізико-математичних, хімічних, біологічних і технічних) часто можна вважати відповідними ступеню доктора філософії.

Термін «доктор» взято з грецької мови, де він означає «вчитель». Отже «доктор медицини» означає «вчитель медицини» – найвищої кваліфікації. Медичні, правничі і теологічні факультети класичних університетів мали право надавати своїм випускникам науковий ступінь доктора (відповідно – медицини, права, теології). Перші правила присудження вченого ступеню склав Папа Онорій III 1219 р.

У Давньому Римі вчителів шкіл традиційно називали докторами (від лат. – docere, навчаю, docere – навчати), додаючи відповідне означення (doctor rethoricus, doctor atrium, liberalium чи навіть doctor palestricus, d. gladiatorum чи doctor armorum – доктор риторики, вільних мистецтв чи навіть доктор гімнастики, гладіаторства чи боротьби). Офіційно визнаних і оплачуваних вчителів, звичайно вчителів граматики і риторики, вже називали професорами (від лат. professus sum – «викладати», «читати лекції»).

Пізніше імператори дарували університетам право надавати ступінь Doctor legum особам, які вивчали римське право, а папи – Doctor canonum et decretalium (університети, які вивчали канонічне право). Згодом, коли обидва права – римське та канонічне – стали вивчати одночасно, обидва ступені злились в один – Doctor utriusque juris (доктор обох прав).

«Доктор» як науковий ступінь вперше почали надавати в Болонському університеті близько 1130 р. Пізніше, через сто років, – Паризький університет, а нині це роблять багато вищих навчальних закладів Європи, США, Аргентини, Індії, Канади, Мексики, Ірану, Туреччини та інших країн. Доктор наук у таких країнах – єдиний вчений ступінь, що справді допомагає і забезпечує певний соціальний статус, успіх, кар'єру.

Історичні факти запровадження наукового ступеню «доктора» у європейських країнах зображено у табл. 4.6.

Таблиця 4.6

Хронологія впровадження освітнього рівня «доктор»

Період	Країна	Характеристика
1130 р.	Болонья	Вперше надано науковий ступінь «доктор»
1231 р.	Франція	Надано науковий ступінь «доктор» у Паризькому університеті
XII ст.	Європа	Титул «доктор» як почесна відзнака відомим ученим
XV ст.	Німеччина	Докторів зараховували до почесного шляхетного стану
XV ст.	Англія	Доктори музики
XVI ст.	Європа	Надання ступеню доктора на юридичному, медичному та богословському факультетах
XVIII ст.	Європа	Філософські факультети сприйняли «доктор» як науковий ступінь
XVIII ст.	Європа	Надання докторського ступеню жінкам
XIX ст.	Європа	Запроваджено титул «почесний доктор»

Початково ступені доктора та магістра були рівнозначними. Тільки з XVI ст. на юридичному, медичному та богословському факультетах першості набув ступінь доктора, тоді як філософи віддавали перевагу ступеню магістра. З кінця XVIII ст. і філософські факультети більшості університетів сприйняли докторство як вищий науковий ступінь.

За імперськими німецькими законами особи, що здобували ступінь доктора, прирівнювались до дворянського стану. Часто західні університети, а іноді й українські та російські, за особливі заслуги давали почесні (*honoris causa*) докторські дипломи. Роздача почесних докторських ступенів (*per diploma*) здійснювалася за вибором університетських рад під час великих академічних свят та ювілеїв. У новітню добу ступінь доктора почали присвоювати і жінкам.

У різних країнах, навіть у різних університетах однієї країни, були різні вимоги до присвоєння ступеню доктора. Наприклад, в університетах Німеччини були такі правила (рис. 4.7).

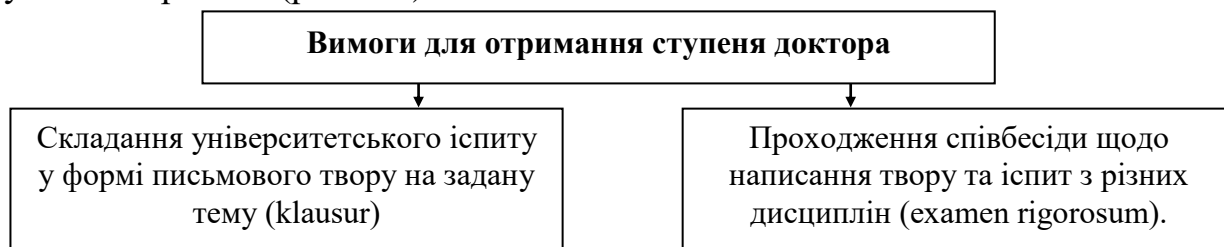

Рис. 4.7. Вимоги для отримання ступеня доктора

Після цього докторант мав подати дисертацію, в деяких університетах вимагали її публічного захисту. На богословському факультеті надавали лише *honoris causa*. В Німеччині тривалий час практикували *promotio in absetia* без іспиту, тільки на основі надісланої дисертації, часто навіть не надрукованої.

Згодом порядок присудження наукового ступеню – доктора був таким. Ступінь доктора наук присвоюється після промоції (лат. *Promotio*) або габілітації (лат. *Habilitatio*), під час якої претендент виступає з викладом своєї праці, а промотори (у нас це офіційні опоненти) дають їй оцінку і пропонують рішення – присудити науковий ступінь доктора відповідної галузі науки.

У деяких країнах, наприклад в Австрії, за наявності вагомих праць науковий ступінь могли присудити без промоції дисертації, одразу після здачі трьох ригорозів (іспитів) (рис. 4.8).

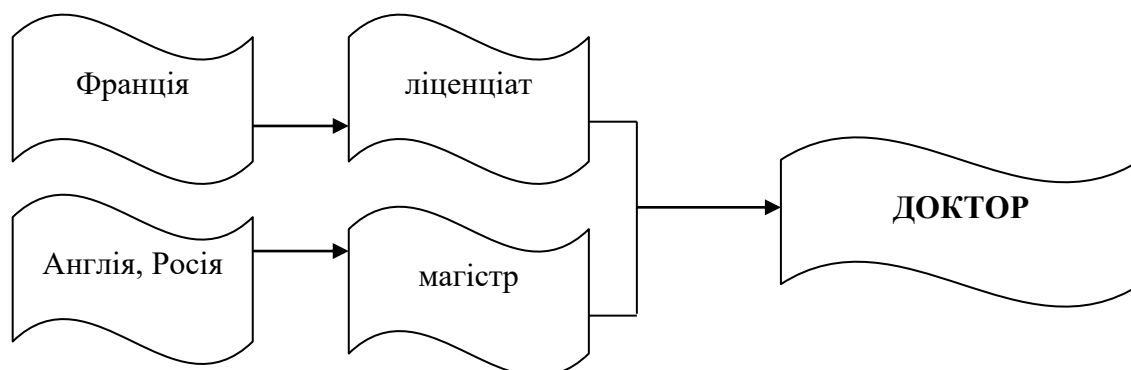

Рис. 4.8. Порядок присудження наукового ступеню «доктор» у різних країнах

В Україні для здобуття ступеню доктора достатньо було попередньо здобути ступінь магістра, за винятком медичного факультету, де вимагали докторську дисертацію з публічним захистом нової наукової проблеми, поданої та розробленої в ній.

У деяких країнах є два види ступеню доктора – доктор філософії, який присвоюють на підставі наукового доробку та складання відповідного іспиту, і доктор «габілітований», який присвоюють на підставі захисту дисертації.

З XII ст. титул доктора почали надавати і як почесну відзнаку відомим ученим з додаванням певного означення. Наприклад, Фома Аквінський мав титул *doctor angelicus* (ангельський), Р. Бекон – *doctor mirabilis* (незвичайний), св. Бонавентура – *doctor seraphicus*.

З виникненням інституту докторів з'явилися і певні привілеї для власників цього титулу. Наприклад, викладати в університетах і брати участь у наданні докторського ступеню іншим особам мали право лише доктори. З XV ст. докторів зараховували до шляхетного (дворянського) стану. Урядові посади обіймали також лише доктори, до яких зверталися через титули *Illustis* (ваша світлість), *Nobilis* (ваше благородство) чи *Nodolissimus* (ваша знаменитість), що ставило їх на один щабель з дворянами. Німецькі закони 1500, 1530, 1540 і 1577 рр. про порядок використання мундирів вимагали, щоб доктори і їх родичі одягалися так, як шляхта. Їх «м'якше» карали за борги, запрошення їх до суду мало відбуватися у поважній формі. У Франції доктори мали право бути професорами *titulare, agreges* (штатними викладачами ліцеїв), а в Німеччині та Росії – обіймати професорські кафедри.

У XV ст. англійські університети в Оксфорді та Кембриджі почали надавати докторські ступені в галузі музики (наприклад, Гайдну), з XVIII ст. цим шляхом пішли і деякі німецькі університети.

До XVIII ст. докторський ступінь надавали лише чоловікам. Першими жінками-докторами були Дорота Шлезер (1787 р., філософський факультет, Геттінген), Марія Кароліна Сібольд (1817 р., медичний факультет, Гессен). Вперше право жінок на докторський ступінь узаконила Швейцарія у 1867 р., потім Швеція – у 1870, Данія – у 1875 р., Італія – у 1876 р., Кембриджський університет – у 1881 р. З 1866 по 1882 рр. у Франції здобули титул доктора 109 жінок. У Росії цим правом жінки почали користуватися із заснуванням вищого лікарського жіночого інституту у 1897 р.

За всіх можливих відмінностей у різних країнах учений ступінь доктора залишався і залишається єдиним, основним і незмінним у всьому науковому світі. Доктор філософії (Ph.D.) – західний, американський вчений ступінь, володар якого завжди має переваги під час працевлаштування у трудовій кар'єрі. З 2016 року в Україні замість здобування ступеня кандидата наук аспірантів почали набирати на Ph.D. програми, в результаті закінчення яких аспірант одержує ступінь доктора філософії. Назва цього ступеню зовсім не пов'язана з філософією, оскільки це може бути фахівець з хімії, фізики, психології, бухгалтерського обліку тощо.

Цього ступеню набувають за такими етапами (рис. 4.9).

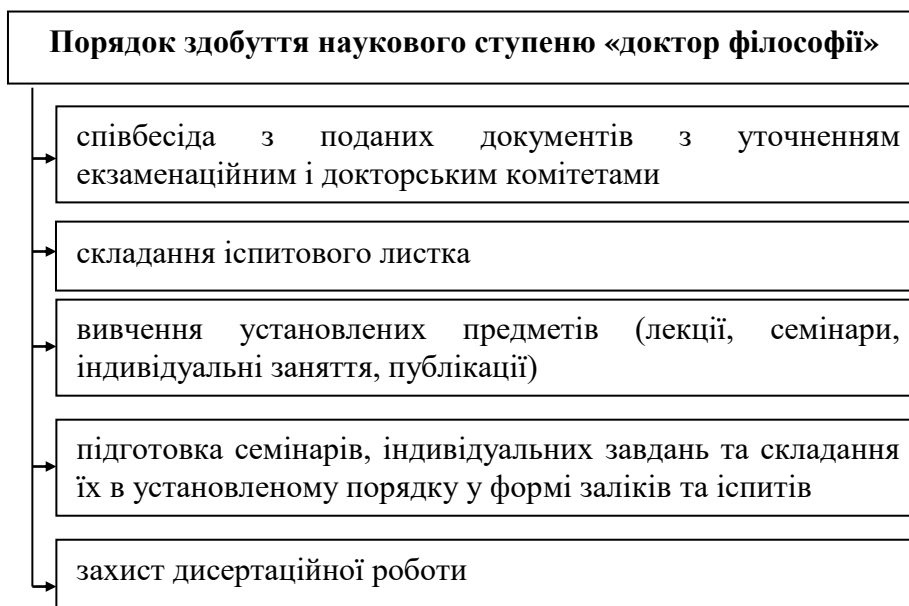

Рис. 4.9. Порядок здобуття наукового ступеню «доктора філософії»

В цілому наукова робота в межах Ph.D. програм є більш гнучкою, демократичною, індивідуальною. В ній все залежить від здібностей здобувача і вмілого наукового керівництва.

Окрім наукових ступенів, у вищій школі в різні часи використовували поняття «професор» і «доцент», які на сьогодні чітко виокремились і мають загальну назву «вчені звання».

Згідно чинного законодавства України на сьогодні, крім таких вчених звань, як «професор» та «доцент», також розрізняють вчене звання «старший дослідник».

Професор (від лат. professor – викладач, вчитель) – вчене звання (науково-педагогічне), посада викладача закладу вищої освіти чи співробітника наукової установи. Професор веде навчальну та методичну роботу, читає лекційні курси, проводить наукові дослідження, керує самостійною підготовкою та науково-дослідною роботою студентів, підготовкою наукових та педагогічних кадрів.

Термін «професор» уперше стали вживати в Римській Імперії (середина I ст. до н.е. – кінець V ст.), де професорами називали вчителів граматичних шкіл, вчителів-наставників. Згодом професорами називали вчителів духовних шкіл, а з XII ст. – викладачі університетів. Термін «професор» був синонімом вчених ступенів магістра чи доктора наук.

Офіційно звання професора почали присвоювати викладачам університетів з XVI ст. До того їх здебільшого називали докторами або магістрами.

Професорів у ті часи поділяли на ординарних – повноправних членів академічного сенату і екстраординарних – не членів сенату, що отримували значно нижчу платню.

Доцент (від лат. docere «навчати») – вчене звання викладачів закладів вищої освіти, які виконують функцію університетських лекторів; вчене звання співробітників наукових установ; посада у закладах вищої освіти.

Університетським статутом в 1863 р. було введено посаду доцента, яким вважали штатних університетських викладачів, що мають вчений ступінь

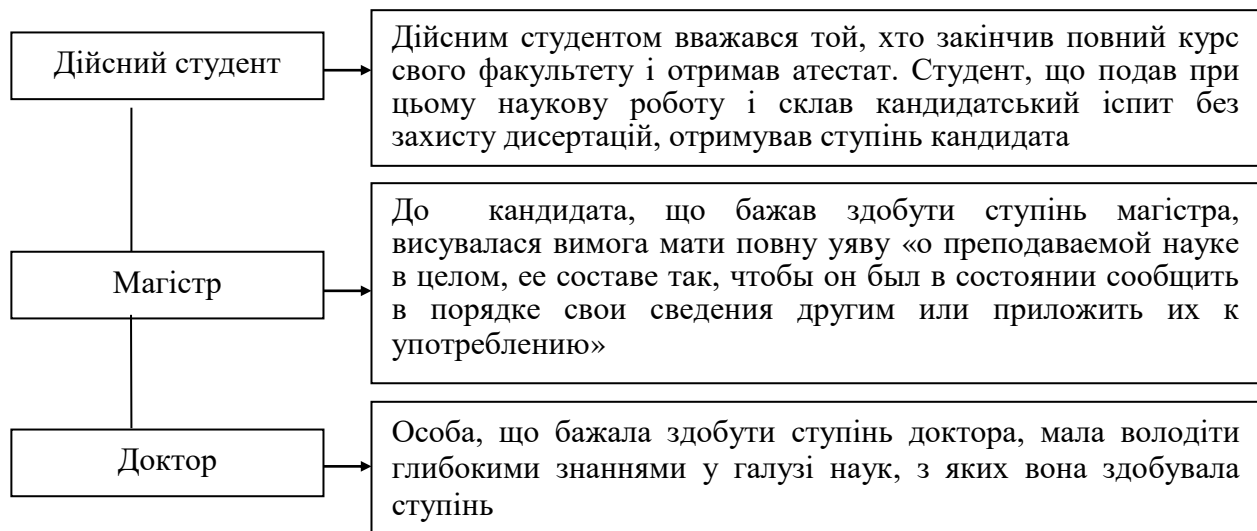
магістра. Університетським статутом 1884 р. звання доцента було ліквідоване і введено звання *приват-доцента*, яке збереглося до 30-х років ХХ ст.

Приват-доцент (від лат. *privatum* – «приватний» і *docent* – «вчитель») – учене звання позаштатного викладача в університетах та деяких інших навчальних закладах, введено за ініціативою М.І. Пирогова з метою розширення кола викладачів, здатних читати лекційні курси поряд з професорами та доцентами.

У США, Польщі посаді доцента приблизно відповідала посада ад'юнкт-професора (від англ. *associate professor*, *Assoc. Prof.*), у Франції – *maître de conférences*.

4.4. Наука і освіта в Україні у ХІХ–ХХ ст.

Перші вчені ступені було узаконено 20 січня 1819 р. «Положением о производстве в ученые степени», що проіснувало до 1884 р., коли його зміст перейшов остаточно до університетського статуту (рис. 4.10).

Рис. 4.10. Вчені ступені, передбачені «Положением о производстве в ученые степени»

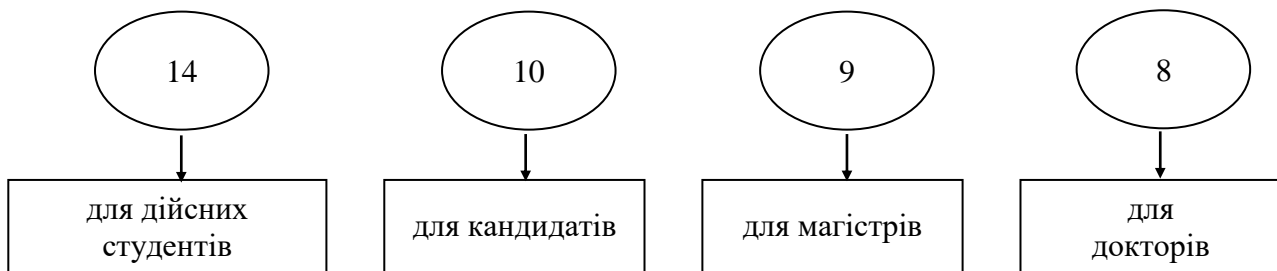
Положенням передбачалося три категорії наук (відповідно до кількості тодішніх факультетів) – філософські, медичні та юридичні. З кожної категорії призначалися публічні іспити у присутності усіх членів факультету. Вищий ступінь присвоювали лише тому, хто мав попередній. Були визначені і можливі терміни здобуття вченого ступеню. Дійсного студента допускали до кандидатського іспиту лише через рік, кандидата до магістерського – через два, магістра до «докторського» іспиту – через три роки.

Склавши усні та письмові іспити, здобувачі вченого ступеню магістра чи доктора мали підготувати дисертацію і після схвалення факультетом захистити її публічно. У 1820 р. було введено правило, згідно з яким особи, що бажають обійняти посаду професора, повинні мати ступінь доктора чи магістра.

У 1844 р. залишено лише три вчених ступені – кандидата, магістра і доктора та скорочено термін їх здобуття. Магістром тепер можна було стати через рік після закінчення університету, доктором – ще через рік. У 1864 р. затверджено нове положення про здобуття наукових ступенів. Було скасовано

іспит на ступінь доктора, залишився лише публічний захист дисертації з призначенням двох офіційних опонентів.

Наукові ступені та вчені звання в Україні за тих часів давали право на отримання відповідного класу на державній службі (рис. 4.11).

Рис. 4.11. Відповідні класи державної служби при отриманні вченого ступеню чи звання

Особи, що мали ступені чи звання, звільнялися від спеціальних іспитів, необхідних для отримання чина колезького асесора чи статського радника. Професорам і докторам присвоювали певні чини, вони носили формені мундири. Ректор мав чин 5-го класу, ординарний професор – 7-го, екстраординарний професор, ад'юнкт, проректор – 8-го класу. Це відкривало шлях до дворянства: чин 9-го класу надавав персональне дворянство, 4-го класу – спадкове дворянство.

Після 25 років праці на посаді професору присвоювали звання заслуженого з правом виходу на пенсію із збереженням повної зарплатні. (У Краківському університеті, наприклад, обрані на посаду доктори, що пропрацювали на кафедрі не менше як 20 років, діставали почесне звання «батьків університету»).

За університетським статутом 1906 р., здібним студентам після закінчення університету пропонували залишитися при кафедрах на 4 роки для «приготовлення к профессорскому званию». Спочатку потрібно було скласти усний іспит на ступінь магістра і захистити магістерську дисертацію, якою слугувала переважно опублікована робота. В особливих випадках, коли здобувач був добре відомим, йому відразу присвоювали ступінь доктора (наприклад, статистик А. А. Чупров, економіст П. Б. Струве).

Випускникам учительського інституту при Московському університеті присвоювали титул бакалавра. Бакалаврами називали також викладачів духовних академій.

З установленням радянської влади і проведенням «революційних» реформ у системі освіти поширюється відмова від атестатів при прийомі на навчання та від диплому при призначенні на роботу, розформовуються всі університети і на їхній основі створюється мережа вузькопрофільних інститутів, знецінюються наукові ступені та вчені звання.

Цю помилку скоро відчули, тому вже у 1925 р. було запропоновано впровадити у всі заклади вищої освіти посаду доцента, що було затверджено постановою РНК СРСР від 22.08.1930 р. У 1933 р. було відновлено діяльність більшості університетів.

У 1934 р. в СРСР знову були запроваджені звання асистента, доцента і професора. Згідно з інструкцією Всесоюзного комітету по вищій технічній освіті при ЦВК СРСР від 10.06.1937 р., вчені звання зберігалися за їх власниками протягом 5 років з моменту припинення роботи у закладі вищої освіти чи науково-дослідному інституті. Постановами РНК СРСР від 20.03.1937 та 26.04.1938 рр. було затверджено порядок присудження наукових ступенів кандидата та доктора наук, який із незначними змінами зберігався понад 50 років.

Щодо наукових ступенів, то на території сучасної України дипломи доктора філософії, права та інших наук до 1918 р. видавали у Харківському, Київському св. Володимира та Одеському (Новоросійському) університетах, до 1939 р. – у найстарішому університеті України – Львівському (нині Львівський національний університет імені Івана Франка), до 1941 р. – у Чернівецькому університеті.

Після жовтневої революції 1917 р. було повністю ліквідовано українську університетську систему самоврядування та автономію, а майбутніх викладачів стали готувати «Інститути народної освіти». У 1934 р. деякі вузи (інститути народної освіти) перейменували в університети і стали повертати вчені ступені, однак при цьому не йшлося про повернення університетської автономії та самоврядування.

У 1934 р. партійними органами СРСР було прийнято рішення запровадити значно меншу, спрощену дисертацію і ступінь, якому дали назву «кандидат наук». Першопочатково це було зроблено для того, щоб полегшити здобуття вченого ступеня малограмотними претендентами та дати їм право займати посади доцента і професора, інші керівні посади в навчальних і наукових закладах.

Право присудження наукових ступенів, яке в усьому світі належить ректорам університетів, в СРСР передали спеціально створеним адміністративним органам – Кваліфікаційним комісіям, пізніше – Вищій Атестаційній Комісії у Москві.

Двоступенева система, запроваджена в часи СРСР для слабкопідготовлених претендентів, з часом втратила своє первісне призначення – завдяки активній діяльності науковців. Незважаючи на партійний диктат в науці, вона перетворилася на досить логічну обґрунтовану систему, яка була досить ефективною протягом десятиліть у республіках СРСР, у тому числі в Україні, і діє тепер.

Термін «кандидат наук» набув поширення не тільки в СРСР, але і в країнах соціалістичного табору. Через відсутність ідентичних наукових ступенів у зарубіжних країнах сьогодні деколи виникають труднощі при укладенні міждержавних домовленостей про взаємне визнання наукових ступенів, у процесі їх нострифікації. Деколи аналогом ступеня «кандидат наук» вважають передбачений Болонським процесом ступінь «Doctor Philosophy» (Ph.D.).

Несприятливі історичні умови (відсутність власної централізованої держави, належність окремих українських земель до різних державних

утворень) були однією із причин того, що вища освіта, а отже, і наука, в Україні розвинулись пізніше, ніж у Західній чи Центральній Європі.

Першим навчально-науковим осередком, що досягнув університетського рівня, в Україні стала Києво-Могилянська Академія. Це відбулося на початку VII ст. У тому ж сторіччі у 1661 р. з'явився і Львівський університет. Більшість інших університетів були створені вже у XIX ст. у східній та західній частинах України.

У радянські часи вища освіта і наука в Україні швидко розвивалися. У десятки разів збільшилась кількість вищих навчальних закладів, у сотні разів – чисельність студентства та викладацького складу. При цьому пріоритетний розвиток забезпечувався технічним, технологічним, медичним, педагогічним та військовим вищим навчальним закладам. Великого поширення набули вечірні та заочні форми навчання, які з часом ставали поєднанням навчальних закладів з промисловими та сільськогосподарськими підприємствами.

Аналіз ситуації в науці показує, що запровадження після жовтневої революції двох рівнів наукових ступенів різко змінило положення науковців, насамперед це виразно позначилося на їхніх вікових характеристиках. Ці зміни тривають і досі, вже після розпаду СРСР, їх можна спостерігати на прикладі українських вищих шкіл. В СРСР з 1934 р. по кінець 1986 р. було захищено близько 518 тисяч дисертацій (близько 11 тис. за рік – за винятком воєнних років), у т.ч. 473 тис. кандидатських дисертацій і 45 тис. докторських. Відношення докторів до кандидатів наук становило 1 : 10.

Для порівняння, на 1 жовтня 2010 р. в економіці України працювало 14 418 докторів наук, що на 4,0% більше, ніж на відповідну дату минулого року. У 2010 р. диплом доктора наук отримала 491 особа. У суспільних науках працювали 42,8% докторів наук, у технічних – 11,8%, природничих – 15,5%, медичних – 14,6%, сільськогосподарських – 3,3%, у гуманітарних науках – 12,0%. Середній вік чоловіків докторів наук на момент отримання диплома становив 49 років (жінок – 47 років).

Контрольні запитання

1. Який історичний розвиток пройшов процес підготовки наукових кадрів у Європі?
2. Якими були основні види навчання в університеті у Європі у XIII–XVIII ст.?
3. Що розуміють під терміном «бакалавр»?
4. Яка хронологія впровадження освітнього рівня «бакалавр»?
5. Як трактують термін «магістр»?
6. Яка хронологія впровадження освітнього рівня «магістр»?
7. Що розуміють під терміном «ліценціат»?
8. Коли було запроваджено науковий ступінь «кандидат наук»?
9. Яка хронологія впровадження освітнього рівня «доктор»?
10. У якому випадку присвоюється вчене звання доцента?

Тести для самоконтролю

1. В якому році був заснований найстаріший у світі університет (Аль-Каруїн)?
- а) 563 р.   в) 859 р.   д) правильна відповідь відсутня.
б) 588 р.   г) 966 р.
2. Хто є головою факультету?
- а) завідувач факультету;   г) вчена рада;
б) декан;   д) правильна відповідь відсутня.
в) ректор;
3. Який був основний вид заняття в університеті?
- а) конференції;   г) факультативи;
б) практичні завдання;   д) правильна відповідь відсутня.
в) лекції;
4. В період створення університетів яка була міжнародна мова тогочасної науки?
- а) арабська;   г) латинська;
б) англійська;   д) правильна відповідь відсутня.
в) італійська;
5. Які факультети мали середньовічні університети?
- а) артистичний, медичний, богословський, юридичний;
б) економічний, юридичний, медичний, богословський;
в) медичний, юридичний, соціологічний, економічний;
г) артистичний, економічний, медичний, юридичний.
д) правильна відповідь відсутня.
6. Який факультет називали підготовчим і він був обов'язковим для кожного вступника?
- а) медичний;   г) артистичний;
б) юридичний;   д) правильна відповідь відсутня.
в) богословський;
7. Що не входило в реальний цикл навчальної програми?
- а) музика;   в) геометрія;   д) граматики.
б) астрономія;   г) арифметика;
8. Які були різновиди ступеня бакалавра у XVIII ст.?
- а) прості та завершені;   г) прості та складні;
б) бакалавр та лицар-бакалавр;   д) правильна відповідь відсутня.
в) одноманітні та складені;
9. У Середньовіччі в Західній Європі слово «магістр» означало особливе звання. Яке?
- а) магістр;   г) учитель філософських наук;
б) учитель семи вільних мистецтв;   д) правильна відповідь відсутня.
в) учитель прикладних наук;

10. Хто такий магістрант?

- а) особа, яка не здала ні іспит ні захистила дисертацію;
- б) особа, яка здала іспит і захистила дисертацію;
- в) особа, яка не здала іспит, але захистила дисертацію
- г) особа, яка здала іспит, але не захистила дисертацію;
- д) правильна відповідь відсутня.

11. В якій країні вперше було запроваджено науковий ступінь «доктор»?

- а) Болонья;   в) Англія;   д) правильна відповідь відсутня.
- б) Франція;   г) Німеччина;

12. Хто такий професор?

- а) вчене звання, посада викладача закладу вищої освіти чи співробітника наукової установи.
- б) вчене звання викладачів закладів вищої освіти, які виконують функцію університетських лекторів;
- в) вчитель медицини;
- г) наступний ступінь після бакалавра;
- д) правильна відповідь відсутня.

13. Що не входить в порядок здобуття наукового ступеню «доктор філософії»?

- а) співбесіда з поданих документів з уточненням екзаменаційним та докторським комітетами;
- б) складання іспитового листа;
- в) вивчення установлених предметів та підготовка семінарів, лекцій, публікацій)
- г) захист дисертаційної роботи;
- д) правильна відповідь відсутня.

14. Першим навчально-науковим осередком, що досягнув університетського рівня в Україні було?

- а) Києво-Могилянська Академія;   г) Львівський університет;
- б) Юридична академія;   д) правильна відповідь відсутня.
- в) Політехнічний інститут;

15. Кандидат наук вперше запроваджений після?

- а) Першої світової війни;   в) Жовтневого перевороту;
- б) Другої світової війни;   г) правильна відповідь відсутня.

Практичні завдання

1. Побудуйте хронологічну таблицю до питання «Історичний екскурс підготовки наукових кадрів у світі».

2. Схематично відобразіть дату, місто діяльності та найменування найстаріших університетів світу.

3. Побудуйте схематично ієрархію наукових ступенів та вчених звань.

Тема 5. Підготовка та кваліфікація наукових кадрів в Україні

5.1. Характеристика рівнів та ступенів вищої освіти

Інтеграція України в загальний світовий простір зумовила появу в багатьох галузях нашого суспільного життя раніше маловідомих понять і явищ. Така ситуація спостерігається і в освітянській сфері, яка є не ізольованою, а складовою частиною суспільства.

Відповідно до Закону «Про вищу освіту», в Україні встановлено наступні освітні рівні та ступені вищої освіти:

- рівні вищої освіти: 1) початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; 2) перший (бакалаврський) рівень; 3) другий (магістерський) рівень; 4) третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень; 5) науковий рівень;
- ступені вищої освіти: 1) молодший бакалавр; 2) бакалавр; 3) магістр; 4) доктор філософії/доктор мистецтва; 5) доктор наук.

Структура вищої освіти в Україні та відповідність освітніх ступенів і освітніх рівнів відображені у табл. 5.1.

Таблиця 5.1

Відповідність ступенів і рівнів вищої освіти в Україні

<i>Рівні вищої освіти</i>	<i>Ступені вищої освіти</i>
початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти	молодший бакалавр
перший (бакалаврський) рівень	бакалавр
другий (магістерський) рівень	магістр
третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень	доктор філософії/доктор мистецтва
науковий рівень	доктор наук

Характеристике освітніх рівнів подано на рис. 5.1.

Молодший спеціаліст – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула неповну вищу освіту, спеціальні вміння та знання, достатні для здійснення виробничих функцій певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності (рис. 5.2).

Бакалавр – академічний ступінь або кваліфікація, що присуджується особам, які освоїли відповідні освітні програми вищої освіти. Бакалавр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула базову вищу освіту, фундаментальні і спеціальні уміння та знання щодо узагальненого об'єкта праці (діяльності), достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

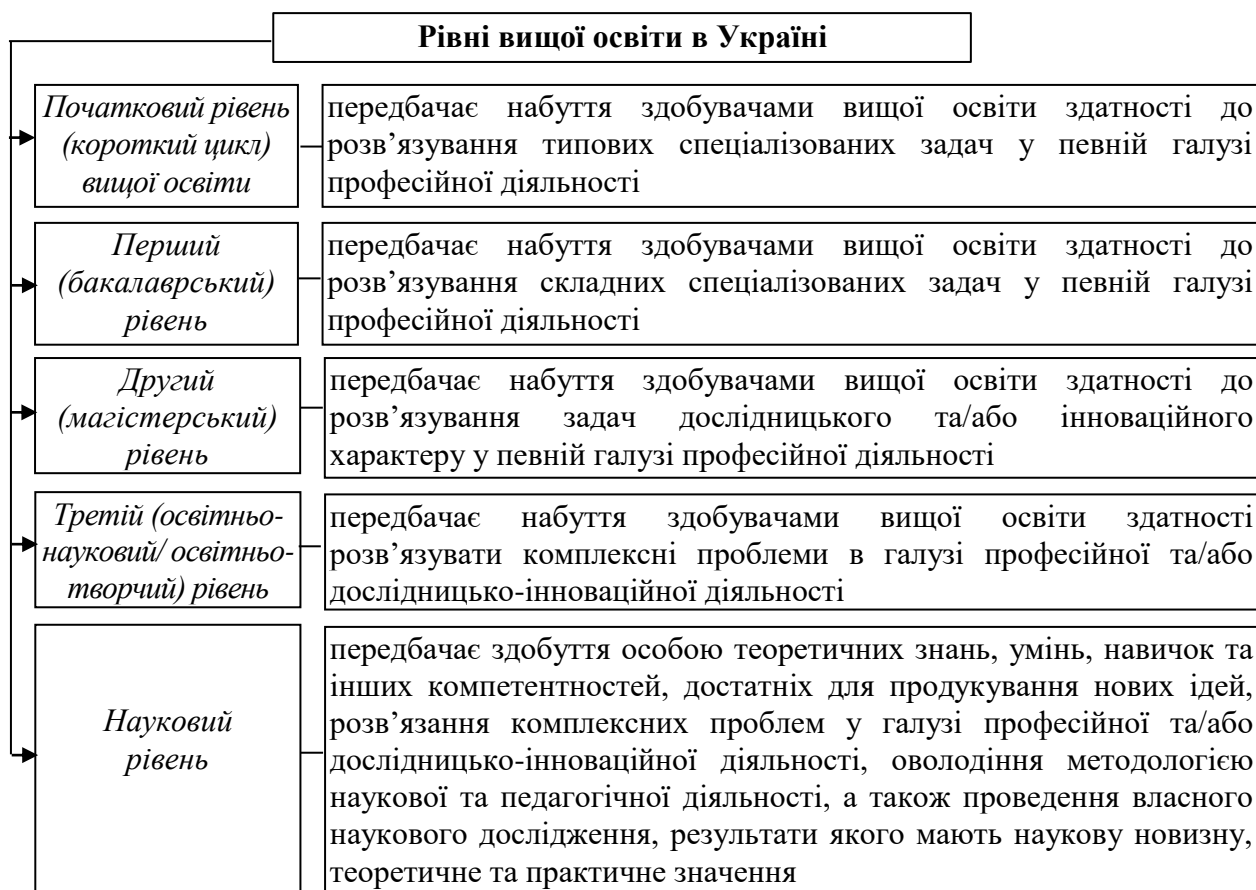

Рис. 5.1. Рівні вищої освіти в Україні

В Україні ступінь «бакалавр» – це закінчена базова вища освіта. Після здобуття вченого ступеню бакалавра студент має право працювати за фахом та займати майже будь-які посади, на яких потрібна вища освіта, а також має право вчитися далі і займатися науковою діяльністю. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра забезпечує здобуття базової вищої освіти за напрямом підготовки та кваліфікації «бакалавр» на базі повної загальної середньої освіти. Програма підготовки бакалавра складається із загальних фундаментальних, гуманітарних та соціально-економічних дисциплін, спеціальних дисциплін відповідного напрямку підготовки, а також з різних видів практичної підготовки.

Магістр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання професійних завдань та обов'язків (робіт) інноваційного характеру певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Особи, які успішно пройшли державну атестацію, отримують документи встановленого зразка про здобуття повної вищої освіти за спеціальністю та кваліфікації магістра.

Питання багатоступеневої підготовки фахівців в Україні не можна вважати остаточно розв'язаним, оскільки, відповідно до документів Болонського процесу, одним із головних зобов'язань країн-учасниць є прийняття ними системи прозорих та порівнюваних ступенів (бакалавр –

магістр), які можна зіставляти за допомогою додатків до дипломів, у системі двох циклів вищої освіти.

5.2. Наукові ступені та вчені звання

Україна володіє достатньо вагомим науково-технічним кадровим потенціалом, який відчутно впливає на її соціально-економічний розвиток. За рівнем такого впливу – 4,6 дослідника на 1000 осіб економічно активного населення – Україна дещо поступається країнам ЄС (5,7 – для перших 15 країн ЄС), проте випереджає нових членів цього Союзу, зокрема Словенію (4,5), Словаччину та Угорщину (3,7), а також Польщу (3,3).

Згідно з чинним законодавством України, у системі вищої освіти та науки для характеристика кадрового потенціалу використовують наукові ступені та вчені звання.

Ст. 32 Закону України «Про освіту» визначає, що вченими званнями є старший науковий співробітник, доцент і професор. Учені звання присвоюються на основі рішень вчених рад вищих закладів освіти, наукових установ і організацій у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Наукові ступені і вчені звання – кваліфікаційна система в науковій та науково-педагогічній діяльності, державне визнання рівня кваліфікації вченого, що є критеріями ранжування наукових і науково-педагогічних працівників. В Україні присуджують наукові ступені – Доктора філософії і доктора наук. Вчені звання доцента (по кафедри), професора (по кафедри, за спеціальністю) та старшого наукового співробітника (за спеціальністю) – присвоюють за рішенням вченої ради Міністерством освіти і науки України. Вчені звання доцента та старшого наукового співробітника присвоюють кандидатам і докторам наук, а вчене звання професора, як правило, – докторам наук.

Законом України «Про вищу освіту» визначено, що науковими ступенями в Україні є:

Доктор філософії / Доктор мистецтва (кандидат наук). Присудження наукового ступеня кандидата наук триває ще до кінця 2020 року (після проведення захисту кандидатських дисертацій особами, які вступили в аспірантуру 2015 року).

Наукові ступені присуджують спеціалізовані вчені ради на підставі прилюдного захисту дисертацій. Рішення спеціалізованих вчених рад про присудження наукових ступенів затверджуються Міністерством освіти і науки України. Наукові ступені доктора філософії і доктора наук присуджують спеціалізовані вчені ради вищих навчальних закладів, наукових установ та організацій у порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України.

Законом України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. визначено, що вченими званнями в Україні є:

- доцент;
- старший дослідник;
- професор.

Присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань є державним визнанням рівня кваліфікації вченого. Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Дипломи кандидата і доктора наук, атестати старшого дослідника, доцента і професора видаються Міністерством освіти і науки України. Наявність відповідного наукового ступеня та вченого звання є кваліфікаційною вимогою для обіймання науковим працівником відповідної посади.

Відповідно до Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам:

1. *Вчене звання професора* присвоюють працівникам закладів вищої освіти, у тому числі закладів післядипломної освіти, які здійснюють освітню діяльність за відповідною спеціальністю на відповідному рівні вищої освіти, та вищих духовних навчальних закладів:

1) яким присуджено науковий ступінь доктора наук;

2) яким присвоєно вчене звання доцента або старшого дослідника (старшого наукового співробітника);

3) період роботи яких на посадах асистента, викладача, старшого викладача, доцента, професора, завідувача (начальника або його заступника) кафедри становить не менш як 10 років, у тому числі останній навчальний рік на одній кафедрі (одного закладу вищої освіти) на посаді доцента, професора, завідувача (начальника або його заступника) кафедри, зокрема за сумісництвом або за трудовим договором (контрактом) з погодинною оплатою. Для наукових працівників, які займаються науково-педагогічною діяльністю, період роботи становить не менше п'ятнадцяти років на посадах наукових та науково-педагогічних працівників. Для науково-педагогічних працівників закладів вищої духовної освіти враховується період педагогічної роботи у закладах вищої духовної освіти, статuti (положення) яких зареєстровані у встановленому законодавством порядку;

4) які мають сертифікат відповідно до Загальноєвропейської рекомендації з мовної освіти (на рівні не нижче B2) з мов країн Європейського Союзу, або кваліфікаційні документи (диплом про вищу освіту, науковий ступінь), пов'язані з використанням іноземної мови, або не менш як 10 праць, які опубліковані англійською мовою у виданнях, включених до наукометричних баз «Scopus» або «Web of Science» та які мають ISSN-номер, підтверджений на вебсайті Міжнародного центру реєстрації періодичних видань (крім осіб з інвалідністю I групи);

5) які підтверджують свій міжнародний досвід документами (сертифікатами, свідоцтвами, дипломами, іншими документами), зокрема про навчання, стажування або роботу у закладі вищої освіти, науковій (або науково-технічній) установі в країні, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку (далі - ОЕСР) та/або Європейського Союзу (далі - ЄС), або участь (керівниками/виконавцями) у проєктах, які фінансуються (фінансувалися) зазначеними країнами (крім осіб з інвалідністю I групи);

б) які опублікували після захисту докторської дисертації навчально-методичні та наукові праці у вітчизняних та/або іноземних (міжнародних) рецензованих фахових виданнях, з яких не менше двох публікацій у виданнях, включених до наукометричних баз «Scopus» або «Web of Science» та які мають ISSN-номер, підтверджений на вебсайті Міжнародного центру реєстрації періодичних видань;

7) які викладають навчальні дисципліни державною мовою та/або мовою країни, яка входить до ОЕСР, на високому науково-методичному рівні, що підтверджено висновком кафедри закладу вищої освіти.

2. *Вчене звання професора* присвоюється працівникам наукових установ:

1) які працюють у наукових установах Національної академії наук та національних галузевих академіях наук, іншого підпорядкування, наукових організаціях, наукових підрозділах закладів вищої освіти на посаді завідуючого (начальника) науковим відділом (відділенням, сектором, лабораторією), головного наукового співробітника, провідного наукового співробітника, старшого наукового співробітника або директора, заступника директора, вченого секретаря;

2) яким присуджено науковий ступінь доктора наук;

3) яким присвоєно вчене звання доцента або старшого дослідника (старшого наукового співробітника);

4) період наукової та науково-педагогічної роботи яких становить не менш як 10 років, у тому числі останній календарний рік на одній із зазначених вище посад;

5) які мають сертифікат відповідно до Загальноєвропейської рекомендації з мовної освіти (на рівні не нижче B2) з мов країн ЄС або кваліфікаційні документи (диплом про вищу освіту, науковий ступінь), пов'язані з використанням іноземної мови, або не менш як 10 праць, які опубліковані англійською мовою у виданнях, включених до наукометричних баз «Scopus» або «Web of Science» та які мають ISSN-номер, підтверджений на вебсайті Міжнародного центру реєстрації періодичних видань (крім осіб з інвалідністю I групи);

б) які підтверджують свій міжнародний досвід документами (сертифікатами, свідоцтвами, дипломами, іншими документами), зокрема про навчання, стажування або роботу у закладі вищої освіти, науковій (або науково-технічній) установі в країні, яка входить до ОЕСР та/або ЄС, або участь (керівниками/виконавцями) у проєктах, які фінансуються (фінансувалися) зазначеними країнами (крім осіб з інвалідністю I групи);

7) які опублікували після захисту докторської дисертації навчально-методичні та наукові праці у вітчизняних та/або іноземних (міжнародних) рецензованих фахових виданнях, з яких не менше трьох публікацій у виданнях, включених до наукометричних баз «Scopus» або «Web of Science» та які мають ISSN-номер, підтверджений на вебсайті Міжнародного центру реєстрації періодичних видань;

8) які підготували не менше ніж трьох докторів філософії (кандидатів наук).

3. *Вчене звання професора* присвоюється працівникам закладів вищої освіти, у тому числі закладів післядипломної освіти, які здійснюють освітню діяльність за відповідною спеціальністю на відповідному рівні вищої освіти, та вищих духовних навчальних закладів, яким не присуджено ступінь доктора наук, але:

1) які мають науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук);

2) яким присвоєно вчене звання доцента або старшого дослідника (старшого наукового співробітника);

3) які провадять навчальну діяльність не менш як 15 навчальних років на посаді асистента, викладача, старшого викладача, доцента, професора, завідуючого (начальника або його заступника) кафедрою, у тому числі останній календарний рік на одній кафедрі (в одному закладі вищої освіти) на посаді доцента, професора, завідуючого (начальника або його заступника) кафедрою, зокрема за сумісництвом або за трудовим договором (контрактом) з погодинною оплатою. Для науково-педагогічних працівників закладів вищої духовної освіти враховується період педагогічної роботи у закладах вищої духовної освіти, статuti (положення) яких зареєстровані у встановленому законодавством порядку;

4) які мають сертифікат відповідно до Загальноєвропейської рекомендації з мовної освіти (на рівні не нижче B2) з мов країн ЄС або кваліфікаційні документи (диплом про вищу освіту, науковий ступінь), пов'язані з використанням іноземної мови (крім осіб з інвалідністю I групи);

5) які підтверджують свій міжнародний досвід документами (сертифікатами, свідоцтвами, дипломами, іншими документами), зокрема про навчання, стажування або роботу у закладі вищої освіти, науковій (або науково-технічній) установі в країні, яка входить до ОЕСР та/або ЄС, або участь (керівниками/виконавцями) у проєктах, які фінансуються (фінансувалися) зазначеними країнами (крім осіб з інвалідністю I групи);

6) які опублікували після захисту докторської дисертації навчально-методичні та наукові праці у вітчизняних та/або іноземних (міжнародних) рецензованих фахових виданнях, з яких не менше чотирьох публікацій у виданнях, включених до наукометричних баз «Scopus» або «Web of Science» та які мають ISSN-номер, підтверджений на вебсайті Міжнародного центру реєстрації періодичних видань;

7) які підготували не менше трьох докторів філософії (кандидатів наук);

8) які викладають навчальні дисципліни державною мовою та/або мовою країни, яка входить до ОЕСР, на високому науково-методичному рівні, що підтверджено висновком кафедри закладу вищої освіти.

4. *Вчене звання професора* присвоюється діячам культури і мистецтв, педагогічна діяльність яких у відповідності з навчальним планом передбачає індивідуальну роботу з опанування мистецьких вмінь і навичок та

безпосередньо впливає на формування професійної майстерності майбутнього митця, та:

1) які провадять навчальну діяльність не менш як 10 навчальних років на посадах асистента, викладача, старшого викладача, доцента, професора, завідуючого кафедрою, у тому числі останній календарний рік на одній кафедрі (в одному закладі вищої освіти) на посаді доцента, професора, завідуючого кафедрою, зокрема за сумісництвом або за трудовим договором (контрактом) з погодинною оплатою;

2) які удостоєні відповідно почесного звання «Народний артист України», «Народний художник України», «Народний архітектор України», «Заслужений діяч мистецтв України»;

3) яким присвоєно вчене звання доцента;

4) які мають:

сертифікат відповідно до Загальноєвропейської рекомендації з мовної освіти (на рівні не нижче B2) з мов країн Європейського Союзу або кваліфікаційні документи (диплом про вищу освіту, науковий ступінь), пов'язані з використанням іноземної мови;

значні особисті творчі досягнення:

у музичній сфері – масштабна концертна діяльність, фондові аудіо-, відеозаписи, наявність звання лауреата міжнародних конкурсів і фестивалів;

в образотворчій, декоративно-прикладній, дизайнерській та реставраційній сфері – персональні виставки, видання каталогів, альбомів, буклетів;

у театральній сфері, сфері кіно і телебачення – записи концертів, театральні постановки, фільми, інші творчі роботи, що використовуються у педагогічній діяльності;

наукові праці у фахових наукових виданнях України чи провідних наукових виданнях інших держав;

5) які викладають навчальні дисципліни державною мовою та/або мовою країни, яка входить до ОЕСР, на високому науково-методичному рівні, що підтверджено висновком кафедри закладу вищої освіти;

6) які особисто підготували не менше п'яти осіб, удостоєних почесних звань України, або лауреатів міжнародних та державних премій, конкурсів, виставок, оглядів, фестивалів.

5. *Вчене звання доцента* присвоюється працівникам закладів вищої освіти, у тому числі закладів післядипломної освіти, які здійснюють освітню діяльність за відповідною спеціальністю на відповідному рівні вищої освіти, та вищих духовних навчальних закладів, які здійснюють науково-педагогічну діяльність, та:

1) яким присуджено науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук), доктора наук;

2) період роботи яких на посадах асистента, викладача, старшого викладача, доцента, професора, завідувача (начальника або його заступника) кафедри становить не менше ніж п'ять навчальних років, у тому числі останній

календарний рік на одній кафедрі (в одному вищому навчальному закладі), зокрема за сумісництвом або за трудовим договором (контрактом) з погодинною оплатою. Для науково-педагогічних працівників закладів вищої духовної освіти враховується стаж педагогічної роботи у закладах вищої духовної освіти, статуті (положення) яких зареєстровані у встановленому законодавством порядку;

3) які мають сертифікат відповідно до Загальноєвропейської рекомендації з мовної освіти (на рівні не нижче B2) з мов країн ЄС або кваліфікаційні документи (диплом про вищу освіту, науковий ступінь), пов'язані з використанням іноземної мови, або не менш як 10 праць, які опубліковані англійською мовою у виданнях, включених до наукометричних баз «Scopus» або «Web of Science» та які мають ISSN-номер, підтверджений на вебсайті Міжнародного центру реєстрації періодичних видань (крім осіб з інвалідністю I групи);

4) які підтверджують свій міжнародний досвід документами (сертифікатами, свідоцтвами, дипломами, іншими документами), зокрема про навчання, стажування або роботу у закладі вищої освіти, науковій (або науково-технічній) установі в країні, яка входить до ОЕСР та/або ЄС, або участь (керівниками/виконавцями) у проєктах, які фінансуються (фінансувалися) зазначеними країнами (крім осіб з інвалідністю I групи);

5) які опублікували після захисту дисертації на здобуття ступеня доктора філософії (кандидата наук) навчально-методичні та наукові праці у вітчизняних та/або іноземних (міжнародних) рецензованих фахових виданнях, з яких не менше однієї публікації у виданнях, включених до наукометричних баз «Scopus» або «Web of Science» та які мають ISSN-номер, підтверджений на вебсайті Міжнародного центру реєстрації періодичних видань;

6) які викладають навчальні дисципліни державною мовою та/або мовою країни, яка входить до ОЕСР, на високому науково-методичному рівні, що підтверджено висновком кафедри закладу вищої освіти.

6. *Вчене звання доцента* присвоюється діячам культури і мистецтв, педагогічна діяльність яких у відповідності з навчальним планом передбачає індивідуальну роботу з опанування мистецьких вмінь і навичок та безпосередньо впливає на формування професійної майстерності майбутнього митця, та:

1) які провадять навчальну діяльність не менш як п'ять навчальних років на посаді асистента, викладача, старшого викладача, доцента, професора, завідуючого кафедрою, у тому числі останній календарний рік на одній кафедрі (в одному закладі вищої освіти), зокрема за сумісництвом або за трудовим договором (контрактом) з погодинною оплатою;

2) які удостоєні відповідно почесного звання «Народний артист України», «Народний художник України», «Народний архітектор України», «Заслужений діяч мистецтв України», «Заслужений артист України», «Заслужений художник України», «Заслужений архітектор України», Заслужений працівник культури України», «Заслужений майстер народної творчості України»;

3) період роботи яких після удостоєння зазначеного почесного звання становить не менш як рік;

4) які мають:

значні особисті творчі досягнення:

у музичній сфері - масштабна концертна діяльність, фондові аудіо-, відеозаписи, наявність звання лауреата міжнародних конкурсів і фестивалів;

в образотворчій, декоративно-прикладній, дизайнерській та реставраційній сфері - персональні виставки, видання каталогів, альбомів, буклетів;

у театральній сфері, сфері кіно і телебачення - записи концертів, театральні постановки, фільми, інші творчі праці, що використовуються у педагогічній діяльності;

наукові праці у фахових наукових виданнях України чи провідних наукових виданнях інших держав;

5) які викладають навчальні дисципліни державною мовою та/або мовою країн, які входять до ОЕСР, на високому науково-методичному рівні, що підтверджено висновком кафедри закладу вищої освіти;

6) які особисто підготували не менш як трьох лауреатів міжнародних або державних премій, конкурсів, виставок, оглядів, фестивалів.

7. *Вчене звання старшого дослідника* присвоюється працівникам закладів вищої освіти або наукових установ, зарахованих на посади після обрання за конкурсом чи в порядку атестації, зокрема за сумісництвом:

1) яким присуджено науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук), доктора наук;

2) період наукової роботи яких становить не менш як п'ять років та які працюють на посадах старшого наукового співробітника, провідного наукового співробітника, головного наукового співробітника, доцента, професора, заступника завідуючого (начальника) та завідуючого (начальника) науково-дослідним відділом (відділенням, сектором, лабораторією), завідуючого кафедрою, ректора, проректора з наукової роботи, директора, заступника директора з наукової роботи, вченого секретаря, за умови успішної роботи на зазначених посадах не менше календарного року. Якщо особа працює одночасно на науковій і науково-педагогічній посаді, то зараховується період роботи на одній з цих посад;

3) які мають сертифікат відповідно до Загальноєвропейської рекомендації з мовної освіти (на рівні не нижче B2) з мов країн ЄС або кваліфікаційні документи (диплом про вищу освіту, науковий ступінь), пов'язані з використанням іноземної мови, або не менш як 10 праць, які опубліковані англійською мовою у виданнях, включених до наукометричних баз «Scopus» або «Web of Science» та які мають ISSN-номер, підтверджений на вебсайті Міжнародного центру реєстрації періодичних видань (крім осіб з інвалідністю I групи);

4) які підтверджують свій міжнародний досвід документами (сертифікатами, свідоцтвами, дипломами, іншими документами), зокрема про

навчання, стажування або роботу у закладі вищої освіти, науковій (або науково-технічній) установі в країні, яка входить до ОЕСР та/або ЄС, або участь (керівниками/виконавцями) у проєктах, які фінансуються (фінансувалися) зазначеними країнами, або участь у роботі не менш як однієї наукової конференції (конгресу, симпозіуму, семінару), проведеної у зазначених країнах (крім осіб з інвалідністю I групи);

5) які опублікували після захисту дисертації на здобуття ступеня доктора філософії (кандидата наук) навчально-методичні та наукові праці у вітчизняних та/або іноземних (міжнародних) рецензованих фахових виданнях, з яких не менше двох публікацій у виданнях, включених до наукометричних баз «Scopus» або «Web of Science» та які мають ISSN-номер, підтверджений на вебсайті Міжнародного центру реєстрації періодичних видань.

8. *Вчене звання старшого дослідника* може бути присвоєно за спеціальністю, яка належить до іншої галузі, ніж галузь, у якій здобувачеві присуджено науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук), за умови, що опубліковані наукові праці містять отримані здобувачем нові науково обґрунтовані результати, які у сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для відповідної галузі знань.

Контрольні запитання

1. Як характеризують освітні рівні відповідно до норм чинного законодавства України?
2. Які освітні рівні визначені нормами чинного законодавства України?
3. Що таке науковий ступінь?
4. Який порядок присвоєння наукового ступеню?
5. Що таке вчене звання?
6. Який порядок присвоєння вчених звань?
7. Якою є структура вищої освіти в Україні?
8. Які вимоги до претендентів на звання доцента?
9. Що передбачають вимоги до претендентів на вчене звання професора?
10. Який перелік нормативно-правих актів включає законодавче регулювання вищої освіти в Україні?
11. Що таке система стандартів вищої освіти?
12. У якому законодавчому документі передбачено вчені звання в Україні?

Тести для самоконтролю

1. Який перший складник системи освіти?
  - А. повна загальна середня освіта;
  - Б. дошкільна освіта;
  - В. базова середня освіта;
  - Г. спеціалізована освіта;
  - Д. правильна відповідь відсутня.

2. Що не включає в себе складник системи освіти повна загальна середня освіта?

- А. початкова освіта;
- Б. профільна середня освіта;
- В. початковий рівень вищої освіти;
- Г. базова середня освіта;
- Д. правильна відповідь відсутня.

Скільки рівнів має професійна (професійно-технічна) освіта?

- А. 4;
- Б. 10;
- В. 2;
- Г. 3;
- Д. правильна відповідь відсутня.

4. Яка освіта є обов'язковою?

- А. повна загальна середня освіта;
- Б. позашкільна освіта;
- В. вища освіта;
- Г. дошкільна освіта;
- Д. правильна відповідь відсутня.

5. Яка мета вищої освіти?

А. розвиток здібностей дітей та молоді к сфері освіти, науки, фізичної культури та спорту, творчості і тд..

Б. формування і розвиток професійних компетентностей особи, необхідних для професійної діяльності за певною професією;

В. здобуття особою високого рівня наукових та творчих мистецьких, професійних та загальних компетентностей, необхідних для діяльності за певною спеціальністю;

Г. забезпечення цілісного розвитку дитини, її фізичних, інтелектуальних і творчих здібностей шляхом виховання, навчання, формуванню життєво необхідних здібностей;

Д. правильна відповідь відсутня.

6. Яка мета дошкільної освіти?

А. розвиток здібностей дітей та молоді к сфері освіти, науки, фізичної культури та спорту, творчості і тд..

Б. формування і розвиток професійних компетентностей особи, необхідних для професійної діяльності за певною професією;

В. здобуття особою високого рівня наукових та творчих мистецьких, професійних та загальних компетентностей, необхідних для діяльності за певною спеціальністю;

Г. забезпечення цілісного розвитку дитини, її фізичних, інтелектуальних і творчих здібностей шляхом виховання, навчання, формуванню життєво необхідних здібностей;

Д. правильна відповідь відсутня.

7. Молодший бакалавр це?

А. освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула неповну вищу освіту, спеціальні вміння та знання, достатні для здійснення виробничих функцій певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності ;

Б. освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання професійних завдань та обов'язків (робіт) інноваційного характеру певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності;

В. освітньо-професійний ступінь, що здобувається на початковому рівні вищої освіти і присуджується закладом вищої освіти, за успішне виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 120-150 кредитів.

Г. освітньо-професійний ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти і присуджується закладом вищої освіти, за успішне виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 900-120 кредитів.

Д. правильна відповідь відсутня.

8. Які є в Україні наукові ступені?

А. кандидат наук і доцент;

Б. професор і доктор наук;

В. кандидат наук і доктор наук;

Г. асистент і доктор наук;

Д. правильна відповідь відсутня.

9. Що в Україні не є вченим званням?

А. старший дослідник;

Б. доцент;

В. доктор наук;

Г. професор;

Д. правильна відповідь відсутня.

10. Звання старшого дослідника присуджують тоді, коли особа має стаж наукової роботи на посаді старшого наукового співробітника не менше ніж?

- А. 5 років;
- Б. 7 років;
- В. 10 років;
- Г. 3 роки;
- Д. правильна відповідь відсутня.

11. Звання доцент присуджують тоді, коли особа має стаж роботи на посаді асистента не менше ніж?

- А. 3 навчальних роки;
- Б. 2 навчальних роки;
- В. 5 навчальних років;
- Г. 1 навчальний рік;
- Д. правильна відповідь відсутня.

12. Які форми навчання у закладах вищої освіти в Україні?

- А. очна і заочна;
- Б. денна і вечірня;
- В. дистанційна і вечірня;
- Г. заочна і дистанційна;
- Д. правильна відповідь відсутня.

Практичні завдання

1. Відповідно до норм Закону України «Про вищу освіту» схематично покажіть систему освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів в Україні.

2. Схематично подайте основні положення щодо наукових ступенів та вчених звань у Великій Британії, Польщі, Іспанії, США, Франції.

РОЗДІЛ 3

ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ БУХГАЛТЕРСЬКИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Тема 6. Бухгалтерський облік у системі наук

6.1. Особливості становлення бухгалтерського обліку як науки

Не існує чітких підтверджень, які б однозначно обґрунтовували період виникнення обліку. Більшість літературних джерел датує виникнення обліку приблизно 6000 років тому. Матеріальними передумовами виникнення та становлення обліку були зникнення первісного ладу, поява сім'ї та приватної власності. Власник був змушений необхідно систематично перераховувати своє майно для забезпечення його збереження, раціонального використання та примноження.

Таким чином, облік у суспільстві виник не з чієїсь примхи, а у зв'язку з насущними потребами: не можна вести господарство без міри, ваги, рахунку, не зіставляючи доходи з витратами, не домагаючись перевищення перших над другими. Це було важливо завжди, в усі часи і суспільно-економічні формації.

Облік має справу з числами. Не випадково Есхіл у поемі «Прометей закутий» поряд з іншими великими винаходами і відкриттями приписував Прометею і винахід чисел.

Сьогодні ми настільки звикли до чисел, що деколи просто не помічаємо їх. Досить важко уявити ті часи, коли люди взагалі не вміли рахувати. Первісній людині облік зовсім був непотрібний: їй просто нічого було рахувати. Все, що вона здобувала, одразу споживала.

Видатні оратори Афін і Риму, зокрема Демосфен (384 – 322 рр. до н.е.) і Цицерон (106 – 43 рр. до н.е.), використовували цифри та деякі цифрові документи для того, щоб їхні виступи були більш переконливими.

Першопочатково найбільш організованою була система обліку в Єгипті, Греції і Римі, де облік вже тоді забезпечував фіксацію фактів господарського життя з метою наступного контролю. Спочатку контроль здійснювали за допомогою інвентаризації, що давало змогу виявляти реальний стан справ, та документації, що слугувала їх письмовим, інформаційним, як би ми тепер сказали, обґрунтуванням. Багато положень, пов'язані з господарським обліком, можна знайти в кодексі Юстиніана.

У Єгипті, Греції та Римі обліковою роботою займалися спеціальні люди. Зрозуміло, що не всі були здатні вести облік, а тільки найбільш обдаровані. К. Маркс звертав увагу на те, що вже в давньоіндійських громадах існував спеціаліст з обліку ведення сільськогосподарського виробництва, який здійснював облік господарства громади. Ці люди утримувалися за рахунок всієї громади, яка погоджувалася їх утримувати, адже облікові дані допомагали вижити.

Вже в ті часи облік допомагав підтримувати порядок. Виходячи з накопиченої облікової інформації, перші керівники робили прогнози: коли необхідно було робити великі запаси, а коли треба – мігрувати на інші території.

Отже, господарські потреби, що зростали, зумовлювали появу рахівництва та необхідність обліку, який з часом, у міру примноження благ, що були в розпорядженні людей, ставав дедалі більш розвиненим. Великі числа нелегко запам'ятати, а тим більше, коли перераховувалися різні предмети. Потрібно було якось зафіксувати ці числа, зробити на чомусь позначку. Найпростішим рішенням було використовувати зарубки або рисочки на якому-небудь матеріалі, які були під рукою: на палицях, шкірі, глиняних табличках тощо. Це були прообрази первинних бухгалтерських документів.

Вже на ранніх етапах розвитку культури облік поступово набирає форми письмового тексту. Звичайно, це відбувається у міру винаходу самого письма, що в різних регіонах земної кулі датується 8–10 тисячоліттям до нашої ери. Деколи необхідність фіксувати облікові записи називають однією із причин виникнення писемності – найбільшого досягнення людської цивілізації.

На певному етапі розвитку економічного життя простий спосіб обліку вже не міг відповідати ступеню розвитку господарської діяльності і поділу праці. Розвитку рахівництва та обліку сприяло утворення надлишків продуктів і початку натурального обміну. Необхідність зберігання надлишків продуктів у певному місці привела до утворення складського обліку.

Проста фіксація кількісного складу наявних предметів через деякий час перестала задовольняти суспільство. Потрібно було знати їх надходження і видаток. З'являється прибутково-видатковий облік, що мав певні правила записів. Так, у Месопотамії у XX ст. до н. е. записи про надходження матеріальних цінностей містили такі відомості (рис. 6.1).

Зазначені в них принципи обліку лежать в основі прибутково-видаткових документів сучасної бухгалтерії. Після того як налагодився прибутково-видатковий облік, людство стало вирішувати наступну, досить складну проблему обліку – розрахунків між окремими суб'єктами.

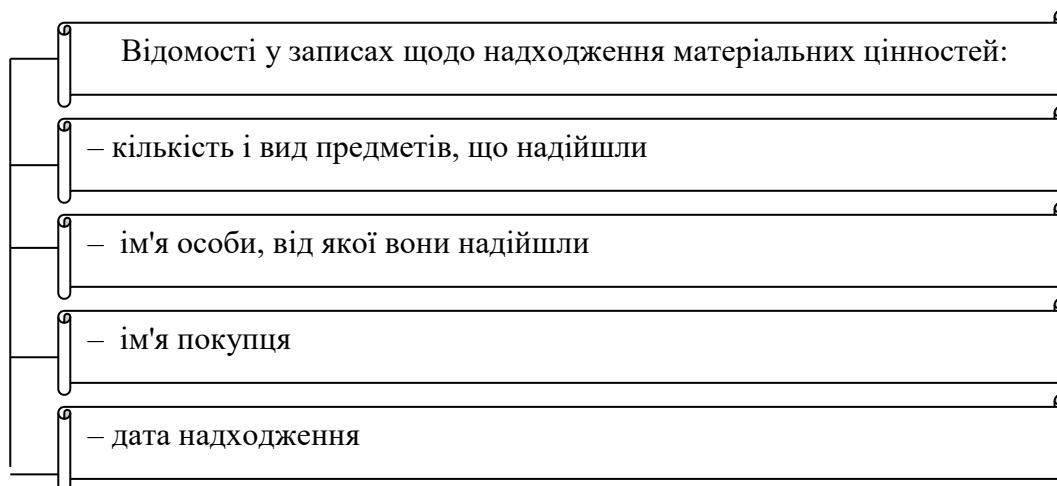

Рис. 6.1. Відомості у записах про надходження матеріальних цінностей

Розвиток торгівлі і товарно-грошових відносин сприяв введенню в обіг монет і розвитку грошової системи, що стало новим імпульсом у вдосконаленні обліку. На цьому етапі виникли труднощі, суть яких полягала в тому, що потрібно було встановити ступінь еквівалентності окремих речей і предметів, здійснювати грошові розрахунки по кожній операції купівлі-продажу. Крім того, одночасно виникла інша проблема – обмін різних грошей. Спочатку це вирішували зважуванням грошей, а потім ваговий еквівалент поступився місцем рахунковому.

Пізніше виникла потреба у підведенні підсумків діяльності господарюючого суб'єкта на певну дату та за певний період. Почали виділяти залишки матеріальних цінностей і боргових зобов'язань на ці дати. Виникли перші прототипи Касової та Головної книг.

Приблизно у VI ст. до н. е. в Греції з'явилися банки. Спочатку вони тільки зберігали металеві гроші і видавали позички. Банківські операції греки вели за прибутково-видатковим принципом з окремими клієнтами. Банківська діяльність давніх греків не мала правової основи, і в умовах розвитку торгівлі та банківської діяльності часто виникали складнощі в обліку боргових зобов'язань і вимог по них, що призводило до взаємних претензій між банкірами і клієнтами.

На відміну від Давньої Греції, у Давньому Римі віддавали перевагу не теоретичним, а прикладним наукам. Успіхи в галузі права сприяли правовому забезпеченню економічної діяльності. Римляни засвоїли досвід грецьких міняльних контор, а юридична система регулювання фінансової діяльності забезпечила захист комерційних угод. Як результат, облік почали вести відповідно до встановлених юридичних норм і правил. Особливий вплив на облік сприяло римське право, розквіт якого припав на II–I ст. до н. е. Основоположні постулати римського права зберегли свою значущість у бухгалтерському обліку й дотепер (рис. 6.2).

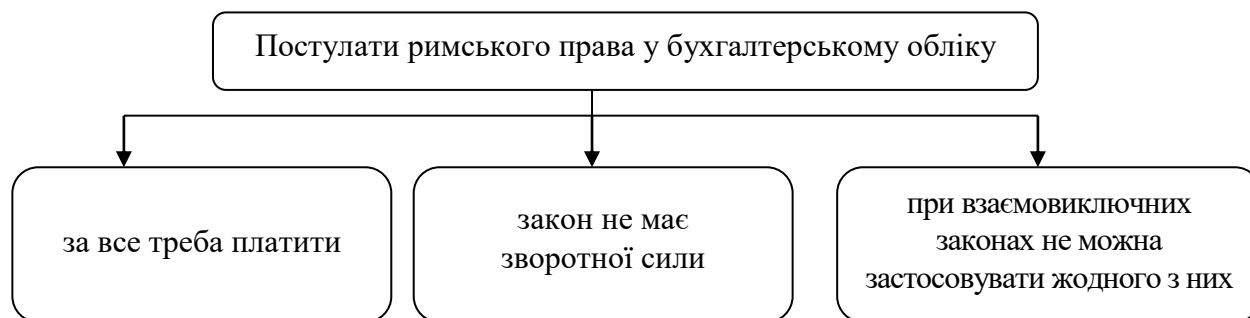

Рис. 6.2. Постулати римського права, що використовуються у бухгалтерському обліку

Римська система обліку, увібравши в себе попередній досвід, розвивалася і поглиблювалася. Римські терміни становлять основу сучасного бухгалтерського обліку, зокрема: дебет, кредит, сальдо, депозит, акцепт та ін.

Із середньовіччя починається безпосереднє регулювання господарських операцій за допомогою обліку. У період правління Альфонса Мудрого в

Кастилії (Іспанія) у 1263 р. був виданий спеціальний закон про обов'язкове щорічне складання звітності керівниками державних підприємств. У цей час складаються три основні системи господарського обліку (рис 6.3).

Усі ці три системи збереглися до наших днів: просту систему застосовують малі підприємства, які перейшли на спрощену систему обліку і звітності, камеральна система існує в усіх організаціях, що не ставлять за мету отримання прибутку, – це так звані бюджетні організації; подвійна система прийнята у всіх підприємствах та організаціях (за винятком окремих малих).

Саме відтоді (з XIII ст.) можна ідентифікувати появу бухгалтерського

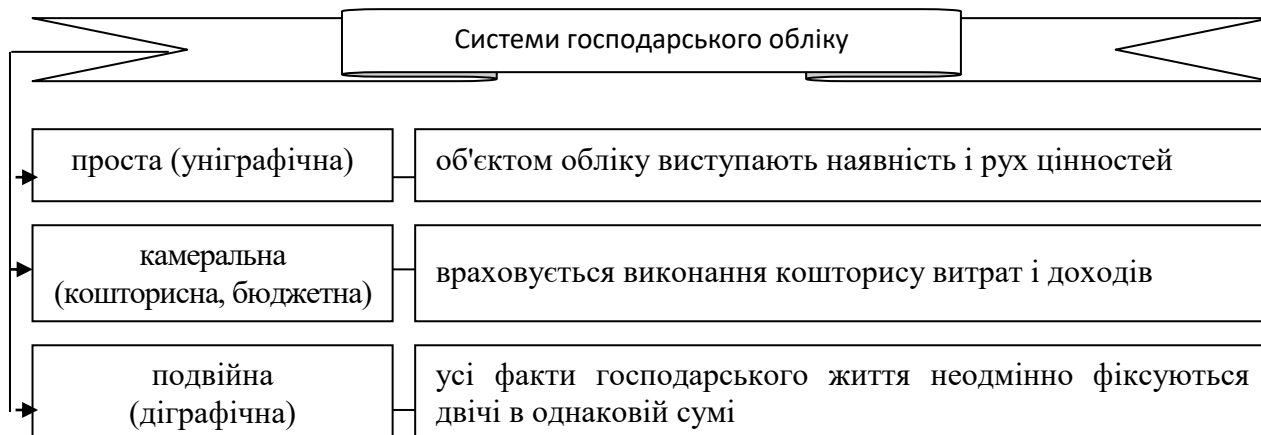

Рис. 6.3. Три основні системи господарського обліку

обліку через застосування його основного визначального елемента – *подвійного запису*.

З XIII ст. факти здійснення господарських операцій стали заносити у спеціальний журнал – журнал господарських операцій, який вели як окремо, так і в комбінації із записами на рахунках. Останнє пізніше сприяло появі спеціалізованої форми бухгалтерського обліку, яка нині має назву Журнал-Головна.

У середні віки, у міру подальшого нарощування темпів економічного життя суспільства, у бухгалтерському обліку виникла потреба у групуванні однотипних предметів і господарських дій, у зв'язку з чим виникли поняття рахунків і облікових реєстрів. Рахунки використовували для позначення (кодування) матеріальних цінностей і господарських операцій, а реєстри – для спеціальних записів до них.

Наприкінці середньовіччя почали використовувати слово «бухгалтер». У 1498 р. імператор Священної Римської імперії Максиміліан I призначив першого бухгалтера Христофа Штехер.

З цього моменту назву бухгалтерської науки і професії пов'язують з основним видом облікових реєстрів – книгою (з німецької «бухгалтер» означає «книго вод»).

Умови роботи бухгалтера змінювалися у міру розвитку суспільства. На перших етапах, коли в суспільстві кількість грамотних людей було вкрай незначною, професія бухгалтера була оточена таємничістю і викликала повагу.

Відомо, що існували особливі школи для навчання рахівництву, в які італійські купці охоче віддавали своїх дітей.

Бухгалтерський облік, що виник одночасно з писемністю, став фундаментальною потребою господарської діяльності. Становлення і розвиток всесвітньої торгівлі сприяли формуванню фінансового обліку, зародженню калькуляції і початку управлінського обліку, що, у свою чергу, сприяли промисловій революції. Тому не випадково у другій половині XV ст. у працях Бенедетто Котрульї (1458 р.) вперше згадується про бухгалтерський облік як про науку. Бенедетто Котрульї поклав початок розгляду бухгалтерського обліку як знаряддя управління окремим підприємством, з одного боку, і як універсальної методологічної науки – з другого.

Відомий німецький філософ Оскар Шпенглер (1880 – 1936) вважав, що три великі людини – Колумб, Коперник і Пачолі – змінили світ. Згадка останнього імені особливо значуща для людей, які займаються бухгалтерським обліком, оскільки є кращим доказом причетності бухгалтерів до прогресу людської думки і успіхів економічного розвитку.

Лука Пачолі, як і Бенедетто Котрульї, був італійцем, ученим-математиком і богословом (1445 – 1515). Саме він вперше описав нову систему обліку, так звану подвійну бухгалтерію. Лука Пачолі написав першу друковану книгу з бухгалтерського обліку (1494). По суті це була книга з математики і називалася «Сума арифметики, геометрії, вчення про пропорції і відношення». Однак для нас ця робота цікава не стільки викладом математичних відомостей, скільки її розділом «Трактат про рахунки і записи», де був описаний спосіб ведення подвійної бухгалтерії. Система подвійної бухгалтерії (подвійного запису) поступово поширилася з Італії в країни Центральної і Західної Європи.

Система обліку за подвійного запису, описана Л. Пачолі, діє й донині в усіх країнах. Вона полягає в тому, що Головну книгу складають за принципом «каса» і «капітал» щодо «дати» і «мати». Інакше кажучи, одну господарську операцію (одні й ті ж гроші) відображають на двох рахунках. З одного боку показують, куди вкладені (використані) господарські кошти, а з другого – звідки взяті (чий) ці кошти. Це основа системи відображення господарських операцій бухгалтерського обліку за методом подвійного запису. Протягом понад 500 років ідеї, викладені у працях Луки Пачолі, впливали і все ще впливають на розвиток обліку.

Однак Лука Пачолі не був єдиним в галузі бухгалтерського обліку. Його попередником був Бенедетто Котрульї, а послідовниками «батька бухгалтерії» стали Г. Грамматеус, Д. Манчіні, Я. Імпін, В. Швайкер, В. Менґрі, А. Піетро.

Проте Луці Пачолі належить авторство п'яти головних положень бухгалтерського обліку як науки, що не втратили свого значення і тепер (табл. 6.1):

**Основні положення бухгалтерського обліку як науки, запропоновані
Лукою Пачолі**

№ з/п	Положення	Характеристика
1	Теоретичне тлумачення подвійного запису	Без вживання термінів «дебет» і «кредит» створив персоналістичну модель обліку і заклав основи для його юридичного тлумачення, що було підтверджено в роботах Е. Дегранж і Дж. Чербоні
2	Персоналістична модель обліку	Привела до можливості самостійного розгляду таких абстрактних бухгалтерських категорій, як дебет і кредит. Тим самим створювалися умови для виділення бухгалтерського обліку в самостійну науку
3	Бухгалтерський облік розглядався як самостійний метод	Ґрунтувався на застосуванні подвійного запису і застосовується для відображення господарських процесів
4	Подвійний запис на рахунках	Розглядається як система (план) обліку. На його думку, організація системи (плану) не могла бути постійною, а повинна була залежати від мети, поставленої адміністрацією
5	Моделювання, що ґрунтувалося на комбінаториці	Дає змогу побудувати загальну модель, у рамках якої будь-яке облікове завдання тлумачиться як окремий випадок

З моменту появи подвійного запису і до XVI ст. бухгалтерський облік набув вигляду стрункої і логічною системи, що включала в себе: інвентарний рахунок, прибутково-видаткові операції та розрахунки між боржниками та їх кредиторами. Та оскільки обсяги обліку зростали, виникла потреба у подальшому вдосконаленні облікових операцій.

Італієць Ф. Гаратті (1688) ввів запропонований Ж. П. Саварі (1676) поділ систематичного запису на синтетичні рахунки (основні книги) і аналітичні рахунки (допоміжні книги) і доповнив форму новим реєстром систематичного запису – реєстраційним журналом, який використовують у сучасному бухгалтерському обліку.

Представники французької школи, розвиваючи ідеї італійських авторів, зробили свій внесок в розвиток бухгалтерського обліку. М. ван Дамм (1606) запропонував ввести первинні документи як єдину підставу для всіх бухгалтерських записів. Це був важливий крок на довгому шляху становлення бухгалтерського обліку у відомому нам сучасному вигляді. Відтоді первинний документ є основою обліку господарської операції. Досі є чинним класичне правило відомого німецького автора В. Швайкера (1549): немає документа, немає бухгалтерського запису.

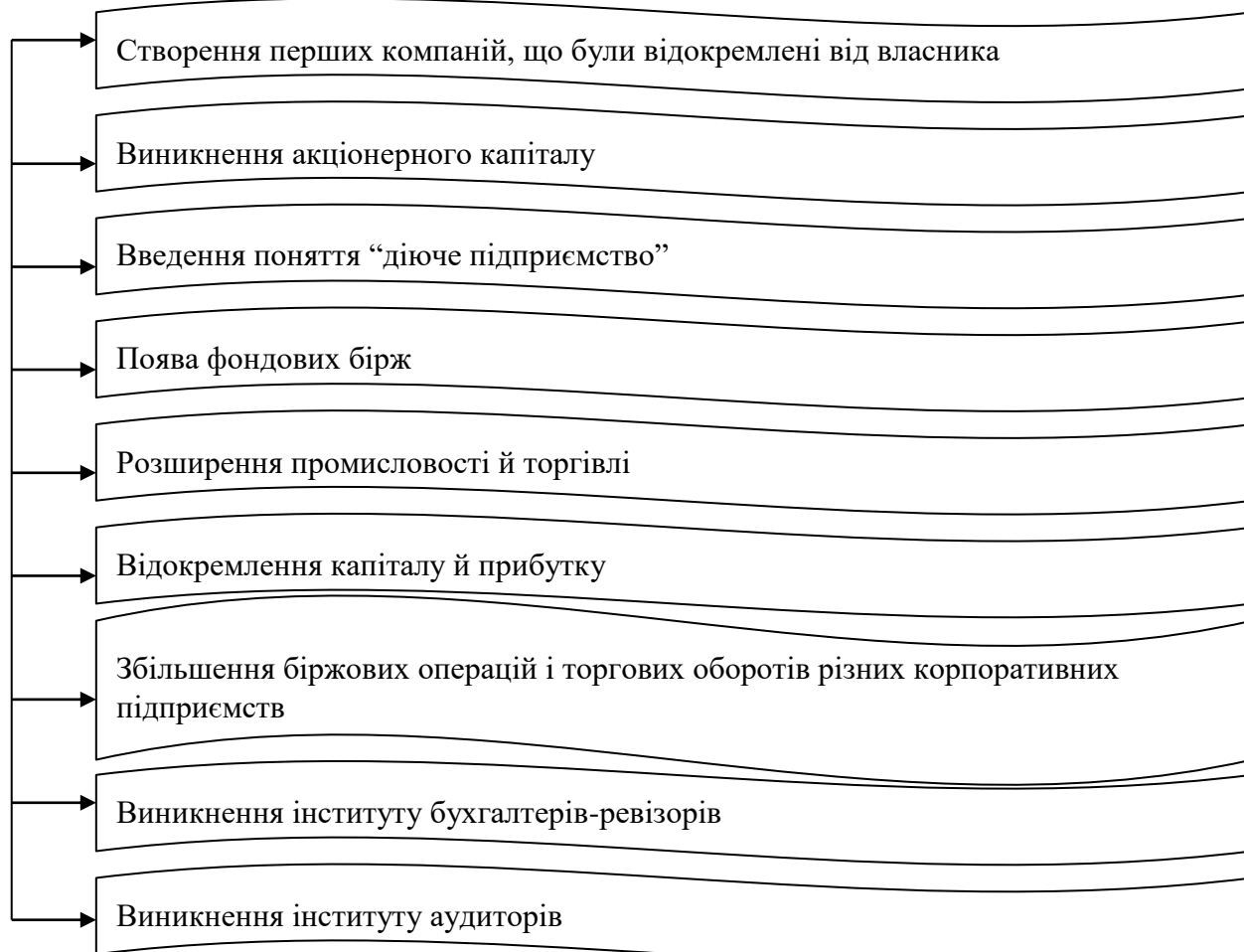
Інший француз М. Тома (1631) удосконалив структуру хронологічних записів: щоб зробити журнал більш зручним для відображення складних статей, у нього були введені дві колонки для сум – часткових і загальних. Далі А. Мендес (1803) та Е. Дегранж (1802) обґрунтували важливість введення хронологічних і систематичних записів. Зокрема, А. Мендес обґрунтував

правило: підсумок оборотів за журналом має дорівнювати підсумку дебетових і підсумку кредитових оборотів за Головною книгою.

У XVII ст. бухгалтерський облік було доповнено балансом як звітною формою. Балансом називали форму звіту про господарську діяльність, яка містила в собі опис матеріальних цінностей, майнових та інших прав суб'єкта з описом джерел їх надходження або виникнення.

Якщо в XIV–XVI ст. були лише перші ознаки існування бухгалтерського обліку як науки, то у XVIII–XIX ст. перетворили він стає ґрунтовною класичною науковою дисципліною. У другій половині XIX ст. – на початку XX ст. майже всі європейські держави переживали складний період у своєму історичному розвитку. Це був час буржуазно-демократичних і соціальних потрясінь у Європі, що мали вплив на розвиток культури, освіти і науки. Крім того цей період характерний значним розвитком бухгалтерської наукової думки у різних країнах світу, про що свідчить поява великої кількості наукових праць з обліку.

Саме в ці роки у своїх наукових працях учені поступово дійшли висновку, що бухгалтерський облік є наукою. Були визначені предмет і об'єкти бухгалтерської науки, уточнені її методи, науково обґрунтовані категорії обліку, здійснена їх класифікація, розроблені методологічні основи бухгалтерської науки. На це вплинули певні історичні події (рис. 6.4).

Рис. 6.4. Передумови перетворення бухгалтерського обліку в науку

Кожна епоха висуває своїх учителів. Спочатку це були італійці, потім їх змінили французи, німці. Пізніше всі погляди були звернені до американців, які зуміли створити свою школу бухгалтерського обліку. Найбільш яскраві її представники – А. Лерч (1866–1936), Р.Х. Монтгомері (1872–1953), В.Е. Патон (1889–1991), Д. О. Мей (1875–1961) – відомі в усьому світі.

В епоху величезних політичних, економічних і технічних змін, що відбуваються у світі, роль бухгалтерського обліку непомірно зростає. Збільшується потреба в отриманні все нової і нової інформації в найрізноманітніших сферах діяльності, про які гадки не мали кілька років тому. Технічні прийоми ведення обліку у різних країнах у зв'язку з розширенням світових економічних зв'язків, виникненням великої кількості міжнародних корпорацій, стали потребувати вдосконалення щодо стандартизації.

На початок 70-х років ХХ ст. відмінності в облікових системах стали заважати, що зумовило виникнення ідеї стандартизації бухгалтерського обліку. Серед промисловців, банкірів, інвесторів з'явилося свого роду гасло: «Бухгалтери всіх країн, єднайтеся!» І 29 червня 1973 р. було утворено міжнародний комітет з розробки бухгалтерських стандартів. До комітету увійшли представники 14 країн світу (рис. 6.5).

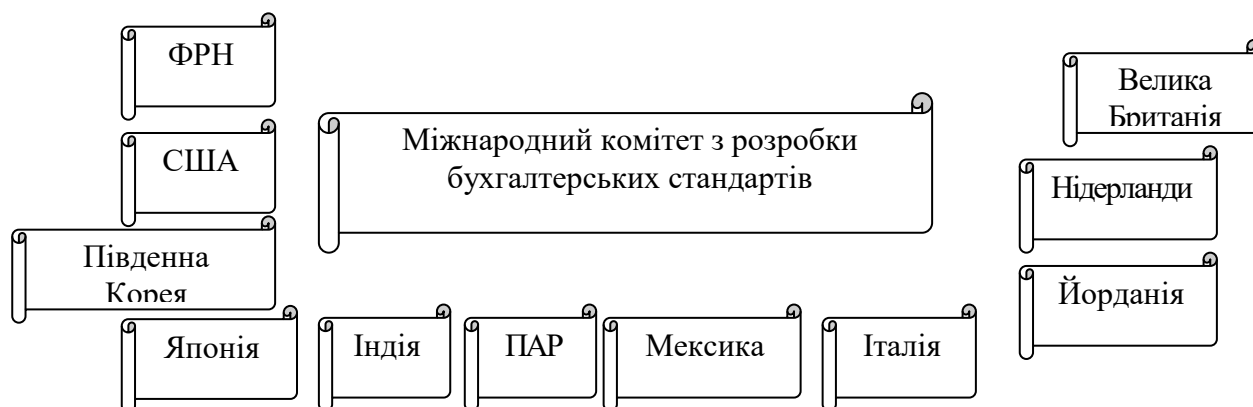

Рис. 6.5. Країни – члени Міжнародного комітету з розробки бухгалтерських стандартів

Основне завдання розробників – запропонувати світовому співтовариству зразок ведення бухгалтерського обліку. Метод дістав назву *гармонізації*. При цьому жодного силового впливу не застосовували, гармонізацію впроваджували у практику тільки шляхом переконання.

Початком процесу стандартизації в Україні можна вважати прийняття Державної програми переходу на міжнародну систему обліку і статистики, прийняту в міжнародній практиці систему обліку і статистики відповідно до вимог розвитку ринкової економіки, що була затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 4 травня 1993 р. № 326. Нині перед науковцями і практиками бухгалтерського обліку в Україні стоїть нове завдання – перехід на міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ), що розробляються Комітетом з Міжнародних стандартів. Це завдання зумовлене не тільки

інтеграцією України у світову економіку, а й необхідністю успішного ведення бізнесу.

Сучасний бухгалтер займається не тільки веденням рахунків, але й іншою діяльністю, що включає планування і прийняття рішень, контроль, оцінювання та аналіз господарської діяльності. Сучасний бухгалтер має задовольняти потреби тих, хто використовує облікову інформацію, незалежно від того внутрішніми чи зовнішніми споживачами цієї інформації вона є. Бухгалтерський облік не є «метою в собі».

Щоб гідно оцінити професію бухгалтера та її внесок у підвищення ефективності господарської діяльності, Міжнародний конгрес бухгалтерів у 1946 р. затвердив герб бухгалтера, запропонований знаменитим французьким ученим Ж. Б. Дюмарше (рис. 6.6).

Рис. 6.6. Герб бухгалтера

На гербі, визнаному як інтернаціональну емблему рахункових працівників, зображено сонце, ваги і крива Бернуллі, і написано девіз: «Наука, довіра, незалежність». Сонце символізує висвітлення бухгалтерським обліком фінансово-господарської діяльності, ваги – баланс, а крива Бернуллі – символ того, що облік, виникнувши одного разу, існуватиме вічно.

У багатьох дослідженнях з бухгалтерського обліку порушується питання «є бухгалтерський облік наукою чи ні». Основною причиною необхідності визнання бухгалтерського обліку наукою є його забезпечуюча або обслуговуюча роль для користувачів бухгалтерської інформації. Яку користувач інформацію замовить, такими і мають бути бухгалтерські моделі. Узагальнюючою тенденцією розвитку бухгалтерського обліку є політизація процесу реформування бухгалтерської методології з боку суб'єктів регулювання національної системи обліку.

Бухгалтерський облік має генерувати різноманітні моделі виявлення, вимірювання, реєстрації, узагальнення та передачі інформації, вибір конкретної з яких забезпечить реалізацію інтересів користувачів. Для реалізації поставленої задачі необхідно розглядати бухгалтерський облік як особливу діяльність по виробництву наукових знань (в нашому випадку по генерації відповідних інформаційних моделей), яка має свої закономірності і тенденції, що формуються протягом історичного розвитку і змінюються у відповідному соціокультурному контексті. Тобто, щоб будувати бухгалтерські моделі необхідно мати фундаментальні основи бухгалтерського обліку та засоби аналізу і прогнозування їх

динаміки. Наприклад, перехід до постіндустріальної економіки змінює вимоги користувачів до системи бухгалтерського обліку, зокрема, до бухгалтерської інформації. Як наслідок, необхідним є побудова нових бухгалтерських моделей. Однак якими вони повинні бути, на основі чого повинні базуватись, відповіді на ці запитання можна лише тоді, коли бухгалтерський облік є наукою з розвиненими фундаментальними основами, а не практично-орієнтованою системою збору і представлення інформації користувачам для прийняття рішень.

Необхідність наявності у бухгалтерського обліку наукового статусу пояснюється наступною тезою: *в умовах соціокультурної динаміки відбувається зміна вимог користувачів бухгалтерської інформації, для забезпечення реалізації яких бухгалтерський облік повинен мати розвинені фундаментальні основи.* Таким чином, не дослідники, наділяючи бухгалтерський облік науковим титулом, підвищують поріг задоволення потреби професійної самореалізації, а вимоги практики, для забезпечення адекватності бухгалтерських інформаційних моделей практиці, примушують бухгалтерський облік бути наукою. Наприклад, значні потрясіння в діяльності бухгалтерів-практиків виступають першопричиною необхідності визнання потреби в глибокому теоретичному аналізі існуючих проблем на основі використання фундаментальних основ науки бухгалтерський облік.

6.2. Характеристика облікових теорій

Однією з характеристик, яка визначає бухгалтерського обліку як науки, є наявність розвиненої системи наукових теорій. Лише в умовах побудови бухгалтерського обліку як системи теорій можливий синтез наукового знання, що може свідчити про зрілість бухгалтерського обліку як науки.

При розгляді науки бухгалтерського обліку, як певним чином організованої системи теорій з метою її подальшого розвитку постає питання необхідності побудови ієрархії між існуючими теоріями.

Бухгалтерський облік як наука сформувався наприкінці XIX ст. У цей час не тільки були визначені предмет і об'єкти бухгалтерської науки, а й почала здійснюватися наукова систематизація знань. А найвищою формою систематизації знань є теорія.

Під теорією обліку слід розуміти сукупність роздумів, які формулюють наукові принципи й методи для пояснення тих чи інших технічних прийомів облікової практики.

Однією із невирішених на сьогодні проблем розвитку теоретичної сфери бухгалтерського обліку є класифікація бухгалтерських теорій. Можливість її побудови ґрунтується на розумінні бухгалтерського обліку як системи наукових теорій, яка передбачає здійснення синтезу бухгалтерського наукового знання другого порядку, що свідчить про зрілість бухгалтерського обліку як науки.

Існують різні підходи до вирішення наукових теорій, що можна пояснити наявністю значної кількості підходів як до самого поняття «наукова теорія», так і різноманітністю площин реальної картини світу, яка піддається аналізу. Окрім

того, теорії можна класифікувати не тільки за об'єктом дослідження, а й за логічною структурою, методологією дослідження та ін.

На думку проф. Г.І. Рузавіна, найбільш перспективним є підхід до класифікації теорій з огляду на їх логічну структуру, що передбачає врахування певних загальних особливостей теорій залежно від рівня абстрактності, глибини проникнення в сутність явищ, точності передбачень, структури і функцій у пізнанні (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

Класифікація теорій проф. Г.І. Рузавіна

Класифікація теорій	Характеристика
Феноменологічні і нефеноменологічні	Ця класифікація ґрунтується на глибині розкриття специфічних особливостей і закономірностей процесів, що вивчаються. Вона передбачає розгляд поняття «теорія» у широкому розумінні, коли до теорій можна віднести певну групу принципів чи ідей, узагальнене знання тощо. Феноменологічні (емпіричні, описові) теорії характеризуються тим, що глибина пізнання в них обмежується сферою явищ. Саме тому проф. В.Ф. Юлов сукупність емпіричних законів називає феноменологічною теорією. Нефеноменологічні (пояснювальні, аналітичні) теорії характеризуються тим, що глибина пізнання в них стосується теоретичного рівня мислення. К. Поппер називає пояснювальними теорії, що описують визначені структурні властивості світу і дають нам змогу за допомогою початкових умов – дедуктувати наслідки, які повинні бути пояснені. К. Попперу також належить популяризація вислову, що теорії – це сітки, які закидають в океан незвіданого і одержують улов нових знань
Детерміністичні і стохастичні	Виділяють за ступенем точності передбачень. Детерміністичні теорії визначають достовірні передбачення, а стохастичні (імовірнісно-статистичні) – імовірнісні, випадкові передбачення і стосуються сфер реальності, які характеризуються значною невизначеністю і ризиком. Стохастичні теорії будуються на основі статистичної інформації у формі статистичних узагальнень і гіпотез.
Динамічні і статичні	В основі цієї класифікації – рівновага і рух природних чи соціальних систем. Статичні теорії описують взаємозв'язки між елементами систем на певний момент часу, а динамічні – характеризують аналіз системи при переході від одного стану до іншого
Формальні і змістові	Такий поділ здійснюють за глибиною охоплення явища. Як зазначає проф. В.І. Моїсєєв, його виникнення пов'язане з вирішенням «парадоксу» категоричності. Формальні теорії досліджують загальну структуру чи форму явищ, предметів і процесів на основі абстрагування від конкретного, а змістовні – конкретні властивості і відношення

Окремого дослідження потребує встановлення можливості виділення наведених вище видів теорій у складі бухгалтерського обліку як науки.

В історії бухгалтерського обліку вчені приділяли багато уваги питанням еволюції та *класифікації теорій обліку*. Одним із перших, хто виділив ще не теорії, а сфери дослідження в теорії бухгалтерського обліку (логічна структура і

дедуктивні системи; вимірювання та індукція; поведінкові відносини; добробут і нормативні відповідальності), був проф. К. Т. Дівайн (1960 р.). Виділені ним сфери можна назвати певними напрямками теорії бухгалтерського обліку, які ще не були окремими одиницями наукового знання, однак давали змогу зорієнтувати подальші бухгалтерські наукові дослідження.

На розвиток класифікації бухгалтерських теорій вплинули дослідження окремих теоретиків-першопрохідців у сфері обліку (Е. С. Хендріксена, М.Р. Метьюса), розробки яких використовували як основи для побудови класифікацій інші автори (табл. 6.3).

Таблиця 6.3

Класифікація бухгалтерських теорій

Теорія	Основні положення
Обмінна	Була висунута у ХХ ст. Є. Є. Сиверсом і А. М. Вольфом, розвинена в подальшому М. А. Блатовим. Виокремлює три головних групи цінностей: речові, грошові й умовні. Під умовними розуміють зобов'язання провести сплату. Цінності розглядають як потоки у формі міни – обміну одних цінностей на інші, але обмін має бути завжди еквівалентним. Подвійний запис є природним наслідком обміну (міни)
Логічна або філософська	Передбачає виникнення причинно-наслідкових зв'язків (ХІХ ХХ ст. – Л. Гомберг, М.С. Помазков називав її філософською). Її сутність полягала в тому, що всі господарські операції розглядались незалежно від того, хто їх виконує (суб'єкт) і з яким майном ці операції проводяться (об'єкт). Автор вважав, що завданням облікових наук є дослідження господарської діяльності з метою з'ясування раціональності економіки
Балансова	Грунтується на рівності активу й пасиву (ХІХ ст. – Ф. Гюглі, І. Ф. Шерр). В основу обліку І.Ф. Шерр поклав баланс. В основі балансу лежить рівняння капіталу, а сам баланс розуміється як засіб для розкриття стадій кругообігу капіталу. «Баланс, – писав він, – являє собою рівність між активом і пасивом, побудовану у формі рахунків у заключний день операційного періоду»
Теорія одного ряду рахунків	Використовує трактування дебету і кредиту будь-якого рахунку як якісно однорідних полів (М. Берлінер). Усі рахунки належать до одного ряду, в якому однаково відображають зміни на дебетовій стороні статті зі знаком (+), а на кредитовій – зі знаком (-)
Теорія двох рядів рахунків	Має на увазі, що значення дебету і кредиту змінюється залежно від того про який рахунок йде мова – активний чи пасивний (Ф. Гюглі, І. Шер, І. Крайбіг). У подвійній системі обліку виділялись два ряди рахунків: майнові та рахунки чистого капіталу. Майнові рахунки на дебетовій стороні містять відомості про збільшення, а на кредитовій – про зменшення складових частин майна. Рахунки чистого капіталу, навпаки, на дебетовій стороні містять дані про зменшення, а на кредитовій – про збільшення чистого капіталу
Теорія трьох рядів рахунків	Передбачає, що в основі обліку лежить рівність між активною майновою масою господарства (актив) і правами третіх осіб (пасив) та власника цього господарства (капітал), які поширюються на цю майнову масу. Така рівність визначається рівнянням $A = \Pi + K$, яке одночасно є вираженням балансу господарства (Ф. Ляйтнер, Ж.Б. Дюмарше)

Продовження табл. 6.3

Теорія	Основні положення
Теорія абсолютного балансу	Передбачає подвійний поділ засобів за складом і джерелами. Ця ідея цікава тим, що змушує сумніватися у відправній точці балансової теорії – подвійний запис випливає з балансу (М.С. Помазков)
Теорія динамічного балансу	Це періодичне вимірювання ефективності, тобто визначення показника рентабельності, передусім, рентабельності капіталу. Мета полягає в захисті пріоритетів власників. Усі розрахунки зводять до підготовки звітності, що відображає фінансовий результат, який може спотворювати (і спотворює) майнову оцінку (Е. Шмаленбах)
Теорія статичного балансу	Визначає, що у періодично заданому тимчасовому інтервалі проводиться інвентаризація активів власника, оцінка яких здійснюється за поточними ринковими цінами так, ніби ці активи в поточному періоді одномоментно продавалися. З розрахованої таким чином вартості активів віднімали кредиторські зобов'язання власника. Отриманий результат відображав поточне значення чистих активів і показував: по-перше, рівень стійкості фінансового стану організації; по-друге – рівень приросту чистих активів (капіталу власника) порівняно з відповідними показниками попереднього періоду
Теорія органічного балансу	Розглядає кожну організацію як клітину «в організмі ринкового господарства» (Ф. Шмідт). Організація має передумови до отримання позитивного результату діяльності за її здатності до збереження свого економічного потенціалу. Тому центральна ідея полягає в тому, що при підвищенні цін на майно, що перебуває в розпорядженні організації, необхідно частину прибутку використовувати для підтримки його потенціалу на колишньому рівні

Усі ці теорії, так чи інакше конкуруючи, доповнюють одна одну і можуть допомогти проникнути у різноманітні проблеми, що виникають у рамках облікової науки. Велика кількість конкуруючих та взаємодоповнюючих теорій призводить до того, що, змінюючи теорію і, відповідно, методологію, яка витікає з неї, науковець у галузі бухгалтерського обліку здобуває нові знання.

6.3. Основи науки бухгалтерський облік

Бухгалтерський облік в сучасних умовах відноситься до наукових дисциплін, що розвиваються, а тому не має свого розвиненого теоретичного апарату. Однак, існує методологічна проблематика, пов'язана з розробкою загальних закономірностей функціонування і розвитку бухгалтерського наукового знання, що безпосередньо стосується проблем теорії пізнання.

На сьогодні в Україні в сфері бухгалтерського обліку створені ідеальні умови для проведення синтезу бухгалтерських наукових знань другого порядку – побудови теоретичної конструкції, в якій би узагальнювались та систематизувались всі існуючі напрацювання. Свідченням вищенаведеного є наявність значної кількості різнорівневих та теоретично непов'язаних між собою концепцій, метою побудови яких є удосконалення системи бухгалтерського обліку. Існування таких спроб скоріше свідчить про наявність

деструктивних тенденцій в розвитку бухгалтерського обліку, а не передбачає побудову єдиної теоретичної системи бухгалтерського наукового знання.

Для забезпечення синтезу бухгалтерських знань другого порядку обов'язковою є необхідність виділення структури основ науки бухгалтерський облік, зокрема, бухгалтерської наукової картини світу, яка забезпечує моністичне відображення об'єктивної реальності бухгалтерським обліком як наукою з одного боку, а з іншого – одночасно є передумовою диференціації бухгалтерських наукових знань, оскільки сприяє формуванню та цілеспрямованню нових наукових напрямів та теорій. Виділення бухгалтерської наукової картини світу як окремого елемента бухгалтерських наукових знань сприятиме вирішенню проблеми обрання шляху подальшого розвитку бухгалтерського обліку шляхом відкриття нового поля для аналізу і синтезу існуючих теоретичних напрацювань.

Розглядаючи бухгалтерське наукове знання як цілісну систему, що постійно розвивається, необхідним є вирішення проблеми виявлення основ науки бухгалтерський облік (фундаментальних ідей, понять та уявлень), на яких будуються конкретні емпіричні знання та теорії, що їх роз'яснюють. Особливо значимим вирішення цієї проблеми стало та значно актуалізувалось під час дослідження динаміки бухгалтерського наукового знання, зокрема, при організації в системну цілісність різноманітних знань наукової дисципліни бухгалтерський облік на сучасному етапі її розвитку. Без виділення такого структурного елемента бухгалтерських теоретичних знань неможливою залишається побудова їх цілісної системи, що сприяє становленню бухгалтерського обліку як розвиненої науки.

У основ науки бухгалтерський облік існують такі складові (рис. 6.7).

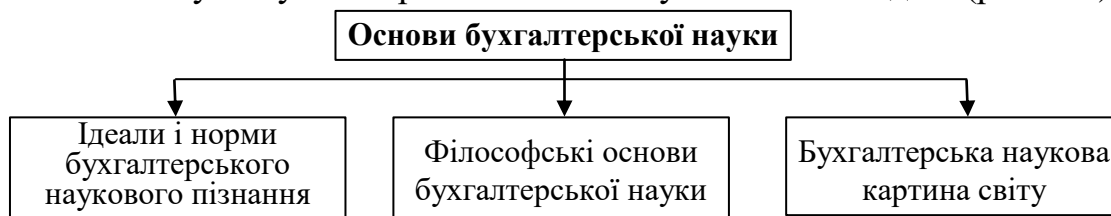

Рис. 6.7. Складові основ науки бухгалтерський облік

Основи науки бухгалтерський облік (рис. 6.7) є системоутворюючим фактором наукової дисципліни, яка є вихідною одиницею методологічного аналізу структури бухгалтерського теоретичного знання.

Ідеали і норми бухгалтерського наукового пізнання. Пізнавальна діяльність в науці бухгалтерський облік регулюється ідеалами і нормами, в яких виражені уявлення про цілі бухгалтерської наукової діяльності та способи їх досягнення. Ідеал науковості в бухгалтерському обліку виконує регулятивні функції відносно пізнавальної діяльності в науці, та втілюється в норми дослідницької діяльності. Нормами бухгалтерської наукової діяльності є регулятиви і правила пізнавальної діяльності, що прийняті бухгалтерським науковим співтовариством (за Т.С. Куном), які виступають як сукупність орієнтирів і вимог, що висувуються до діяльності вченого.

Існують три рівні ідеалів та норм бухгалтерської пізнавальної діяльності: національний рівень, рівень бухгалтерських наукових шкіл, локальний рівень.

Національний рівень передбачає встановлення на рівні держави певних регулятивів пізнавальної діяльності. Це відбувається не шляхом впровадження спеціального нормативного документу, а шляхом формування неявних правил здійснення бухгалтерських наукових досліджень в межах бухгалтерської національної спільноти. Такі правила поширюються через інституції, які здійснюють атестацію та контроль якості наукових досліджень, а також через інституції, що забезпечують регулювання національної системи обліку.

Рівень бухгалтерських наукових шкіл передбачає при проведенні наукових досліджень в межах школи дотримання єдиних правил та регулятивів. Це забезпечується тим, що функціонування наукової школи передбачає наявність безпосередніх зв'язків та контактів між її членами, які об'єднані однією ідеєю або цільовою установкою лідера школи, дотримуються загальних наукових принципів в процесі здійснення наукової діяльності. В межах наукової школи формуються єдині теоретичні установки, які визначаються формуванням опосередкованих зв'язків шляхом публікації колективних монографій з визначених проблем, проведення спеціалізованих наукових конференцій.

Наприклад, до складу регулятивів може відноситись необхідність аналізу історичних коренів розглядуваного питання та проведення бібліометричного аналізу існуючих пропозицій вчених і дослідників з обраної тематики. Таким чином, однією із норм наукового пізнання виступає вивчення виникнення, формування і розвитку об'єктів обліку в хронологічній послідовності – застосування історичного методу досліджень.

На відміну від наукової течії, де в якості ідеалів та норм бухгалтерської пізнавальної діяльності є певна ідея чи теорія, в науковій школі таким об'єднуючим початком виступає людина – керівник наукової школи, що володіє власним світоглядом, має свої цінності, унікальні способи проведення досліджень, які не передаються при звичайному навчанні, а виступають формою неявних знань. Неявні знання, що формуються в межах наукової школи завдяки її лідеру, не можуть бути передані традиційним шляхом через навчання або через текст, що є основною перешкодою в побудові наукових шкіл, виходячи із певного зразка.

Локальний рівень – це рівень регулювання бухгалтерських наукових досліджень окремими науковими керівниками або консультантами, що зумовлює формування власного стилю наукових досліджень. Такі вчені завдяки своїй діяльності можуть стати засновниками окремих наукових течій, в межах яких можуть формуватись свої ідеали та норми бухгалтерських наукових досліджень, в основі яких покладена певна науково-дослідницька програма, яка є сукупністю гіпотез, ідей, теорій.

Існуючі ідеали і норми бухгалтерського наукового пізнання можна класифікувати також як за напрямками досліджуваної проблематики, так і за науковими методами і засобами, що використовуються в процесі здійснення наукових досліджень (табл. 6.4).

Таблиця 6.4.

Матриця підходів до регулювання бухгалтерських наукових досліджень

<i>Рівні ідеалів та норм бухгалтерської пізнавальної діяльності</i>	<i>Наука бухгалтерський облік як соціальний куматоїд</i>	
	<i>Методи і засоби дослідження</i>	<i>Об'єкти і напрями дослідження</i>
Національний рівень	I	IV
Рівень бухгалтерських наукових шкіл	II	V
Локальний рівень	III	VI

В результаті, на перетині двох класифікаційних ознак (табл. 6.4), утворюються шість квадрантів – можливі варіанти здійснення регулювання бухгалтерської пізнавальної діяльності.

I. На національному рівні, шляхом залучення провідних вчених зі сфери бухгалтерського обліку до різноманітних інституцій, які мають вплив на формування національної системи обліку та на процедуру присудження наукових ступенів, відбувається формування «пріоритетних» методологій наукових досліджень, які вважаються загальноприйнятими. Наукове співтовариство, зокрема, окремі його представники, беруть участь у розробці норм бухгалтерської пізнавальної діяльності на рівні держави.

Прикладом, що відображає особливості регулювання методології здійснення наукової діяльності на національному рівні є США, де пріоритетною методологією («мейнстримом») бухгалтерських наукових досліджень є позитивізм. Позитивістська модель досліджень передбачає вивчення і дослідження того «що є», а не того «що повинно бути», таким чином, вона є однією із форм емпіризму. Виходячи з цього, вчені-позитивісти намагаються пояснити, чому бухгалтерський облік є такою системою, яка існує на сьогодні, чому бухгалтери-практики роблять ті операції, які вони роблять, і як існування бухгалтерського обліку впливає на механізм розподілу ресурсів у суспільстві. Об'єктом дослідження позитивістів є бухгалтерська практика, на основі дослідження якої розробляються наукові теорії та виводяться емпіричні закони. Як наслідок, в США та західноєвропейських країнах основоположні позитивістські засади (застосування емпіричних методів і засобів досліджень) виступають в якості ідеалів і норм бухгалтерського наукового пізнання. Як засвідчує досвід США, на національному рівні встановлюються ідеали і норми доказовості і обґрунтування, побудови та організації бухгалтерського наукового знання.

II. На рівні окремої бухгалтерської наукової школи можуть використовуватись свої специфічні методи і засоби здійснення бухгалтерських наукових досліджень. З одного боку, це обґрунтовується колом інтересів лідера наукової школи, його здібностями та можливостями застосування окремих методів при здійсненні наукових досліджень. Наприклад, представники бухгалтерської наукової школи проф. М. Добії (Краківський економічний університет) позитивно відрізняються від інших представників бухгалтерської

спільноти широким застосуванням при здійсненні наукових досліджень методології людського капіталу та концепцій із фізики та хімії. В кожній дисертації з бухгалтерського обліку представників Краківського економічного університету використовується дана методологія та існуючі напрацювання інших представників наукової школи. Наприклад, виведена Б. Куреком «економічна стала» використовується при проведенні розрахунків вартості людського капіталу М. Добією, В. Козьолом, Ю. Ренкасом та ін.

З іншого боку, рівень застосування методів і засобів досліджень в наукових роботах визначається особливостями навчального закладу, в якому знаходиться наукова школа, існуванням суміжних наукових шкіл, результати і напрацювання яких можуть бути використані в бухгалтерському науковому пізнанні.

III. Інтелектуальний та методологічний рівень розвитку конкретного вченого-керівника є визначальним фактором при використанні окремої методології досліджень аспірантом (здобувачем). Наприклад, проф. О.І. Кольвахом у 2000 р. була захищена докторська дисертація на тему «Ситуаційно-матрична бухгалтерія (моделі і концептуальні рішення)». Застосування ситуаційно-матричного моделювання в бухгалтерському обліку знайшло розвиток в дослідженнях учнів проф. О.І. Кольваха – О.Я. Калмикової (2009 р.), В.Ю. Копитіна (2002 р.), С.В. Мегаєвої (2007 р.). Проф. В.І. Ткач запровадив використання методології традиційної, фінансової, виробничої та інтегрованої оптики в фінансовому обліку. Дану методологію була використана в дослідженнях його учнів при написанні докторських (Л.А. Зімакова (2009 р.), О.В. Кузнецова (2010 р.)) та кандидатських робіт (В.В. Варламова (2008 р.), А.Н. Максименко (2008 р.), І.В. Сисоєва (2008 р.)).

Досвід вченого, як наукового керівника чи консультанта дослідження, рівень його підготовки, є певною нормою, досягнення якої вимагає керівник від здобувача. В результаті, в межах досліджень, які проводяться під керівництвом вченого, можуть утворюватись наукові течії і напрями, в основі яких покладена притаманна вченому методологія.

IV Особливості розвитку національної економіки та національна методологічна орієнтація бухгалтерських наукових досліджень визначають національну специфіку об'єктів бухгалтерського наукового пізнання, що підтверджується наступним:

- по-перше, склад об'єктів бухгалтерських наукових досліджень в Радянському Союзі значно відрізнявся від об'єктів досліджень в країнах з ринковою економікою через існування об'єктів, що відображали сутність ринкових інститутів (фінансові інвестиції, векселі, нематеріальні активи тощо);
- по-друге, виходячи із превалюючої ролі позитивізму при здійсненні наукових досліджень вченими-бухгалтерами із США та західноєвропейських країн, чітко окреслюється орієнтація на вивчення емпіричних об'єктів при здійсненні наукових досліджень. Як наслідок, більшість вчених-позитивістів присвячують свої дослідження проблемам значимості бухгалтерської інформації для ринку капіталу, моделюванню її впливу на процес прийняття

управлінських та інвестиційних рішень користувачів такої інформації, впливу облікової політики підприємства на зміну курсу його цінних паперів тощо.

Рівень розвитку національної економіки та національна методологічна орієнтація бухгалтерських досліджень встановлюють норми об'єктів досліджень, тобто ті об'єкти, на які має бути спрямована увага дослідників, і які вважатимуться «нормальними» серед представників національного бухгалтерського наукового співтовариства.

В Україні наукові дослідження в сфері бухгалтерського обліку переважно орієнтовані на світ реальних об'єктів з врахуванням галузевої специфіки, іноді проводяться дослідження окремих елементів бухгалтерської методології (присвячені обліковій політиці або окремим елементам методу бухгалтерського обліку). Вважаємо, що така ситуація є перехідним етапом в розвитку вітчизняної бухгалтерської науки. З часом в бухгалтерському обліку мають зникнути об'єктні дослідження, тобто дослідження елементів світу реальних об'єктів.

V. В межах наукових бухгалтерських шкіл в якості норм наукового пізнання можуть виступати окремі об'єкти або напрями досліджень. Тобто, коли значна кількість представників наукової школи свою увагу приділяють окремому напрямі досліджень в сфері бухгалтерського обліку.

VI. Наукові інтереси керівника дослідження, тематика його наукових пошуків, в більшості випадків є тією сферою досліджень, на яку спрямовуються наукові пошуки здобувача. В даному випадку не можна говорити, що об'єктом наукових досліджень виступає окремий об'єкт бухгалтерського обліку, оскільки це є дуже вузький напрям наукових пошуків. В більшості випадків на локальному рівні в якості норми бухгалтерського наукового пізнання може виступати окремий напрям досліджень, що виокремлюється на основі галузевої або видової орієнтації бухгалтерського обліку.

Провівши аналіз досліджень вчених України, можна класифікувати всіх вчених на монотематиків та мультитематиків. Вчені монотематики займаються дослідженням власної проблематики протягом тривалого часу разом зі своїми учнями. Прикладами таких вчених є як вчені зі значним стажем, так і вчені, які нещодавно увійшли до складу бухгалтерського наукового співтовариства. Вчені мультитематики досліджують різноманітні проблеми та напрями і не зупиняються на окремій складовій бухгалтерської наукової картини світу або на окремому напрямі досліджень.

На сьогодні в Україні більшість вчених є мультитематиками, які до того ж досліджують не лише питання бухгалтерського обліку, а й таких суміжних сфер як господарський контроль, аудит, управлінський облік та економічний аналіз. В результаті не можна чітко виявити сутність внеску окремого вченого в розвиток бухгалтерської науки. Така розпорошеність наукових пошуків, викликана проблемою кон'юнктурності досліджень, зумовлює достатньо незначну глибину проблематики досліджень. Як наслідок в Україні в сфері бухгалтерського обліку майже відсутні фундаментальні праці, які могли б бути

використані в якості адекватної альтернативи до концептуальної основи МСФЗ при побудові базових положень національної бухгалтерської методології.

Описані вище ідеали і норми бухгалтерського наукового пізнання на трьох виділених рівнях визначають загальну схему методу бухгалтерського наукового пізнання. При зміні чи появі нових норм та ідеалів бухгалтерського наукового пізнання (що може статися за умови: наукової революції, що змінює світогляд наукового співтовариства; зміни лідера наукової школи; появи нових напрямів чи об'єктів досліджень тощо) відбуватиметься вироблення нових нормативних принципів, що змінюватиме стратегію теоретичного пошуку в сфері бухгалтерського обліку.

Філософські основи бухгалтерської науки є метаконструкцією щодо базових положень бухгалтерської науки та є системою категоріальних змістів. Вони спрямовують побудову метатеоретичних, теоретичних та емпіричних структур науки бухгалтерський облік та бухгалтерської наукової картини світу, а також дозволяють встановити взаємозв'язки між бухгалтерським науковим знанням та існуючими світоглядними орієнтирами, що функціонують в певному культурному просторі.

До таких основ відносяться філософські підходи до розуміння концепцій суб'єкта, об'єкта, предмета, часу, простору, руху, матерії, системи, зовнішнього середовища, теорії, метатеорії, сутності, форми, явища, факту, принципу, раціональності тощо. Наприклад, виходячи із філософського підходу до розуміння часу та енергії, впливає один із базових методів оцінки фінансових активів – оцінка на основі врахування вартості грошей в часі. На основі розуміння сутності та форми як філософських категорій побудований принцип превалювання сутності над формою.

Більша частина вищенаведених філософських категорій використовується, зокрема, як для систематизації окремих елементів бухгалтерського наукового знання, так і в цілому для ідентифікації бухгалтерського обліку як окремої наукової дисципліни.

Обговорення можливості застосування альтернативних варіантів філософських основ бухгалтерської науки майже не зустрічаються в фахових наукових виданнях, оскільки це зумовлює необхідність проведення революції в сфері бухгалтерського обліку. А для проведення революції подібно до того, як це намагався зробити Ю. Ідзірі, необхідно володіти трансдисциплінарними знаннями та докласти титанічних зусиль. Зокрема, Ю. Ідзірі запропонував розглядати предмет бухгалтерського обліку в трьох вимірах: майна, доходів та сил. Як наслідок, ним було запропоновано включити до складу бухгалтерської наукової картини світу такий елемент як «сила», що передбачає врахування не тільки майна, капіталу, доходів та витрат, а також і внутрішніх і зовнішніх сил, наприклад, конкурентних сил (нові продукти та послуги конкурентів, рекламу конкурентів, цінові війни). Це зумовлює необхідність перетворення одного із фундаментальних принципів бухгалтерського обліку – подвійного запису, на потрійний та виділення третього виміру при відображенні господарських операцій – требіту.

Окремі спроби обговорення філософських основ бухгалтерської науки можна зустріти в монографії «Базові постулати бухгалтерського обліку (ARS № 1)» (1961 р.), опублікованій колективом авторів на чолі з М. Мунітцом. Зокрема, авторами було виділено два фундаментальних постулати – квантифікованість та обмін. Квантифікованість є наслідком філософської категорії раціональності та передбачає розуміння того факту, що кількісні дані, які надаються системою бухгалтерського обліку, корисні для прийняття раціональних економічних рішень в умовах, коли необхідний вибір певного варіанту дій з деяких альтернативних. Обмін передбачає, що більшість товарів та послуг, що виготовляються, розподіляються шляхом обміну, а не споживаються в повному обсязі їх виробниками. Дане положення прямо впливає з теорії систем, за якою однією із умов розвитку системи є необхідність бути відкритою, тобто мати обмін із зовнішнім середовищем (метаболізм).

Філософські основи бухгалтерської науки слід відрізнити від бухгалтерської наукової картини світу, яка використовує філософські основи в якості базису для побудови та обґрунтування її елементів. Сукупність категорій, що відносяться до філософських основ бухгалтерської науки не утворюють бухгалтерську наукову картину світу, оскільки остання історично формується в межах бухгалтерської науки шляхом узагальнення і синтезу визначальних напрацювань і наукових досягнень. Філософські основи бухгалтерської науки виступають дороговказом при здійсненні такого синтезу, забезпечують обґрунтування і встановлюють взаємозв'язки між одержаними результатами.

Бухгалтерська наукова картина світу є одним із компонентів основ науки бухгалтерський облік. Вона є певним узагальнюючим образом світу реальних об'єктів, який бере до уваги лише основні характеристики, відкриті бухгалтерською наукою, в межах її предмету, необхідні для задоволення інтересів розробників та користувачів інформації, що надається системою бухгалтерського обліку.

На сьогодні відсутні будь-які спроби виділення бухгалтерської наукової картини світу як окремої складової структури бухгалтерського наукового знання. Загальною причиною цього є тотальне використання концепції «єдиної теорії бухгалтерського обліку» вітчизняними вченими, що не дозволяє зафіксувати бухгалтерську наукову картину світу, оскільки її можна виявити лише при аналізі процесів внутрішньодисциплінарного і міждисциплінарного синтезу бухгалтерських знань, їх відношення до досліджуваної реальності.

Можна виділити окремі причини відсутності бухгалтерської наукової картини світу у складі системи бухгалтерського теоретичного знання. Зокрема, в розвиненій системі дисциплінарного наукового знання основи науки виявляються у таких випадках: при аналізі системних зв'язків між теоріями різного ступеню спільності та їх відношення до різних форм емпіричних знань в рамках певної дисципліни (фізики, хімії тощо); при дослідженні міждисциплінарних відношень і взаємодії різних наук. Відповідно, на сьогодні

в бухгалтерському обліку серед дослідників не виникало особливої потреби у виявленні бухгалтерської наукової картини світу, оскільки:

- по-перше, в Україні відсутні системні дослідження зв'язків між існуючими теоріями бухгалтерського обліку, що, передусім, пояснюється тим, що відсутні самі розробки бухгалтерських наукових теорій в філософському розумінні поняття «теорія» (в результаті чого можна констатувати незавершеність синтезу першого порядку бухгалтерського наукового знання в Україні);

- по-друге, вітчизняні вчені і науковці дуже рідко здійснюють глибокі міждисциплінарні і трансдисциплінарні дослідження в сфері теорії бухгалтерського обліку, на відміну від зарубіжних вчених.

Бухгалтерська наукова картина світу є узагальненою моделлю предметної області бухгалтерського обліку, оскільки надає схематизоване зображення предмету бухгалтерського обліку, яке досліджується його методами, є таким баченням досліджуваної реальності, яка визначає набір допустимих задач і орієнтує у виборі засобів їх вирішення. Вона фіксує основні системно-структурні характеристики господарської діяльності підприємства на сучасному етапі розвитку.

Оскільки бухгалтерська наукова картина світу є узагальненою моделлю предметної області бухгалтерського обліку, то вона відрізняється від теоретичних схем, як компонентів окремої бухгалтерської наукової теорії, за такими ознаками:

- вона має більший ступінь узагальнення ніж фундаментальні і окремі теоретичні схеми. З однією і тією ж бухгалтерською науковою картиною світу може бути пов'язано декілька теоретичних схем, що складають основу різних наукових теорій;

- стосується природи ідеальних об'єктів, що її утворюють. Ідеальні об'єкти бухгалтерської наукової картини світу і абстрактні об'єкти теоретичної схеми виражаються різними термінами, зміст яких відповідає даним теоретичних об'єктам.

Бухгалтерська наукова картина світу складається з фундаментальних категорій і фундаментальних принципів бухгалтерської науки, система яких зводить цілісний образ світу в його різноманітних аспектах (ідеальні об'єкти, що онтологізуються* та ототожнюються з об'єктами «природи»; зокрема, з об'єктами, що складають і що забезпечують господарську діяльність підприємства; характер взаємодії таких об'єктів; структури, що визначають місцезоташування в часі, просторі та русі) (рис. 6.8).

---

* Онтологізація – співвідношення даних з об'єктивно існуючою дійсністю.

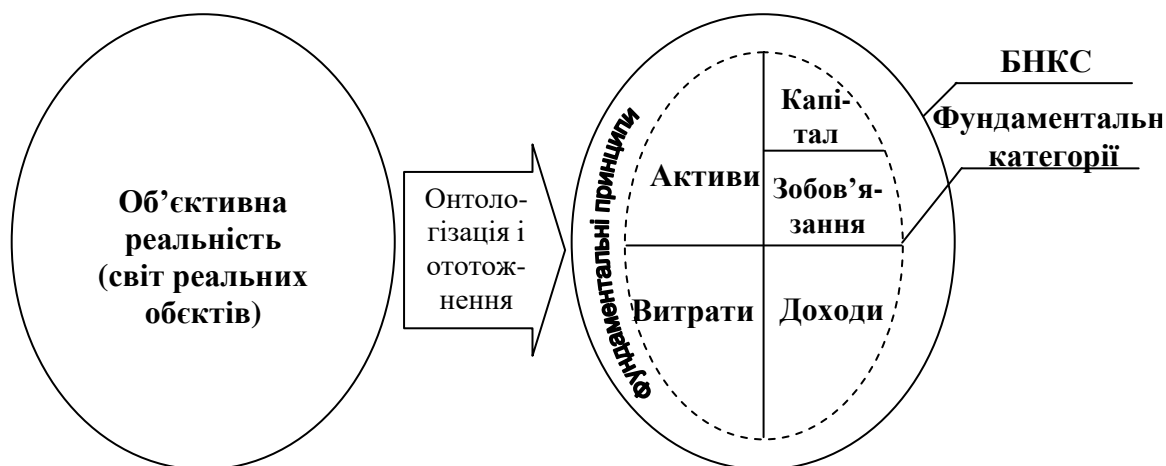

Рис. 6.8. Співвідношення бухгалтерської наукової картини світу та об'єктивної реальності

До фундаментальних категорій (ідеальних об'єктів) бухгалтерської науки нами віднесено активи, капітал, зобов'язання, доходи і витрати. Перші три категорії ідентифікують ідеальні об'єкти, як складові досліджуваної реальності в просторі (господарська діяльність підприємства та її середовище), два інших ідеальних об'єкти відображають їх розосередженість в часовому вимірі.

До фундаментальних принципів віднесено ті принципи, що визначають орієнтацію ведення бухгалтерського обліку виділених вище фундаментальних категорій в трьох вимірах – принцип єдиного грошового вимірника (в русі), принцип автономності (в просторі), принцип періодичності (в часі).

Бухгалтерська наукова картина світу є такою формою синтезу знань науки бухгалтерський облік, яка відображає основні характеристики діяльності суб'єктів господарювання, що виражаються шляхом уявлень про:

- елементарні об'єкти (категорії), з яких утворюються всі інші об'єкти (поняття), які досліджуються у відповідній науці. В обліку можна виділити первинні об'єкти – категорії бухгалтерського обліку, та вторинні – поняття бухгалтерського обліку. Сукупність первинних об'єктів складає бухгалтерську наукову картину світу;

- типологію досліджуваних об'єктів, що передбачає їх поділ на активні та пасивні, які характеризують ресурси підприємства та джерела їх утворення;

- характеристику взаємодії між об'єктами, що обґрунтовується балансовим рівнянням та порядком їх відображення в обліку;

- просторово-часовими характеристиками реальності, що вивчаються (грошовий вимірник, автономність, періодичність).

Місце бухгалтерської наукової картини світу в структурі бухгалтерського наукового пізнання представлено на рис. 6.9.

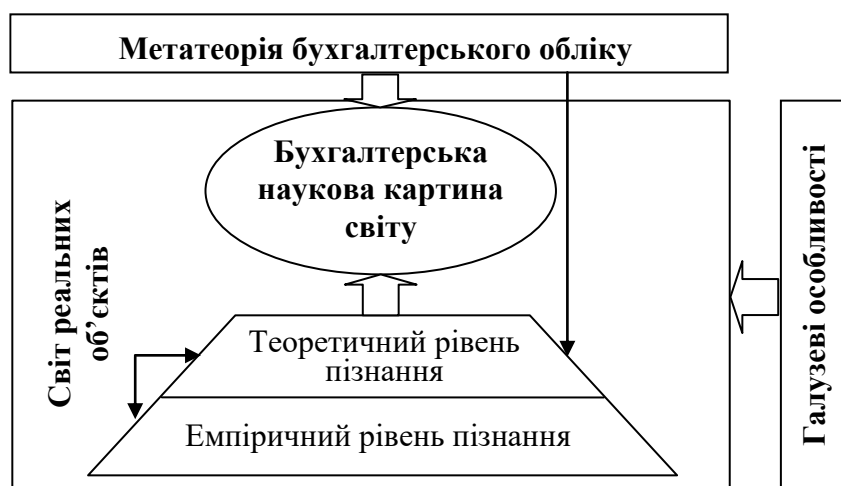

Рис. 6.9. Місце бухгалтерської наукової картини світу в системі бухгалтерського наукового пізнання

Бухгалтерська наукова картина світу є цілісним образом, моделлю світу реальних об'єктів – господарської діяльності підприємства, однак відображає лише його основні системно-структурні характеристики за допомогою фундаментальних категорій та принципів на відповідному етапі історичного розвитку. Фундаментальні категорії та принципи є незалежними від суб'єктивності та вільними від впливу бажань та особливостей сприйняття світу бухгалтером-практиком, не зважаючи на його досвід.

Бухгалтерська наукова картина світу виникає тому, що існує світ, який дослідники-бухгалтери сприймають теоретично. Вона вказує на те, що бухгалтерські знання відносяться до світу вцілому, і свідчать про відносність такого знання. Вона слугує базисом для побудови різнорівневих бухгалтерських наукових теорій, які спираються на фундаментальні категорії та принципи, як складові бухгалтерської наукової картини світу.

Метатеорія бухгалтерського обліку, як множина висловлювань щодо теорій бухгалтерського обліку, яка забезпечує реконструкцію теоретичних облікових цінностей та реорганізацію наукових знань в сфері бухгалтерського обліку, використовує фундаментальні принципи бухгалтерської наукової картини світу для виділення непорушних елементів бухгалтерської методології, які не замінюються чи модифікуються за умови цивілізаційної трансформації суспільства.

Світ реальних об'єктів, тобто об'єктів матеріального світу (ресурсів), а також джерел їх виникнення, виступає основою для виділення фундаментальних категорій бухгалтерської наукової картини світу. Бухгалтерська наукова картина світу, теоретичний та емпіричний рівні наукового пізнання не є складовою світу реальних об'єктів, а проектується на нього. Залежно від галузевих особливостей діяльності підприємства набір реальних об'єктів буде відрізнятися, враховуючи специфіку галузі, однак набір фундаментальних категорій і принципів залишається незмінним.

Однією із особливостей бухгалтерського обліку як системи наукових знань є те, що її предметом є не лише об'єктивно існуючі елементи світу реальних

об'єктів, а також і елементи, які створюються самим бухгалтерським обліком і відносяться до елементів бухгалтерської наукової картини світу. «Створення обліком» означає, що такі елементи передбачено створювати згідно прийнятої на рівні держави бухгалтерської доктрини або дозволяється створювати в межах окремого підприємства шляхом реалізації механізму професійного судження бухгалтера. Прикладом таких елементів є резерв сумнівних боргів та витрати майбутніх періодів.

Виходячи з виділеної вище структури основ науки бухгалтерський облік на рис. 6.10 наведено концептуальну структуру бухгалтерського теоретичного знання.

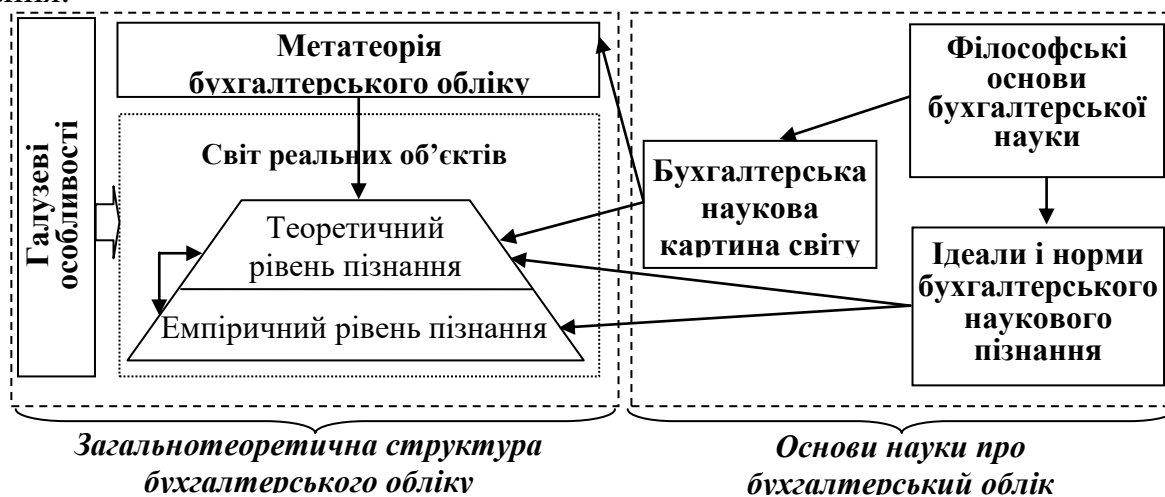

Рис. 6.10. Концептуальна структура бухгалтерського теоретичного знання

Запропонована концептуальна структура бухгалтерського теоретичного знання складається із загальнотеоретичної структури бухгалтерського обліку, яка є системою наукових знань про процес ведення бухгалтерського обліку, та з основ науки бухгалтерський облік, що є цілісною системою знань, на основі яких розвиваються конкретні емпіричні знання та бухгалтерські наукові теорії, що пояснюють їх, тобто загальнотеоретична структура бухгалтерського обліку.

Складові основ науки бухгалтерський облік взаємодіють з окремими складовими загальнотеоретичної структури бухгалтерського обліку. Бухгалтерська наукова картина світу формує узагальнений образ предмету бухгалтерської науки в його основних системно-структурних характеристиках (рух, час, простір), що досліджується в окремих бухгалтерських теоріях. Вона визначає структуру метатеорії бухгалтерського обліку, яка є множиною висловлювань щодо бухгалтерських наукових теорій та емпіричних залежностей, визначає взаємозв'язки між ними. Філософські основи бухгалтерської науки обґрунтовують прийняту на сьогодні бухгалтерську наукову картину світу та впливають на формування ідеалів і норм бухгалтерського наукового пізнання, що дозволяє забезпечити можливість використання бухгалтерського представлення світу реальних об'єктів представниками інших наукових дисциплін. Ідеали і норми бухгалтерського наукового пізнання визначають узагальнюючу схему його методу на теоретичному та емпіричному рівнях.

Контрольні запитання

1. Які ознаки науки про бухгалтерський облік?
2. Коли виник бухгалтерський облік?
3. Які передумови становлення бухгалтерського обліку як науки?
4. Чи є бухгалтерський облік наукою: аргументи «за» і «проти»?
5. Що входить до складу поняття облікова теорія?
6. Хто є вченими – творцями бухгалтерської науки?
7. Які існують три основні системи господарського обліку?
8. Як перетворювався бухгалтерський облік в науку?
9. У чому полягає основне завдання розробників Міжнародних стандартів фінансової звітності (Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку)?
10. Що являє собою герб бухгалтера?
11. Що вважають постулатами римського права у бухгалтерському обліку?
12. Які головні положення бухгалтерського обліку як науки, запропоновані Лукою Пачолі?
13. Що передбачає класифікація наукових теорій у філософії науки?
14. Як класифікував облікові теорії І.Ф. Шер?
15. Які існують класифікації основних видів наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку?
16. Що таке основи бухгалтерської науки?
17. Назвіть приклади ідеалів та норм бухгалтерського наукового пізнання;
18. Що відноситься до складу філософських основ бухгалтерської науки;
19. Що таке бухгалтерська наукова картина світу та які її основні складові?
20. Назвіть основні структурні елементи концептуальної структури бухгалтерського теоретичного знання.

Тести для самоконтролю

1. Облік виник приблизно:
  - а) 1000 років тому;
  - б) 6000 років тому;
  - в) 9000 років тому;
  - г) 2000 років тому.

2. Першопочатково найбільш організованою була система обліку в Єгипті, Греції і Римі, де облік вже тоді забезпечував:
  - а) фіксацію фактів господарського життя з метою наступного контролю;
  - б) систематичне перераховування майна для забезпечення його збереження, раціонального використання та примноження;
  - в) фіксацію кількісного складу наявних предметів;
  - г) регулювання господарських операцій.

3. Характеристика: «наявність розвиненої системи наукових теорій» визначає бухгалтерський облік як:

- а) навчальну дисципліну;
- б) практичну діяльність;
- в) систему наукових поглядів;
- г) науку.

4. Наприкінці XIX – на початку XX ст. в Італії бухгалтерський облік має два напрямки розвитку:

- а) юридичний і економічний;
- б) історичний і економічний;
- в) юридичний і соціальний;
- г) історичний і соціальний.

5. Наукове дослідження у галузі бухгалтерського обліку можна описати такою функцією:

а) {бухгалтерське наукове дослідження, кінцева мета, предметна область, інформаційне забезпечення, методичне забезпечення, програмне і технічне забезпечення, час реалізації задачі, витрати на реалізацію задачі};

б) {кінцева мета, предметна область, інформаційне забезпечення, методичне забезпечення, програмне і технічне забезпечення, час реалізації задачі};

в) {бухгалтерське наукове дослідження, інформаційне забезпечення, методичне забезпечення, програмне і технічне забезпечення, час реалізації задачі, витрати на реалізацію задачі};

г) {бухгалтерське наукове дослідження, кінцева мета, предметна область, інформаційне забезпечення, методичне забезпечення, програмне і технічне забезпечення}.

6. Що розуміють під теорією обліку:

а) сукупність роздумів, які формулюють наукові принципи й методи для пояснення тих чи інших технічних прийомів облікової практики.

б) наукові принципи й методи, що дають змогу проаналізувати вплив на них різних факторів і запропонувати заходи щодо використання їх у практичній діяльності суб'єктів господарювання;

в) вчення про узагальнений досвід (практику), що формулює наукові принципи й методи, дає змогу проаналізувати вплив на них різних факторів і запропонувати заходи щодо використання їх у практичній діяльності суб'єктів господарювання;

г) вчення, що дає змогу проаналізувати вплив різних факторів на науку і запропонувати заходи щодо використання їх у практичній діяльності суб'єктів господарювання.

7. Приблизно в VI ст. до н. е. в Греції з'явилися:

- а) банки;
- б) підприємства;
- в) страхові компанії;
- г) ломбарди.

8. У Німеччині облік поділявся на:

- а) купівельний і торговий;
- б) промисловий і виробничий;
- в) торговий і виробничий;
- г) купівельний і промисловий.

9. Наукова робота у сфері методології, організації, методики облікового забезпечення господарської діяльності окремих суб'єктів господарювання – це:

- а) дослідження у галузі аудиту;
- б) дослідження у галузі бухгалтерського обліку;
- в) дослідження у галузі економічного аналізу;
- г) дослідження у галузі контролю.

10. Феноменологічні і нефеноменологічні теорії – це класифікація теорій:

- а) М.Х. Жебрака;
- б) Г.І. Рузавіна;
- в) А.І. Лозінського;
- г) П.С. Балицького.

11. Класифікація основних видів наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку:

- а) позитивні, негативні, кількісні, якісні, зображальні, аналітичні, прикладні, фундаментальні;
- б) кількісні, якісні, зображальні, аналітичні, прикладні, фундаментальні, логічні;
- в) кількісні, розрахункові, зображальні, аналітичні, прикладні, фундаментальні, теоретичні;
- г) позитивні, нормативні, кількісні, якісні, описові, аналітичні, прикладні, фундаментальні.

12. Основні тематики бухгалтерських наукових досліджень можна згрупувати за такими напрямками:

- а) дослідження у сфері контролінгу, обліку у бюджетних установах, ІС, аудиту, оподаткування, аналізу і контролю;
- б) дослідження у сфері фінансового обліку, управлінського обліку, екаунтінгу, зовнішньоекономічної діяльності;
- в) дослідження у сфері фінансового обліку, управлінського обліку, інформаційних систем, аудиту, оподаткування, аналізу і контролю;

г) дослідження у сфері фінансового обліку, обліку у різних галузях економіки, обліку за МСФЗ (МСБО) і контролю.

13. За все треба платити; закон зворотної сили не має; при взаємовиключних законах не можна застосовувати жодного з них – це постулати:

- а) грецького права у бухгалтерському обліку;
- б) візантійського права у бухгалтерському обліку;
- в) римського права у бухгалтерському обліку;
- г) середньовічного права у бухгалтерському обліку.

14. Проф. К.Т. Дівайн (1960 р.) виділив у бухгалтерському обліку:

- а) теорії бухгалтерського обліку;
- б) гіпотези бухгалтерського обліку;
- в) концепції бухгалтерського обліку;
- г) сфери дослідження в теорії бухгалтерського обліку.

15. Метою нормативних наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку є:

- а) розробка методики аудиту як у цілому, так і в розрізі окремих господарських операцій;
- б) розробка методики управлінського обліку як у цілому, так і у розрізі окремих господарських операцій;
- в) розробка методики бухгалтерського обліку як у цілому, так і у розрізі окремих господарських операцій;
- г) розробка методики обліку у бюджетних установах як у цілому, так і у розрізі окремих господарських операцій.

16. Бухгалтерський облік як наука сформувався:

- а) на початку ХІХ ст.;
- б) наприкінці ХІХ ст.;
- в) у середині ХІХ ст.;
- г) у першій половині ХІХ ст.

17. Вивчення впливу інформації фінансових звітів підприємств на ринкову вартість їх акцій здійснюється під час:

- а) позитивного наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку;
- б) нормативного наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку;
- в) кількісного наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку;
- г) якісного наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку.

18. Дослідження у сфері фінансового обліку – це:

а) наукові дослідження, в яких розглядаються питання прийняття рішень керівниками різних рівнів підприємства на основі інформації, яка формується в системі управлінського обліку;

б) наукові дослідження, які стосуються змісту та структури фінансової звітності, обліку окремих видів активів, зобов'язань та власного капіталу, а також прийняття управлінських рішень на основі інформації системи фінансового обліку;

в) наукові дослідження, присвячені питанням вдосконалення організації та методики ведення бухгалтерського обліку за допомогою автоматизованих систем;

г) наукові дослідження, метою яких є розгляд окремих питань організації та здійснення аналізу і контролю на підприємствах.

19. Постулати римського права, що використовуються в бухгалтерському обліку:

а) за все треба платити; закон зворотної сили не має; при взаємовиключних законах не можна застосовувати жодного з них;

б) все можна одержати безкоштовно; закон зворотної сили не має; при взаємовиключних законах не можна застосовувати жодного з них;

в) за все треба платити; закон має зворотню силу; при взаємовиключних законах не можна застосовувати жодного з них;

г) за все треба платити; закон зворотної сили не має; при взаємовиключних законах необхідно застосовувати один з них.

20. Теорія була висунута у ХХ столітті Є. Є. Сиверсом і А. М. Вольфом, розвинена в подальшому М. А. Блатовим; виокремлює три головні групи цінностей: речові, грошові й умовні:

а) обмінна теорія;

б) логічна теорія;

в) філософська теорія;

г) балансова теорія.

Практичні завдання

1. Однією з характеристик, яка визначає бухгалтерський облік як науку, є наявність розвиненої системи наукових теорій. Лише в умовах побудови бухгалтерського обліку як системи теорій може відбуватись синтез наукового знання, який може свідчити про зрілість бухгалтерського обліку як науки.

Оформіть у вигляді таблиці суть облікових теорій за принципом «Теорія – основні положення». Додатково відмітьте відмінності кожної з теорій.

2. Із Середньовіччя у бухгалтерській науковій думці починається безпосереднє регулювання господарських операцій за допомогою обліку. В цей же час складаються основні системи господарського обліку.

Покажіть схематично та охарактеризуйте основні системи господарського обліку.

3. Відповідно до здійснених досліджень щодо розвитку бухгалтерського обліку як науки у різних країнах складіть таблицю за поданою нижче формою:

№ з/п	Країна	Характеристика розвитку бухгалтерського обліку як науки
-------	--------	---

Тема 7. Наукові дослідження у галузі бухгалтерського обліку

7.1. Загальний порядок та програма проведення наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку

Процес наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку складається з комплексу окремих етапів, що здійснюються у певній послідовності та є взаємопов'язаними. У науковій літературі є різні підходи до визначення переліку та послідовності етапів проведення науково-дослідної роботи.

Можна виокремити такі етапи типового наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку:

1. Формулювання провідних ідей.
2. Формулювання гіпотези.
3. Визначення напрямку дослідження.
4. Визначення проблеми дослідження.
5. Ознайомлення зі станом обраної для дослідження проблеми.
6. Накопичення наукових фактів у процесі дослідження.
7. Вибір теми дослідження.
8. Формулювання об'єктів дослідження.
9. Визначення предмета дослідження.
10. Формулювання актуальності дослідження.
11. Визначення мети і завдання дослідження.
12. Розробка попереднього плану дослідження.
13. Пошук і збір інформації.
14. Аналіз та інтерпретація інформації, опрацювання наукових джерел з досліджуваної проблеми.
15. Вибір методів дослідження.
16. Групування та систематизація зібраної інформації.
17. Наукове опрацювання зібраної інформації та формування попереднього варіанта наукової роботи.
18. Формулювання попередніх висновків, їх апробація та уточнення, внесення коригувань до наукової роботи.
19. Складання остаточного плану наукового дослідження.
20. Оформлення остаточного варіанта наукової роботи.
21. Впровадження результатів наукового дослідження в теорію й практику, оцінювання їх ефективності.

Схематично логіку процесу наукового дослідження наведено на рис. 7.1.

Рис. 7.1. Етапи типового наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку

Програму наукового дослідження складають на початку будь-якого наукового дослідження й визначають його межі і структуру, обумовлюючи тим самим змістову цінність, якість і терміни отримання нової наукової інформації.

Програма наукового дослідження – це науковий фундамент, який регламентує всі етапи і стадії підготовки, організації та проведення наукового дослідження. Пояснюється це визначальним впливом програми дослідження на використання тих чи інших методів, логіки, техніки, процедур та принципів для досягнення дослідницької мети.

Програма наукового дослідження виконує такі функції (рис. 7.2).

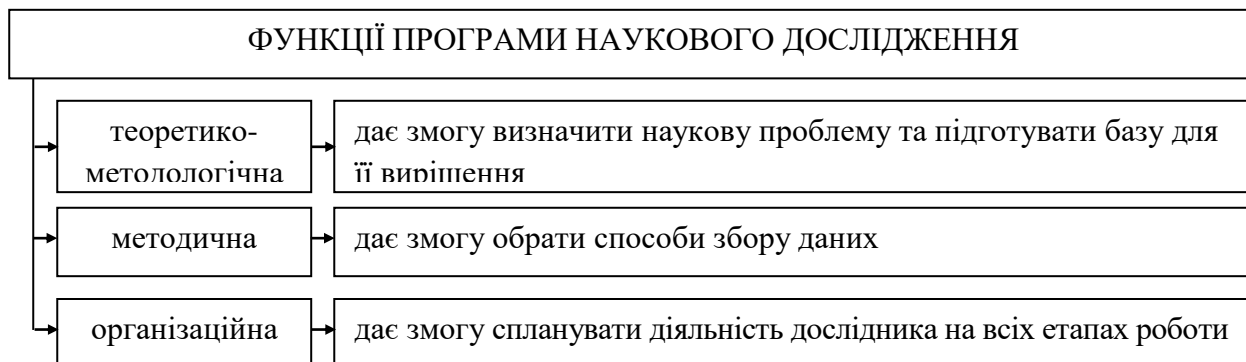

Рис. 7.2. Функції програми наукового дослідження

Програма наукового дослідження складається з таких етапів: діагностичного, прогностичного, практичного, узагальнюючого та етапу впровадження (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Приклад програми наукового дослідження (написання наукової статті)

№ з/п	Питання дослідження	Термін виконання, днів	Виконавець
<i>Діагностичний етап</i>			
1	Формулювання провідних ідей	2	Чиж М.М.
2	Формулювання гіпотези	1	Чиж М.М.
3	Визначення напрямку дослідження	1	Чиж М.М.
4	Визначення проблеми дослідження	2	Чиж М.М.
5	Ознайомлення зі станом обраної для дослідження проблеми	3	Чиж М.М.
6	Накопичення наукових фактів у процесі дослідження	3	Чиж М.М.
7	Формулювання об'єктів дослідження	1	Чиж М.М.
8	Визначення предмета дослідження	2	Чиж М.М.
<i>Практичний етап</i>			
1	Вибір теми дослідження	1	Чиж М.М.
2	Формулювання актуальності дослідження	1	Чиж М.М.
3	Визначення мети і завдання дослідження	2	Чиж М.М.
4	Розробка попереднього плану дослідження	2	Чиж М.М.
5	Пошук і збір інформації	7	Чиж М.М.
6	Аналіз та інтерпретація інформації	5	Чиж М.М.
7	Вибір методів дослідження	1	Чиж М.М.
<i>Узагальнюючий етап</i>			
1	Групування та систематизація зібраної інформації	5	Чиж М.М.
2	Наукове опрацювання зібраної інформації та формування попереднього варіанти наукової роботи	5	Чиж М.М.
3	Формулювання попередніх висновків, їх апробація та уточнення, внесення коригувань до наукової роботи	5	Чиж М.М.

Продовження табл. 7.1

№ з/п	Питання дослідження	Термін виконання, днів	Виконавець
4	Складання остаточного плану наукового дослідження	1	Чиж М.М.
5	Оформлення остаточного варіанта наукової роботи	2	Чиж М.М.
<i>Етап впровадження</i>			
1	Впровадження результатів наукових досліджень в теорію і практику	Протягом 3 місяців	Чиж М.М.
2	Оцінка ефективності результатів наукових досліджень	Протягом 1 місяця	Чиж М.М.

До програми наукового дослідження ставлять такі основні вимоги:

Наукове дослідження без програми нагадує пошук методом спроб і помилок: витрати енергії часто не виправдовують себе, не дають ні пізнавального, ні взагалі бажаного ефекту. Спроби сформулювати питання на стадії аналізу даних, фактів можуть призвести до виникнення сумнівів у дослідника: матеріал (факти, дані) зібрано неповністю, вони не відповідають потребам поставлених завдань, відповіді одержані не на ті питання, що ставились на початку. Як результат, дослідник робить висновок, що в процесі проведеного наукового дослідження зроблено не все і не так, як планувалось, передбачалось, що тепер зробив б все інакше.

Усі структурні елементи програми наукового дослідження мають бути чіткими, продуманими відповідно до логіки дослідження і ясно сформульовані. За браком чітко вираженої програми наукового дослідження учасники дослідження втрачають спільну мову, витрачають час на уточнення, звіряння питань, які виникли, якби у них була спільна програма наукового дослідження.

Не можна починати складати план, не уявляючи мети і завдання планованого наукового дослідження. Не слід намагатися формулювати окремі гіпотези, не уявляючи при цьому об'єкта дослідження. Наявність програми наукового дослідження забезпечує чітко і логічно сформульовані мету, завдання, орієнтири, об'єкти, предмети, способи й методи планованого дослідження.

Гнучкість програми наукового дослідження підкреслює зв'язок усіх її ланок і елементів в динаміці розвитку процесу наукового дослідження, що зобов'язує систематично проглядати всі розділи, а в разі виявлення помилок, негайно усувати їх. Підготовка програми наукового дослідження – справа не проста, вона вимагає значних витрат часу і зусиль. Практика показує, що розробка програми наукового дослідження деколи забирає більше часу, аніж сам процес її реалізації. Старанно продумана програма наукового дослідження – неодмінна умова її успішної реалізації.

7.2. Основні види наукових робіт у галузі бухгалтерського обліку

Процедури обробки та втілення результатів наукових досліджень полягає у встановленні ступеня їхньої адекватності досліджуваному явищу, точності й надійності, на підставі яких у вербальному або формалізованому вигляді

узагальнюється здобуте теоретичне чи емпіричне знання про динамічні або статистичні закономірності, закони, принципи у галузі бухгалтерського обліку.

Результати будь-якого наукового дослідження мають бути донесені до користувачів, використані іншими науковцями та практиками. Інакше наукове дослідження може не досягнути планованих результатів і взагалі може втратити сенс.

Є різні форми втілення результатів наукових досліджень (рис. 7.3).

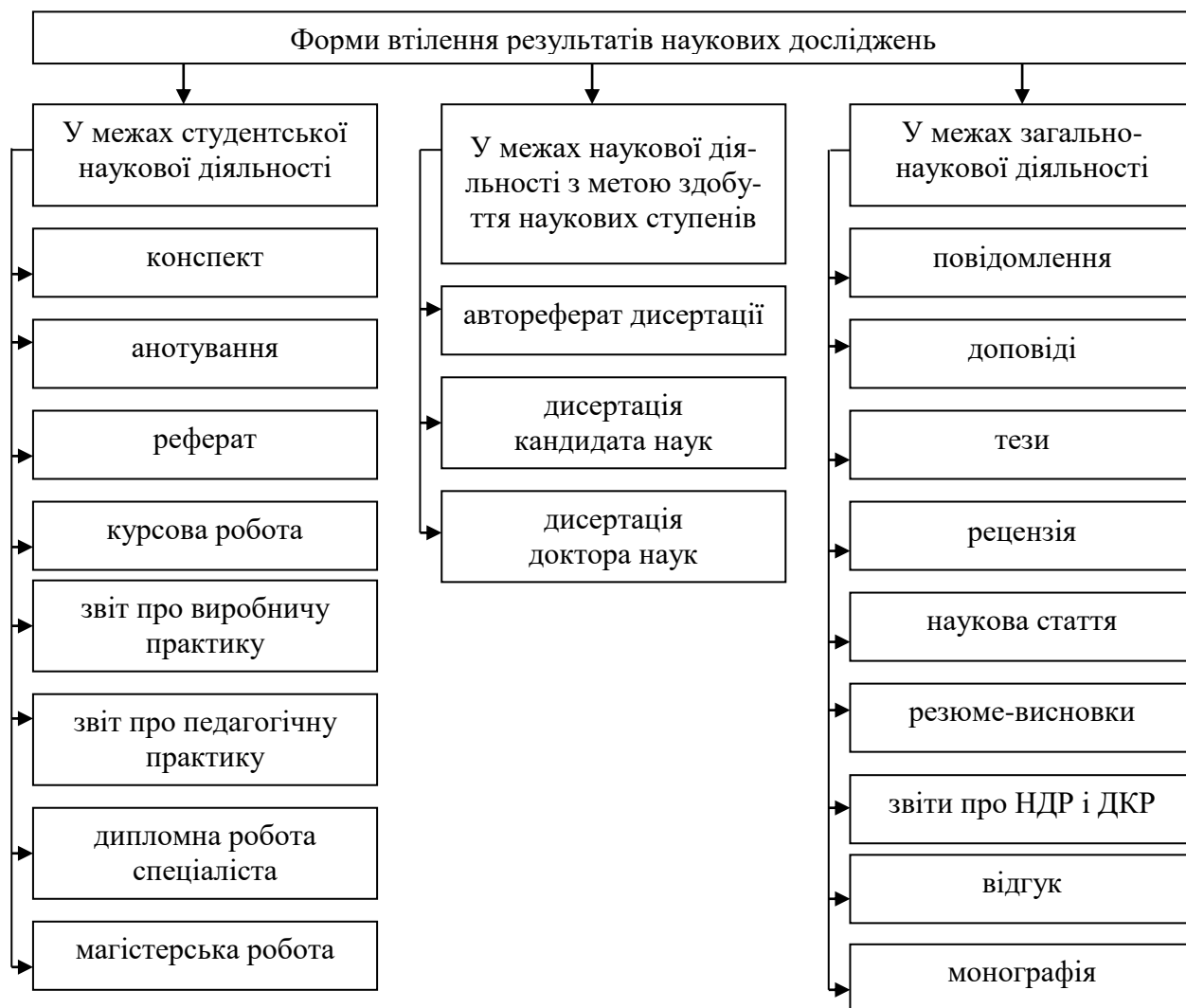

Рис. 7.3. Форми втілення результатів наукових досліджень

У межах студентської наукової діяльності виділяють такі форми втілення результатів наукових досліджень: конспект, анотування, реферат, курсова робота, звіт про виробничу практику, звіт про педагогічну практику, дипломна робота спеціаліста, магістерська робота.

Конспект (від лат. conspectus – огляд) – короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо, тобто скорочений запис певної інформації. У конспекті дістають своє відображення основні положення тексту, які за потреби доповнюються, аргументуються, ілюструються яскравими прикладами.

Конспект може бути коротким або докладним. У ньому можна зберегти без змін авторські конструкції, цитати або використати переказ, інші формулювання. Для швидкості та зручності конспекту можна використовувати в ньому скорочені слова, аббревіатури.

При прочитанні та прослуховуванні тексту (промови, доповіді, виступу) для конспектування звертають увагу на опорні (ключові) слова, ті інформаційні центри, що несуть найбільше змістове навантаження (так звані вузлики на пам'ять). Вибір ключових моментів залежить від мети і завдань конспектування, власних знань у цій галузі, особистих зацікавлень, можливостей пам'яті тощо.

Для конспектування використовують такі способи викладу матеріалу, як опис, оповідання, міркування.

За обсягом конспект не перевищує 1/3 вихідного тексту.

Анотування – це процес аналітично-синтетичного опрацювання інформації, основною метою якого є складання загальної характеристики документа, що розкриває логічну структуру та найсуттєвіший зміст. Анотації використовують для короткої характеристики наукової статті, монографії, дисертації тощо, а також у видавничій, інформаційній та бібліографічній діяльності.

Як і при реферуванні, анотування передбачає фізичне скорочення первинного документа при збереженні його основного змісту. В анотації насамперед важливо подати коротку узагальнюючу характеристику анотованого тексту з огляду на його призначення, зміст, вид, форми та ін.

Анотації виконують дві основні функції (рис. 7.4).

Реферат (від лат. *referre* – повідомляти, доповідати) – це короткий виклад у письмовій чи усній формі основного змісту наукової праці чи кількох праць, які вивчав дослідник, з аналізом запропонованих шляхів вирішення певної проблеми, а також висловленням власних думок автора щодо цієї проблеми. Якщо реферат цих ознак не має, то він є лише конспектом опрацьованих публікацій.

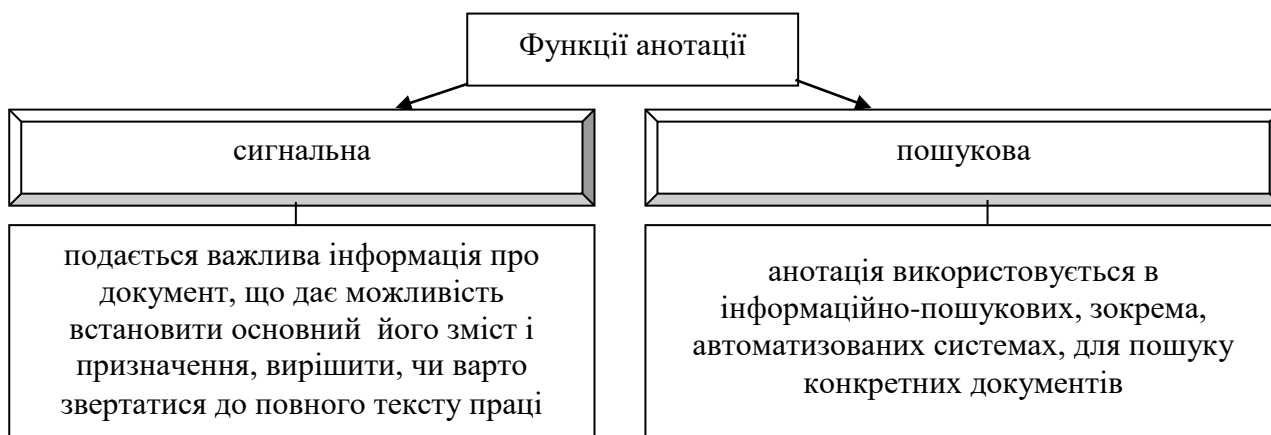

Рис. 7.4. Функції анотації

Підготовлений реферат може бути використаний для виголошення доповіді, підготовки наукового звіту, написання статті, а також для накопичення інформації для подальшої дослідницької роботи (рис. 7.5).

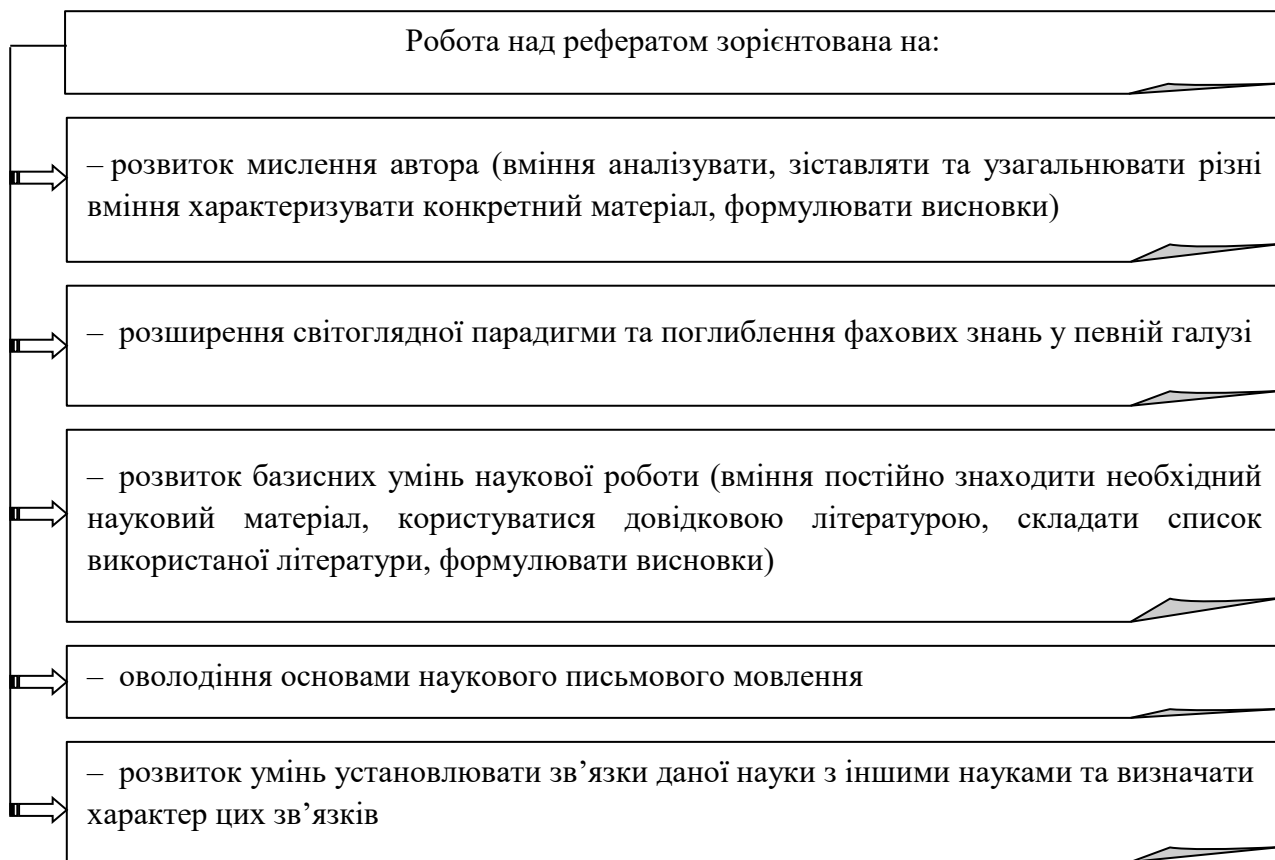

Рис. 7.5. Цілі роботи над рефератом

Зазвичай обсяг реферату становить 10–15 сторінок друкованого тексту. Він має бути виконаний за відповідною структурою з виділенням абзаців, нумерацією сторінок, правильним оформленням посилань, виносок, цитат, висновків, списку використаних джерел (не менше 3–4), а також оформлений відповідно до встановлених норм.

Реферат є результатом реферування – процесу аналітично-синтетичного опрацювання інформації, який полягає в аналізі первинних джерел, знаходженні найвагомійших даних (основних положень, фактів, доведень, результатів, висновків). Як анотування, так і реферування мають на меті скорочення фізичного обсягу первинного документа при збереженні його основного смислового змісту. Це складний процес, що вимагає застосування не тільки власних розумових здібностей, а й певного часу. Як правило, той, хто береться за реферування, має бути хоча б частково обізнаним у тій галузі знань, до якої належить первинний документ.

Реферування широко використовують у науковій, видавничій, інформаційній та бібліографічній діяльності. Особливе місце тут посідають галузеві органи інформації, що займаються підготовкою і випуском реферативних журналів, реферативних збірників, експрес-інформацією. У

бібліотеці документи реферують при укладанні реферативних покажчиків літератури, підготовці реферативних оглядів, тематичних підбірок і дайджестів.

Курсова робота є самостійною роботою студента дослідницького характеру, спрямована на вивчення конкретної проблеми (рис. 7.6).

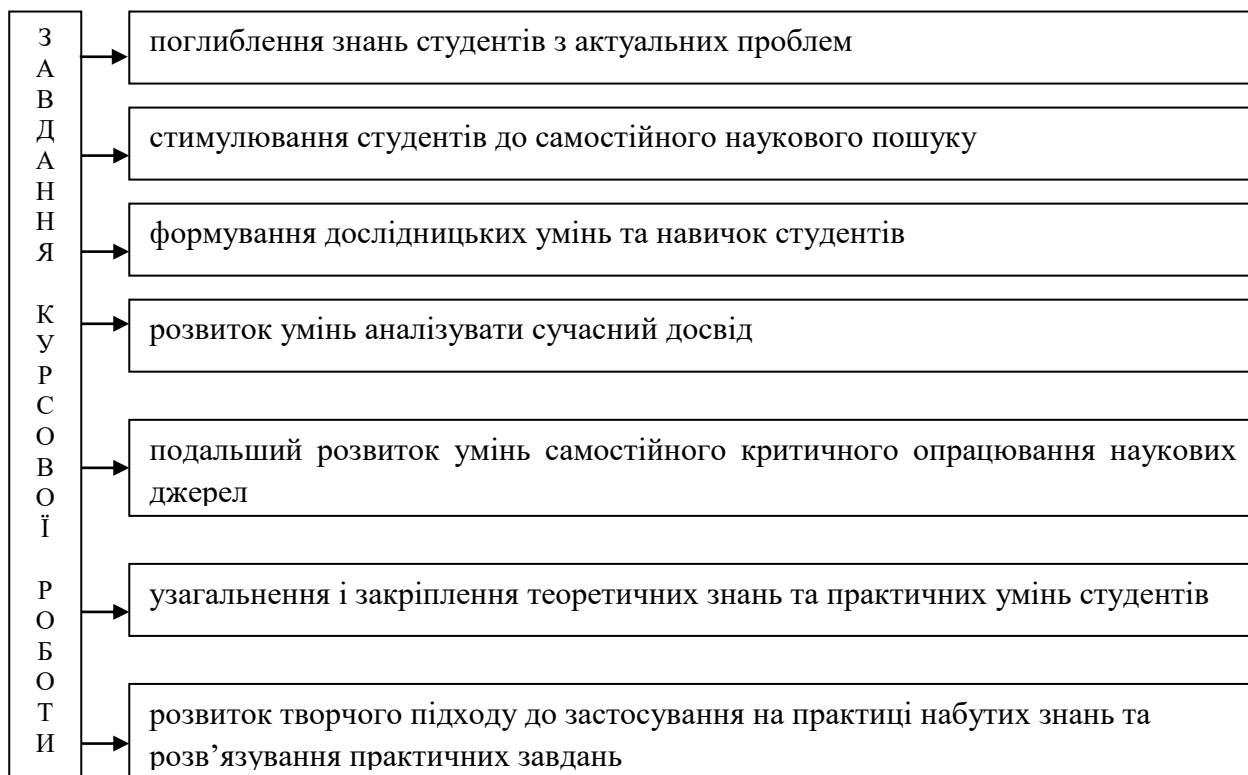

Рис. 7.6. Завдання курсової роботи

Курсова робота дає можливість виявити здатність студента самостійно осмислити проблему, творчо, критично її дослідити; вміння збирати, аналізувати і систематизувати літературні джерела; застосовувати здобуті знання при вирішенні практичних завдань; формулювати висновки, пропозиції, рекомендації з предмета дослідження.

Матеріали курсової роботи можуть бути використані для подальшої дослідницької навчально-наукової роботи – написання дипломної, у тому числі магістерської роботи.

Основні вимоги до написання курсової роботи:

- обсяг – 20–25 сторінок тексту для курсової роботи студента III курсу, 30–35 сторінок тексту для курсової роботи студента IV курсу;
- чітка структура тексту з виділенням окремих частин роботи, абзаців, нумерацією сторінок, правильним оформленням посилань, виносок, цитат, висновків і списку використаної сучасної літератури (20–25 джерел, переважно останніх років);
- оформлення має відповідати встановленим вимогам.

Студентам надається право обирати тему курсової роботи із загального переліку, визначеного відповідною кафедрою.

Виробнича практика студентів є невіддільною складовою навчального процесу і може проводитися на підприємствах і в установах будь-якої форми власності чи організаційно-правової форми. Проводиться з метою розвитку творчих здібностей студентів, їх самостійності, уміння приймати рішення та працювати в колективі. У період практики закладаються основи досвіду професійної діяльності, практичних умінь і навичок, професійних якостей особистості майбутнього фахівця.

Основні завдання проходження виробничої практики студентів спеціальності «Облік і оподаткування»:

- закріпити теоретичні знання, здобуті при вивченні основних облікових дисциплін;
- ознайомитися зі структурою підприємства та особливостями його виробничої і фінансово-господарської діяльності;
- ознайомитися з організацією обліку на підприємстві (структура бухгалтерської служби, посадові інструкції, облікова політика, робочий план рахунків та графік документообігу);
- набути практичних навичок ведення бухгалтерського, податкового обліку та складання звітності;
- підготувати пропозиції щодо вдосконалення організації обліку та складання звітності, впровадження інформаційних технологій на досліджуваному підприємстві.

Керівниками практики призначають представників профілюючих кафедр навчального закладу та підприємства (установи, організації), де проводиться виробнича практика. Керівництво практикою студентів від підприємства (установи, організації) здійснюють керівники відповідних відділів, підрозділів (бухгалтерська служба, фінансово-аналітичний відділ тощо), які призначаються наказом керівника підприємства (установи).

Практика проводиться згідно з навчальним планом підготовки бакалаврів, спеціалістів та магістрів. Направлення на практику студентів одержують на підставі наказу ректора вищого навчального закладу.

За результатами проходження виробничої практики студент складає звіт про виконання програми практики обсягом 20–30 сторінок. Звіт має містити відомості про виконання всіх розділів програми практики.

Звіт треба писати на аркушах формату А4 і подати керівникам практики у зброшурованому вигляді. У тексті звіту мають бути відповідні розрахунки, таблиці, схеми, рисунки.

Структура звіту про виробничу практику має бути такою:

- титульна сторінка;
- зміст;
- вступ, в якому розкривають мету, завдання та об'єкт виробничої практики;
- теоретичний аналіз матеріалів, зібраних відповідно до програми практики та завдань керівника практики від вищого навчального закладу;

- висновки про результати проходження виробничої практики та пропозиції щодо вдосконалення організації і методики ведення обліку та складання звітності на базовому підприємстві;

- додатки (первинні документи, облікові реєстри, звітність за період проходження виробничої практики).

Звіт про виробничу практику з оформленим щоденником студент подає на кафедру не пізніше як через 2 дні після завершення практики. Він має захищати його перед комісією, яка складається з викладачів профільної кафедри, до складу якої також можуть входити керівники практики. Результати захисту звітів про виробничу практику зазначають у відомостях з диференційованою оцінкою роботи студентів.

Науково-педагогічна практика магістрів спеціальності «Облік і оподаткування» є невіддільною складовою навчального процесу. Магістри проходять її з метою закріплення набутих теоретичних знань і навичок педагогічної роботи за спеціальністю у вищому навчальному закладі.

Педагогічну практику студенти проходять у навчальних закладах. Керівництво практикою здійснюють викладачі профільної кафедри, які контролюють своєчасне прибуття студентів на місце практики, хід її виконання, консультують практикантів з питань програми, матеріалів науково-дослідної роботи, допомагають у вирішенні питань забезпечення нормальних умов праці. Про результати перевірки керівник практики робить запис у щоденнику та інформує деканат.

Мета проходження педагогічної практики – набути навичок застосування методів наукових досліджень, проведення науково-дослідної роботи у педагогічній діяльності.

Основний зміст педагогічної практики:

- вивчити структуру закладу освіти, організацію навчально-виховної роботи;

- ознайомитися з навчально-тематичними планами, навчальними програмами, робочими програмами дисциплін спеціальності «Облік і оподаткування»;

- відвідати заняття, які проводяться провідними викладачами кафедри (професорами, доцентами);

- вивчити державні освітні стандарти з підготовки фахівців за спеціальністю «Облік і оподаткування»;

- ознайомитися з науково-дослідною роботою викладачів кафедри і студентів (організація, тематика науково-дослідної роботи);

- ознайомитися з методичним забезпеченням кафедри (навчальні посібники, тести, контрольні завдання, тематика курсових і дипломних робіт, ділові ігри, тренінги тощо);

- підготувати та провести лекційне, семінарське або практичне заняття за однією з фахових дисциплін;

- закріпити теоретичні знання, здобуті при вивченні дисципліни «Методика викладання облікових дисциплін».

За результатами проходження педагогічної практики студент складає звіт обсягом 25–30 сторінок з описом виконаної роботи. Звіт має відповідати вимогам, установленим навчально-методичними матеріалами відповідної профільної кафедри, і містити відомості про виконання усіх розділів програми практики, висновки та пропозиції, список використаної літератури. У тексті звіту мають також бути відповідні розрахунки, таблиці, схеми, рисунки тощо.

Звіт виконують на аркушах формату А4, скріплюють та подають керівнику практики для написання відгуку про проходження педагогічної практики.

Звіт про педагогічну практику студенти подають на кафедру не пізніше як через 2 дні після її завершення і захищають перед комісією, яка складається з викладачів профільної кафедри, до її складу може також входити керівник практики. Результати захисту звітів про педагогічну практику зазначають у відомостях з диференційованою оцінкою роботи студентів.

Магістерська робота – це кваліфікаційне навчально-наукове дослідження, яке студент виконує на завершальному етапі навчання у вищому навчальному закладі IV рівня акредитації. Вона має комплексний характер і пов'язана з використанням набутих дипломником знань, умінь і навичок зі спеціальних дисциплін. Це дослідження має елементи наукової творчості, теоретичної та практичної новизни. Воно передбачає систематизацію, закріплення, розширення та поглиблення теоретичних і практичних знань зі спеціальності, а також застосування їх під час вирішення конкретних наукових, виробничих та інших завдань.

Магістерська робота – це документ, на підставі якого визначають рівень загальнонаукової та спеціальної підготовки студента, його здатність застосовувати знання під час вирішення конкретних проблем, схильність до аналізу та самостійного узагальнення матеріалу з теми дослідження, готовність як випускника магістратури до виконання завдань професійної діяльності у сфері бухгалтерського обліку.

Вимоги до структури магістерської роботи, а також способів її написання схожі з вимогами до дипломної роботи спеціаліста. Обсяг магістерської роботи становить близько 100 сторінок.

У межах наукової діяльності з метою здобуття наукових ступенів виділяють такі форми втілення результатів наукових досліджень, як дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата або доктора наук, а також автореферат дисертації.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук/доктора філософії – це кваліфікаційна наукова праця, підготовлена особисто для прилюдного захисту і здобуття наукового ступеня кандидата наук. Вона має містити результати проведених автором досліджень та отримані ним нові науково обґрунтовані результати, які у сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для певної галузі науки.

Основні вимоги до дисертацій кандидата наук/доктора філософії:

1. Актуальність тематики та доцільність роботи для розвитку відповідної галузі науки чи виробництва; зв'язок вибраного напрямку досліджень з планами організації, де виконана робота, а також з галузевими та (або) державними планами і програмами.

2. Дисертація повинна містити вирішення нової наукової проблеми чи завдання, не досліджувані раніше або досліджувані в інші часи, за інших умов. У цьому разі через критичний аналіз та порівняння з відомими вирішеннями проблеми (наукового завдання) обґрунтовується різниця у виборі напрямів дослідження.

3. Чітке формування мети і завдань дослідження. Висновки і рекомендації дисертації мають бути об'єднані провідною ідеєю і пов'язані з метою, доказами. Стрижень дисертації – наукова концепція як синтез провідної ідеї з її обґрунтуванням і науковим результатом. Концептуальність дослідження – найвищий критерій його оцінювання.

4. Науковий результат має відповідати таким основним критеріям оцінювання дисертацій: наукова новизна здобутих результатів, вірогідність (достовірність) дослідження, практична значущість результатів.

5. Необхідно обґрунтувати самостійність дослідження, особистий внесок здобувача в одержання нових науково обґрунтованих результатів.

6. Наявність відомостей про апробацію результатів дисертації, кількість та обсяг публікацій основного змісту дисертації.

Основні наукові результати дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук/доктора філософії обов'язково повинні бути опубліковані автором у формі наукових монографій чи статей у наукових фахових виданнях України або інших країн, а також доповідатись на конференціях різного рівня.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук є кваліфікаційною науковою працею, виконаною особисто у вигляді спеціально підготовленого рукопису або опублікованої наукової монографії. Вона містить висунуті автором для прилюдного захисту науково обґрунтовані теоретичні або експериментальні результати, наукові положення, характеризується єдністю змісту і свідчить про особистий внесок здобувача в науку.

Порівняно з дисертацією на здобуття наукового ступеня кандидата наук/доктора філософії докторська дисертація є науковою роботою більш високого науково-методологічного рівня.

Докторська дисертація повинна містити раніше не захищені наукові положення та отримані автором нові науково обґрунтовані результати у певній галузі науки, які в сукупності розв'язують важливу наукову або науково-прикладну проблему. Як наукова праця вона повинна мати внутрішню єдність і свідчити про власний внесок її автора в науку.

Для докторської дисертації характерні такі основні ознаки:

1. Розв'язання значної наукової або науково-прикладної проблеми, яка має важливе народногосподарське або соціально-культурне значення.

2. Розробка теоретичних положень, сукупність яких можна кваліфікувати як нове вагоме досягнення в розвитку перспективного напрямку у відповідній галузі наук.

3. Усі наукові результати дисертації є новими, не захищеними раніше.

4. Висока цінність результатів дисертації.

5. Тема входить до державної чи галузевої програми досліджень.

6. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані на міжнародному, міжгалузевому чи галузевому рівнях.

7. Результати та висновки докторської дисертації мають бути такими, що зможуть стати у майбутньому темами окремих кандидатських дисертацій.

Крім того, в докторській дисертації мають бути чітко, логічно, обґрунтовано розкриті такі головні кваліфікаційні ознаки дослідження, як мета, завдання, наукова новизна, методологія, достовірність результатів, практична та економічна значущість, висновки. Ці ознаки характеризують не тільки науковий рівень проведеного дослідження, а й ступінь наукової зрілості здобувача.

Є й інші форми втілення результатів наукових досліджень, окремі з яких можуть бути використані як під час студентської наукової діяльності, як під час наукової діяльності у межах здобуття наукових ступенів, так і в інших випадках.

Повідомлення (3–5 хв.) й *доповіді* (8–15 хв.) здійснюються на наукових (науково-практичних, науково-теоретичних, науково-методичних) конференціях, а також семінарах, симпозіумах, „круглих столах», конгресах, форумах тощо. Текстовим вираженням наукових повідомлень і доповідей є опубліковані тези.

Тези доповіді – це опубліковані до початку наукової конференції (з'їзду, симпозіуму) матеріали, в яких викладено основні аспекти планованої наукової доповіді дослідника.

Відповідно до поставленої мети тези бувають вторинними та оригінальними. *Вторинні* тези призначені для виділення основної інформації у тому чи іншому джерелі (наприклад, підручнику, монографії, статті) при прочитанні та реферуванні, їхнє призначення – використання для подальшого наукового дослідження.

Оригінальні тези створюються як первинний текст для подальшого виступу на семінарі, конференції чи іншому науковому зібранні. Такі тези друкуються здебільшого у спеціальних збірниках, матеріалах конференцій тощо. Тези можуть бути ключовими елементами майбутньої наукової роботи (як план, начерк основних положень).

Важливим видом наукової комунікації є *рецензія*. Автором її, як правило, стає фахівець, учений тієї ж галузі, якої стосується рецензована наукова стаття, монографія, підручник або навчальний посібник, кваліфікаційна робота або дисертація. Рецензія передбачає аналіз та оцінювання певного твору (наукової праці), критичний огляд, рекомендацію до захисту чи друку, проведення наукового обговорення й діалогу.

Рецензією також вважають відгук (відзив) наукового керівника (консультанта), офіційних опонентів під час захисту кваліфікаційної роботи, кандидатської і докторської дисертацій.

Основними елементами рецензії є:

- 1) об'єкт і предмет аналізу;
- 2) актуальність теми;
- 3) короткий зміст;
- 4) формулювання основної тези;
- 5) загальна оцінка;
- 6) недоліки, прорахунки;
- 7) висновки.

Об'єктом оцінювання у рецензії слугують насамперед:

- 1) повнота, глибина, всебічність розкриття теми;
- 2) новизна та актуальність поставлених завдань і проблем;
- 3) коректність аргументації і системи доказів;
- 4) достовірність результатів;
- 5) переконливість висновків.

Основні підходи до написання рецензії викладено у табл. 7.2.

Таблиця 7.2

Мовні кліше для написання рецензії

Об'єкт аналізу	Рукопис книги, стаття в журналі, кандидатська дисертація, автореферат, дипломний проект і т. ін. (праця автора, рецензована робота...)
Актуальність теми	Актуальність теми зумовлена... Дослідження присвячене актуальній темі... Автор розглядає важливі питання сучасності...
Короткий зміст	Дослідження складається зі вступу, ... розділів, висновків, ... додатків тощо (вказується загальна кількість сторінок, позицій у списку використаних джерел, наявність ілюстрацій, таблиць, графіків) На початку дослідження (статті, монографії, дисертації) автор указує на... Автор аналізує наявні джерела з цієї проблеми... Дослідник розглядає питання... Автор (учений, науковець) доводить, що... Аргументовано стверджується думка, що...
Формулювання основної тези	Основна проблема дослідження полягає у... У статті на перше місце висувається питання про...
Загальна оцінка: позитивна	Робота вирізняється ... значним фактичним матеріалом, ... оригінальним підходом до аналізу та вирішення поставлених завдань, ... високою інформативністю Автор доводить (підтверджує) свою думку значним ілюстративним (статистичним, експериментальним) матеріалом... Автор справедливо (слушно) зазначає, ... аргументовано обґрунтовує, ... чітко визначає, детально аналізує, ретельно розглядає, уважно простежує, доказово критикує... Як переконливо свідчить автор, не всі попередні ідеї витримали випробування часом...

Продовження табл. 7.2

	<p>Автор уважно аналізує погляди опонентів...</p> <p>Ідея автора ... досить продуктивна (плідна, оригінальна, новаторська)...</p> <p>Праця важлива нестандартними підходами до вирішення...</p> <p>Думка автора ... (про що?) видається перспективною</p> <p>Важко не погодитися з...</p> <p>Думки (положення) автора про ... сформульовані чітко (доказово, переконливо)</p> <p>Висновки автора достовірні й результативні. Вони ґрунтуються на аналізі значного фактичного матеріалу...</p> <p>Безперечною заслугою автора варто вважати новий підхід до вирішення ... запропоновану класифікацію</p> <p>... способи узагальнення</p> <p>... певні уточнення існуючих понять...</p>
Неоднозначна	<p>Варто відзначити певні дискусійні моменти...</p> <p>Така постановка питання не є однозначною</p> <p>Однак цікаві думки не підкріплені фактами</p> <p>... роздуми автора здаються декларативними</p> <p>... все ж робота заслуговує позитивної оцінки</p> <p>Автор досить цікаво проаналізував сучасний стан проблеми.</p> <p>Водночас, на нашу думку, аналіз міг бути глибшим і змістовнішим</p> <p>Справедливо вказуючи на... автор помилково вважає, що...</p> <p>Деякі положення автора залишаються бездоказовими, зокрема й такі...</p> <p>У роботі (статті, дослідженні, монографії і т.д.) відчутно не вистачає ілюстративного та фактичного матеріалу. Тому висновки автора здаються дещо некоректними</p> <p>На підтвердження цієї тези автор наводить кілька аргументів (прикладів, даних), які не завжди переконливі</p> <p>Незважаючи на дискусійність (неоднозначність) основної концепції (положень, висновків, рекомендацій) цієї праці, варто відзначити її значення та актуальність для...</p>
Недоліки, прорахунки	<p>Сумнів викликає доцільність (коректність, продуктивність) такого підходу...</p> <p>Серед недоліків дослідження – надмірна (невиправдана) категоричність висновків автора</p> <p>Суттєвий (серйозний) недолік роботи полягає у... непереконавості доказів, спрощеному підході до... відсутності чіткої характеристики... відсутності критичної оцінки...</p> <p>До прорахунків роботи належать...</p> <p>Методично робота побудована нераціонально, варто б скоротити...</p> <p>Поза розглядом дослідження залишилися питання...</p> <p>Автор не розглянув питання, що безпосередньо стосуються теми дослідження</p> <p>Зазначені недоліки мають суто локальний (рекомендаційний) характер і не впливають на остаточні результати дослідження</p> <p>Вказані зауваження не впливають суттєво на загальну позитивну оцінку роботи</p>
Висновки	<p>Загалом це цікава й корисна робота</p> <p>Таким чином, розглянуте дослідження заслуговує позитивної (високої) оцінки</p> <p>Робота відповідає всім вимогам, може бути оцінена позитивно, а її автор заслуговує на присудження ... (наукового ступеня...)</p>

Наукова стаття – один із найбільш розповсюджених видів наукових публікацій, де подаються кінцеві або проміжні результати проведеного дослідження, висвітлюються пріоритетні напрями розробок ученого, накреслюються перспективи подальших напрацювань.

Обсяг наукової статті у більшості випадків становить 6–22 сторінки, тобто 0, 35–1 др. арк. (10–40 тисяч знаків).

Необхідними елементами наукової статті повинні бути:

- постановка проблеми у загальному вигляді, її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статі (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки цього дослідження;
- накреслення перспектив подальших розвідок у цьому напрямі.

Методика написання та оформлення статей, їх види розглядаються в окремому розділі цього посібника.

Резюме-висновки – це короткий виклад суті доповіді або статті, короткий висновок із сказаного, написаного або прочитаного. Як анотація, реферат чи огляд, резюме-висновки використовують для підбиття підсумків того чи іншого наукового дослідження. Обсяг такого резюме мінімальний, форма лаконічна, мовні засоби точні. Основна формула: мінімум засобів – максимум інформації. Найчастіше резюме зводиться до трьох-чотирьох чітких, виразних речень, які розкривають суть проведеного дослідження (або аналізованого об'єкта).

Звіти про науково-дослідну роботу (НДР) і *дослідно-конструкторські розробки* (ДКР) – це документи (рукописні, машинописні), що містять детальний опис ходу й результатів наукових досліджень, проведених на замовлення державних чи приватних інституцій. У більшості випадків такі дослідження проводяться на оплатній основі з метою використання отриманих результатів на практиці.

Звіт про НДР або ДКР – це документи, що містять систематизовані відомості про проведену науково-дослідну роботу з описом процесу та результатів дослідження. Структурно звіт про НДР або ДКР складається з трьох частин: вступна, основна і додатки. Звіти про НДР і ДКР вирізняються оригінальністю, оперативністю, достовірністю, наявністю повних і нових відомостей про результати роботи.

Монографія (англ. monograph, нім. Monographie) – це наукова праця у вигляді книги з поглибленим вивченням однієї або декількох тісно пов'язаних між собою наукових тем.

Традиційно склалась така композиційна структура монографії: титульний аркуш, анотація, перелік умовних позначень (за потреби), вступ або передмова,

основна частина, висновки або післямова, література, допоміжні покажчики, додатки, зміст.

Монографія призначена передусім для вчених і має відповідати за змістом і формою жанру публікації. Особливе значення мають чіткість формулювань і викладу матеріалу, логіка висвітлення основних ідей, концепцій, висновків. Її обсяг має бути не менш як 6 друкованих аркушів. Вимоги до сутності викладу матеріалу в розділах монографії аналогічні до вимог до інших наукових публікацій з певними особливостями, зумовленими її призначенням.

Серед учених вважається престижним будь-яку досить тривалу наукову роботу з дослідження певної теми завершувати публікацією відповідної монографії, що містить докладний опис методики дослідження, виклад результатів проведеної роботи, а також її інтерпретацію.

У бібліотечній науці термін «монографія» позначає будь-яку несерійну публікацію, що складається з одного або декількох томів. І саме цим вона відрізняється від серійних публікацій, таких як газети чи часописи (журнали).

Наукова праця вважається монографією у тому разі, якщо при написанні автор дотримувався таких вимог:

1. Монографія містить результати наукових досліджень автора (авторів), опубліковані раніше у вигляді статей у наукових фахових виданнях.
2. Є рецензії не менше двох докторів наук, фахівців у цій галузі.
3. Є рекомендація вченої ради наукової установи, організації або вищого навчального закладу про опублікування монографії.
4. Тираж не менше 300 примірників.
5. Наявність міжнародного стандартного номера книги ISBN.
6. Дотримані вимоги щодо редакційного оформлення монографії згідно з державними стандартами України.

7.3. Підходи до успішного здійснення наукового дослідження. Оцінка ефективності наукових досліджень

Для проведення ефективного і результативного наукового дослідження дослідник повинен володіти специфічними навичками та прийомами. Не існує загальновизначеної процедури, за допомогою якої можна було б досягти високих наукових результатів. Кожен дослідник знаходить свої, найбільш ефективні для нього підходи, способи та прийоми проведення наукового дослідження.

Проте можна узагальнити основні підходи, дотримання яких є обов'язковим для успішного проведення наукового дослідження.

Ознайомлення зі станом справ в обраному напрямі є важливим етапом на початку власного наукового дослідження. Саме на цьому етапі формується думка і робляться висновки щодо того, чи є необхідність продовжувати наукові дослідження в обраному напрямі. Саме на цьому етапі необхідно регулярно спілкуватись з іншими науковцями, відвідувати конференції, семінари та

колективними, читати наукові та науково-практичні видання в обраній науковій галузі, а також спілкуватись із бухгалтерами-практиками.

Дослідник має бути не тільки ознайомленим із станом справ в обраному напрямі дослідження, з результатами, отриманими іншими науковцями, але й чітко уявляти *мету і завдання своєї наукової роботи*. Інакше кажучи, він повинен розуміти, як він може поліпшити стан справ з питання, яке обрано для наукового опрацювання.

Досліднику необхідно мати здібності для *розуміння отриманої інформації* із різних наукових джерел, від інших науковців, з практики щодо обраного напрямку дослідження. Такі здібності формуються під час навчання та самостійної підготовки. Здатність читати і розуміти зміст наукових публікацій є важливою як для вчених, так і для практиків.

Дослідження у галузі обліково-аналітичного інформаційного забезпечення, до якої належить і бухгалтерський облік, інколи пов'язані із великою кількістю математичних обчислень. Саме тому ця галузь наукових досліджень вимагає від науковців *аналітичного складу мислення*.

При виконанні наукових досліджень проводять перевірку поставлених гіпотез, аналіз певних припущень, оцінюють зібрані факти й докази, критично розглядають отримані наукові результати та висновки. Все це вимагає від науковця здатності *аналітично і критично оцінювати отриману інформацію* з метою формування об'єктивних висновків.

Здатність використовувати прогресивні наукові підходи. Проводячи експерименти або наукові дослідження, які ґрунтуються на новітніх теоретичних і практичних даних, науковець повніше обґрунтовує результати власного дослідження, що підвищує довіру до отриманих ним результатів наукової роботи з боку інших дослідників.

Здатність сформулювати наукову роботу та впровадити отримані наукові результати. Після того, як дослідник зібрав наукові дані зібрані і проаналізував їх і зробив висновки і затвердив, він має опублікувати результати наукових досліджень одним із можливих способів, наприклад, у вигляді наукової статті або тез. При цьому він має чітко розрізняти, яку частину роботи виконав сам, а які дані запозичив у інших науковців і зазначити це.

Ефективна комунікація передбачає не тільки опублікування результатів власних наукових досліджень, а й *здатність обстоювати результати свого дослідження* на конференціях, семінарах, симпозіумах, перед іншими дослідниками і практиками. Розумна критика завжди є доцільною для підвищення результатів наукової роботи.

Дослідник повинен мати можливість *критично переглянути свою наукову роботу*. При цьому він має визначити, чи є причинно-наслідковий зв'язок у роботі, чи є послідовність та логічність викладу матеріалу. Потрібно також визначити, чи містить наукова робота нові ідеї, чи досягнуто мети, чи вирішено поставлені завдання. І, нарешті, чи можна використати отримані результати в теорії чи практиці.

Будь-яка наукова робота виконується для поліпшення, вдосконалення обраного напрямку дослідження. При цьому треба прагнути досягнути ефективності наукового дослідження. Більшість виконаних наукових робіт позитивно оцінюють, саме враховуючи їх ефективність (рис. 7.7).

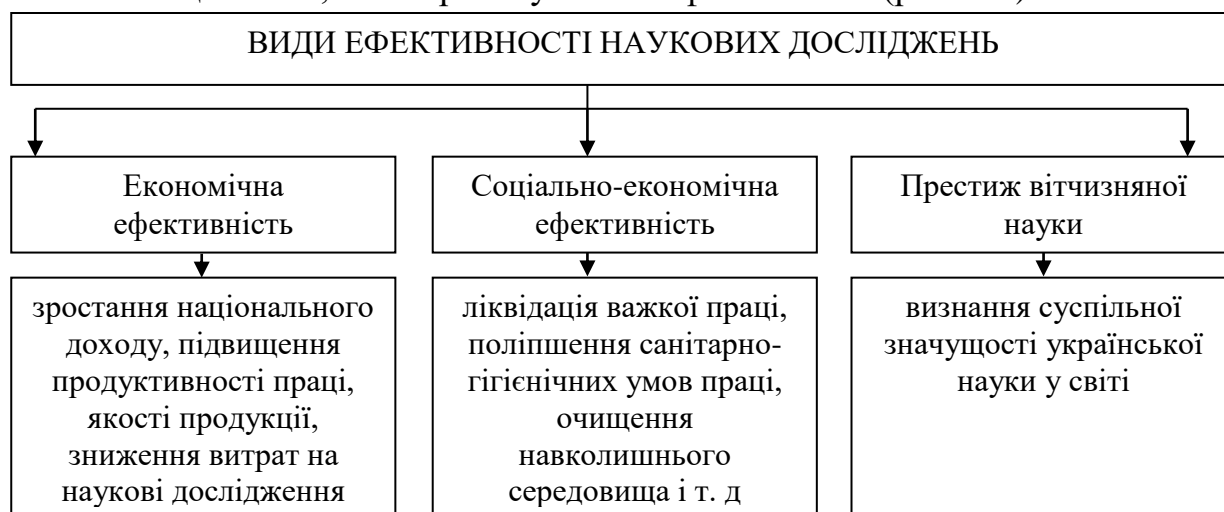

Рис. 7.7. Види ефективності наукових досліджень

Під економічною ефективністю наукових досліджень у бухгалтерському обліку в цілому розуміють зниження витрат суспільної і живої праці на отримання необхідної економічної інформації з метою прийняття управлінських рішень.

Контрольні запитання

1. Яким є процес наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку?
2. Які етапи наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку?
3. Як можна описати наукове дослідження у галузі бухгалтерського обліку?
4. Що розуміють під основними підходами до наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку?
5. Які основні напрями використання результатів бухгалтерських наукових досліджень?
6. Що таке програма дослідження?
7. Чи правильним є твердження: «Програма наукового дослідження – основа складання плану»? Прокоментуйте Вашу думку.
8. Яка структура програми дослідження?
9. Які основні форми втілення результатів наукових досліджень?
10. Що таке наукова стаття?
11. Які розрізняють види тез?
12. На що зорієнтована робота над рефератом?
13. Які основні умови визнання наукової праці монографією?
14. Яка методика підготовки наукової статті?
15. З яких структурних частин складається наукова стаття?
16. Які основні види ефективності наукових досліджень?

17. Які існують основні підходи до успішного здійснення наукового дослідження?
18. Якими є основні функції програми наукового дослідження.
19. У чому полягає зміст процедури обробки та втілення результатів наукових досліджень?
20. Що є необхідною умовою здійснення ефективного і результативного наукового дослідження?

Тести для самоконтролю

1. Яка з функцій програми наукового дослідження дає змогу визначити наукову проблему та підготувати базу для її вирішення?
- А. теоретико-методологічна;
  - Б. методична;
  - В. організаційна;
  - Г. пошукова;
  - Д. правильна відповідь відсутня.
2. З яких етапів складається програма наукового дослідження?
- А. діагностичний, прогностичний, практичний, узагальнюючий та етап впровадження;
  - Б. пошуковий, прогностичний, практичний, узагальнюючий та етап впровадження;
  - В. діагностичний, практичний, завершальний;
  - Г. пошуковий, практичний, узагальнюючий, підготовчий;
  - Д. правильна відповідь відсутня.
3. Що не входить до основних вимог програми наукового дослідження?
- А. необхідність чіткої, конкретної, аргументованої програми наукового дослідження;
  - Б. ясність і точність, деталізація програми наукового дослідження;
  - В. наявність звання доктора наук;
  - Г. логічна послідовність всіх елементів, ланок програми наукового дослідження;
  - Д. правильна відповідь відсутня.
4. Що не входить до форми втілення результатів наукових досліджень?
- А. конспекти;
  - Б. автореферати дисертації;
  - В. доповіді;
  - Г. рецензія;
  - Д. правильна відповідь відсутня.

5. Що таке процес аналітично-синтетичного опрацювання інформації, основною метою якого є складання загальної характеристики документа, що розвиває логічну структуру та найсуттєвіший зміст?

- А. реферат;
- Б. конспект;
- В. анотування;
- Г. доповідь;
- Д. правильна відповідь відсутня.

6. Які є функції анотації?

- А. сигнальна та завершальна;
- Б. інформаційна та пошукова;
- В. підготовча та пошукова;
- Г. сигнальна та пошукова;
- Д. правильна відповідь відсутня.

7. Скільки зазвичай обсяг сторінок реферату?

- А. 10-15;
- Б. 20-40;
- В. 80-100;
- Г. 1-2;
- Д. правильна відповідь відсутня.

8. Курсова робота є самостійною роботою кого?

- А. викладача;
- Б. студента;
- В. доцента;
- Г. доктора наук;
- Д. правильна відповідь відсутня.

9. Де проводиться виробнича практика?

- А. в університеті;
- Б. вдома;
- В. на підприємствах;
- Г. в коледжі;
- Д. правильна відповідь відсутня.

10. Які бувають тези до поставленої мети?

- А. оригінальні та неоригінальні;
- Б. первинні та вторинні;
- В. очні та заочні;
- Г. вторинні та оригінальні;
- Д. правильна відповідь відсутня.

11. Рецензією також вважають?

- А. зміст курсової роботи;
- Б. відгук наукового керівника;
- В. висновок керівника наукової роботи;
- Г. подання дипломної роботи;
- Д. правильна відповідь відсутня.

12. Який обсяг сторінок наукової статті?

- А. 12-14;
- Б. 6-22;
- В. 20-25;
- Г. 40-45;
- Д. правильна відповідь відсутня.

Практичні завдання

1. Результати будь-якого наукового дослідження має бути втілене у визначених формах, донесені до користувачів, використані іншими науковцями та практиками. Охарактеризуйте форми втілення результатів наукових досліджень у межах загальнонаукової діяльності.

2. Перелічіть та охарактеризуйте максимально повний ряд послідовних етапів, у вигляді яких можна уявити процес наукового дослідження.

3. Складіть програму наукового дослідження довільної теми з бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту за такою формою:

№ з/п	Питання (завдання) дослідження	Термін виконання	Виконавець
-------	--------------------------------	------------------	------------

Тема 8. Порядок визначення об'єкта, актуальності, мети і завдань наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку

8.1. Об'єкт і предмет наукового дослідження

Під час постановки проблеми і визначення теми наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку необхідно чітко з'ясувати структурні елементи наукового дослідження, до яких належать об'єкт і предмет, актуальність та новизна, а також мета і завдання наукового дослідження.

Правильне визначення проблеми наукового дослідження вимагає передусім визначення об'єкта дослідження.

Об'єкт наукового дослідження – це те, на що спрямований процес пізнання науковця, це процес або явище, у межах якого виникають проблеми (чи проблема) для вивчення. Об'єкт дослідження здебільшого є широким, інтегральним поняттям, яке у галузі бухгалтерського обліку – це обліково-аналітичний процес у цілому або його окремі ділянки, певні облікові суперечності.

Визначити об'єкт наукового дослідження означає дати відповідь на запитання «що розглядається у дослідженні?».

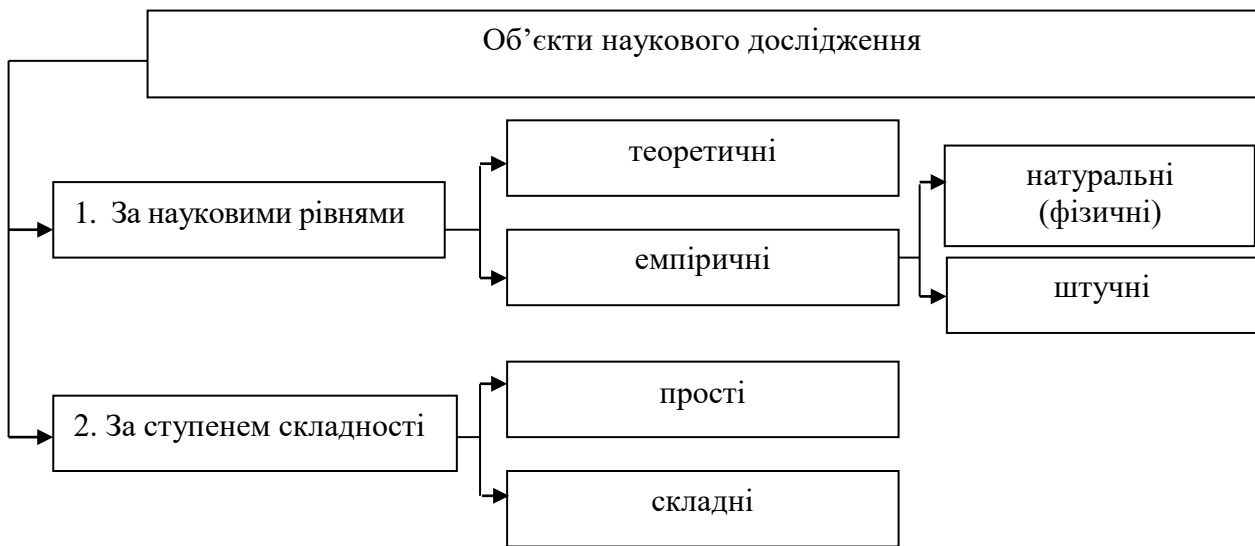
Вітчизняні та зарубіжні вчені по різному трактують поняття «об'єкт наукового дослідження» (табл. 8.1).

Таблиця 8.1

Дефініції «об'єкт наукового дослідження»

Автор	Дефініція
<i>Г. С. Цехмістрова</i>	Об'єктом наукового дослідження вважають те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника. Це може бути матеріальна або ідеальна система
<i>Н. М. Малюга</i>	Об'єкт наукового дослідження – це певна сукупність властивостей та відносин, яка існує об'єктивно, незалежно від дослідника, але ним відображається
<i>М. Я. Віленський</i>	Об'єкт наукового дослідження – це сукупність реальних явищ, те що описує теорія
<i>С. І. Ожегов</i>	Об'єкт наукового дослідження – це те, що існує поза нами і незалежно від нашої свідомості, зовнішній світ, матеріальна дійсність. Явище, предмет, на який спрямована будь-яка діяльність
<i>Н. Е. Яценко</i>	Об'єкт наукового дослідження – це предмет, явище, які людина прагне пізнати і на які спрямована її діяльність
<i>М. Т. Білуха</i>	Об'єктом наукового дослідження є навколишній матеріальний світ та форми його відображення у свідомості людей, які існують незалежно від нашої свідомості, обираються відповідно до мети дослідження.

Під *класифікацією об'єктів наукового дослідження* розуміють їх поділ на групи за певними ознаками з метою вивчення та наукового узагальнення.

Рис. 8.1. Класифікація об'єктів наукового дослідження

Теоретичні об'єкти наукового дослідження виступають результатом досягнення синтезу знань (у формі наукової теорії: дія закону попиту та пропозиції, закону вартості, подвійності фактів господарського життя підприємства тощо).

Емпіричні об'єкти наукового дослідження зорієнтовані на безпосереднє вивчення явищ. Емпіричні об'єкти поділяють на натуральні (фізичні), які існують в природі незалежно від волі та свідомості людей, і штучні (технічні), які створюються в результаті людської діяльності.

Прості об'єкти наукового дослідження звичайно складаються з кількох елементів (заробітна плата працівників підприємства), а складні – мають невизначену структуру і вимагають виявлення зовнішніх та внутрішніх факторів впливу (собівартість продукції підприємств лісового господарства). При цьому розрізняють матеріальні, енергетичні та інформаційні фактори впливу.

Поширеними є також методи класифікації об'єктів наукового дослідження за наявністю та відсутністю ознак, а також за їх видозміною. Такий поділ об'єктів дає змогу виділити виділити два їх класи, з яких один має певну властивість, а другий – не має. Цей поділ може бути деталізований у межах кожного класу об'єктів. Класифікація об'єктів за видозміною ознак передбачає виділення сукупностей об'єктів, у кожній з яких загальна для всіх ознака виявляється особливим чином.

Вивчення факторів, що зумовлюють розвиток об'єкта наукового дослідження, дає змогу охарактеризувати його оточуюче середовище – усе те, що оточує об'єкт наукового дослідження і впливає на його елементи. Результати наукового дослідження значною мірою залежить від повноти і глибини вивчення впливу середовища на об'єкт наукового дослідження.

Об'єкти, що вивчаються у науковій роботі, розглядаються у процесі їх діалектичного розвитку, у взаємозв'язку і взаємозумовленості, оскільки і явища природи, і технічні системи не існують відособлено.

Характерною ознакою сучасної науки є системний підхід до вивчення об'єктів дослідження. Це означає, що останні розглядають не ізольовано, а як складне ціле, виявляють не тільки структуру і властивості об'єкта, але і зв'язки його частин, підсистем, їх функції, встановлюють його взаємозв'язок із навколишнім середовищем, тобто об'єкт дослідження вивчають як частину більш загальної системи.

Основними об'єктами наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку є:

- бухгалтерський, фінансовий або управлінський облік;
- фінансовий, економічний або стратегічний аналіз;
- ревізія і контроль, аудит;
- контролінг, або бюджетування;
- податковий облік та система оподаткування.

При цьому об'єкт дослідження може бути дещо звужений за рахунок його спрямування на окрему облікову статтю, наприклад: «Облік і контроль витрат», «Фінансовий аналіз собівартості продукції» тощо.

Окрім об'єкта, на початковій стадії наукового дослідження визначають також його предмет, яким є найбільш значущі, з практичного і теоретичного погляду властивості, сторони, особливості об'єкта, що підлягають безпосередньому вивченню. При цьому найбільш важливою вимогою є відповідність предмета об'єкту дослідження.

Предмет наукового дослідження – це та частина об'єкта, що безпосередньо піддається дослідженню і визначає його тему. Отже, предмет дослідження є поняттям більш вузьким порівняно з об'єктом.

При формуванні предмета наукового дослідження створюють умови, необхідні для наукової експертизи цього дослідження, визначення ступеня його наукової новизни порівняно з подібними дослідженнями, які були проведені раніше іншими дослідниками.

Вітчизняні і зарубіжні вчені по-різному трактують поняття предмета наукового дослідження (табл. 8.2).

Дефініції «предмет наукового дослідження»

Автор	Дефініція
<i>Г. С. Цехмістрова</i>	Предметом наукового дослідження є пов'язані між собою форми руху матерії або особливості їх відображення у свідомості людей
<i>Н. М. Малюга</i>	Предметом наукового дослідження є пояснення явищ та визначення залежностей між ними
<i>В. А. Садовський</i>	Предметом наукового дослідження є речі, явища, процеси, їхні сторони й відношення, оскільки вони вже відомі, зафіксовані з певного боку в тій чи іншій формі знання, але підлягають дальшому дослідженню
<i>С. І. Ожегов</i>	Предметом наукового дослідження є будь-яке матеріальне явище, річ те, на що спрямована думка, що становить його зміст або на що спрямовано якусь дію

Предмет наукового дослідження є тою стороною, аспектом чи точкою зору, за допомогою якої дослідник пізнає цілісний об'єкт, виділяючи при цьому головні, найбільш суттєві (з погляду дослідника) його ознаки. Предмет включає в себе ті сторони і властивості об'єкта, які максимально відтворюють проблему і підлягають вивченню, тобто він фіксує певні аспекти, елементи, зв'язки та відношення об'єкта, що розкриваються у процесі пошукової роботи. В одному об'єкті, залежно від поставленої мети, можна виділити декілька предметів дослідження.

Майстерність визначення предмета наукового дослідження традиційно пов'язана з тим, наскільки науковець наблизився при його ідеальному формулюванні, по-перше, до сфери найбільш актуальних проблем об'єкта (можливість пояснити походження і розвиток, генезис) і, по-друге, до області істотних зв'язків між елементами об'єкта, зміна яких впливає на всю систему організації об'єкта.

Для прикладу наведемо варіанти предмета наукового дослідження, визначені науковцем, що проводить дослідження у галузі бухгалтерського обліку на тему «Бухгалтерський облік і контроль витрат у системі управління підприємств лісового господарства»:

1. Теоретичні та організаційні основи бухгалтерського обліку діяльності підприємств лісового господарства.

2. Сукупність теоретичних і практичних питань методики бухгалтерського обліку і внутрішньогосподарського контролю процесу виробництва продукції підприємствами лісового господарства.

3. Організаційно-методичні засади бухгалтерського обліку і контролю витрат підприємств лісового господарства.

Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу, співвідносяться між собою як загальне і часткове (табл. 8.3):

Співвідношення об'єкта і предмета дослідження у галузі бухгалтерського обліку

<i>Об'єкт</i>	<i>Предмет</i>
Бухгалтерський облік витрат	Комплекс теоретичних, методичних і практичних питань, пов'язаних з обліком витрат
Внутрішньогосподарський контроль витрат на підприємствах лісового господарства	Методика, організація та інформаційне забезпечення внутрішньогосподарського контролю витрат на підприємствах лісового господарства в умовах реформування економічної системи України, розвитку ринкової конкуренції і поширення нових інформаційних технологій
Управлінський (внутрішньогосподарський) облік витрат на підприємствах роздрібно торгівлі	Комплекс теоретичних, методичних, організаційних та практичних питань, пов'язаних з управлінським (внутрішньогосподарським) обліком підприємств роздрібно торгівлі

При визначенні об'єкта і предмета дослідження науковці, у тому числі студенти, часто припускаються помилки на зразок:

- неточність у визначенні об'єкта і предмета дослідження;
- зміщення, паралелізм об'єкта і предмета наукового дослідження;
- дублювання об'єкта та предмета наукового дослідження.

Важливо пам'ятати, що правильне визначення та розмежування об'єкта та предмета наукового дослідження є запорукою його успішного проведення і отримання позитивних результатів.

8.2. Актуальність і новизна наукового дослідження

У сучасних умовах розвитку наукової думки будь-яке наукове дослідження має бути соціально значущим, містити нову наукову інформацію, узагальнення кращого досвіду, вирішення нових теоретичних завдань, розкриття методів використання теорії у конкретних умовах діяльності. Тобто будь-яке наукове дослідження має бути актуальним у сучасних умовах розвитку науки і містити елементи наукової новизни.

Актуальність наукового дослідження визначається тим, чи його результати сприятимуть вирішенню конкретних практичних завдань або чи сприятимуть усуненню існуючих теоретичних суперечностей у галузі бухгалтерського обліку загалом або в її окремих ділянках. Актуальність наукового дослідження обґрунтовують насамперед новизною отриманих у процесі його проведення результатів, на основі яких можуть бути встановлені нові теоретичні закономірності та визначені шляхи їх застосування для конкретних практичних потреб бухгалтерської практики.

Вітчизняні і зарубіжні вчені по-різному трактують поняття актуальності наукового дослідження (табл. 8.4).

Таблиця 8.4

Дефініції «актуальності наукового дослідження»

Автор	Дефініція
С. П. Петрущенко	Актуальність наукового дослідження – це його відповідність сучасним потребам науки і практики
Ю. Г. Волков	Актуальність наукового дослідження – це одна з основних вимог, які поставлені до дисертації. Зазвичай вона дратує здобувача, оскільки сприймається ним як вимога виключно формального характеру, що настирливо переслідує його науковий пошук
А. П. Щербак	Актуальність наукового дослідження – це ступінь його важливості наукового дослідження в даний момент і в даній ситуації для вирішення даних проблем, питань або завдань

У наукових дослідженнях у галузі бухгалтерського обліку розрізняють певні види їх актуальності (рис. 8.2):

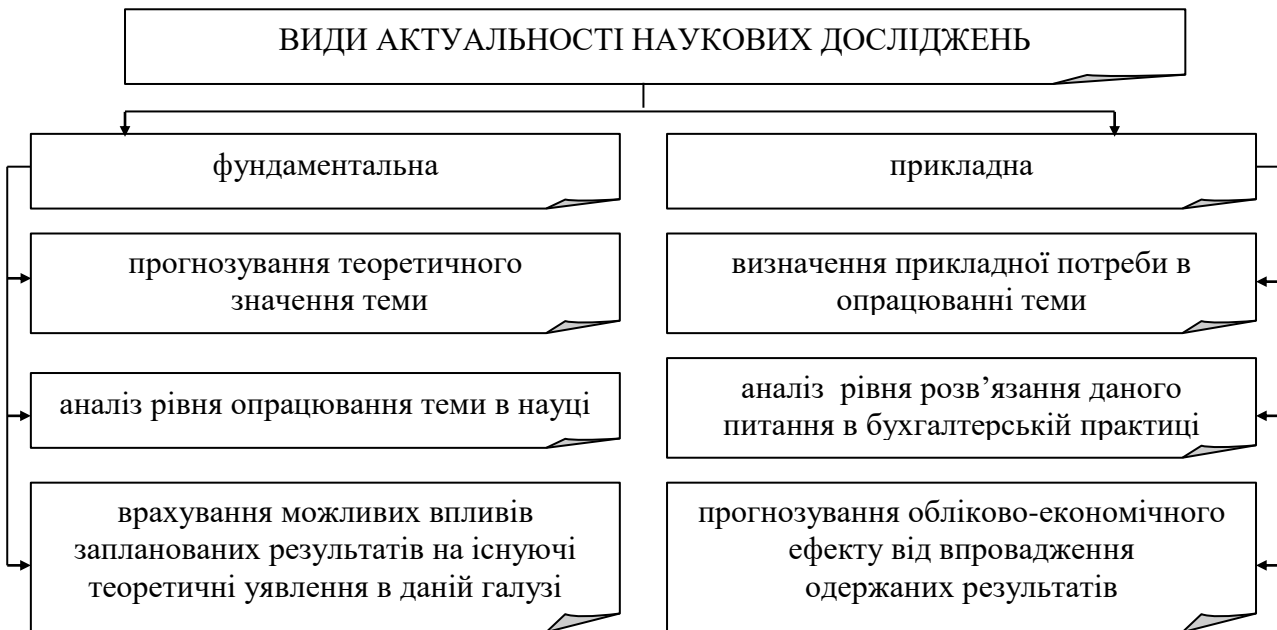

Рис. 8.2. Види актуальності наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку

Наприклад, науковець, що проводить дослідження у галузі бухгалтерського обліку на тему «Бухгалтерський облік і контроль витрат у системі управління підприємств лісового господарства», може обґрунтувати актуальність свого дослідження таким чином:

1. Дослідження методики обліку витрат на підприємствах лісового господарства є актуальним у зв'язку зі значними змінами у чинному законодавстві, а саме у зв'язку із прийняттям Податкового кодексу України.
2. Враховуючи зміни, внесені до чинних національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, актуальним є вивчення класифікаційних

ознак витрат підприємств лісового господарства з метою вдосконалення їх аналітичного обліку.

3. У зв'язку з триваючим процесом реформування податкового законодавства України актуальним залишається питання розробки нових форм первинних податкових документів, а саме податкової накладної.

4. Враховуючи зміни, внесені до Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій України для організації аналітичного обліку витрат актуальним питанням є введення додаткових субрахунків для обліку витрат на підприємствах лісового господарства.

Більш детальний приклад науково обґрунтованого формування актуальності наукового дослідження за темою «Бухгалтерський облік і контроль витрат у системі управління підприємств лісового господарства» подано нижче:

...Розвиток економічних відносин вимагає ефективного управління підприємством, яке визначається успішністю менеджменту витрат основної діяльності суб'єкта господарювання. У цьому процесі важливе місце посідає бухгалтерський облік та контроль витрат, що формують інформаційну та методичну базу для прийняття управлінських рішень. При цьому важливою умовою є повнота, достовірність та оперативність обліково-аналітичної інформації про витрати, які формують собівартість виготовленої продукції.

На сьогодні управління витратами, як єдиний цілісний процес, організаційно та методично відсутнє на підприємствах лісового господарства, що знижує ефективність діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання та унеможливорює їх адаптацію до нових економічних умов. Передумовами удосконалення існуючої системи управління витратами є розробка сучасних методик бухгалтерського обліку та контролю витрат основної діяльності підприємств лісового господарства, у тому числі:

- класифікації витрат;
- рекомендацій щодо обліку та розподілу загальновиробничих витрат;
- методів калькулювання собівартості продукції;
- підходів до контролю витрат основної діяльності.

Відсутність науково-практичних напрацювань у цьому напрямі обумовлює актуальність наукового дослідження.

Наукове дослідження, виконане на актуальну тему з метою вирішення визначених проблем, має містити *наукову новизну* отриманих результатів. В Україні прийнято під час здійснення наукових досліджень формувати наукову новизну отриманих результатів за допомогою таких фраз:

- вперше ...;
- удосконалено...;
- набуло подальшого розвитку...

Питання новизни є одним із найбільш суперечливих і складних при здійсненні різних видів наукових досліджень, у тому числі в галузі бухгалтерського обліку. Одні вчені можуть вважати отриманий науковцем результат новим, інші – давно відомим. При цьому, роблячи висновки, вони спираються на свій особистий досвід, який за зростаючої кількості робіт, розширення тематики досліджень і одночасного часткового зменшення доступних джерел інформації стає дедалі менш надійним. Тому кожен науковець повинен уміти чітко і обґрунтовано визначати новизну свого власного наукового результату, а також захистити свій вибір у майбутньому.

При формулюванні наукової новизни важливо враховувати три головні умови:

1. Розкриття результату, тобто у науковій роботі необхідно вказати, який тип нового знання здобув дослідник. Це може бути вироблення концепції, методики, класифікації, закономірностей тощо. Отже, слід розрізняти теоретичну і практичну новизну.

2. Визначення рівня новизни отриманого результату, його місце серед відомих наукових фактів. У зіставленні з ними нова інформація може виконувати різні функції: уточнювати, конкретизувати існуючі відомості, розширювати і доповнювати їх або суттєво перетворювати. Залежно від цього виділяють такі рівні новизни: конкретизацію, доповнення, перетворення.

3. Оцінкою нових результатів є їх розгорнутий і чіткий виклад, а не формальне, нічим не підкріплене запевнення, що теоретичні позиції і практичні висновки дослідження є новими.

Отже, можна виділити три рівні новизни наукових досліджень:

- а) перетворення відомих даних, докорінна їх зміна;
- б) розширення, доповнення відомих даних;
- в) уточнення, конкретизація відомих даних, поширення відомих результатів на новий клас об'єктів, систем.

Також можна математично описати форми новизни наукових досліджень (табл. 8.5)

Таблиця 8.5

Форми наукової новизни

№ з/п	Характеристика наукової новизни	Позначення наукової новизни
1	2	3
1	Часткове нове поєднання ознак	(було $A + B$, стало $C + D$)
2	Включення нової ознаки	(було $A + B$, стало $A + B + C$)
3	Заміна частини ознак новими	(було $A + B + C$, стало $A + B + D$)
4	Використання більш конкретної ознаки як загальноприйнятої	(було $A + B + C$, стало $A + B + C_1$, де $C_1 = C + C + C_1$)
5	Нове взаємне розташування ознак	(було $A + B + C$, стало $A + C + B$)
6	Новий тип зв'язку і взаємодії між ознаками:	<p>було $A \rightarrow B$ стало $A \rightarrow \begin{cases} B \\ C \\ D \end{cases}$</p>

Продовження табл. 8.5

1	2	3
7	Сумісне використання ознак, які раніше використовувалися окремо, у вигляді нового поєднання	(було $X = A+B$; $Y=C + D$, стало $Z = A + B + C + D$)
8	Нова форма (режим, структура) ознаки	(було $a + B + C$, стало $A + B + C$).
9	Нове кількісне співвідношення ознак	(було $A + B + C$, стало $A + 2B + 3C$)

Усі наукові положення у галузі бухгалтерського обліку з урахуванням досягнутого рівня новизни є теоретичною основою (фундаментом) вирішеної у дослідженні наукової задачі або наукової проблеми. Насамперед за це науковій роботі можуть надаватись позитивні відгуки.

Наукова новизна і теоретична значущість наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку полягають у розкритті змісту концепції, методу чи методики, виявленні й формулюванні закономірностей облікового процесу або опису облікових моделей. Практична значущість наукової новизни включає обґрунтування нової облікової чи методичної системи, рекомендації, вимоги, пропозиції.

До визначення цих параметрів оцінки результатів наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку висувається ряд вимог, яким мають відповідати виконані наукові роботи всіх рівнів. Втім аналіз наукових праць у галузі бухгалтерського обліку молодих учених показує, що в багатьох авторів немає єдиного розуміння того, як формулювати новизну, теоретичну і практичну значущість за змістом і за формою, як «відокремити» їх, не повторюючи одне й те саме, не дублюючи опис актуальності дослідження.

У науковій новизні одержаних результатів подають короткий перелік нових наукових положень (рішень), запропонованих науковцем особисто. Необхідно показати відмінність одержаних результатів від відомих раніше, описати ступінь новизни (вперше здобуто, вдосконалено, дістало подальший розвиток).

Найтипівіші помилки, яких припускаються при цьому, такі:

- овизна підміняється актуальністю теми, її практичною і теоретичною значущістю;
- у працях стверджується, що дане питання не розглядалося в конкретних умовах, не досліджувалась його важливість для практики;
- висновки до розділів мають характер констатації і є самоочевидними твердженнями, з якими справді не можна сперечатися;
- немає зв'язку між одержаними раніше і новими результатами, тобто наступності.

Кожне наукове положення у галузі бухгалтерського обліку чітко формулюють, відокремлюючи його основну сутність і зосереджуючи особливу увагу на рівні досягнутої при цьому новизни. Сформульоване наукове положення у галузі бухгалтерського обліку повинно читатися і сприйматися легко й однозначно (без нагромодження дрібних і таких, що затемнюють його сутність, деталей та уточнень). У жодному випадку не можна вдаватися до

викладу наукового положення у вигляді анотації, коли просто констатують, що в науковій роботі зроблено те й те, а сутності і новизни положення із написаного виявити неможливо. Подання наукових положень у вигляді анотації є найбільш розповсюдженою помилкою науковця при викладенні загальної характеристики роботи, яка зустрічається у 90% наукових робіт. Часто трапляються наукові роботи, висновки яких повторюють відомі положення або очевидні істини.

При формуванні наукової новизни під час наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку варто висловлювати власну думку (якщо вона має вагомий аргументи), але не слід зловживати займенником „я» настільки, щоб це впадало у вічі. Як правило, для офіційних доповідей доречно уникати особових займенників я, ми, ти, ви, бо вони надають спілкуванню і тексту відтінку особистого звертання, неофіційного характеру. Найчастіше у науковій комунікації переважає використання безособових форм (досліджено, розглянуто, проаналізовано); для розмовної лексики, неофіційного спілкування, безпосереднього звернення до слухача чи читача автор може обрати „я». Об'єктивності думки сприяють і безособові речення, пасивні звороти, зворотні дієслова.

Особові конструкції легко перетворити в безособові. Наприклад: я переконаний – цілком зрозуміло, що; ми вважаємо – вважається, що...

Надмірне захоплення „я» чи „ми» у науковому дослідженні у галузі бухгалтерського обліку постійно наштавхує на думку, що автор більше захоплюється собою, аніж об'єктом дослідження, за особистісним фоном може загубитися суть. Постійне «ми» змушує задуматися над тим, чому дослідник постійно «звеличує» себе, звертаючись до форми множини. Займенник ми найчастіше означає той колектив (автор і співавтор, група авторів), що працював над концепцією, аналізом, результатами розвідки, впровадженням їх у практику тощо.

Нижче наведено варіанти сформованої наукової новизни дослідження на тему «Бухгалтерський облік і контроль витрат у системі управління підприємств лісового господарства»:

вперше:

– запропоновано методіку бюджетування витрат виробництва продукції підприємств лісового господарства, яка вміщує модель бюджету витрат на виробництво за видами деревини, що дає можливість здійснювати планування витрат, оперативно контролювати раціональне використання виробничих ресурсів та виконання виробничої програми;

удосконалено:

– методіку розподілу загальновиробничих витрат підприємств лісового господарства через використання змінних витрат, зокрема, витрат на оплату праці як бази розподілу, що забезпечує одержання більш обґрунтованої інформації про розмір виробничих витрат і рівень собівартості та, відповідно, встановлення реальної реалізаційної ціни на продукцію лісового господарства;

набуло подальшого розвитку:

– трактування поняття „інформаційне забезпечення управління витратами» – сукупність інформаційних потоків, що містять інформацію про витрати на виробництво продукції з урахуванням потреб користувачів на всіх рівнях управління і забезпечують інформаційний зв’язок між джерелами та користувачами такої інформації;

– обґрунтування основних вимог, які ставляться до поняття „інформаційне забезпечення управління витратами» – мінімальний обсяг при максимальному змісті, оперативність, корисність, достовірність, своєчасність, групування за центрами відповідальності, аналітичність, зрозумілість, надійність, цілеспрямованість, співставність, придатність.

8.3. Мета і завдання дослідження

Наступними елементами наукового дослідження є мета і завдання. Мета наукового дослідження вже закладена у самій назві обраної теми. Чітке уявлення мети дослідження сприяє цілеспрямованій діяльності дослідника, активізує його творчий потенціал.

Мета (ціль) наукового дослідження – це авторська стратегія в одержанні нових знань про об’єкт та предмет дослідження. Формулювання мети дослідження спрямоване на кінцевий результат, який має одержати дослідник у науковій діяльності. Таким чином, мета – це те, що ми хочемо отримати при проведенні дослідження, ціль, яку ми перед собою ставимо.

Науковці дають різні визначення поняття «мета наукового дослідження» (табл. 8.6).

Таблиця 8.6

Дефініції «мета наукового дослідження»

Автор	Дефініція
<i>В. С. Марцин, Н. Г. Міценко, О. А. Даниленко</i>	Мета наукового дослідження – це всебічне, достовірне вивчення об’єкта, процесу чи явища, їх структури, зв’язків та відносин на основі розроблених у науці принципів і методів пізнання, а також отримання та впровадження в практику корисних для людини результатів
<i>Г. С. Цехмістрова</i>	Мета наукового дослідження – це те, чого в найзагальнішому вигляді потрібно досягти в кінцевому підсумку дослідження. Формулювання мети зазвичай починається словами: «розробити методіку (модель, критерії, вимоги, основи, тощо)», «обґрунтувати...», «виявити...», «розкрити особливості...», «виявити можливості використання...» тощо
<i>О. В. Колесников</i>	Мета наукового дослідження – це визначення конкретного об’єкта і всебічне, достовірне вивчення його структури, характеристик, зв’язків на основі розроблених у науці принципів і методів пізнання, а також одержання корисних для діяльності людини результатів, впровадження у виробництво й одержання ефекту
<i>Н. М. Малюга</i>	Мета наукового дослідження – це запланований результат, який має бути конструктивним, тобто спрямованим на вироблення суспільно корисного продукту з кращими, ніж були раніше, показниками якості або процесу її досягнення

Отже, мета передбачає відповідь на запитання «що бажає одержати дослідник і яким має бути цей результат?». При цьому із формулювання мети має бути зрозуміло:

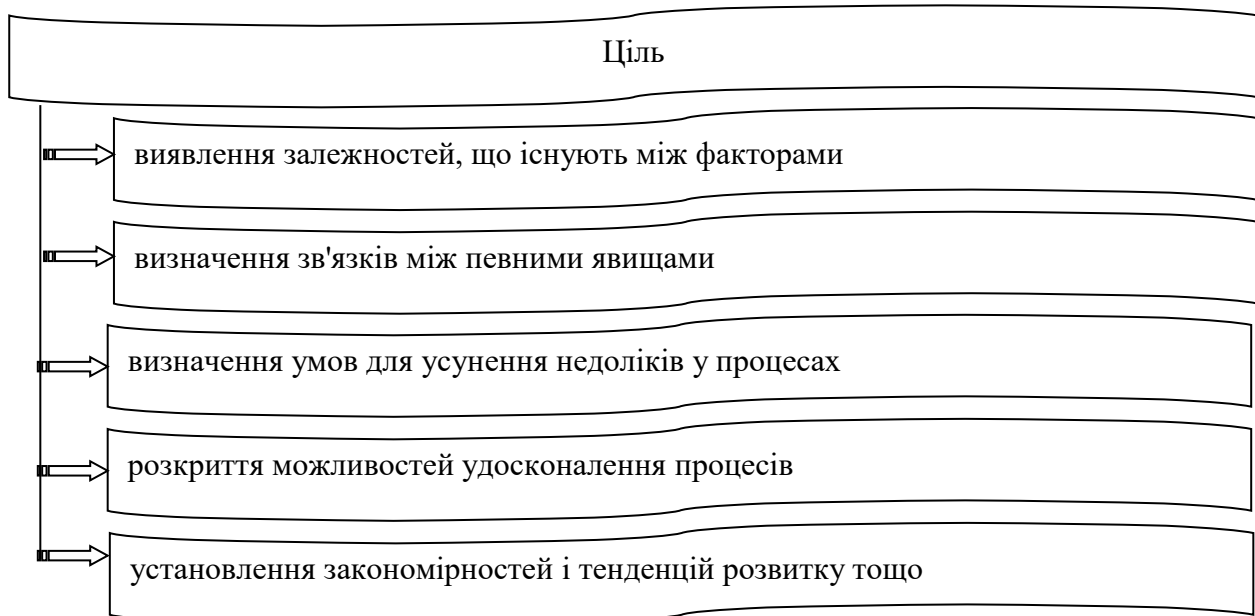
- що досліджується;
- для чого досліджується (суспільне значення);
- яким шляхом досягається результат.

Цілі наукового дослідження – це комплекс результатів, які необхідно одержати в процесі дослідження. Ціль дослідження полягає в пізнанні проблеми.

Але сама по собі проблема є не чим іншим, як суперечністю. Тому в науковому дослідженні необхідно виділити мінімум три підцілі:

- вивчення однієї сторони суперечності;
- вивчення другої сторони суперечності;
- з'ясування їх співвідношення.

Цілі наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку можуть бути найрізноманітнішими і мати різне спрямування (рис. 8.3).

Рис. 8.3. Цілі бухгалтерського наукового дослідження

Цілі наукового дослідження класифікують за певними видами (рис. 8.4):

Рис. 8.4. Класифікація цілей бухгалтерського наукового дослідження

Основні цілі наукового дослідження – це передбачення його результату, визначення оптимальних шляхів вирішення завдань. Крім основних цілей бухгалтерського наукового дослідження можуть бути і неосновні, які мають допоміжний, або обслуговуючий, характер.

Допоміжні цілі бухгалтерського наукового дослідження можуть бути спрямовані на різні аспекти вирішення основних цілей.

Обов'язковим атрибутом більшості бухгалтерських наукових досліджень є *практичні цілі*, через які реалізується практично-перетворювальна функція дослідження.

Традиційно мету наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку пов'язують із низкою типових цілей (рис. 8.5).

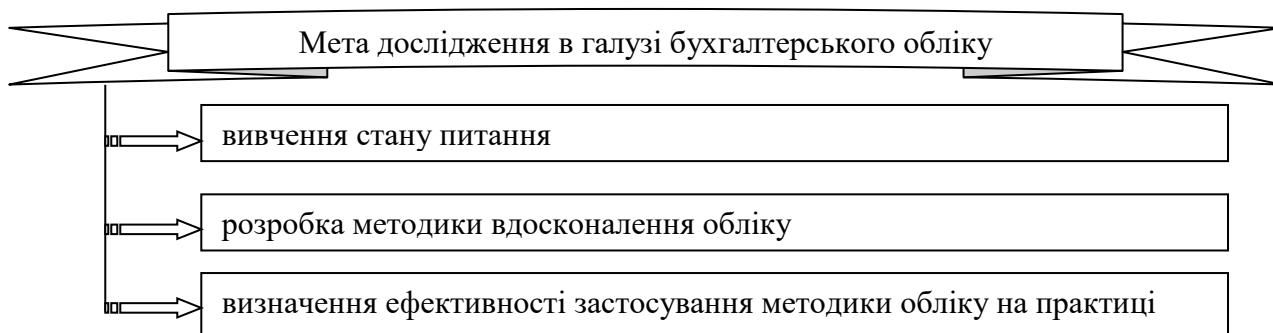

Рис. 8.5. Мета дослідження у галузі бухгалтерського обліку

Дослідження у галузі бухгалтерського обліку можуть передбачати практичну мету або одержання інформації для вибору шляхів і засобів вирішення проблемної ситуації.

При цьому мету наукового дослідження можна сформулювати одним абзацом, наприклад: «...метою роботи є теоретичне обґрунтування та наукова розробка пропозицій щодо удосконалення організації і методики бухгалтерського обліку та контролю витрат основної діяльності підприємств лісового господарства».

При визначенні мети наукового дослідження необхідно зважати на рівень підготовки науковця. Молоді науковці, а саме студенти – випускники вузів, аспіранти перших років навчання не повинні вибирати для себе непосильну мету наукового дослідження. Наприклад, метою наукових досліджень у рамках курсових та дипломних робіт з бухгалтерського обліку може бути «удосконалення методики обліку», проте не може бути «розробка методології обліку».

Визначивши мету дослідження, науковець повинен чітко сформулювати завдання, які він перед собою ставить з метою реалізації поставленої мети.

Завдання наукового дослідження – це деталізований перелік дій, які повинні бути проведені в ході наукового дослідження з метою реалізації його мети. Завдання дослідження формулюються після проведення аналізу рівня вивчення об'єкта з огляду на поставлену мету і є тим мінімумом питань, відповіді на які необхідно обов'язково отримати для досягнення мети.

Науковці дають різні визначення поняття «завдання наукового дослідження» (табл. 8.4).

Таблиця 8.4

Дефініції «завдання наукового дослідження»

Автор	Дефініція
Г. С. Цехмістрова	Визначення завдань наукового дослідження – це визначення факторів, які впливають на об’єкт дослідження, відбір і зосередження уваги на найсуттєвіших із них. Критеріями відбору є мета дослідження та кількісний рівень накопичених фактів у цьому напрямі
О. А. Попов	Завдання наукового дослідження – це дії, які в своїй сукупності повинні дати уявлення про те, що потрібно зробити, аби мета була досягнуто
Н. М. Малюга	Завдання наукового дослідження визначають для того, щоб більш конкретно реалізувати його мету

Завдання наукового дослідження передбачають опис:

- 1) основних характеристик (сутності) досліджуваного явища;
- 2) характеристику процесу розвитку досліджуваного явища;
- 3) розробку та (або) обґрунтування критеріїв показників цього явища.

У наукових дослідженнях у галузі бухгалтерського обліку розрізняють такі види завдань (рис. 8.6):

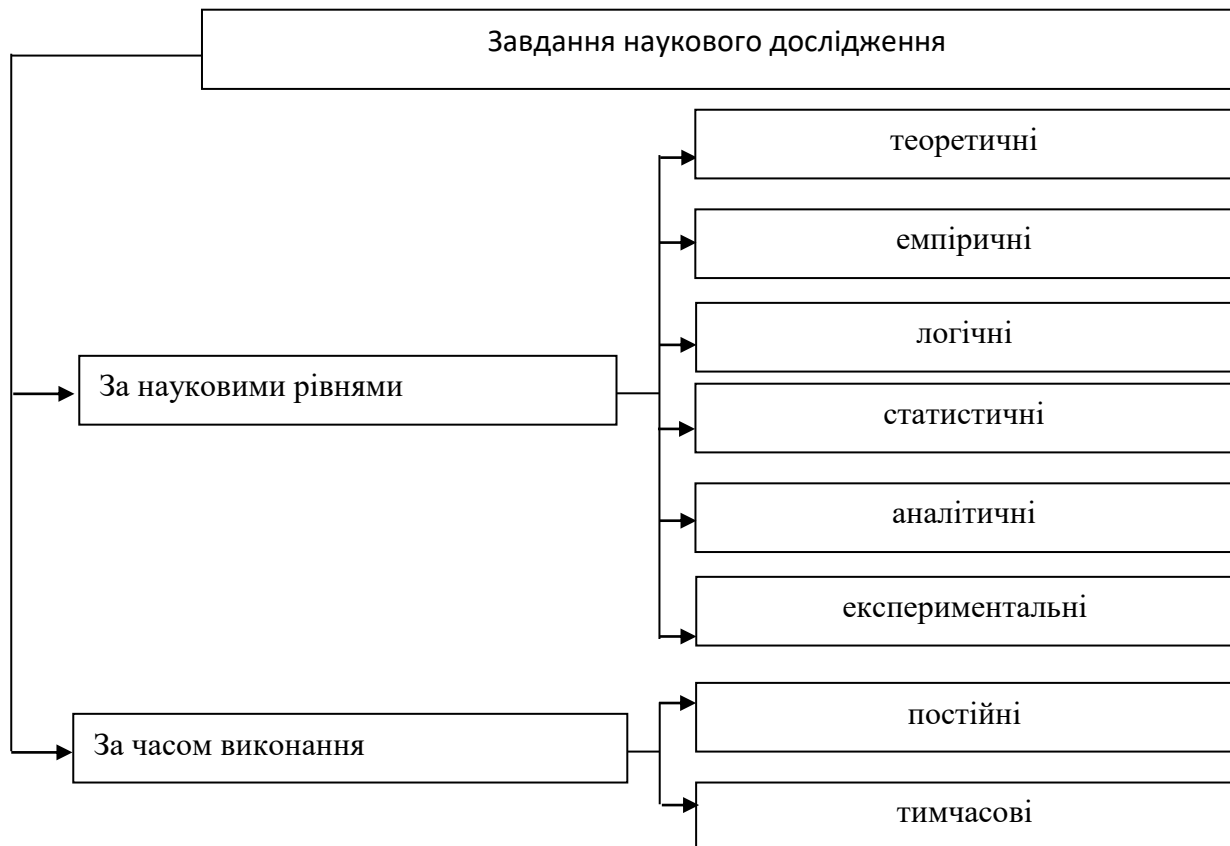

Рис. 8.6. Види завдань бухгалтерського наукового дослідження

Теоретичні завдання наукового дослідження вирішують за допомогою певної системи умовиводів, що спираються на існуючі в науці знання і факти.

Емпіричне завдання наукового дослідження – це завдання, що реалізується через спостереження об'єктів, фіксацію фактів, проведення експериментів, установлення співвідношень, зв'язків, закономірностей між окремими явищами.

Логічні завдання наукового дослідження розв'язують методами логічного аналізу наукового знання, яке існує у вигляді окремих суджень або їхніх цілих систем.

Статистичні завдання наукового дослідження вирішуються на основі методів статистичного аналізу, використовуючи апарат математичної статистики.

Аналітичні завдання наукових досліджень також виступають здебільшого у ролі елементів розв'язання їхніх експериментальних завдань. Розв'язання аналітичних завдань полягає в отриманні достовірно точних експериментальних даних і на математичному описі процесів, що досліджуються, або математичній формі подання результатів дослідження.

Експериментальні завдання наукових досліджень розв'язуються на основі цілеспрямованого керування змінами стану окремих сторін або відношень об'єкта дослідження і точного опису фактів, що відображають відповідні зміни стану самого об'єкта.

Постійні завдання наукового дослідження – це завдання, які вивчаються на всіх етапах здійснення наукового дослідження. *Тимчасовими* є завдання, які вивчаються на обумовлених конкретних етапах здійснення наукового дослідження.

Завдання бухгалтерського наукового дослідження формулюють за допомогою таких основних дієслів:

- вивчити...;
- розробити...;
- виявити...;
- встановити...;
- обґрунтувати...;
- визначити...;
- перевірити.

У своїй сукупності завдання мають дати уявлення про те, що слід зробити для розв'язання поставленої проблеми. Таким чином, завдання дослідження виступають як часткові, порівняно самостійні цілі стосовно загальної мети в конкретних умовах перевірки висловленого припущення (гіпотези).

Кількість завдань бухгалтерського наукового дослідження має бути мінімальною за ознакою їх необхідності й достатності у рамках конкретної пошукової роботи (як правило, від 1 до 5 завдань).

Нижче наведено завдання, поставлені дослідником, який опрацьовує наукову тему «Бухгалтерський облік і контроль витрат у системі управління підприємств лісового господарства»:

...Відповідно до зазначеної мети у роботі поставлені такі завдання:

- ідентифікувати економічну сутність категорій “затрати” та “витрати” з метою усунення неконвенційності понятійного апарату;
- проаналізувати види витрат основної діяльності підприємств лісового господарства для потреб організації бухгалтерського обліку з урахуванням впливу організаційних і технологічних факторів;
- визначити елементи організації бухгалтерського обліку витрат основної діяльності підприємств лісового господарства;
- запропонувати сучасні методики бухгалтерського обліку витрат з врахуванням особливостей діяльності підприємств лісового господарства;
- обґрунтувати теоретико–методичні засади організації контролю витрат основної діяльності підприємств лісового господарства для побудови адаптивної моделі методики його проведення.

Під час формулювання завдань наукового дослідження можливі помилки, основними з яких є:

- завдання підміняються етапами дослідження (наприклад, «Вивчити науково-методичну літературу з проблеми дослідження»);
- завдання підміняються методами дослідження (наприклад, «Проаналізувати науково-методичну літературу з проблеми дослідження»).

Ув'язка завдань з метою наукової роботи є запорукою якісного і результативного виконання запланованого дослідження.

Контрольні запитання

1. Як трактують вітчизняні і зарубіжні вчені поняття «об'єкт наукового дослідження»?
2. У чому полягає актуальність наукового дослідження?
3. Що розуміють під поняттям «мета наукового дослідження»?
4. Що таке класифікація об'єктів наукового дослідження?
5. Які існують види актуальності наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку?
6. Що розуміють під цілями бухгалтерського наукового дослідження?
7. Як класифікують об'єкти наукового дослідження?
8. Як вітчизняні та зарубіжні вчені трактують поняття «предмет наукового дослідження»?
9. Яке співвідношення об'єкта і предмета дослідження у галузі бухгалтерського обліку?
10. Які основні об'єкти наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку?
11. Які помилки можливі при визначенні об'єкта і предмета дослідження?

12. Що розуміють під обґрунтуванням актуальності наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку?
13. Які існують форми наукової новизни?
14. За допомогою яких фраз в Україні прийнято під час здійснення наукових досліджень формувати наукову новизну отриманих результатів наукових досліджень?
15. Скільки і які рівні новизни досліджень за місцем отриманих знань у переліку відомих наукових даних можна виділити?
16. Як класифікують цілі бухгалтерського наукового дослідження?
17. Яка мета наукового дослідження в галузі бухгалтерського обліку?
18. Що таке завдання наукового дослідження?
19. Як класифікують види завдань наукового дослідження?
20. Скільки і які підцілі необхідно виділяти в науковому дослідженні?

Тести для самоконтролю

1. Правильне визначення проблеми наукового дослідження вимагає передусім визначення _____ дослідження.
  - А. предмета;
  - Б. об'єкта;
  - В. актуальності;
  - Г. мети;
  - Д. завдання

2. Емпіричні об'єкти наукового дослідження поділяються на:
  - А. складні, складені;
  - Б. конкретні, абстрактні;
  - В. теоретичні, фізичні;
  - Г. натуральні, штучні;
  - Д. одиничні, універсальні

3. Предмет наукового дослідження – це:
  - А. те, на що спрямований процес пізнання науковця, процес або явище, у межах якого виникають проблеми для вивчення;
  - Б. твердження, що містить припущення щодо рішення, яке стоїть перед дослідником наукової проблеми;
  - В. та частина об'єкта, що безпосередньо піддається дослідженню і визначає його тему;
  - Г. його відповідність сучасним потребам науки і практики;
  - Д. авторська стратегія в одержанні нових знань про об'єкт дослідження

4. До видів актуальності наукових досліджень належить:
  - А. фундаментальна та прикладна;
  - Б. теоретична, емпірична;
  - В. проста, складна;

- Г. методологічна, організаційна;
- Д. прикладна, теоретична

5. Управлінський облік, фінансовий аналіз, ревізія і контроль, аудит, бюджетування – це основні _____ наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку.

- А. завдання;
- Б. предмети;
- В. об'єкти;
- Г. проблеми;
- Д. напрями

6. Прогнозування теоретичного значення теми, аналіз рівня опрацювання теми в науці, врахування можливих впливів запланованих результатів на існуючі теоретичні уявлення в даній галузі – це _____ вид актуальності наукових досліджень.

- А. фундаментальний;
- Б. теоретичний;
- В. організаційний;
- Г. прикладний;
- Д. простий

7. Відповідь на питання «що бажає одержати дослідник і яким має бути цей результат?» передбачає:

- А. завдання;
- Б. об'єкт;
- В. актуальність;
- Г. мета;
- Д. предмет

8. Комплекс результатів, які необхідно одержати в процесі дослідження – це _____ наукового дослідження.

- А. завдання;
- Б. проблеми;
- В. предмети;
- Г. об'єкти;
- Д. цілі

9. Завдання наукового дослідження класифікують за:

- А. науковими рівнями та часом виконання;
- Б. ступенем складності та науковими рівнями;
- В. часом виконання та рівнями складності;
- Г. швидкістю розвитку та часом виконання;
- Д. науковими рівнями та способами рішення

10. За допомогою фраз: вперше...; удосконалено...; набуло подальшого розвитку...; прийнято формувати _____.

- А. актуальність;
- Б. наукову новизну;
- В. завдання наукового дослідження;
- Г. мету наукового дослідження;
- Д. цілі наукового дослідження

11. Часткове нове поєднання ознак; використання більш конкретної ознаки як загальноприйнятої; сумісне використання ознак, які раніше використовувались окремо. У вигляді нового поєднання – це приклади форм _____.

- А. предмета наукових досліджень
- Б. актуальності
- В. цілей наукових досліджень
- Г. наукової новизни
- Д. гіпотез наукових досліджень

12. На питання «що розглядається у дослідженні?» відповідає:

- А. об'єкт;
- Б. предмет;
- В. ціль;
- Г. наукова новизна;
- Д. мета

13. Деталізований перелік дій, які повинні бути проведені в ході наукового дослідження з метою реалізації його мети – це:

- А. предмет наукового дослідження;
- Б. явище наукового дослідження;
- В. ціль наукового дослідження;
- Г. завдання наукового дослідження;
- Д. наукова новизна

14. Передбачення результату наукового дослідження, визначення оптимальних шляхів вирішення завдань – це _____ цілі наукового дослідження.

- А. допоміжні
- Б. теоретичні
- В. основні
- Г. практичні
- Д. емпіричні

15. Теоретичні, емпіричні, логічні, статистичні, аналітичні, експериментальні – це:

- А. типи цілей наукового дослідження
- Б. види завдань наукового дослідження
- В. класифікація об'єктів наукового дослідження
- Г. види актуальності наукового дослідження
- Д. типи наукової новизни

Практичні завдання

1. Під класифікацією об'єктів наукового дослідження розуміють їх поділ на групи за певними ознаками з метою вивчення та наукового узагальнення. Покажіть схематично класифікацію об'єктів наукового дослідження за різними ознаками.

2. Актуальність наукового дослідження визначається тим, чи будуть його результати сприяти вирішенню конкретних практичних завдань або усуненню існуючих теоретичних суперечностей у галузі бухгалтерського обліку у цілому або в її окремих ділянках. Покажіть у табличній формі відмінності між фундаментальними і прикладними науковими дослідженнями.

3. Наведіть завдання наукового дослідження, поставлені дослідником, що опрацьовує наукову тему «Бухгалтерський облік і контроль витрат у системі управління підприємств».

Тема 9. Інформаційне забезпечення бухгалтерських наукових досліджень

9.1. Визначення та класифікація інформації

Рівень розвитку науки значною мірою визначається характером, достовірністю, цільовим призначенням інформації, яка одержана в результаті процесів пізнання. Інформація є теоретичним і експериментальним підґрунтям для досягнення мети наукових досліджень і вирішення поставлених завдань. Вона є доказом обґрунтованості наукових положень, їх достовірності і новизни. Існує думка, що вирішення науково-технічних проблем на 90% залежить від наявної інформації і тільки на 10% – від інтуїції.

Інформація – це певні відомості про об'єкти, явища навколишнього середовища, їх параметри, якість і стан. Інформація створюється в результаті діяльності наукових колективів, окремих учених і фіксується в системі точних понять, тверджень, теорій, гіпотез. Інформація є загальнонауковим поняттям, яке включає не тільки відомості, а й збір, збереження та обробку отриманих даних. Отримання, поширення й використання інформації суттєво впливають на розвиток науки.

Вітчизняні та зарубіжні вчені по-різному трактують поняття інформації (табл. 9.1).

Таблиця 9.1

Дефініції «інформація»

Учений (учені)	Визначення (пояснення)	Джерело
<i>Н. М. Малюга</i>	Інформація – це знання, відомості, дані, які отримують та нагромаджують в процесі розвитку науки та в практичній діяльності людей	Малюга Н. М. Наукові дослідження в бухгалтерському обліку : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Н. М. Малюга ; за ред. проф. Ф.Ф. Бугинця. – Житомир : ПП «Рута», 2003. – 476 с.
<i>Т. П. Круп'як</i>	Інформація – це документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому середовищі	Круп'як Т. П. Аналіз інформаційних потреб підприємства // Т. П. Круп'як // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 1. – С. 220–227.

У сучасних умовах, із посиленням вимог до обґрунтованості наукових досліджень, зростає і роль інформації. Вона важлива на всіх етапах дослідження: при виборі і конкретизації теми, вивченні історії питання, створенні гіпотези і т.д. Але найбільшу роль відіграє інформація у формуванні змісту майбутньої роботи. Залежно від складу зібраної інформації може змінюватись не тільки план роботи, але і напрям самого дослідження. У зв'язку з цим не будь-яка інформація може бути корисною для дослідження. Саме тому підбір найбільш значущої для дослідження інформації, вміння визначати її місце в ньому – необхідні умови правильного вибору змісту інформації.

Основна роль інформації в дослідженнях полягає в тому, щоб виключити суб'єктивні висновки, мати можливість отримати оптимальне рішення проблеми. Рівень наукових досліджень залежить від достовірності, ступеня використання інформації і здатності дослідника переробити її.

У науковій літературі вирізняють різні *ознаки класифікації інформації*. Найбільш поширені класифікаційні ознаки видів інформації подано в табл. 9.2.

Таблиця 9.2

Класифікація інформації

№ з/п	Класифікаційна ознака	Види інформації
1	За характером, призначенням, сферами виникнення, призначенням та формами закріплення (фіксації)	Науково-технічна, управлінська, обліково-статистична
2	За функціональною ознакою	Планова, координаційна, облікова, контрольна
3	За рівневою ознакою	Командна, повідомна, універсальна (горизонтальна)
4	За змістовною ознакою	За об'єктами відображення, за галузями діяльності, за типами відносин
5	За організаційною ознакою	Систематизована, несистематизована
6	За формою відображення	Візуальна (графіки, таблиці, табло та ін.), аудіоінформація (сприймається на слух завдяки звукозапису), аудіовізуальна (поєднує інформацію у формі зображення і звуку)
7	За формою подання	Цифрова, буквена і кодована
8	За порядком виникнення	Первинна і похідна
9	За характером носіїв інформації	Документована і недokumentована
10	За призначенням	Директивна (розпорядча), звітна і довідково-нормативна
11	За напрямом руху	Вхідна і вихідна
12	За стабільністю	Умовно-змінна, умовно-постійна
13	За способом відображення	Текстова (алфавітна, алфавітно-цифрова) і графічна (креслення, діаграми, схеми, графіки)
14	За способом обробки	Що піддається і що не піддається механізованій обробці

Науковою є далеко не вся інформація, яку отримують в процесі наукового дослідження.

Наукова інформація – це отримувана в процесі пізнання логічна інформація, яка адекватно відображає явища і закони суспільства, мислення та економіки і використовується в суспільно-економічній практиці. Запропоноване формулювання містить ознаки, що зближують наукову інформацію з науковими дослідженнями.

Наукова інформація поширюється в часі і просторі певними каналами, засобами і методами. Найпоширенішою є класифікація наукової інформації залежно від нагромадження, використання, призначення (рис. 9.1).

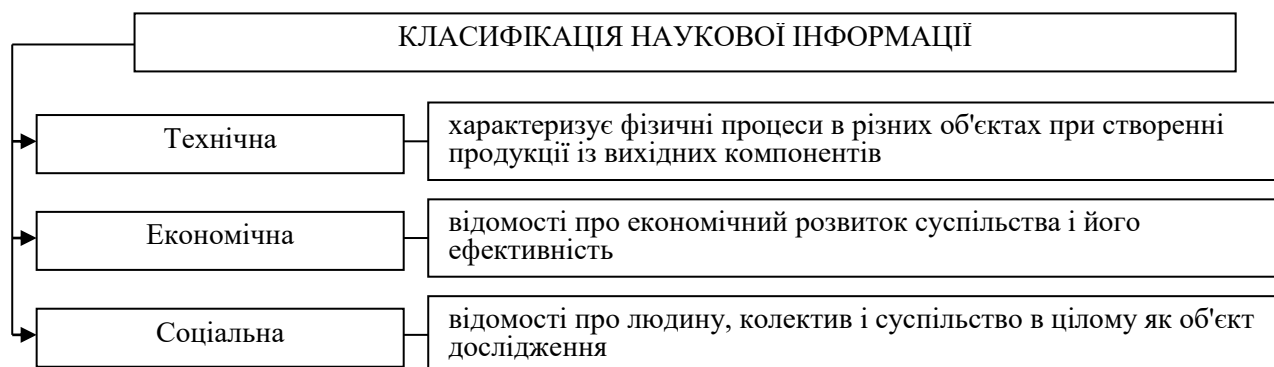

Рис. 9.1. Класифікація наукової інформації

У наукових дослідженнях у галузі бухгалтерського обліку найбільше використовують економічну інформацію.

Економічна інформація – це сукупність відомостей про економічні процеси, що відбуваються у виробничій і невиробничій сферах, які використовують для їх організації та управління.

Вітчизняні та зарубіжні вчені наводять також інші визначення економічної інформації (табл. 9.3).

Таблиця 9.3

Дефініції «економічна інформація»

Вчений (вчені)	Визначення (пояснення)	Джерело
1	2	3
<i>Н. М. Малюга</i>	Економічна інформація характеризує цифри, факти, відомості та інші дані, що базуються на показниках господарської діяльності; відображає суспільно-економічні явища та процеси, що відбуваються в державі, а тому є результатом і невід'ємною складовою розвитку науки	Малюга Н. М. Наукові дослідження в бухгалтерському обліку : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Н. М. Малюга ; за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир : ПП «Руга», 2003. – 476 с.
<i>Бізнес-словник</i>	Економічна інформація – це відомості, дані, значення економічних показників, які є об'єктами зберігання, обробки і передачі	Бізнес-словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.onlinedics.ru/slovar/biz/i/informatsija.html .
<i>Г. В. Осовська</i>	Економічна інформація – це сукупність цифр, фактів, відомостей та інших даних, які переважно кількісно відображають суспільно-економічні явища і процеси. Вона містить дані соціально-економічного планування і прогнозування, фінансових планів, первинного, оперативного й бухгалтерського обліку, статистичної звітності, економічного аналізу тощо	Осовська Г. В. Основи менеджменту : навч. посіб. / Г. В. Осовська, О. А. Осовський. – К. : Кондор, 2006. – 664с.
<i>Л. О. Терещенко, І. І. Матієнко-Зубенко</i>	Економічна інформація – це сукупність відомостей про соціально-економічні процеси, що слугують для управління цими процесами та колективом людей у виробничій і невиробничій сферах	Терещенко Л. О. Інформаційні системи і технології в обліку : навч. посіб. / Л. О. Терещенко, І. І. Матієнко-Зубенко – К. :

		КНЕУ, 2004. – 187 с.
В. А. Ткаченко, Г. Ю. Під'ячий, В. А. Рябик	Економічна інформація – це перетворена і оброблена сукупність відомостей, що відображає стан і хід економічних процесів. Економічну інформацію слід розглядати як одну з різновидів управлінської інформації	Економічна інформатика: навч. посіб. / В. А. Ткаченко, Г. Ю. Під'ячий, В. А. Рябик. – Х. : НТУ «ХПИ» 2011. – 312 с.

Наукову економічну інформацію, з якою працює дослідник, прийнято поділяти на первинну і вторинну (рис. 9.2).

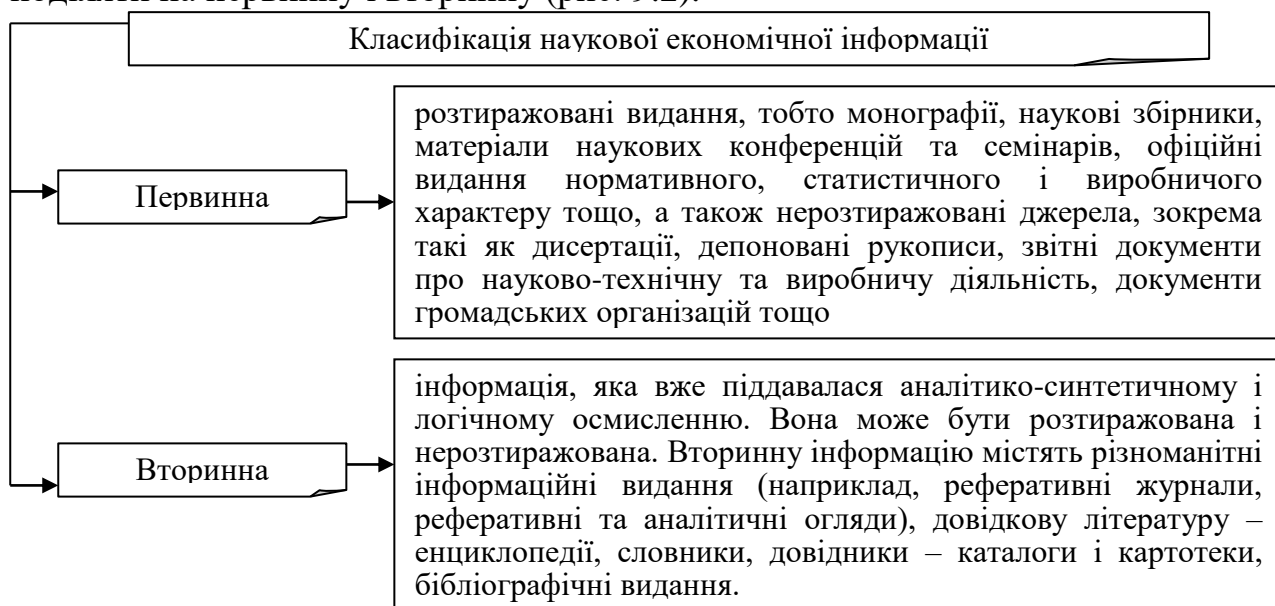

Рис. 9.2. Класифікація наукової економічної інформації, з якою працює дослідник

Під інформацією в бухгалтерських наукових дослідженнях розуміють відомості щодо функціонування суб'єкта економіки, зафіксовані у носіях облікової інформації. До інформації, яку використовують у бухгалтерських наукових дослідженнях, ставлять певні вимоги (табл. 9.4).

Таблиця 9.4

Вимоги до бухгалтерської інформації, яку використовують у наукових дослідженнях

Вимога	Зміст
Достовірність	Абсолютна відповідність первинної і вторинної бухгалтерської інформації
Економічність (раціональність) формування	Отримання інформації такої ж якості з меншими витратами для досягнення ефективності її формування. Наприклад, підприємство може скористатися послугами аудиторської фірми для ведення бухгалтерського обліку або створити на підприємстві окремий штат – бухгалтерію. Бухгалтерська інформація буде такої ж якості, але затрати на утримання бухгалтерії на підприємстві будуть меншими, ніж послуги аудиторської фірми
Однозначність	Облікова інформація тотожно характеризує одні й ті процеси, об'єкти
Точність	Не допускається відображення в обліку приблизних цифр. Бухгалтерська інформація має точні підрахунки

Продовження табл. 9.4

Вимога	Зміст
Системність	Формування інформації за визначеними напрямками і розрізами. Наприклад, бухгалтерська інформація формується за такими напрямками: інформація про основні засоби, нематеріальні активи, запаси, дебіторську, кредиторську заборгованість, грошові кошти та ін. У свою чергу, інформація про основні засоби формується у розрізі надходження, вибуття основних засобів, інвентарних номерів, ціни, матеріально відповідальних осіб
Комплексність	Охоплення інформацією всіх аспектів, що характеризують процеси, об'єкти для досягнення повного відображення
Реальність	Відображення в інформації справжнього стану процесів і об'єктів
Оптимальність	Формування інформації відповідно до потреб користувачів для забезпечення її достатності та уникнення надлишковості
Зіставність	Формування інформації за однозначними параметрами для досягнення зіставності її показників. Користувачі повинні мати можливість порівняти бухгалтерську інформацію за різні звітні періоди та інформацію різних підприємств. Бухгалтери та науковці повинні відображати господарські операції, складати звітність за єдиними правилами і методикою
Доречність (актуальність)	Формування інформації у визначені терміни, що забезпечує її оперативність, своєчасність і корисність. Тільки своєчасна бухгалтерська інформація може бути корисною для використання у наукових дослідженнях
Доказовість	Формування бухгалтерської інформації за визначеними правилами (законодавчо, методично тощо), які створюють можливість відтворення подій, відображених в ній
Істотність	Забезпечення важливості та вагомості інформації, у якому полягає її значення для конкретної ситуації
Зрозумілість	Формування інформації за параметрами, доступними для розуміння. Бухгалтерська інформація має бути доступною для розуміння особам, що мають необхідні знання та зацікавлені у сприйнятті цієї інформації
Повнота	Відображення в обліковій інформації всіх фактів життя суб'єкта економіки за певний період
Контрольованість	Інформація обліку піддається контролю під час її формування та використання

Інформація, яку використовують у наукових бухгалтерських дослідженнях, може міститися в різних джерелах, що вимагає вивчення їх видів та структури, а також методів пошуку.

9.2. Джерела інформації в бухгалтерських наукових дослідженнях

Наукові дослідження у бухгалтерському обліку ґрунтуються на різних джерелах інформації, тобто документах, які відображають інформацію про стан, поведінку, використання об'єктів вивчення. Джерела інформації дають змогу досліджувати об'єкти за певною періодизацією, тобто в динаміці з періодами, що потрібно для вивчення і зіставлення факторів, які впливають на результати наукових досліджень.

Джерела інформації у наукових дослідженнях поділяють на:

- рукописні (машинописні, писані);
- друковані.

Рукописними є джерела, при створенні яких письмові знаки наносять від руки. До рукописів належать також джерела інформації, створені за допомогою засобів машинопису (за допомогою друкарської машинки) або ЕОМ (за допомогою комп'ютера). Наприклад, науковий реферат, депонований рукопис, дисертація тощо.

Особливим машинописним джерелом інформації є депоновані твори, які використовують як носії інформації у процесі наукових досліджень.

Депонованими (переданими на збереження) називаються наукові роботи, виконані індивідуально або у співавторстві і розраховані на обмежене коло користувачів. Депонування здійснюється централізовано органами науково-технічної інформації. Відомості про депоновані твори оперативно наводяться у реферативних та інших журналах. У нашій державі ці функції виконує Інститут науково-технічної інформації і техніко-економічних досліджень.

Друковані джерела інформації – це друкована продукція, що пройшла редакційно-видавничу обробку, наприклад, підручники, посібники, журнали, брошури тощо.

Класифікацію друкованих джерел інформації, які можуть бути використані у бухгалтерських наукових дослідженнях, подано в табл. 9.5.

Таблиця 9.5

Класифікація друкованих джерел інформації, які можуть використовуватись у бухгалтерських наукових дослідженнях

Типи друкованих джерел інформації	Характеристика
1	2
Офіційні	Публікації законодавчих, нормативно-правових актів державних і господарських органів управління
Наукові	Результати наукових, експериментальних та інших досліджень у галузі бухгалтерського обліку
Науково-популярні	Відомості у галузі бухгалтерського обліку, призначені для ознайомлення з ними непрофесійного загалу читачів
Підручники	Знання наукового і прикладного характеру, зведені у систему, призначені для науково-педагогічних цілей
Виробничі	Знання з організації та методики бухгалтерського обліку і аудиту для використання у практичній діяльності фахівцями

Продовження табл. 9.5

1	2
Довідкові	Містять коротку наукову і прикладну інформацію для ознайомлення практикуючих фахівців у галузі бухгалтерського обліку, а також для наукових досліджень
Нормативно-виробничі	Правила, норми і нормативи, технологічні вимоги, стандарти, призначені для використання у галузі бухгалтерського обліку
Патентно-ліцензійні	Право на використання інтелектуальної власності, трудову діяльність у галузі бухгалтерського обліку
Каталоги	Нормативно-виробничі довідники різних видів знань наукового прикладного характеру
Інформаційні	Систематичні відомості про видані праці з питань науки і практичної діяльності у галузі бухгалтерського обліку

Крім того, джерела наукової бухгалтерської інформації поділяють на:
первинні – в яких містяться результати наукових досліджень і розробок, нові наукові дані, ідеї, факти. На основі цих документів формується первинна інформація. Первинна інформація — це вихідні дані, які є результатом конкретних експериментальних досліджень, вивчення практичного досвіду для підтвердження достовірності висновків і результатів дослідження. Найбільш поширеними і змістовними методами нагромадження первинної інформації є опитування, спостереження, експеримент, тестування, анкетування;

вторинні – де містяться аналітико-синтетичні і логічні матеріали, які вже оброблені на основі первинних документів. На основі цих документів формується вторинна інформація. Вторинна інформація — це результат аналітико-синтетичної переробки первинної інформації.

Види первинних та вторинних джерел наукової інформації, що можуть бути використані у наукових дослідженнях у галузі бухгалтерського обліку, наведено у табл. 9.6.

Таблиця 9.6

Види первинних і вторинних джерел наукової інформації

Види джерел наукової інформації	Первинні	Вторинні
Книжки, брошури	Монографії, довідники, матеріали конференцій, з'їздів, посібники, підручники	Бібліографічні, реферативні, оглядові видання, енциклопедії, словники, довідники
Періодичні видання	Журнали, бюлетені, газети, відомості	Бібліографічні (картотека), реферативні (збірники), експрес-інформація, офіційні бюлетені, інформаційні листки, каталоги
Спеціальні видання	Нормативно-технічні документи, нормативно- виробничі довідки, патентно-ліцензійні	Показники стандартів і технічних умов вітчизняних і зарубіжних винаходів
Рукописні видання	Наукові звіти, наукові доповіді, дисертації, автореферати дисертацій	Бюлетені реєстрації науково-дослідних розробок, збірники рефератів науково-дослідних розробок, реєстраційні та інформаційні картки

Одними із найважливіших джерел первинної наукової інформації є посібники, підручники, наукові монографії, брошури, дисертації та їх автореферати, а також періодичні видання.

Книга – це об’ємне неперіодичне видання, в якому сконцентровані нагромаджені людством знання і досвід з певної галузі науки.

Брошура – невелика за обсягом праця з оперативною інформацією.

Серед книг і брошур важливе місце посідають монографії, в яких висвітлено результати всебічного вивчення певної проблеми чи теми. Монографія може бути підготовлена як одним автором, так і колективом авторів, наприклад:

Легенчук С.Ф. Бухгалтерське теоретичне знання: від теорії до метатеорії : монографія / С.Ф. Легенчук. – Житомир : ЖДТУ, 2012. – 336 с.

Особливе місце серед книг, які використовують у сфері наукової інформації, посідають підручники і посібники – неперіодичні видання, в яких містяться систематизовані відомості наукового і прикладного характеру, викладені у доступній формі як для викладачів, так і для студентів, наприклад:

Бухгалтерський облік в управлінні підприємством навчальний посібник / О.А. Лаговська, С.Ф. Легенчук В.І. Кузь, С.В. Кучер. - Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2017. - 416 с.

Найбільш оперативним джерелом науково-технічної інформації є *періодичні видання*, які виходять через певний проміжок часу, з постійним для кожного року числом номерів, але не повторюються за змістом, маючи однакову назву. Традиційними видами періодичних видань є журнали і газети. До періодичних належать також збірники наукових праць науковців ВНЗ, науково-дослідних інститутів, наприклад:

- журнал «Бухгалтерський облік і аудит»;
- газета «Все про бухгалтерський облік»;
- міжнародний збірник наукових праць «Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу».

Дисертація (від лат. dissertatio – дослідження, міркування) – наукова кваліфікаційна праця, що пройшла попередню експертизу і подана до захисту на здобуття наукового ступеня у спеціалізованій ученій раді. Вона містить висунуті автором для прилюдного захисту науково обґрунтовані теоретичні або експериментальні результати, наукові положення, а також характеризується єдністю змісту і свідчить про особистий внесок здобувача в науку.

Наприклад, дисертація канд. екон. наук, доц. М. В. Корягіна «Корягін М. В. Облік витрат і калькулювання собівартості продукції на хлібопекарних підприємствах (на матеріалах підприємств хлібопекарної промисловості споживчої кооперації України) : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / М. В. Корягін. – Л., 1998. – 265 с.»

Автореферат дисертації (від лат. refero – доповідаю, повідомляю) – стислий виклад основних результатів дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня доктора чи кандидата наук, складений автором дисертації.

Автореферати дисертацій призначені для ознайомлення наукового співтовариства з такими питаннями: актуальність, мета і завдання дослідження; новизна і вірогідність запропонованих методів і рішень; практична і наукова значущість положень, які виносяться на захист; апробація роботи й особистий внесок здобувача; обсяг і структура дисертації; реферативний виклад змісту роботи; список публікацій за темою роботи.

Наприклад, автореферат дисертації канд. екон. наук, проф. П. О. Куцика «Куцик П. О. Облік і контроль виробничих витрат в об'єднаннях кооперативної промисловості (на матеріалах споживчої кооперації України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / П. О. Куцик. – Л., 2000. – 17 с.»

Оскільки, більшість бухгалтерських наукових досліджень мають прикладний характер, важливим джерелом інформації для їх реалізації є документи.

Документом називається матеріальний об'єкт, що містить зафіксовану інформацію для її збереження і використання у науці і практиці.

Науковий документ є структурною одиницею інформаційних ресурсів. У повсякденній діяльності під документом розуміють будь-який папір, що має юридичну силу, щось засвідчує, надає якісь права чи обов'язки. Документ у науці – це матеріальний об'єкт з інформацією про факти, події, явища об'єктивної дійсності та розумової діяльності людей, яка закріплена створеним людиною способом передачі та зберігання у часі і просторі.

Документів класифікують за багатьма критеріями.

За способом фіксації інформації документи, які використовують у бухгалтерських наукових дослідженнях, поділяють на письмові, друковані та електронні (рис. 9.3).

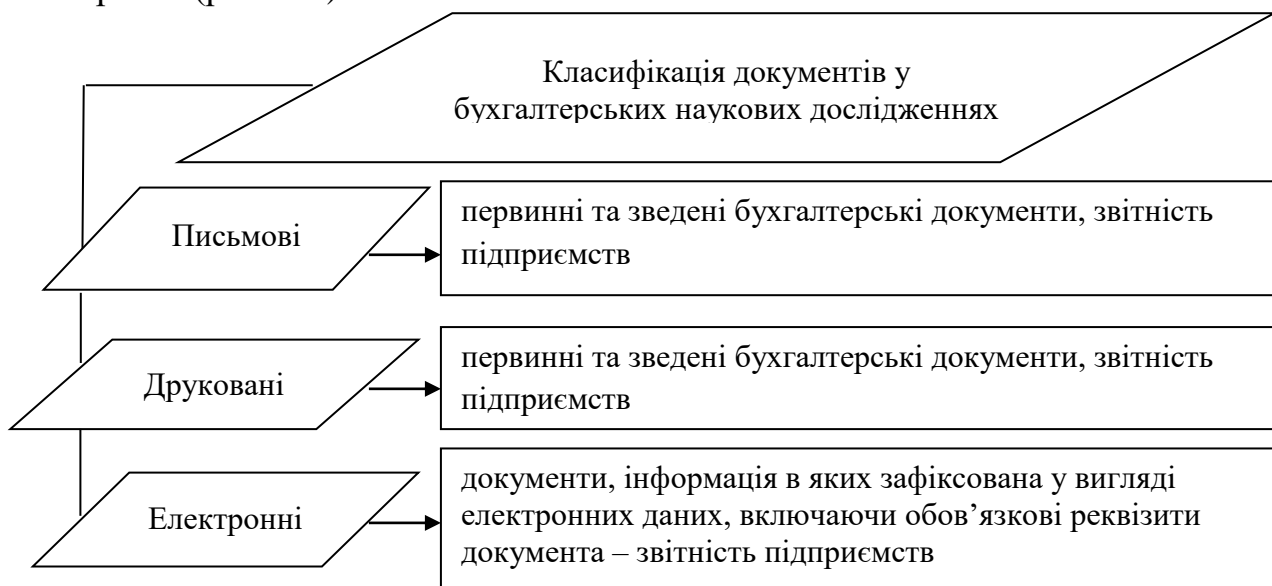

Рис. 9.3. Класифікація документів

Документи також класифікують за видами:

- 1) нормативні документи;
- 2) бухгалтерські документи.

Серед *нормативних документів*, як джерела інформації у галузі бухгалтерського обліку, поділяють на:

- Закони України (Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV);
- Постанови Кабінету Міністрів України («Про затвердження Порядку подання фінансової звітності» від 28.02.2000 р. № 419);
- накази Міністерства фінансів України (НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджені наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87; П(С)БО 16 «Витрати», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.12.1999 р. № 318);
- внутрішні документи підприємства (Наказ про затвердження облікової політики підприємства, Положення про відрядження).

У свою чергу, бухгалтерські документи поділяють на:

- первинні (звіт про використання коштів, наданих на відрядження або підзвіт, розрахунково-платіжна відомість, накладна-вимога на відпуск (внутрішнє переміщення) матеріалів, акт приймання давальницької деревини на розпилювання);
- звіти матеріально-відповідальних осіб (товарний звіт, матеріальний звіт, звіт касира);
- реєстри аналітичного і синтетичного обліку (реєстр депонованої заробітної плати, відомість аналітичного обліку розрахунків з покупцями та замовниками, Головна книга,);
- звітність (баланс, звіт про фінансові результати, звіт про власний капітал, звіт про рух грошових коштів).

Наприкінці ХХ ст. створено світову систему *Інтернет* – всесвітнє об'єднання регіональних і корпоративних мереж, що створюють єдиний інформаційний простір завдяки використанню стандартних протоколів передачі інформації. Інтернет змінив основи створення, розповсюдження і використання наукових знань у світі.

На сьогодні мільйони людей користуються Інтернет для оперативного пошуку інформації, перевірки та дискусії. Для більшості користувачів Інтернет є більш привабливим, ніж інші джерела інформації. Привабливість його полягає в тому, що користувачі мають доступ до інформації без будь-якої допомоги, участі чи керівництва іншої особи, її можна використати в будь-який час доби, не потрібно нікуди їхати, тим більше, що інформацію можна отримувати за потребою.

На сьогодні через Інтернет можна отримати доступ до більшості друкованих, а також частини писаних джерел інформації.

І все ж Інтернет не є універсальною заміною інших джерел інформації та засобів їх пошуку.

У чому ж вади Інтернет?

1. Не вся інформація розміщена на сторінках в Інтернеті. Наприклад, більшість бухгалтерських документів можна отримати лише у бухгалтерії конкретного підприємства.

2. Інформація Інтернет не завжди відповідає стандартам достовірності. Більшість матеріалів публікуються без рецензій, без перевірки і без урахування авторських прав.

3. Інформація Інтернет не має каталогізації (описання змісту, форми), а містить лише мінімальну структуру інформаційних матеріалів.

4. Інтернет не забезпечує ефективного пошуку інформації фундаментальних наукових досліджень, а більше підходить для обміну оперативною інформацією і спілкування.

Джерела інформації Інтернет класифікують на:

1) пошукові системи: глобальні пошукові системи Google (<http://www.google.com>), Yahoo (<http://www.yahoo.com>); українська МЕТА (<http://meta.ua/>); російські Rambler (<http://www.rambler.ru/>) та Yandex (<http://www.yandex.ru/>);

2) спеціальні бази даних: загальнодоступна інформаційна база даних Держкомісії з цінних паперів і фондового ринку (<http://www.stockmarket.gov.ua/ua/>); база даних обов'язкової до оприлюднення інформації фондового ринку України Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку (<http://www.smida.gov.ua/>);

3) сайти-довідники, енциклопедії, досье про персони, компанії, організації: сайти-довідники, наприклад Вікіпедія (<http://ru.wikipedia.org/wiki/>); ЛІГА.Досье (<http://file.liga.net/>); Кореспондент.net (<http://files.korrespondent.net/>);

4) безкоштовні та платні ресурси з нормативно-правовою інформацією: Верховної Ради України (<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>); ЛІГА.Закон (<http://www.ligazakon.ua/>);

5) офіційні сайти органів влади, установ, компаній, політичних і громадських організацій, серед яких: Верховна Рада України (<http://portal.rada.gov.ua/>); Кабінет Міністрів (<http://www.kmu.gov.ua/control/>); Президент України та його Секретаріат (<http://www.president.gov.ua/>);

6) форуми, чати, блоги тощо: Українська правда (<http://forum.pravda.com.ua/>), (<http://blogs.pravda.com.ua/>); ЛІГАБізнесІнформ (<http://forum.liga.net/>), (<http://blog.liga.net/>); Кореспондент.net (<http://forum.korrespondent.net/>), (<http://blogs.korrespondent.net/>);

7) сайти інформгентств, повністю відкриті для користувачів: УНІАН (<http://www.unian.net/>); ЛІГАБізнесІнформ (<http://news.liga.net/>); РБК-Україна (<http://www.rbc.ua/>).

Слід зазначити, що з розвитком електронних засобів інформації актуальність документальних джерел не знижується і потреба в них не зменшується.

9.3. Методика пошуку джерел наукової інформації

Наукове дослідження завжди передбачає пошук джерел інформації з метою їх опрацювання та використання у науковій роботі. Проте дослідник шукає не будь-яку інформацію, не будь-які відомості, факти, ідеї, а тільки ті, які є найбільш цінними й актуальними для його напряму наукового дослідження. Тому актуальним залишається питання використання правильної методики пошуку необхідних джерел інформації, яка, з одного боку, забезпечить швидкість отримання результатів, а з другого – їх глибину та корисність для науковця.

Пошук джерел інформації для проведення наукових досліджень є одним із ключових етапів наукового дослідження. У галузі бухгалтерського обліку такий пошук вимагає дотримання низки критеріїв (рис. 9.4).

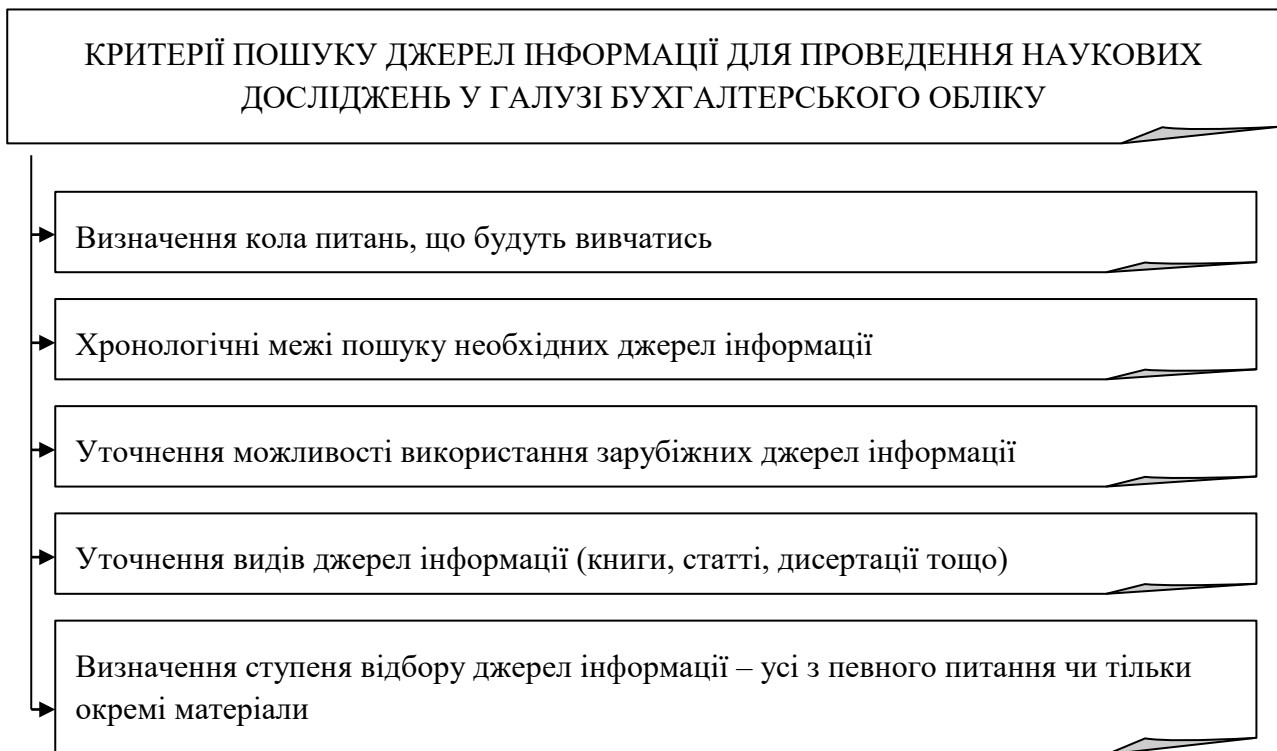

Рис. 9.4. Основні критерії пошуку джерел інформації для проведення наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку

При пошуку джерел інформації слід дотримуватись певних *принципів* щодо їх змісту, а саме:

- принцип актуальності – інформація має реально відображати стан об'єкта дослідження в кожен момент часу;
- принцип достовірності – доказ того, що названий результат є істинним, правдивим;
- принцип об'єктивності – інформація має точно відтворювати справжній стан і розвиток об'єкта;
- принцип інформаційної єдності, тобто подання інформації у такій системі показників, за якої виключалась би ймовірність суперечностей у висновках і неузгодженість первинних і одержаних даних;

• принцип релевантності даних, тобто одержання інформації за запитом користувача, виключаючи роботу з даними, які не стосуються дослідження.

Дотримання цих принципів дає змогу виключити дублювання наукових досліджень. За підрахунками американських спеціалістів, від 10 до 20% науково-дослідних робіт можна було б не проводити, якби правильно була підібрана наукова інформація з проблеми, яка вивчається.

Пошук потрібної інформації з кожним роком ускладнюється. Тому всі наукові працівники мають знати основні методи інформаційного пошуку.

Методи пошуку інформації – це сукупність операцій, спрямованих на віднайдення джерел інформації, які потрібні для розробки наукової теми.

Вирізняють такі методи пошуку джерел інформації (рис. 9.5):

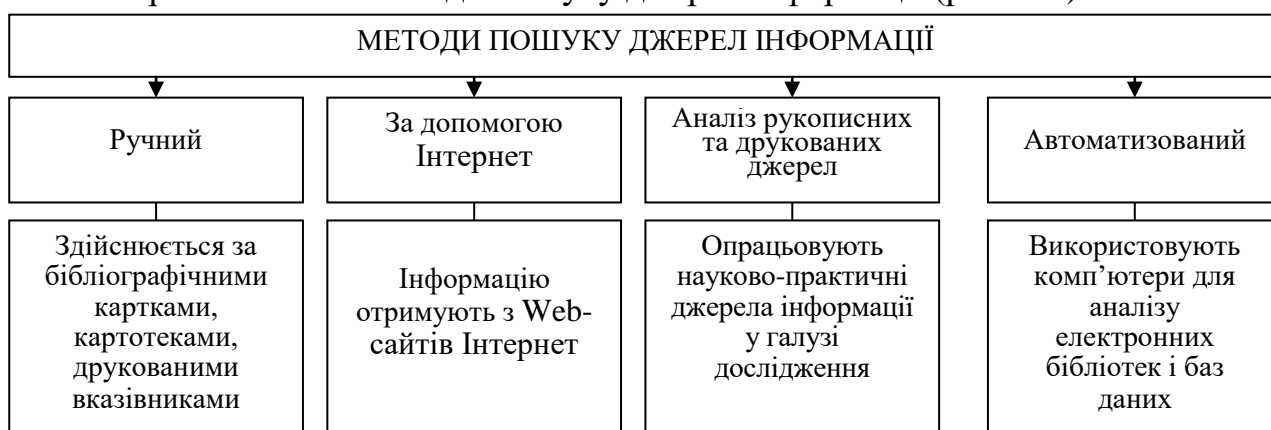

Рис. 9.5. Методи пошуку джерел інформації

Існує обмежений перелік способів пошуку джерел інформації для наукового дослідження, який наведено на рис. 9.6.

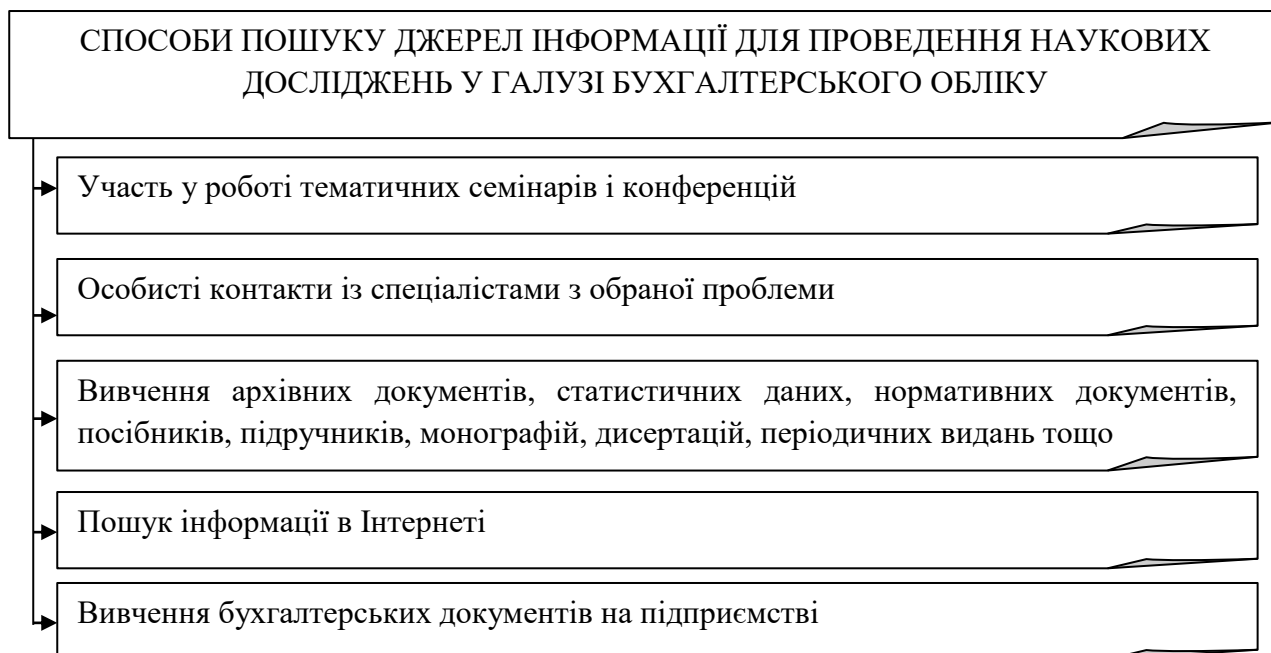

Рис. 9.6. Способи пошуку джерел інформації для проведення наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку

Розгляньмо докладніше три основних способи пошуку інформаційних джерел у процесі наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку, а саме:

- у бібліотеці;
- в Інтернет;
- на підприємстві.

Найбільш доступними для дослідників, не враховуючи мережі Інтернет, є, звичайно, *наукові бібліотеки*. У них дослідник має можливість користуватися фондами джерел первинної інформації – книгами, журналами, газетами, нормативними документами, аудіовізуальними матеріалами, і фондами джерел вторинної інформації – бібліотечними каталогами, бібліографічними картками тощо.

Для будь-якого науковця важливо вміти користуватися джерелами вторинної інформації, оскільки вони є тією ланкою, яка зв'язує дослідника з книжковим фондом бібліотеки. Скажімо, алфавітний каталог як інформаційно-пошукова система дає змогу швидко дізнатися про те, які книги того чи іншого автора є в бібліотеці і чи є тут книга, автор і назва якої відомі користувачеві. Те саме стосується періодичних видань.

Систематичний каталог як інформаційно-пошукова система дає можливість швидко зорієнтуватися, чи є в бібліотеці книги або інші джерела інформації з тієї галузі науки, яка цікавить дослідника. Пошук потрібних джерел інформації може здійснюватися за допомогою звичайних бібліотечних карток, що є у відповідному каталозі бібліотеки, або за допомогою комп'ютера.

Використання *Інтернет* дає можливість переглядати різноманітні документи в різних частинах країни чи світу, наприклад, за лічені секунди зазирнути на українську сторінку сервера Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (м. Київ) і переглянути інформаційні джерела з наукової періодики чи електронні наукові фахові видання, тематичні зібрання за темою, що цікавить науковця. Інтернет дає змогу переходити від однієї сторінки до іншої звичайним натисканням кнопки миші комп'ютера. При цьому кожне ключове слово з'єднується з відповідними інформаційними файлами через гіпертекстові зв'язки. Це те саме, що посилання в статті енциклопедії, що починаються словами «див. також...», але для того щоб гортати сторінки книги, достатньо лише клацнути мишкою на потрібному ключовому слові (для зручності воно виділяється кольором або підкреслюється рисою), і через секунди чи хвилини (залежно від швидкості завантаження даних у мережі та кількості користувачів, що знаходяться на тому ж сервері) перед науковцем з'являється потрібна інформація. За допомогою Інтернет достатньо швидко можна одержати інформацію та відповідний доступ до неї, що знаходиться на десятках і сотнях тисячах комп'ютерів у всьому світі.

На сьогодні не існує більш швидкого способу отримання масивів інформації, ніж за допомогою Інтернет.

- Інформацію в мережі шукають:
- за тематичними каталогами;

– за допомогою пошукових систем (машин).

На сьогодні найбільш потужним засобом пошуку інформації мережі Інтернет є пошукова система Google. Окрім неї, використовують також інші – Ukrnet, Atlas тощо.

Для пошуку інформації за допомогою пошукових систем потрібно ввести адресу такої системи (наприклад www.ukrnet.ua) в адресний рядок програми-браузера, наприклад, Інтернет Explorer. Після цього завантажиться головна сторінка пошукової системи. Пошук потрібної інформації можна здійснити за допомогою ключових слів або Web-каталогів.

Як свідчить практика, пошукові системи дають можливість здійснити найбільш повний пошук у рамках заданої теми. Робота пошукової системи проводиться у три етапи. На першому – сканується інформаційний простір і збираються копії веб-ресурсів. На другому – бази даних, складені за результатами сканування, систематизують, щоб у них можна було проводити прискорений пошук. А на третьому етапі пошукова машина приймає запит від користувача і після цього проводить пошук у своїх базах та відображає веб-сторінку з оформленими результатами пошуку.

Існує думка, що в Інтернет є все. Однак це не зовсім так. Матеріали для розміщення в мережі готують звичайні люди (зрозуміло, переважно фахівці своєї справи), тому там можна віднайти лише те, що вони вважають за потрібне. Однак завдяки їх творчості в мережі утворилося понад два мільярди Web-сторінок.

Інша найбільш поширена послуга, яку використовують в Інтернет, – це *електронна пошта* (E-mail).

Основна перевага електронної пошти, на відміну від традиційної, полягає в тому, що адресат, якому надсилають інформацію, може перебувати на великих відстанях у будь-якій частині земної кулі, проте відправлений йому лист надійде за декілька секунд. Головне, аби він був підключений до мережі. При чому інформація може бути у вигляді не лише текстових документів, але й фото- чи відеофайлів.

На сьогодні саме електронна пошта дає можливість науковцям різних установ, країн разом працювати над певними проблемами, у тому числі в галузі бухгалтерського обліку, постійно підтримуючи оперативний зв'язок та обмінюючись думками.

Ще однією перевагою електронної пошти є автоматичне завантаження тієї інформації, яка цікавить науковця. Для цього можна підписатися на певні списки розсилок. Більшість із них влаштовані так само, як і газети чи інші періодичні видання, – один раз підписавшись через Інтернет, науковець регулярно отримує на свою електронну пошту обрану інформацію, наприклад, про зміни у Міжнародних стандартах фінансової звітності.

Зважаючи на прикладний характер більшості наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку, доцільно використовувати під час їх здійснення *документи системи бухгалтерського обліку підприємств*, що виступають як база наукових досліджень. Така методика дасть змогу глибше вивчити

практичну складову проблеми, що досліджується, й відповідно зробити актуальні пропозиції та рекомендації щодо її вирішення.

Основними завданнями, які необхідно виконати під час збору інформації на підприємстві у межах здійснення наукового дослідження, є:

- 1) вивчення структури фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання та його системи управління;
- 2) встановлення взаємозв'язку та взаємозалежності умов діяльності суб'єкта господарювання та облікового процесу;
- 3) вивчення основних положень облікової політики суб'єкта господарювання;
- 4) ознайомлення з діючою формою організації бухгалтерського обліку, вивчення особливостей документообігу;
- 5) відбір документації, яку використовують в облікових процесах за обраним напрямом наукового дослідження.

Планування обстеження базового підприємства має передбачати підготовку переліку питань, які треба з'ясувати за кожним елементом обстеження, розробку та підготовку необхідної кількості примірників листків опитування, анкет, за якими планують проводити власні спостереження окремих сторін діяльності підприємства, а також бланків первинних документів, облікових реєстрів та форм фінансової, статистичної, податкової звітності для їх заповнення, копіювання чи аналізу.

Поєднання пошуку інформації у бібліотеці, Інтернет та на підприємстві забезпечує високу ефективність наукового дослідження у галузі бухгалтерського обліку.

Пошук джерел інформації значно полегшується за умови використання інформаційно-пошукової мови (ІПМ) – семантичної (сислової) системи символів і правил їх поєднання. В інформаційно-пошуковій системі застосовують різні варіанти ІПМ. Нині найбільш поширена Універсальна десяткова класифікація документів інформації (УДК), яку використовують більш як у 50 країнах світу і яка юридично є власністю Міжнародної федерації документації (МФД), яка відповідає за розробку таблиць УДК, їх стан і видання.

УДК – це міжнародна універсальна система, яка дає змогу докладно подати зміст документальних фондів, забезпечити оперативний пошук інформації, має можливості для свого розвитку і самовдосконалення. Вона складається із основної і допоміжної таблиць. Основна таблиця містить поняття і відповідні їм індекси, за допомогою яких систематизують знання людства. УДК розділяє всі галузі знань на десять відділів, кожен з яких поділений на десять підрозділів, а підрозділ – на десять частин. Кожна частина деталізується до необхідного ступеня. Структура УДК складається з груп основних індексів і визначників. Групи поділено на підгрупи загальних і спеціальних визначників.

Останніми роками дедалі частіше застосовують механізовану і автоматизовану системи пошуку, які усувають громіздкість системи УДК. В бухгалтерському обліку використовують різні коди УДК (табл.9.7):

Перелік кодів УДК

Код УДК	Характеристика
65	Управління підприємствами. Організація виробництва, торгівлі і транспорту
657	Бухгалтерія. Бухгалтерський облік. Рахівництво
657.1	Бухгалтерські методи, системи. Бухгалтерські операції
657.11	Проста бухгалтерія
657.12	Подвійна бухгалтерія
657.122	Бухгалтерія з перенесенням
657.123	Таблична форма бухгалтерії
657.126	Бухгалтерія з одночасним дублюванням записів. Карткова форма бухгалтерії
657.15	Фінансова, бюджетна (камеральна) бухгалтерія
657.16	Камеральна бухгалтерія, комбінована з подвійною бухгалтерією
657. 2	Ведення рахунків. Бухгалтерські записи, проведення. Журнал-ордер
657.21	Рахунки: поняття, функції, призначення. Групування та системи рахунків. Дебет, кредит. Надходження та витрати
657.212	Дебет
657.213	Кредит
657.22	Відкриття, ведення, закриття та відновлення бухгалтерського обліку
657.221	Відкриття та організація бухгалтерського обліку
657.222	Ведення бухгалтерських операцій
657.223	Реорганізація бухгалтерського обліку протягом господарського (операційного, фінансового) року
657.224	Закриття бухгалтерського обліку (через ліквідацію тощо)
657.225	Відновлення бухгалтерського обліку
657.23	Закреслювання запису. Сторнування. Анулювання. виправлення помилок
657.24	Письмове свідчення бухгалтерських операцій. Бухгалтерська документація
657.242	Касові документи. Розписки в одержанні. Квитанції. Прибуткові та видаткові касові ордери. Остаточна сплата фінансових зобов'язань (рахунків, фактур, накладних тощо)
657.243	Документи, що відображають рух товарів. Документи про прибутки та видатки товарів
657.243.1	Рахунки-фактури
657.243.2	Товарно-транспортні накладні. Розписки відправлення товарів. Коносаменти. Накладні про відвантаження тощо
657.244	Кредитні документи (як свідчення бухгалтерських операцій)
657.244.1	Векселі. Платіжні доручення. Прості векселя. Акредитиви
657.244.2	Чеки. Документи, за якими кошти видаються готівкою
657.244.5	Гарантійні розписки (за товари або грошові суми)
657.244.6	Документи про знаходження товарів на комісії
657.246	Бухгалтерські документи внутрішнього обігу. Акції, ваучери підприємств
657.25	Форма та розміщення бухгалтерських рахунків. Бухгалтерські записи
657.28	Види платежів (розрахунків)
657.282	Касові платежі (готівкою)
657.286	Грошові перекази
657.3	Плани виробничо-господарської діяльності підприємств. Попередні кошториси. Підсумкові записи. Бухгалтерські книги. Баланси.
657.31	Проекти державних бюджетів. Попередні кошториси. Фінансові плани
657.312	Види планів (загальні, поточні, змінні)
657.312.2	Фінансові плани
657.312.3	Виробничі плани

Код УДК	Характеристика
657.312.5	Постійні та змінні плани
657.313	Кошториси до початку та після завершення виробництва. Порівняння очікуваних та дійсних витрат. Відхилення від плану
657.32	Бухгалтерські книги в цілому
657.322	Касові книги
657.33	Меморіальні ордери. Журнали
657.34	Головні книги
657.35	Допоміжні книги бухгалтерського обліку
657.352	Книги замовлень. Книги закупівлі. Книги продажу
657.36	Попередній баланс. Брутто-баланс. Сальдовий баланс. Проміжний баланс
657.37	Річна звітність. Підсумки за рік
657.4	Рахунки. Система рахунків. Калькуляція собівартості
657.41/.45	Види рахунків
657.41	Рахунки капіталу
657.411	Власний капітал (підприємств)
657.42	Матеріальні рахунки основних та обігових засобів
657.421	Основні фонди. Вкладений капітал
657.43	Особові рахунки
657.431	Типи особових рахунків
657.44	Рахунки прибутків та збитків. Балансові рахунки
657.442	Результати ділових операцій. Випадкові прибутки та збитки. Непередбачені витрати
657.45	Інші види рахунків
657.451	Відмінність між загальними та спеціальними рахунками, синтетичними рахунками та субрахунками. Відмінність між класом, групою, видом та підвидом рахунків.
657.47	Витрати. Кошторис витрат. Калькуляція собівартості
657.471	Витрати. Види витрат. Кошторис витрат. Статті витрат. Розрахунок витрат
657.474	Оброблення даних за витратами
657.478	Оцінювання розрахунку собівартості
657.479	Спеціальні питання розрахунку собівартості
657.6	Офіційний контроль та перевірка звітності. Ревізія (аудит)
657.62	Аналіз та перевірка балансу
657.63	Перевірка, ревізія бухгалтерських книг
657.631.6	Визначення фінансового стану клієнта
657.631.8	Обов'язкові перевірки. Статутні обов'язки аудиту
657.632	Підробки та помилки
657.633	Технічні деталі ревізії
657.635	Акти, висновки, звіти аудиторської перевірки
657.92	Оцінювання. Оцінювання з метою оподаткування. Методика складання кошторисів та визначення вартості

Основною перевагою використання кодів УДК є отримання переліку джерел інформації саме за обраним напрямом дослідження, що дає можливість уникнути аналізу та відсіву зайвої інформації і значно пришвидшує пошук необхідних інформаційних джерел.

9.4. Аналіз, інтерпретація та узагальнення наукової інформації

Після збору необхідних джерел інформації починають наступний етап бухгалтерського наукового дослідження – аналіз, інтерпретація та узагальнення отриманої інформації, що міститься в них (рис. 9.7).

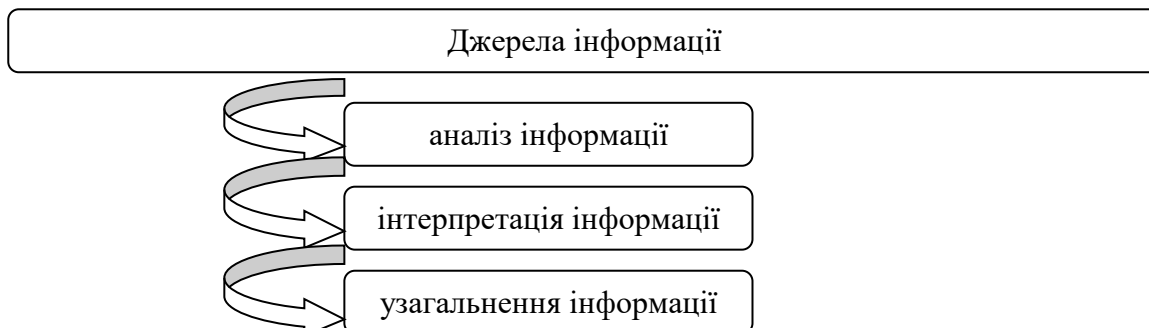

Рис. 9.7. Порядок аналізу, інтерпретації та узагальнення інформації у бухгалтерському науковому дослідженні

Отримавши ті чи інші джерела інформації, дослідник починає працювати з ними. Опрацювання джерела інформації є одним з найважливіших етапів наукового дослідження (рис. 9.8).

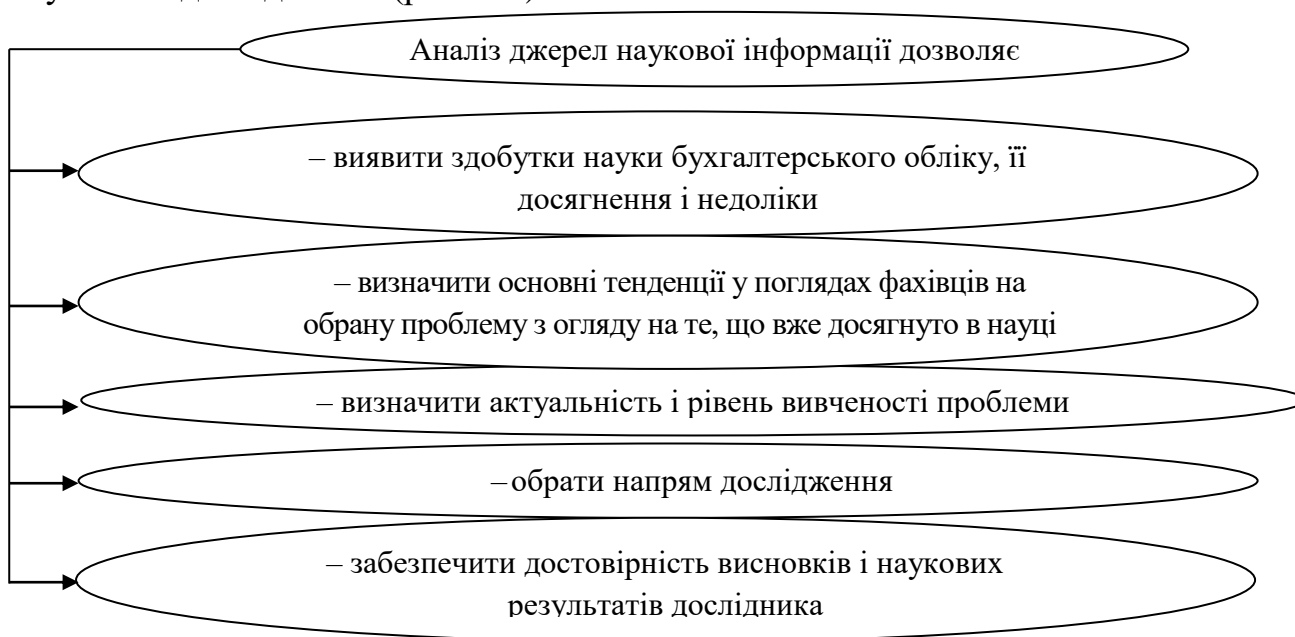

Рис. 9.8. Результати аналізу джерел наукової інформації у дослідженнях з бухгалтерського обліку

Цілі аналізу зібраної інформації можуть бути різними. Так, метою наукової роботи з джерелом інформації може бути:

- ознайомлення з його структурою;
- швидкий перегляд, читання окремих розділів;
- пошук відповідей на певні запитання, вивчення окремих матеріалів;
- реферування деяких уривків або всього тексту;
- розв’язання прикладів і задач, виконання контрольних тестів;

– заучування матеріалу напам'ять.

Необхідно переглянути всі види літературних джерел, зміст яких пов'язаний з темою наукового дослідження. Якщо такий перелік виявиться дуже великим, слід обмежити параметри бібліографічного пошуку. Коли з певного питання існує бібліографічний довідник, його треба використати, водночас перевіривши його повноту.

Вивчати літературу бажано в оригіналі й одразу робити повний бібліографічний опис. Знайдену інформацію треба ретельно відібрати, осмислити й оцінити, адже саме це стане основою для здобуття нового знання у процесі вирішення обраної наукової проблеми.

Зазвичай у наукових дослідженнях використовують не всю інформацію, що міститься у певному джерелі, а тільки ту, яка безпосередньо стосується проблеми і є найбільш цінною та корисною. Критерієм оцінювання вивченого є можливість використання його в науковій роботі.

Огляд літератури за темою дослідження демонструє вміння дослідника систематизувати джерела, критично їх розглянути, виділити суттєве, оцінити зроблене раніше іншими дослідниками, визначити головне в сучасному стані вивчення теми.

У процесі аналізу інформації дослідник має багаторазово опрацювати зібрані джерела інформації в доступному для нього темпі і в строки, визначені програмою наукового дослідження.

Робота дослідника зводиться, як правило, до двох дій: ознайомлювального читання джерела і творчого дослідження його змісту. На першому етапі дослідник занотовує назву джерела, авторський склад, назву видавництва і рік видання, знайомиться з анотацією, змістом і передмовою автора (якщо такі є). Варто звернути увагу й на те, чи є у науковій праці довідково-бібліографічний апарат. Досвідченому досліднику інколи достатньо такого загального ознайомлення, щоб зробити висновок: варто читати джерело інформації чи ні. Якщо прийнято рішення читати, то робити це доцільно двічі (рис. 9.9).

При першому читанні варто якимось чином відмічати ті найважливіші висловлювання, категорії, висновки, до яких дослідник має намір повернутися. Водночас тут доцільно фіксувати свої думки, які спонтанно виникли як реакція (контраргумент, антитеза) на прочитане

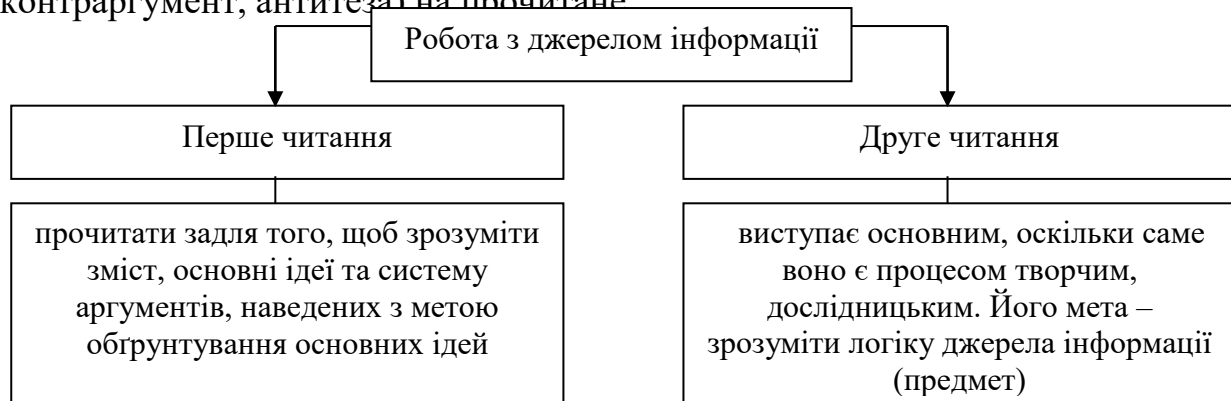

Рис. 9.9. Порядок роботи з джерелами інформації

Усе це можна робити на полях джерела інформації, якщо це джерело, звичайно, належить досліднику. Якщо джерело інформації чуже, то можна скористатися закладками з паперу і на них робити нотатки. Дехто може подумати, що читати джерело інформації двічі – це марна трата дорогоцінного часу, адже можна відразу або погодитись з тією чи іншою тезою автора джерела інформації, або ж заперечити її. Проте, як показує досвід, той, хто так діє, як правило, не застрахований від поспішних оцінок прочитаного. Інакше кажучи, досвід підтверджує, що варто читати двічі.

Мета другого читання – зрозуміти логіку джерела інформації, виокремити всі найбільш важливі положення, встановити зв'язки і взаємозалежності між ними і цим самим поглибити свої знання щодо обраної проблеми наукового дослідження. При другому читанні записи треба робити обов'язково.

Попереднє ознайомлення з джерелом інформації дає можливість визначитися щодо доцільності подальшого його опрацювання.

Дослідник переходить до ретельного опрацювання твору в цілому або окремих його частин. Цей етап роботи – активний, творчий процес. І для того щоб він був найбільш ефективним, максимально корисним, необхідно оволодіти культурою читання. Під *культурою читання* прийнято розуміти сукупність найбільш доцільних прийомів, які дають можливість читачеві без зайвих витрат часу добре засвоїти зміст джерела інформації.

Проте процес читання не можна плутати з процесом запам'ятовування тексту. Засвоїти прочитане – значить глибоко зрозуміти і серйозно продумати його, щоб думки автора стали власними думками, перетворилися на єдину систему знань з означеного питання. Процес поєднання знань і досвіду відбувається під час ретельного опрацювання твору і за умов якісного і всебічного знання проблеми дослідження.

Готового і однакового для всіх способу найбільш продуктивного читання не існує. Проте існують деякі загальні правила, які треба мати на увазі, приступаючи до роботи. Після швидкого ознайомлення з книгою дослідник, продовжуючи роботу з нею, має стежити за тим, де починається і де закінчується висвітлення того чи іншого питання, виявляти основні думки і зосереджувати на них увагу.

Виділити головні думки іноді допомагає шрифтове оформлення джерела інформації – виокремлення найбільш важливих положень і висновків автора особливим шрифтом: жирним, напівжирним, курсивом і т.п. У багатьох творах іноді слова і речення підкреслено. У процесі читання потрібно також звернути увагу на пунктуацію. Розділові знаки надають фразі, по-перше, більшої виразності і чіткості, по-друге, часто вказують на ставлення автора до того чи іншого питання. Те саме стосується і значення лапок. В одних випадках вони вжиті при цитуванні, в інших – для протиставлення власних і чужих думок.

При читанні твору можуть траплятися невідомі назви, імена, події. Незрозуміле або неправильно зрозуміле слово може ускладнити сприйняття попереднього або наступного тексту. У цьому разі його потрібно знайти в

енциклопедичному або в інших відповідних словниках і виписати разом із поясненням. Це збагатить мову і сприятиме кращому засвоєнню матеріалу. При опрацюванні джерела інформації необхідно звернути увагу на основні факти, події і теоретичні узагальнення, встановивши логічний зв'язок між ними, теоретично осмисливши прочитаний матеріал. Осмислювати потрібно, враховуючи історичну обстановку, ті умови, в яких цей твір писався, аналізуючи історичні документи і літературу, з'ясувавши актуальність основних думок.

Читаючи нормативні документи, книгу, статтю, тези чи іншу наукову працю, необхідно визначити, що з тексту варто переписати. Це може бути якийсь факт, подія, явище, що стосуються теми дослідження. Доцільно виписувати і статистичні дані, вони допоможуть відтворити динаміку розвитку економіки та її впливу на об'єкт дослідження.

Після того як дослідник проаналізував джерело інформації, він має з'ясувати для себе, що нового він отримав для розкриття обраної проблеми, з чим він згоден, а з чим – ні і чому. Це допоможе виробити чіткість, послідовність викладу власних думок.

Сприйняття тексту аналізованої інформації залежить від багатьох факторів: від зосередженості, техніки читання, настирливості, техніки фіксування прочитаного, ерудиції, загальної і конкретної проблеми, яка розкривається. Якщо у свідомості науковця відкладаються лише факти і події, а узагальнення і висновки чітко не сприймаються, то він має зосередитися на засвоєнні теоретичних положень. Якщо ж теоретичні положення сприймаються чіткіше, ніж мозаїка фактів і подій, необхідно опанувати фактичний матеріал, зосередитися на його аналізі.

У деяких випадках необхідно не лише зрозуміти інформацію, а й запам'ятати її на певний час. Кожен науковець повинен володіти мистецтвом запам'ятовування.

Існує декілька таких способів:

- механічний – заучування прочитаного;
- змістовий – заучування логічних зв'язків між окремими елементами;
- довільний – заучування із застосуванням різних мнемонічних прийомів;
- довільний – випадкове заучування окремих фрагментів тексту;
- повторення і запис.

Найбільш ефективними способами є – повторення і запис.

У процесі аналізу джерел інформації дослідник обов'язково має письмово фіксувати важливі для обраної теми дослідження дані. При цьому залежно від рівня фахової підготовки, досвіду, важливості джерела інформації, біологічних особливостей дослідника він може використовувати різні форми запису наукової інформації (рис. 9.10).

Рис. 9.10. Форми запису результатів аналізу та інтерпретації джерел інформації з метою їх узагальнення

План – це фактично послідовний перелік питань, що розглядаються в джерелі інформації. Він розкриває логіку джерела і може бути простим і розширеним, тобто більш докладним. Складання плану вимагає від дослідника вміння стисло і послідовно викладати свої думки.

Тези – це форма відображення основних ідей висновків, узагальнень, що містяться в кількох опрацьованих джерелах інформації. Тези складають, як правило, досвідчені дослідники. Причому робиться це переважно з метою підготовки доповіді чи статті.

Резюме – це коротка оцінка опрацьованого джерела інформації, зокрема характеристика мети, основного змісту, логіки, новизни та практичного значення висновків. Резюме як форму запису прочитаного використовують тоді, коли дослідник у своїй подальшій діяльності має намір давати лише загальну оцінку опрацьованого джерела інформації.

Найбільш повною, універсальною формою запису опрацьованого джерела інформації є *конспект*. Він містить у собі усі вище означені форми запису і становить собою короткий виклад найбільш важливих питань, що відображені у джерелі інформації.

При конспектуванні дослідник має можливість (і навіть зобов'язаний) висловлювати на полях або в тексті свої власні судження та аргументи з приводу тих чи інших положень джерела інформації. Універсальний характер конспекту як форми запису опрацьованого джерела полягає не тільки в тому, що він охоплює всі інші форми – план, тези, резюме, а й у тому, що виступає базою для всіх видів наукової творчості – підготовки курсових, кваліфікаційних та дипломних робіт, написання дисертацій, монографій тощо.

Анотація – це скорочений виклад змісту первинного документу з основними фактичними відомостями і висновками. Вона має повну змістову і частково формальну залежність від первинного документу. Анотацію наукового тексту розглядають як інтегральну модель документу, семантичні особливості якого подаються в максимально ущільненому вигляді без інтерпретації чи критичних зауважень. Анотація наукового тексту подає основні відомості й висновки, потрібні для початкового ознайомлення з документом.

Реферат – це стислий виклад змісту кількох наукових робіт, що стосуються певної проблеми. Основна мета реферату – передача цілісної інформації, одержаної з різних джерел. На основі кількох текстів потрібно створити один відповідно до теми реферату.

Цитата – це дослівно наведений уривок з якогось тексту для підтвердження або ілюстрації тієї чи іншої думки. Цитату обов'язково беруть у лапки. У цитаті не можна нічого змінювати, навіть розділових знаків.

Аналіз джерел первинної і вторинної інформації дає змогу об'єктивно описати існуючий стан обраної проблеми наукового дослідження. Проте аналіз інформації сам по собі не дає змоги зробити висновки, перевірити гіпотези і, таким чином, розв'язати завдання, що були поставлені на початку наукового дослідження. Для цього необхідно здійснити інтерпретацію проаналізованої інформації.

Наступний етап наукового дослідження – інтерпретація інформації. Це дослідницька діяльність, пов'язана з тлумаченням змістової сторони наукового твору на різних його структурних рівнях через співвіднесення з цілістю вищого порядку. Зміст досліджуваного наукового явища в інтерпретації виявляється через відповідний контекст на фоні сукупностей вищого порядку.

Предметом інтерпретації можуть бути:

- будь-які елементи наукового твору (фрагменти, мотиви, алегорії, символи і навіть окремі речення та слова), співвіднесені з відповідним контекстом твору або позатекстовою ситуацією;

- науковий твір як цілість, коли у творі й поза ним відшукують те завуальоване, приховане, що з'єднує усі компоненти в одне ціле й робить твір неповторним;

- наукова цілість вищого порядку, ніж науковий твір, наприклад, творчість науковця, наукова школа, науковий напрям, науковий період.

Процедура інтерпретації має відповідати певним вимогам:

- характер оцінки та інтерпретації мають визначатися в загальних рисах уже на стадії розробки програми та концепції дослідження, де окреслюються принципові характеристики досліджуваного об'єкта;

- слід максимально повно визначити об'єкт та відповідний предмет наукового дослідження;

- треба пам'ятати про багатозначність отриманої інформації і потребу її інтерпретації з різних позицій.

Процедура інтерпретації – це насамперед перетворення певних даних на логічну форму у процесі доказування гіпотез, які визначаються ще на стадії розробки програми дослідження, а включаються в роботу дослідника лише на стадії інтерпретації.

Характер поведінки гіпотез залежить від типу дослідження.

Зазначимо, що до яких би статистичних і математичних методів аналізу отриманої інформації не вдавався науковець, вирішальна роль в інтерпретації емпіричних даних належить концепції наукового дослідження, науковій ерудиції дослідника, тобто залежить від того, наскільки він зможе правильно, глибоко і всебічно інтерпретувати отриманий результат.

Результати аналізу та інтерпретації джерел інформації мають бути узагальнені дослідником. Узагальнення наукової інформації дає можливість орієнтуватися в різноманітті об'єктів, ідентифікувати конкретний об'єкт у їх різноманітті, структурувати і групувати об'єкти й бути рішенням для визначених проблем.

Узагальнення наукової інформації має кілька видів, і для того щоб визначити, за допомогою якого саме виду узагальнення буде відбуватися вирішення визначених проблем, розглянемо існуючі класифікації видів узагальнення.

У наукових дослідженнях у галузі бухгалтерського обліку можуть бути використані різні види узагальнення отриманої наукової інформації (рис. 9.11):

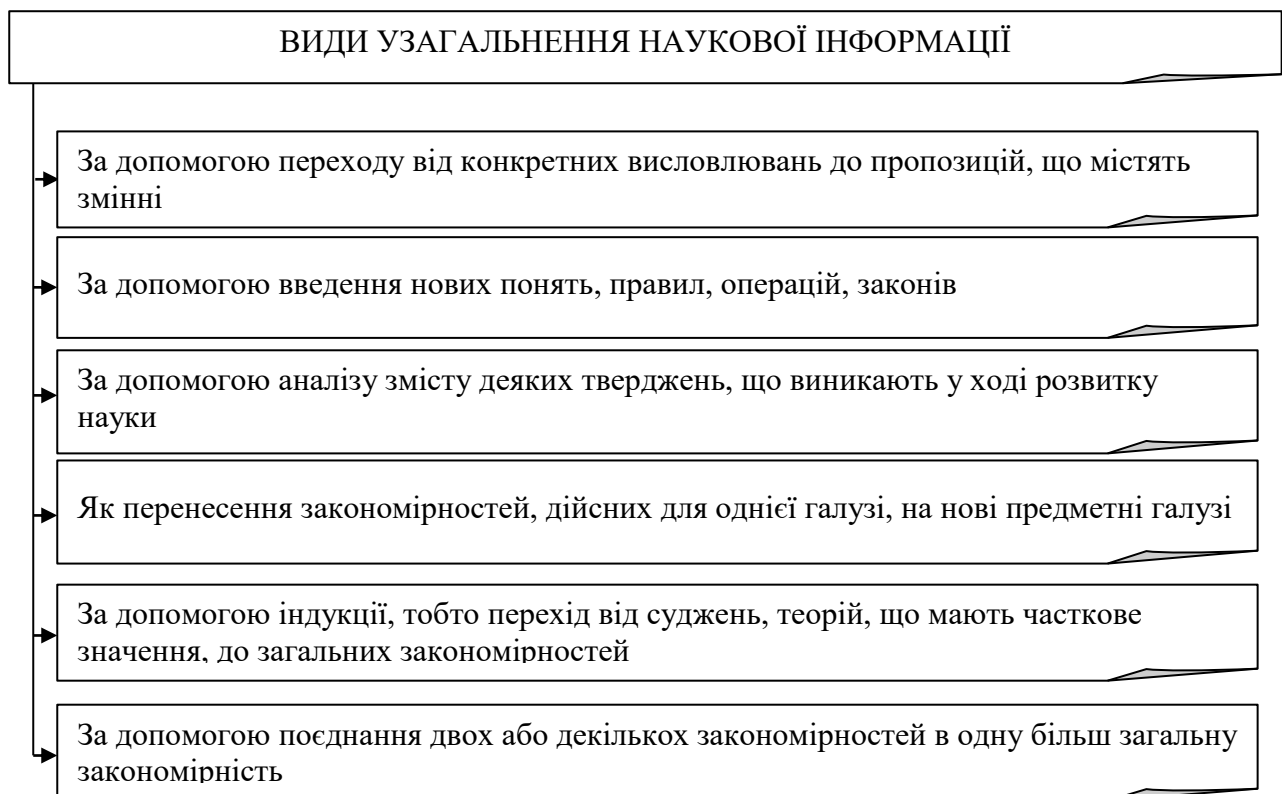

Рис. 9.11. Класифікація видів узагальнення наукової інформації у бухгалтерських наукових дослідженнях

Крім того, розрізняють узагальнення наукової інформації емпіричні й теоретичні.

В основі *емпіричного узагальнення* наукової інформації лежить операція порівняння. Проводячи порівняння однієї групи предметів, можна виділити їхні зовнішні, однакові загальні властивості, які можна позначити яким-небудь словом, яке в результаті може стати поняттям про цю групу предметів.

Теоретичне узагальнення наукової інформації здійснюється шляхом аналізу даних про який-небудь один предмет з метою виділення істотних внутрішніх зв'язків, які визначають цей предмет як цілісну систему.

Якщо для емпіричного узагальнення наукової інформації характерне тривале порівняння багатьох вихідних фактів для їхнього поступового узагальнення, то для теоретичного цього не потрібно. Теоретичне узагальнення наукової інформації будується на рефлексії, яка полягає в розгляді студентами підстав власних дій і їх відповідності умовам завдання, і на аналізі змісту завдання з метою виділення принципу або загального способу її розв'язання.

Контрольні запитання

1. Як вітчизняні та зарубіжні вчені трактують поняття «інформації»?
2. За якими ознаками класифікують інформацію?
3. Які види інформації розрізняють залежно від її нагромадження, використання, призначення?
4. Що таке «економічна інформація»?
5. Як класифікують наукову економічну інформацію, з якою працює дослідник?
6. Які є види друкованих джерел інформації, котрі можна використовувати у бухгалтерських наукових дослідженнях?
7. Що належить до первинних джерел наукової інформації?
8. Що розуміють під поняттям «вторинні джерела наукової інформації»?
9. Які основні вимоги ставлять до бухгалтерської інформації, котру використовують у наукових дослідженнях?
10. Що таке документи у бухгалтерських наукових дослідженнях?
11. Які основні критерії пошуку джерел інформації для проведення наукових досліджень з бухгалтерського обліку?
12. Як класифікують методи пошуку джерел інформації?
13. Що розуміють під способами пошуку джерел інформації для проведення наукових досліджень з бухгалтерського обліку?
14. Які основні коди УДК використовують в бухгалтерському обліку?
15. Що таке принципи пошуку джерел інформації?
16. Скільки і які етапи аналізу та інтерпретації інформації у бухгалтерському науковому дослідженні?
17. Які основні результати аналізу джерел наукової інформації у дослідженнях з бухгалтерського обліку?
18. Який порядок роботи з джерелами інформації?
19. Що розуміють під формами запису результатів аналізу та інтерпретації джерел інформації з метою їх узагальнення?

20. Як вітчизняні та зарубіжні вчені трактують поняття «узагальнення інформації»?

Тести для самоконтролю

1. Інформація – це:

А. обставини, що виникають при взаємодії об'єктів, явищ навколишнього середовища;

Б. певні особливості явищ та подій навколишнього середовища;

В. фактор впливу на навколишнє середовище;

Г. певні відомості про об'єкти, явища навколишнього середовища, їх параметри, якість і стан;

Д. особливі дані, що характеризують явища, події навколишнього середовища, окрім їх якості та стану

2. За формою подання інформація буває:

А. первинна і похідна;

Б. цифрова, буквена, кодова;

В. документована і недокументована;

Г. командна, повідомна, універсальна;

Д. вхідна і вихідна

3. За якою класифікаційною ознакою інформація поділяється на директивну (розпорядчу), звітну і довідково-нормативну?

А. за змістовною ознакою;

Б. за формою відображення;

В. за характером носіїв інформації;

Г. за способом обробки;

Д. за призначенням

4. Характеризує фізичні процеси в різних об'єктах при створенні продукції із вихідних компонентів – це:

А. технічна інформація;

Б. економічна інформація;

В. соціальна інформація;

Г. робоча інформація;

Д. політична інформація

5. Економічна інформація – це:

А. характеристика явищ і процесів навколишнього середовища, які вплинули на розвиток законів суспільства;

Б. дані не пов'язані з процесом виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ;

В. відомості про економічний розвиток суспільства і його ефективність;

Г. характеристика фізичних процесів в різних об'єктах при створенні продукції із вихідних компонентів;

Д. відомості про людину, колектив і суспільство в цілому як об'єкт дослідження;

6. Наукову економічну інформацію, з якою працює дослідник, прийнято поділяти на:

А. вхідну і вихідну;

Б. документовану і недокументовану;

В. систематизовану і несистематизовану;

Г. текстову і графічну;

Д. первинну і вторинну;

7. Вимога до бухгалтерської інформації, яка полягає у охопленні інформацією всіх аспектів, що характеризують процеси, об'єкти для досягнення повного відображення – це:

А. комплексність;

Б. системність;

В. достовірність;

Г. істотність;

Д. точність

8. Повнота, як вимога до бухгалтерської інформації – це:

А. формування інформації за параметрами, доступними для розуміння;

Б. відображення в обліковій інформації всіх фактів життя суб'єкта економіки за певний період;

В. облікова інформація тотожно характеризує одні і ті ж процеси, об'єкти;

Г. відображення в інформації справжнього стану процесів і об'єктів;

Д. забезпечення важливості та вагомості інформації, у якому полягає її значення для конкретної ситуації

9. Джерела інформації у наукових дослідженнях поділяють на:

А. цифрові і кодові;

Б. усні і письмові;

В. рукописні, друковані;

Г. текстові і графічні;

Д. візуальні і друковані

10. Наукові роботи виконані індивідуально або у співавторстві і розраховані на обмежене коло користувачів називають:

А. вилученими;

Б. особистими;

В. депонованими;

Г. обмеженими;

Д. прихованими

11. Наукові, виробничі, довідкові, інформаційні, патентно-ліцензійні – це типи:

- А. машинописних джерел інформації;
- Б. офіційних джерел інформації;
- В. друкованих джерел інформації;
- Г. правових джерел інформації;
- Д. писаних джерел інформації

12. До вторинних джерел наукової інформації належать:

- А. журнали, бюлетені, газети, відомості;
- Б. монографії, довідники, посібники, підручники;
- В. наукові звіти, доповіді, дисертації, автореферати дисертацій;
- Г. бібліографічні, реферативні, оглядові видання, словники, довідники
- Д. нормативно-технічні документи, патентно-ліцензійні

13. Невелика за обсягом праця з оперативною інформацією – це:

- А. брошура;
- Б. книга;
- В. посібник;
- Г. автореферат;
- Д. монографія

14. Найбільш оперативним джерелом науково-технічної інформації є:

- А. енциклопедії;
- Б. підручники;
- В. довідники;
- Г. наукові звіти;
- Д. періодичні видання

15. За способом фіксації інформації документи, які використовують у бухгалтерських наукових дослідженнях, поділяють на:

- А. нормативні, бухгалтерські;
- Б. текстові, графічні;
- В. командні, повідомні, універсальні;
- Г. письмові, друковані, електронні;
- Д. первинні, похідні

16. Принцип релевантності даних при пошуку джерел інформації полягає у:

А. поданні інформації у такій системі показників, за якої виключалась би ймовірність суперечностей у висновках;

- Б. одержанні інформації за запитом користувача, виключаючи роботу з даними, які не стосуються дослідження;
- В. точному відтворенні справжнього стану і розвитку об'єкта;
- Г. доказі того, що названий результат є істинним, правдивим;
- Д. відображенні стану об'єкта дослідження в кожен момент часу

17. Який спосіб запам'ятовування інформації є найбільш ефективним?

- А. механічний;
- Б. змістовий;
- В. довільний;
- Г. повторення і запис;
- Д. недовільний

18. Скорочений виклад змісту первинного документу з основними фактичними відомостями і висновками – це:

- А. анотація;
- Б. конспект;
- В. план;
- Г. теза;
- Д. резюме

19. Виявити здобутки науки, її досягнення і недоліки; визначити актуальність і рівень вивченості проблеми; обрати напрям дослідження – це:

- А. інтерпретація інформації;
- Б. методи пошуку інформації;
- В. результати аналізу джерел наукової інформації;
- Г. завдання джерел інформації;
- Д. види узагальнення наукової інформації

20. Розрізняють такі види узагальнення наукової інформації:

- А. повне, часткове;
- Б. емпіричне, теоретичне;
- В. попереднє, наступне;
- Г. усне, письмове;
- Д. первинне, вторинне

Практичні завдання

1. У науковій літературі виділяють різноманітні ознаки класифікації інформації. Відобразіть у табличній формі найбільш поширені класифікаційні ознаки видів інформації.

2. Друковані джерела інформації – це друкована продукція, що пройшла редакційно-видавничу обробку, наприклад, підручники, посібники, журнали, брошури тощо. Відобразіть у табличній формі класифікацію друкованих

джерел інформації, які можуть бути використані у бухгалтерських наукових дослідженнях:

Тип друкованого джерела інформації	Характеристика
------------------------------------	----------------

3. Пошук джерел інформації для проведення наукових досліджень є одним із ключових етапів наукового дослідження. Покажіть схематично ряд критеріїв, які необхідні для пошуку джерел інформації для наукових досліджень у галузі бухгалтерського обліку.

Тема 10. Оформлення результатів бухгалтерських наукових досліджень

10.1. Вимоги до тексту бухгалтерської наукової роботи

Для викладу думки можуть бути використані різні мовні стилі, що залежить насамперед від типу матеріалів, що розглядаються. За висловом Дж. Свіфта, «стиль – це потрібні слова на потрібному місці». Кожний мовний стиль має:

- 1) сферу поширення і вживання (коло осіб, які ним послуговуються);
- 2) призначення (виконує функції засобу спілкування, повідомлення, впливу);
- 3) форму і спосіб викладення (діалог, монолог, полілог);
- 4) характерні мовні засоби (слова, вирази, типи речень, граматичні форми і т. ін.).

Досконале знання специфіки кожного стилю – запорука успіху в будь-якій сфері спілкування, викладу власної думки, зокрема й у наукових дослідженнях. Якими ж стилями слід послуговуватися під час професійного спілкування?

Розрізняють такі мовні стилі:

- 1) розмовний, який має два різновиди:
  - а) розмовно-побутовий; б) розмовно-офіційний;
- 2) книжний (науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній).

Відомо, що при написанні наукових робіт використовують саме науковий стиль викладу думки. Основна функція наукового стилю – передача логічної інформації та доказів її істинності, а також новизни та цінності. Другорядною функцією наукового стилю, що впливає з його основної функції, вважають активізацію логічного мислення читача / слухача.

Є 3 різновиди (підстили) наукового стилю (рис. 10.1).

Науковий стиль реалізують у такі способи:

- 1) усно: реферативне повідомлення, лекція, доповідь;
- 2) письмово: стаття, монографія, підручник, реферат, анотація тощо.

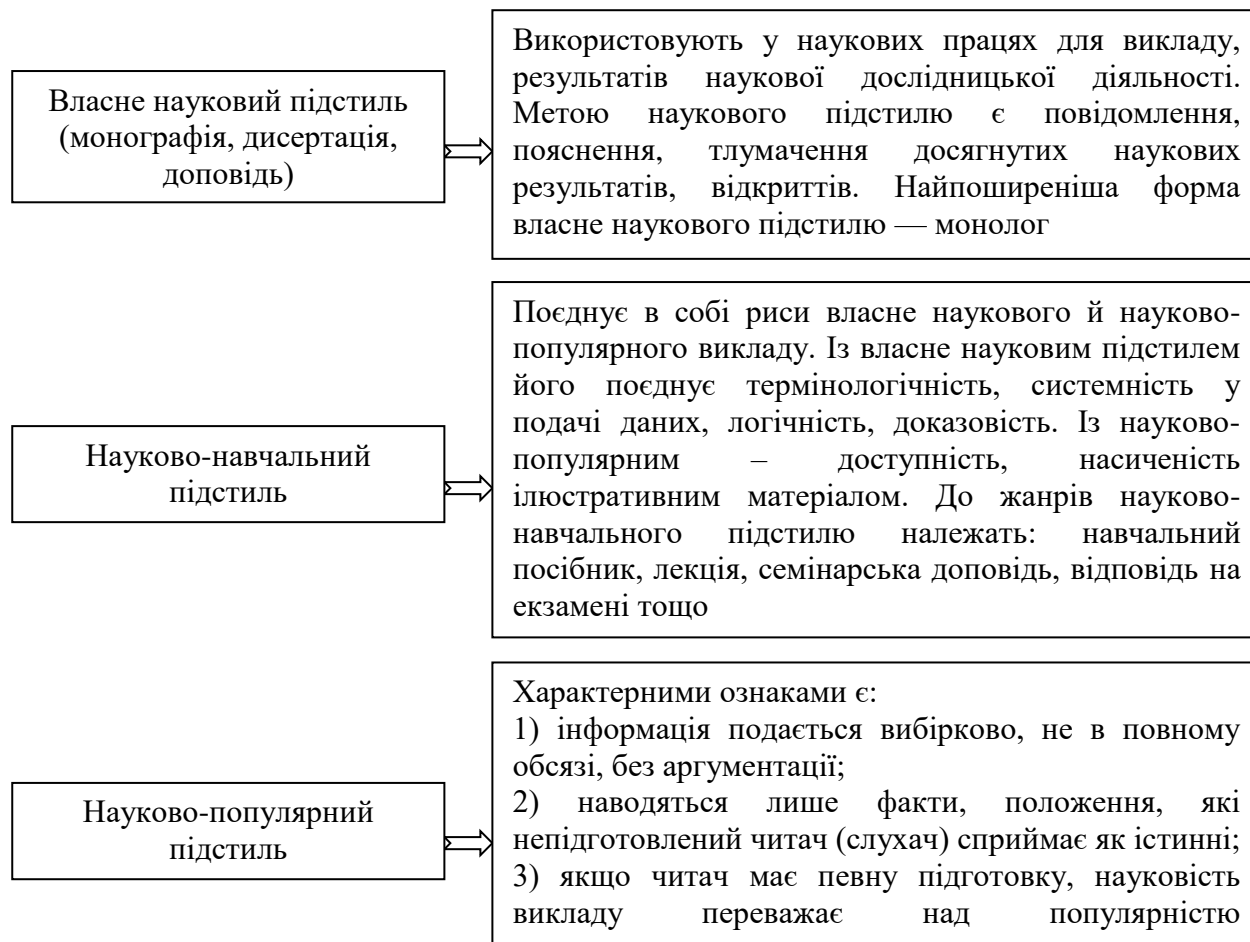

Рис. 10.1. Характеристика різновидів наукового стилю

Лексику наукового стилю складається із 3 основних пакетів:

- загальнонавчальна лексика;
- загальнонаукові слова;
- терміни.

У будь-якому науковому тексті загальнонавчальна лексика — основа викладу результатів досліджень. При цьому у першу чергу відбирають слова з узагальненим значенням. Потім за допомогою загальнонаукових слів описують явища й процеси у галузі бухгалтерського обліку.

Наприклад, науково правильно сформульованим є таке твердження: «Курс на ринкові перетворення в Україні супроводжується реформуванням бухгалтерського обліку». Науково неправильно сформульованим є твердження: «Ринкові зміни є причиною змін у бухгалтерському обліку».

Однією з особливостей вживання загальнонаукових слів є їх багаторазове повторення у вузькому контексті. Серед морфологічних ознак стилю можна виділити те, що серед частин мови переважають іменники, достатньо часто використовуються абстрактні іменники. Наприклад, науково правильно сформульованим є твердження: «Закон України від 16 липня 1999 року № 996-ХІV визначає правові засади регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні». Науково неправильно

сформульованим є твердження: «В Україні визначено правові засади регулювання, організації ведення бухгалтерського обліку та фінансової звітності».

Щодо часових форм, слід наголосити на використанні майже виключно форм теперішнього часу в позачасовому значенні, що вказує на постійний характер процесу. Переважають безособові предикативні форми (можна стверджувати, був розроблений проект), що сприяє об'єктивності викладу матеріалів.

Наприклад, науково правильно сформульованим є твердження: «Правильний вибір засобів автоматизації та програмного забезпечення дає змогу легко і швидко адаптувати роботу бухгалтерії до правових норм, які часто змінюються». Науково неправильно сформульованим є твердження: «Правильний вибір засобів автоматизації та програмного забезпечення давав змогу легко і швидко адаптувати роботу бухгалтерії до правових норм, які змінювалися».

У науковому стилі має місце книжковий, логічний синтаксис. Типовими є ускладнені і складні конструкції, розповідні речення, прямий порядок слів. Логічна визначеність досягається за допомогою підрядних сполучників (тому що, оскільки...), вставних слів (по-перше, таким чином). Серед простих речень широко вживаними є конструкції з великою кількістю залежних, послідовно перелічуваних іменників.

Наприклад, науково правильно сформульованим є твердження: «Бухгалтерський облік – це система безперервного і взаємопов'язаного спостереження і контролю за господарською діяльністю підприємства, організації, установи з метою одержання про них точних і підсумкових даних». Науково неправильно сформульованим є твердження: «Облік складається зі спостереження і контролю за господарською діяльністю підприємства, організації, установи».

Мова наукової праці – це формально-логічний спосіб викладу матеріалу, вживання спеціальної термінології, використання якої вимагає особливої точності, наявності власних думок, обґрунтування висновків.

Вимоги до мови друкованих наукових робіт можуть бути:

- 1) технічними (наприклад, форматування тексту, оформлення таблиць або рисунків тощо);
- 2) змістовими (логіка дослідження, використані методи, інструменти та ін.).

Основні вимоги до мови наукової праці такі:

- 1) стислість, лаконічність викладу матеріалу;
- 2) логічна послідовність, змістовий і стилістичний взаємозв'язок між розділами, підрозділами, окремими абзацами;
- 3) змістова завершеність, цілісність, взаємопов'язаність думок;
- 4) аргументація кожного положення роботи достатньою кількістю фактичного матеріалу, акцентування на головних думках;
- 5) правильне оформлення цитат і виносков;

б) стилістична, орфографічна, пунктуаційна грамотність.

Наукові роботи в Україні, у тому числі й у галузі бухгалтерського обліку, необхідно оформляти у відповідності до норм ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки». Цей стандарт затверджено і введено в дію наказом Держстандарту України № 58 від 23 лютого 1995 р. Він відповідає міжнародному стандарту ISO 5966:1982 «Documentation-Presentation of scientific and technical reports», який використовують у своїй роботі фахівці таких найбільш передових і розвинених країн, як США, Японія, Франція, ФРН, Канада, Нідерланди, Бельгія та ін.

Цей стандарт поширюється на звіти про роботи (дослідження, розроблення) або окремі етапи робіт, що виконуються у сфері науки і техніки. Стандарт установлює загальні вимоги до побудови, викладу та оформлення звітів. Стандарт може бути застосований також до таких документів, як дисертації, річні звіти, посібники тощо.

Вимоги до оформлення наукових робіт у межах правил, визначених згаданим державним стандартом, можуть варіювати залежно від видів наукових робіт. Проте можна узагальнити загальні підходи до оформлення наукової документації.

Наукову роботу друкують машинописним способом або на комп'ютері з одного боку аркуша білого паперу формату А4 (210x297 мм) через два міжрядкових друкованих інтервали або 1,5 інтервали у текстовому редакторі (до тридцяти рядків на сторінці). Мінімальна висота шрифту 1,8 мм.

Текст наукового документу друкують, залишаючи відступи таких розмірів: лівий – не менш як 20 мм, правий – не менш як 10 мм, верхній – не менш як 20 мм, нижній – не менш як 20 мм.

Шрифт друку має бути чітким з однаковою щільністю тексту, стрічка – чорного кольору середньої жирності.

Друкарські помилки, описки і графічні неточності, виявлені в процесі написання наукового документу, можна виправляти підчищенням або зафарбуванням білою фарбою і нанесенням на тому ж місці або між рядками виправленого тексту (фрагменту малюнка) машинописним способом. Допускається не більше ніж два виправлення на одній сторінці.

Текст основної частини наукової роботи може бути поділений на розділи, підрозділи, пункти та підпункти.

Заголовки структурних частин наукової роботи зазвичай мають такі назви: „ЗМІСТ», „ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ», „ВСТУП», „РОЗДІЛ», „ВИСНОВКИ», „СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ», „ДОДАТКИ». Їх друкують великими літерами симетрично до тексту.

Заголовки підрозділів друкують маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу. Крапку в кінці заголовка не ставлять. Якщо заголовок складається з двох і більше речень, їх розділяють крапкою. Заголовки пунктів друкують маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу розрядкою в підбір до тексту.

Відстань між заголовком (за винятком заголовка пункту) і текстом має дорівнювати 3–4 друкованим міжрядковим інтервалам. Кожен розділ наукової роботи починають з нової сторінки. Всі сторінки елементів наукової роботи нумерують. Нумерацію сторінок, розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів, рисунків, таблиць, формул подають арабськими цифрами без знака №.

Першою сторінкою науковою роботи є титульний аркуш, який включають до загальної нумерації сторінок, не проставляючи його номера. Наступні сторінки нумерують у правому верхньому куті сторінки без крапки в кінці. Такі структурні частини роботи, як зміст, перелік умовних позначень, вступ, висновки, список використаних джерел не мають порядкового номера.

Не нумерують заголовки структурних частин роботи, тобто не можна друкувати: «1. ВСТУП» або «Розділ 6. ВИСНОВКИ». Номер розділу ставлять після слова «РОЗДІЛ», після номера крапку не ставлять, потім з нового рядка друкують заголовок розділу.

Приклад оформлення основної частини наукової роботи наведено на рис. 10.2.

Підрозділи нумерують у межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, між якими ставлять крапку. В кінці номера підрозділу ставлять крапку, наприклад: «2.3.» (третій підрозділ другого розділу). Потім у тому ж рядку йде заголовок підрозділу.

Наукову роботу виконують державною мовою. В окремих випадках, за попереднім погодженням, робота може бути виконана і захищена тією іноземною мовою, якою автор краще володіє.

10.2. Порядок формування окремих елементів наукової роботи

Основними структурними елементами наукової роботи є ілюстрації (креслення, рисунки, графіки, схеми, діаграми, фотознімки), таблиці, переліки, примітки, виноски, формули, рівняння, посилання та додатки.

Ілюстрації (креслення, рисунки, графіки, схеми, діаграми, фотознімки) слід розміщувати у науковій роботі безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. При цьому на всі ілюстрації обов'язково мають бути посилання в науковій роботі.

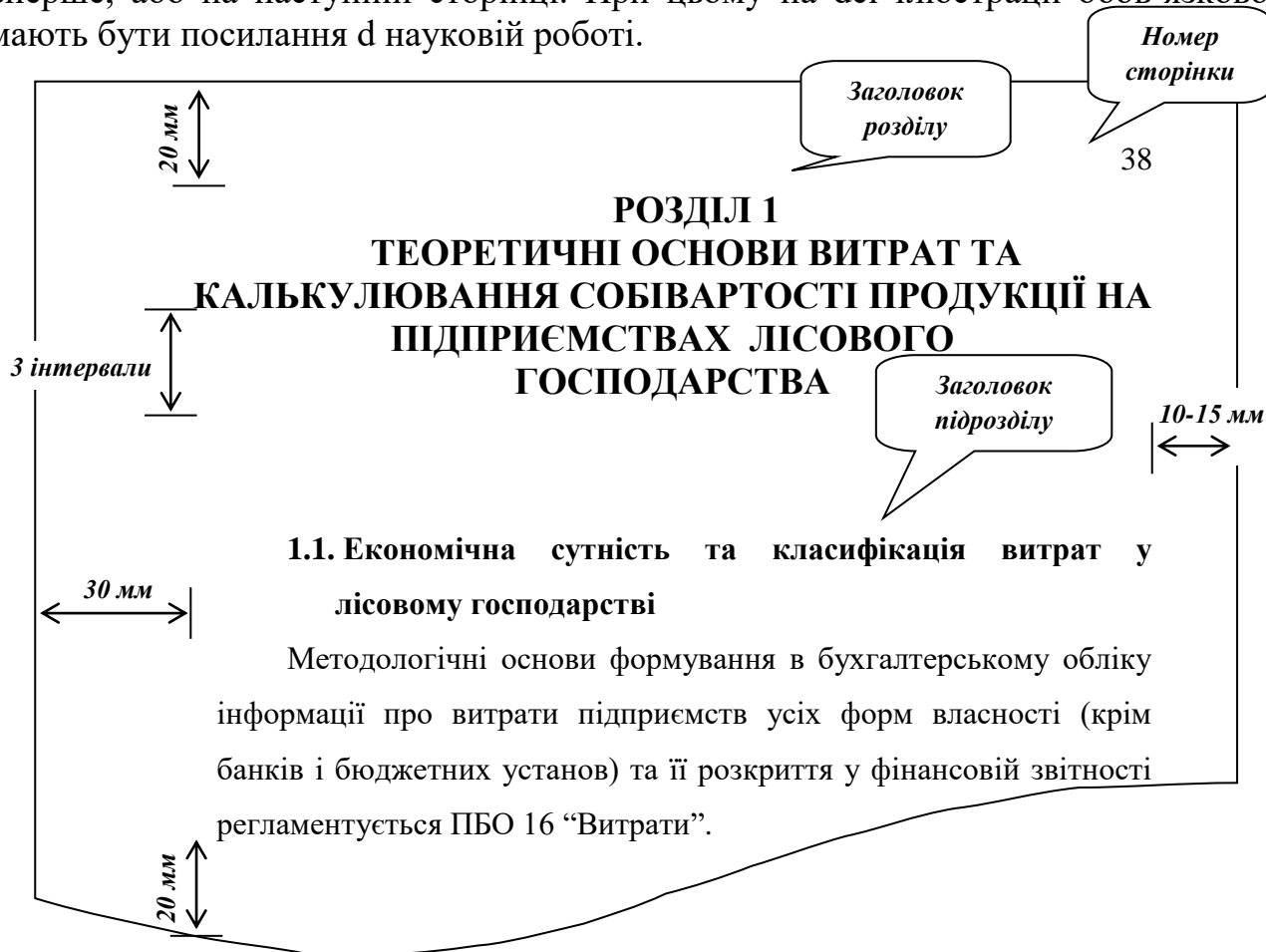

Рис. 10.2. Приклад розміщення тексту в науковій роботі

Якщо ілюстрації створені не автором наукової роботи, необхідно при поданні їх дотримуватись вимог чинного законодавства про авторські права – робити посилання. Креслення, рисунки, графіки, схеми, діаграми, розміщені у звіті, мають відповідати вимогам стандартів «Єдина система конструкторської документації» та «Єдина система програмної документації».

Фотознімки, які за розміром менші за формат А4 мають бути наклеєні або вставлені у текст на аркушах білого паперу формату А4. Під ілюстрацією розміщують її назву і, за потреби, – пояснювальні дані.

Ілюстрацію позначають словом «Рис. __», яке разом з назвою ілюстрації розміщують після пояснювальних даних, наприклад (рис.10.3).

Ілюстрації слід нумерувати арабськими цифрами порядковою нумерацією у межах розділу, за винятком ілюстрацій, наведених у додатках.

Номер ілюстрації складається з номера розділу і порядкового номера ілюстрації, відокремлених крапкою, наприклад, рисунок 10.3 означає третій рисунок чотирнадцятого розділу.

Якщо ілюстрація не вміщується на одній сторінці, можна переносити її на інші сторінки, вміщуючи назву ілюстрації на першій сторінці, пояснювальні дані – на кожній сторінці і під ними – «Рисунок __, аркуш __». Ілюстрації, за необхідності, можуть бути перелічені у змісті із зазначенням їх номерів, назв і номерів сторінок, на яких вони розміщені.

Рис. 10.3. Схема класифікації спеціальних методів калькулювання

Цифровий матеріал, як правило, подають у вигляді таблиць. Горизонтальні й вертикальні лінії, які розмежовують рядки таблиці, а також лінії зліва, справа і знизу, що обмежують таблицю, можна не проводити, якщо їх відсутність не ускладнює користування таблицею.

Таблицю слід розміщувати безпосередньо після тексту, у якому вона згадується вперше, або на наступній сторінці. На всі таблиці мають бути посилання у тексті наукової роботи. Таблиці слід нумерувати арабськими цифрами порядковою нумерацією у межах розділу, за винятком таблиць, що наводяться у додатках, наприклад (табл. 10.1).

Номер таблиці складається з номера розділу і порядкового номера таблиці, відокремлених крапкою, наприклад, таблиця 10.1 – перша таблиця чотирнадцятого розділу. Таблиця може мати назву, яку друкують малими літерами (крім першої великої) і вміщують над таблицею. Назва має бути стислою і відображати зміст таблиці.

Таблиця 10.1

Різноманітність визначень поняття «витрати», запропоновані науковцями

№	Автор	Термін	Визначення терміна
1	2	3	4
1	Макконелл, Брю [38, с.197]	Економічні витрати	Це платежі, які фірма має зробити, або доходи, які фірма повинна забезпечити постачальникам ресурсів, щоб відвести ці ресурси від використання в альтернативних виробництвах
2	Сопко В.В. [66, с.341]	затрати	Використані у процесі виробництва різні речовини та сили природи на виготовлення нового продукту
		собівартість	Грошовий вираз суми затрат на виробництво конкретного продукту
		затрати виробництва	поєднання термінів «затрати» і «собівартість»

Якщо рядки або графи таблиці виходять за межі формату сторінки, таблицю поділяють на частини, розміщуючи одну частину під іншою або поруч, або переносючи частину таблиці на наступну сторінку, повторюючи в кожній частині таблиці її шапку і (або) бокову частину.

При поділі таблиці на частини можна шапку або бокові частини замінити відповідно номерами граф чи рядків, нумеруючи їх арабськими цифрами у першій частині таблиці. Слово «Таблиця __» вказують один раз зліва над першою частиною таблиці, над іншими частинами пишуть: «Продовження таблиці __» із зазначенням номера таблиці. Заголовки граф таблиці починають з великої літери, а підзаголовки – з малої, якщо вони становлять одне речення із заголовком.

Підзаголовки, що мають самостійне значення, пишуть з великої літери. У кінці заголовків і підзаголовків таблиць крапки не ставлять. Заголовки і підзаголовки граф указують в однині. Таблиці, за необхідності, можуть бути перелічені у змісті із зазначенням їх номерів, назв (якщо вони є) та номерів сторінок, на яких вони розміщені.

Переліки за потреби можуть бути наведені всередині пунктів або підпунктів. Перед переліком ставлять двокрапку. Перед кожною позицією переліку слід ставити малу літеру української абетки з дужкою, або, не нумеруючи, – дефіс (перший рівень деталізації).

Для подальшої деталізації переліку слід використовувати арабські цифри з дужкою (другий рівень деталізації). Наприклад, для розрахунку кошторису загальновиробничих витрат вихідними даними є:

- а) структура організації управління цехами, їх штатні розклади;

б) норми витрат:

- палива й енергії для опалення;
- освітлення;
- інших загальновиробничих потреб;

в) норми амортизаційних відрахувань;

г) розрахунок витрат на охорону праці.

Переліки першого рівня деталізації друкують малими літерами з абзацного відступу, другого рівня – з відступом відносно місця розташування переліків першого рівня.

Примітки за необхідності містять пояснення змісту тексту, таблиці або ілюстрації. Їх розміщують безпосередньо після тексту, таблиці, ілюстрації, яких вони стосуються. Одну примітку не нумерують. Слово «Примітка» друкують з великої літери з абзацного відступу, не підкреслюють, після слова «Примітка» ставлять крапку і з великої літери у тому ж рядку подають текст примітки. Наприклад:

Примітка. До непрямих витрат згідно з П(С)БО 16 «Витрати» належать витрати, які неможливо віднести безпосередньо на конкретний об'єкт калькулювання собівартості.

Декілька приміток нумерують послідовно арабськими цифрами з крапкою. Після слова «Примітки» ставлять двокрапку і з нового рядка з абзацу після номера примітки з великої літери подають текст примітки. Наприклад:

Примітки:

1. Прямі витрати – витрати, що відносяться на конкретний вид продукції

2. Непрямі витрати – витрати, які неможливо віднести на конкретний вид продукції.

Пояснення до окремих даних, наведених у тексті або таблицях, допускається оформляти виносками.

Виноски позначають надрядковими знаками у вигляді арабських цифр (порядкових номерів) з дужкою. Нумерація виносок — окрема для кожної сторінки.

Знаки виноски проставляють безпосередньо після того слова, числа, символу, речення, до якого дають пояснення, та перед текстом пояснення. Текст виноски вміщують під таблицею або в кінці сторінки й відокремлюють від таблиці або тексту лінією завдовжки 30–40 мм, проведеною в лівій частині сторінки.

Текст виноски починають з абзацного відступу і друкують за машинописного способу через один інтервал, за машинного способу — з мінімальним міжрядковим інтервалом. Наприклад, цитата в тексті: «Собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг) формується відповідно до ПБО 16 «Витрати»*».

Відповідне подання виноски:

*Згідно із П(С)БО 16, собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг) складається з виробничої собівартості продукції (робіт, послуг), яка була

реалізована протягом звітного періоду, розподілених загальновиробничих та наднормативних виробничих витрат.

Формули та рівняння розміщують безпосередньо після тексту, в якому вони згадуються, посередині сторінки. Вище і нижче кожної формули або рівняння потрібно залишити не менш як один вільний рядок.

Формули і рівняння у науковій роботі (за винятком формул і рівнянь, наведених у додатках) слід нумерувати порядковою нумерацією у межах розділу. Номер формули або рівняння складається з номера розділу і порядкового номера формули або рівняння, відокремлених крапкою, наприклад, формула (1.3) – третя формула першого розділу.

Номер формули або рівняння зазначають на рівні формули або рівняння в дужках у крайньому правому положенні на рядку. Пояснення значень символів і числових коефіцієнтів, що входять до формули чи рівняння, слід наводити безпосередньо під формулою у тій послідовності, в якій вони наведені у формулі чи рівнянні.

Пояснення значення кожного символу та числового коефіцієнта слід давати з нового рядка. Перший рядок пояснення починають з абзацу словом «де» без двокрапки. Наприклад:

$$Z_{1\text{грн}} = (\sum q \cdot z) / (\sum q \cdot p), \quad (10.1)$$

де q – кількість продукції в натуральних одиницях;

z – витрати на одну гривню продукції, грн.;

p – ціна за одиницю продукції, грн.;

$Z_{1\text{грн}}$ – затрати на 1 грн. реалізованої продукції, грн.

Переносити формули чи рівняння на наступний рядок можна тільки на знаках виконуваних операцій, повторюючи знак операції на початку наступного рядка. Коли переносять формули чи рівняння на знакові операції множення, застосовують знак «х». Формули, що йдуть одна за одною й не розділені текстом, відокремлюють комою.

Посилання в тексті наукової роботи на джерела слід позначати порядковим номером за переліком посилань, виділеним двома квадратними дужками. Можна наводити посилання на джерела у виносках, при цьому оформлення посилання має відповідати його бібліографічному опису за переліком посилань із зазначенням номера. Наприклад:

«Собівартість продукції – це синтетичний показник, що характеризує виражені в грошовій формі поточні витрати підприємства до виробництва й виробництво продукції (робіт, послуг) [6, с. 331–336]».

Відповідний опис у переліку посилань:

6. Лахтіонова Л. А. Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання : монографія / Л. А. Лахтіонова. – К.: КНЕУ, 2001. – 387 с.

або відповідне подання виноски:

[6] Лахтіонова Л. А. Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання : монографія / Л. А. Лахтіонова. – К.: КНЕУ, 2001. – 387 с.

При посиланнях на розділи, підрозділи, пункти, підпункти, ілюстрації, таблиці, формули, рівняння, додатки зазначають їх номери.

При посиланнях слід писати: «... у розділі 4 ...», «... дивись 2.1 ...», «... за 3.3.4...», «... відповідно до 2.3.4.1 ...», «... на рис. 1.3 ...» або «... на рисунку 1.3 ...», «...у таблиці 3.2 ...», «... за формулою (3.1) ...», «... у рівняннях (1.23)», «... у додатку Б ...».

Додатки слід оформляти як продовження наукової роботи на її наступних сторінках або у вигляді окремої частини, розміщуючи додатки в порядку появи посилань на них у тексті самої роботи. Кожен додаток треба починати з нової сторінки. Додаток повинен мати заголовок, надрукований вгорі малими літерами з першої великої симетрично відносно тексту сторінки. Посередині рядка над заголовком малими літерами з першої великої повинно бути надруковано слово «Додаток __» і велика літера, що позначає додаток.

Якщо додаток (додатки) оформлюють як окрему частину наукової роботи, такий додаток (додатки) повинен мати титульний аркуш. Титульний аркуш такої частини оформлюють так: після номера частини мають бути надруковані великими літерами слово «ДОДАТОК __» та його назва (якщо є) або слово «ДОДАТКИ».

Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком літер Г, Є, З, І, Ї, Й, О, Ч, Ь, наприклад, додаток А, додаток Б і т. д. Один додаток позначають як додаток А. Додатки повинні мати спільну з рештою наукової роботи наскрізну нумерацію сторінок.

За необхідності текст додатків може бути поділений на розділи, підрозділи, пункти і підпункти, які слід нумерувати в межах кожного додатку. У цьому разі перед кожним номером ставлять позначення додатку (літеру) і крапку, наприклад, А.2 – другий розділ додатку А; Г.3.1 – підрозділ 3.1 додатку Г; Д.4.1.2 – пункт 4.1.2 додатку Д; Ж. 1.3.3.4 – підпункт 1.3.3.4 додатку Ж.

Ілюстрації, таблиці, формули та рівняння, що є в тексті додатку, слід нумерувати в межах кожного додатку, наприклад, рисунок Г.3 – третій рисунок додатку Г; таблиця А.2 – друга таблиця додатку А; формула (А.1) – перша формула додатку А.

Якщо в додатку одна ілюстрація, одна таблиця, одна формула, одне рівняння, їх нумерують, наприклад, рисунок А.1, таблиця А.1, формула (В.1).

10.3. Оформлення списку використаних джерел

Список використаних джерел – елемент бібліографічного апарату, що містить бібліографічні описи використаних у науковому дослідженні джерел, який подається після висновків.

Бібліографічний опис складають безпосередньо за друкованим (архівним, електронним тощо) твором або виписують із каталогів і бібліографічних покажчиків без пропусків будь-яких елементів, недоцільних скорочень тощо.

Науковець – не той, хто вміє красиво і тонко висловлювати свою думку. Науковець – той, хто несе собою знання, велике, глибоке знання в тій галузі, де працює його думка.

І. Герасимов

Джерела у списку використаних джерел розміщують одним із таких способів:

1) у порядку появи посилань у тексті (вважається найбільш зручним для користування та рекомендований при написанні дисертацій і монографій);

2) в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків.

Список використаних джерел у наукових дослідженнях необхідно оформляти відповідно до вимог ДСТУ 7.1:2006 «Бібліографічний запис, бібліографічний опис», а під час написання дисертацій – також ще діючого наказу вже ліквідованої Вищої атестаційної комісії України № 63 від 26 січня 2008 р. «Про внесення змін у правила оформлення бібліографічного опису у списку джерел», які передбачають такий порядок наведення бібліографічних відомостей.

Основні вимоги щодо оформлення списку використаних джерел наведено нижче.

1. Після прізвища ставиться кома та пробіл, а також пробіл між складовими ініціалів : Мельник, В. М. (на сьогодні ще не використовується).

2. Усі елементи в опису пишуться зі строчної літери, крім перших слів кожної області та заголовків у всіх описах.

3. Після заголовку вид матеріалу пишуть у квадратних дужках без пропусків і без скорочення: [Текст] або [Text], [Електронний ресурс].

4. У квадратних дужках пишуть усе, що запозичено з інших джерел або за даними аналізу матеріалу.

5. Прізвище першого автора при опису одного автора повторюють в області відповідальності (за косою рисою), а при опису двох і трьох авторів прізвище першого автора пишуть перед заголовком та після косої риски пишуть усіх авторів.

6. При наявності більше трьох авторів в області відповідальності (за косою рисою) пишуть лише першого автора (за бажанням можна писати всіх авторів).

7. У дисертації та авторефераті в області відповідальності пишуть повністю прізвище, ім'я та по батькові.

8. У патентних документах в області відповідальності, на відміну від інших документів, пишуть спочатку прізвище, а потім ініціали.

9. Знаки ; та : розділяють пробілами з обох боків.
10. Реєстраційний номер книги (ISBN) пишуть, якщо він є.
11. Пробіли в нумерації сторінок не ставлять: 8–10.
12. У кінці опису ставлять крапку.

Додатковими вимогами щодо оформлення списку використаних джерел є:

1. Усі умовні розділові знаки, котрі відділяють окремі зони чи елементи у межах зон бібліографічного опису (за винятком граматичної пунктуації у назві видання) відділяються проміжками з двох сторін.

2. Дані, котрі взяті не з титульного аркуша книжкового видання, беруться у квадратні дужки. Так, у квадратних дужках потрібно писати відомості про упорядників, авторів, вид видання, котрі наведені на звороті титульного аркуша. У квадратні дужки береться також вся інформація, котра взята не безпосередньо з видання, а встановлена самостійно на основі аналізу видання.

3. Усі частини бібліографічного опису, крім перших слів нових зон бібліографічного опису та власних назв, пишуться з малої літери. Таким чином, додаткові відомості про назву (підручник, посібник тощо), інформацію про відповідальність (автор-упорядник, редактор) потрібно писати з малої літери.

Контрольні запитання

1. Де визначено види наукових публікацій?
2. Що таке монографія?
3. Що розуміють під визначенням «власне науковий підстиль»?
4. Які є вимоги до мови друкованих наукових робіт?
5. У якому нормативному документі передбачені загальні вимоги до оформлення наукової роботи?
6. Як можна охарактеризувати мовний стиль?
7. Якими стилями слід послуговуватися під час наукового спілкування?
8. Які різновиди (підстили) виділяють у науковому стилі?
9. У чому полягають основні функції і призначення ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки»?
10. Що передбачають основні вимоги до оформлення наукової праці?
11. Які є основні структурні елементи наукової роботи?
12. У чому полягає сутність ілюстрації в науковій праці?
13. Як оформляють цифровий матеріал у науковій роботі?
14. Де у науковій роботі у більшості випадків можуть бути наведені переліки?
15. Як можна охарактеризувати примітки у науковій роботі?
16. Що таке список використаних джерел?
17. Як розміщують використані літературні джерела у науковій роботі?
18. Відповідно до яких вимог необхідно оформляти список використаних джерел?
19. Які основні вимоги до оформлення списку використаних джерел?
20. Які додаткові вимоги до оформлення списку використаних джерел?

Тести для самоконтролю

1. Розрізняють такі мовні стилі:

- А. практичний, діловий;
- Б. основний, другорядний;
- В. розмовний, книжний;
- Г. науковий, практичний;
- Д. усний, письмовий

2. Використовують у наукових працях для викладу результатів наукової дослідницької діяльності:

- А. власне науковий підстиль;
- Б. науково-навчальний підстиль;
- В. навчальний підстиль;
- Г. науково-популярний підстиль;
- Д. науково-пізнавальний підстиль

3. Формально-логічний спосіб викладу матеріалу, вживання спеціальної термінології, використання якої вимагає особливої точності, наявності власних думок, обґрунтування висновків – це:

- А. лексика наукового стилю;
- Б. план наукової роботи;
- В. узагальнення результатів дослідження;
- Г. мова наукової праці;
- Д. специфіка мовного стилю

4. Першою сторінкою наукової роботи є титульний аркуш, який

- А. включають до загальної нумерації сторінок, не проставляючи його номера;
- Б. включають до загальної нумерації сторінок та проставляють його номер;
- В. не включають до загальної нумерації сторінок;
- Г. включають або не включають до загальної нумерації сторінок за рішенням автора;
- Д. нумерують в обов'язковому порядку

5. Підрозділи нумерують у межах:

- А. тільки першого розділу;
- Б. лише останнього розділу;
- В. кожного розділу;
- Г. всієї роботи;
- Д. визначених автором роботи

6. Ілюстрації у науковій роботі варто розміщувати:

- А. лише після тексту, де вони згадуються вперше;

- Б. після тексту, де вони згадуються вперше або на наступній сторінці;
- В. тільки з нової сторінки;
- Г. в кінці розділу;
- Д. на початку підрозділу

7. Одну примітку:

- А. нумерують;
- Б. не нумерують;
- В. розміщують в таблиці;
- Г. розміщують перед текстом, якого вона стосується;
- Д. завжди зображають у вигляді ілюстрації

8. Пояснення до окремих даних, наведених у тексті або таблицях, допускається оформляти:

- А. примітками;
- Б. переліком;
- В. ілюстраціями;
- Г. доповненнями;
- Д. виносками

9. Формули та рівняння розміщують:

- А. з правого боку сторінки;
- Б. посередині сторінки;
- В. з лівого боку сторінки;
- Г. тільки знизу сторінки;
- Д. тільки в правому верхньому куті сторінки

10. Посилання в тексті наукової роботи виділяють:

- А. круглими дужками;
- Б. квадратними дужками;
- В. лапками;
- Г. двома крапками;
- Д. за бажанням автора

11. Перед переліком ставлять:

- А. тире;
- Б. крапку з комою;
- В. двокрапку;
- Г. крапку;
- Д. лапки

12. Додатки слід позначати:

- А. арабськими цифрами;
- Б. римськими цифрами;

- В. усіма літерами української абетки;
- Г. усіма літерами латинської абетки;
- Д. літерами української абетки, враховуючи винятки

13. Список використаних джерел подається:

- А. після додатків;
- Б. після кожного розділу наукової роботи;
- В. перед висновками;
- Г. після висновків;
- Д. на початку наукової роботи

14. Озеран В. О. До питання обліку витрат на підприємствах лісового господарства / В. О. Озеран, М. Ю. Чік // Удосконалення обліку, аналізу, аудиту і звітності в сучасних умовах глобалізації процесів у світовій економіці : матеріали першої між нар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 26-28 квітня 2010 р.). – Ужгород : УжНУ, 2010. – С. 201-202.

– це приклад оформлення:

- А. монографії;
- Б. нормативного документу;
- В. дисертації;
- Г. електронного ресурсу;
- Д. матеріалу конференції

15. Ілюстрації, таблиці, переліки, примітки, виноски, формули, рівняння, посилання та додатки – є:

- А. компонентами статті;
- Б. основними структурними елементами наукової роботи;
- В. основною частиною наукової роботи;
- Г. обов'язковими елементами автореферату;
- Д. складовими матеріалів конференцій

Практичні завдання

1. При написанні наукових робіт використовується науковий стиль викладу думки. Покажіть у табличній формі різновиди (підстили) наукового стилю:

Різнovid (підстиль)	Характеристика	Приклад
---------------------	----------------	---------

2. Наведіть приклади оформлення бібліографічного опису у списку джерел, який наводиться у наукових роботах на основі літературних джерел у галузі бухгалтерського обліку, контролю та аналізу.

РОЗДІЛ 4

ПОРЯДОК ПІДГОТОВКИ ОКРЕМИХ НАУКОВИХ РОБІТ В СФЕРІ ОБЛІКУ

Тема 11. Методика підготовки тез наукової доповіді

11.1. Загальні вимоги до тез наукової доповіді

Науково-дослідна робота є однією з найважливіших форм наукового процесу. Наукові лабораторії і гуртки, наукові товариства і конференції – все це дає змогу вченому почати повноцінну наукову роботу, знайти однодумців, з якими можна порадитися і поділитися плодами своїх досліджень. Написання рефератів, курсових, дипломних робіт неможливе без проведення певних, навіть найпростіших, досліджень.

Кожний науковець прагне своєчасно певним способом донести результати своїх досліджень до інших фахівців. Оприлюднити результати свого дослідження означає зробити цей матеріал надбанням фахівців, які використовують його у своїй науковій або практичній діяльності.

Одним із найпростіших способів оприлюднення результатів наукових досліджень, який є доступним і для студентів, є написання й опублікування тез наукової доповіді та наступний виступ із власними науковими здобутками.

Тези доповіді (від гр. thesis – положення, твердження) – це опубліковані до початку наукової чи науково-практичної конференції, з'їзду, симпозіуму матеріали попереднього характеру, що містять виклад основних аспектів планованої наукової доповіді (рис. 11.1).

Тези фіксують загальні параметри та основні результати наукової роботи автора, що плануються до розгляду на конференції. Завдяки добре складеним та попередньо опублікованим тезам автор має можливість попередньо ознайомити слухачів із результати своєї наукової роботи, що сприяє налагодженню наукової дискусії під час доповіді.

Тези доповіді на конференції є оприлюдненим проміжним результатом наукової роботи дослідника. При виборі напряму науково-дослідницької роботи дослідник має врахувати, що пошуково-дослідницька тема тез доповіді має бути:

- а) актуальною як з практичного, так і з теоретичного погляду;
- б) посильною для виконання;
- в) перспективною для подальшого продовження роботи в цьому напрямі, у тому числі у студентському науковому товаристві;
- г) достатньо забезпеченою відповідним первинним матеріалом;
- д) безумовно, цікавою для дослідника, що стимулює пошукову ініціативу.

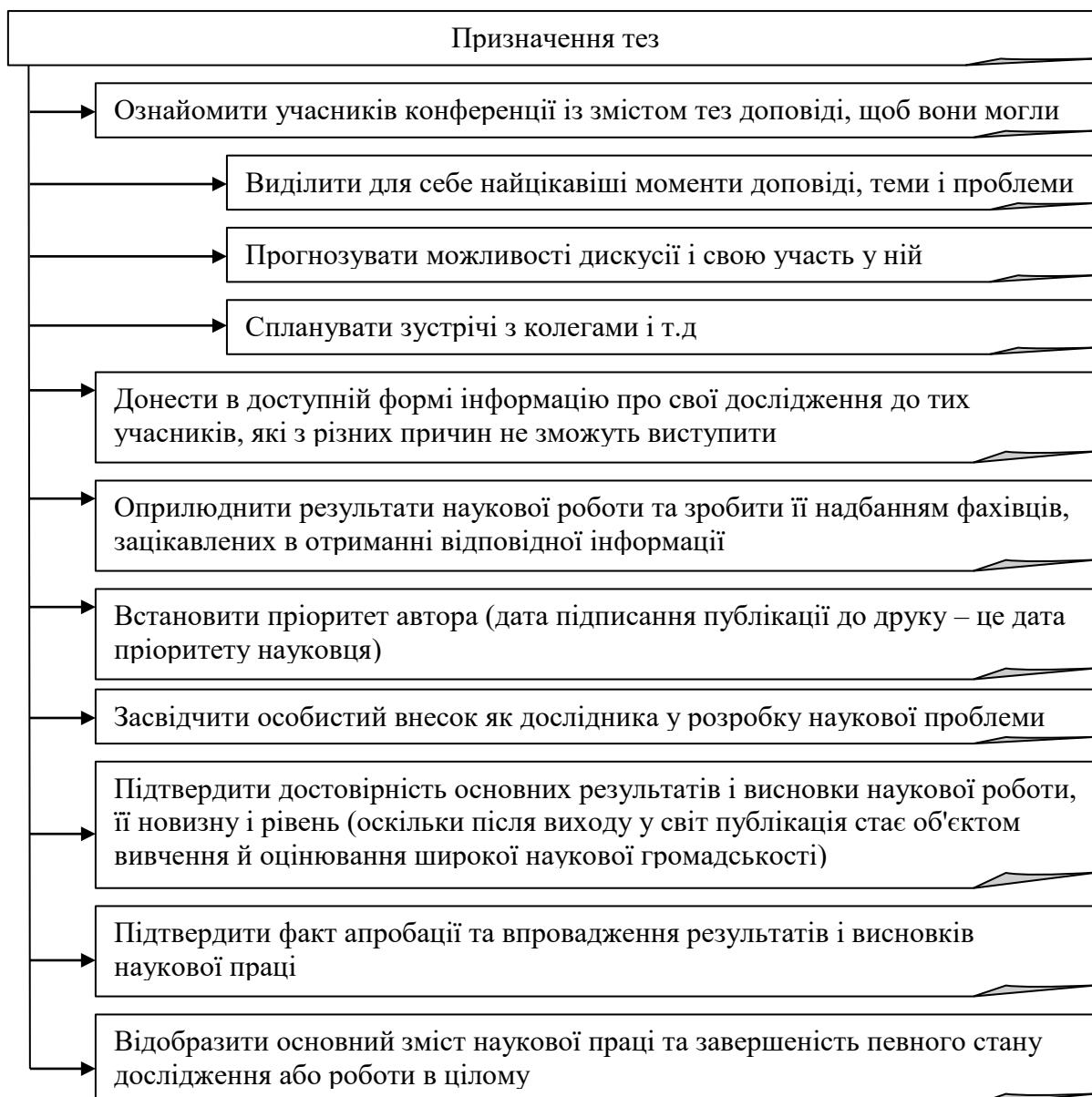

Рис. 11.1. Основне призначення тез наукової доповіді

Загальною нормою щодо тез є їх висока насиченість науковим матеріалом. Тези переважно мають характер короткої стверджувальної думки або висновку, опису закономірності виявлених наукових фактів.

Тези доповідей можуть публікуватись у таких виданнях (рис. 11.2):

Рис. 11.2. Типи видань, де публікуються тези наукової доповіді

11.2. Типи тез, класифікація способів та алгоритм їх написання

Тези наукової доповіді являють собою певну змістовно-композиційну структуру. У наукових дослідженнях з бухгалтерського обліку можна виділити три основні типові структури наукових тез (рис. 11.3):

Рис. 11.3. Типи наукових тез у бухгалтерських наукових дослідженнях

Не залежно від типу тез наукової доповіді, існує два основних способи їх написання. Тези можуть бути підготовлені:

1) на основі змісту готової наукової роботи, наприклад, за матеріалами дипломної роботи;

2) до складання змісту самої наукової роботи чи доповіді. Наприклад, науковець планує досліджувати питання організації системи контролю на підприємствах лісового господарства, проте ще не має власних наукових напрацювань за цією темою.

Наука – не предмет чистого мислення, а предмет мислення, яке постійно залучається у практику і постійно підкріплюється практикою. Ось чому наука не може вивчатися у відриві від практики.

Джон Десмонд Бернал

Перший спосіб написання тез вимагає значного зменшення об'єму наукової роботи при максимальному збереженні змісту наукових досягнень.

Серед студентів здебільшого трапляється ситуація другого типу – майбутні науковці спочатку пишуть тези доповіді, які з часом трансформують, доповнюють, розширюють і роблять з них ґрунтовну наукову статтю або частину дипломної роботи. За такого способу основна складність полягає в тому, що автор на момент написання тез в автора ще не до кінця сформувався уявлення про те, що він хоче розглянути.

І це нормально в наукових дослідженнях, адже спочатку виникає ідея, яку хочеться записати. Запис буде коротким, оскільки окрім самої ідеї писати нічого. Далі хочеться зробити цю ідею надбанням громадськості – і автор сідає за написання тез планованої доповіді.

Щоб зробити власну ідею зрозумілою читачам, необхідно її аргументувати, ввести читача в проблему, викласти основні аспекти проблеми, що розглядається. Опис усіх цих аспектів має бути таким же коротким, як і опис самої наукової ідеї. Обсяг усього тексту тез може становити 2–3 сторінки.

Алгоритм написання тез наукової доповіді є таким:

1. Визначення типу і структури тез (розглянутої у наступному питанні цієї теми).

2. Визначення планованого наукового результату або висновку.

3. Обрання теми тез доповіді. Від того, наскільки тема цікава для науковця, як вона розпалює його науковий інтерес, залежить і кінцевий результат планованої наукової роботи. Тому вибір теми – це те, що в жодному разі не варто робити поспіхом. При цьому слід враховувати:

- обраний раніше тип тез;
- основний результат наукової роботи, який буде описано в тезах;
- назву (тематичну спрямованість) конференції, в якій передбачається участь науковця.

Останній пункт потрібний для того, щоб тези відповідали тематиці конференції. У разі їх невідповідності можуть відмовити в участі. Водночас, будь-яку наукову роботу можна подати під різними кутами зору. Тому бажано використовувати у назві та змісті тез доповіді ключові слова, узявши їх з назви конференції чи її окремих секцій.

4. Формування розширеного плану тез доповіді обраного типу. Необхідно продумати, про що йтиме мова у кожній частині. Кожну ідею можна описати кількома реченнями. Зазвичай в тезах кожен абзац містить окрему ідею.

Формуючи структуру тез наукової доповіді, слід передусім ознайомитися зі змістом останніх публікацій у періодичній фаховій літературі за обраною темою. Це потрібно для того, щоб чітко орієнтуватись у тому, яка саме наукова тематика є нині актуальною, які наукові проблеми потребують вирішення. Саме у процесі ознайомлення, читання та аналізу науково-практичних публікацій студенту здебільшого вдається правильно визначити напрям майбутнього наукового пошуку.

Роботу над тезами доповіді слід починати із загального ознайомлення з матеріалами з обраної тематики. Важливу роль на цьому етапі може відіграти перечитування власних конспектів, перегляд певних розділів навчальної, довідникової, енциклопедичної літератури. Це дасть можливість здобути найзагальніші відомості про досліджувану проблему.

5. Наступний етап – це підбір літератури. Використовуючи бібліотечні каталоги, електронні бази даних, списки літератури у монографіях та періодичних виданнях, цей етап роботи можна пройти дуже швидко і якісно. Обрані літературні джерела слід уважно вивчити, опрацювати.

Слід використовувати нову літературу, статистичні та фактичні дані – за останні 3–5 років (хоча деколи використовують джерела 100–200 річної давнини). У процесі опрацювання літературних джерел доцільно нотувати визначені текстові фрагменти, статистичні та фактичні дані. Посилує достовірність одержаних наукових результатів комбіноване використання джерел різних типів, але дуже важливо, щоб ці джерела точно відповідали поставленим завданням і співвідносились із темою наукової роботи.

У процесі вивчення підбраної літератури студент визначає мету і завдання доповіді, міркує над тим, які нові ідеї, підходи він може запропонувати в аспекті досліджуваної проблеми.

6. Перевірка на достатність змісту тез. Необхідно уважно прочитати написане і перевірити, чи достатньо зібраного та описаного матеріалу для повного розкриття теми. Якщо недостатньо – розширити зміст тез. Окремі їх частини мають бути побудовані логічно послідовно і відображати основну ідею усієї роботи. У кінці тез мають бути висновки, які передбачалися на другому етапі даного алгоритму. За потреби можна поміняти порядок абзаців, уточнити окремі формулювання. Можливо, знадобиться коригування назви тез.

7. Формулювання та редагування переходів між окремими абзацами. На цьому етапі читають увесь текст тез та редагують переходи між абзацами, а також зміст самих абзаців. Дуже ймовірно, що в процесі написання виникли нові думки та ідеї, які за потреби можна внести до змісту тез доповіді. За об'ємом окремі абзаци можуть відхилятися від попереднього плану. Важливо, щоб основний результат наукової роботи – висновки були актуальними й добре аргументованими.

8. З'ясування вимог до оформлення тез доповіді та їх обсягу. Необхідно уважно прочитати вимоги організаторів конкретного наукового заходу до оформлення тез доповіді, звернувши увагу на їх обсяг та правила оформлення. Якщо їх обсяг дещо більший за установлений – можна знайти і скоротити другорядні деталі, змінити окремі фрази тощо.

9. Консультація з науковим керівником. Після оформлення тез студент має звернутись до наукового керівника для критичної оцінки проробленої роботи та отриманих наукових результатів. Це потрібно для того, щоб почути його думку про зміст, аргументацію, стиль наукової роботи.

10. Надсилання готових тез доповіді до оргкомітету конференції. Оформлення уже підготовлених тез наукової доповіді має бути таким:

- у правому верхньому куті розміщують прізвище та ініціали автора; за потреби вказують інші дані, які доповнюють відомості про автора (студент, аспірант, викладач, місце роботи або навчання);

- назва тез доповіді;
- виклад основного змісту;
- список використаних джерел.

Необхідно пам'ятати, що посилання на джерела, цитати в тезах доповіді використовують рідко. Також у тезах можна опускати цифровий і фактичний матеріал, а лише наводити отримані у результаті досліджень наукові дані.

Типові помилки, що трапляються в тезах студентів:

- невдалі назви, в яких не визначена проблема;
- неповний список ключових слів або випадкове включення слів до складу ключових;
- підміна тез рефератом;

- невиправдана гіпертрофія преамбули за рахунок скорочення основного тезового викладу;
- недостатнє розкриття теми тез, що створює враження поверховості;
- змістова невідповідність тез, порушення логіки викладу, наприклад, спочатку йде мова про результати дослідження, а в кінці – про його актуальність і мету;
- відсутність чітких висновків;
- порушення культури мови.

11.3. Приклад написання тез наукової доповіді у галузі бухгалтерського обліку

Як уже зазначалося, є три основні типи тез наукової доповіді:

1. Постановка проблеми або завдання.
2. Результати досліджень.
3. Нова методика досліджень.

Розглянемо на прикладі методику написання тез кожного типу.

При написанні тез першого типу на тему «Фактори впливу на визначення поняття «вартість підприємства» можна навести такі блоки інформації:

- **Короткий вступ (актуальність теми), наприклад:**

У сучасних умовах існування значної кількості підходів до визначення поняття “вартість підприємства” створює значні труднощі при побудові концепції облікового забезпечення системи управління вартістю підприємства, оскільки не дає змоги створити єдиний підхід до її розуміння.

- **Мета роботи (поставити проблему або завдання), наприклад:**

Метою цієї публікації є виокремлення факторів впливу на визначення поняття “вартість підприємства”, а також надання практичних рекомендацій з їх розширення.

- **Огляд існуючих поглядів на проблему, наприклад:**

У сучасних умовах вітчизняними дослідниками (наприклад, Р. О. Костирком, Н. В. Тертичною, В. О. Шевчуком, М. Г. Чумаченком, О. Г. Мендрулом) виділяється значна кількість підходів до визначення поняття “вартість підприємства”, які значною мірою відрізняються один від одного.

- **Деякі власні думки на цю тему, наприклад:**

На нашу думку, різноплановість існуючих підходів в жодному разі не викликана їх недостовірністю або неактуальністю в сучасних умовах розвитку економічної системи. Існування значної кількості варіантів поняття “вартість підприємства”, а також авторських підходів до його визначення пов’язана з тим, що вартість підприємства не є фактом, що вже був здійснений, а є думкою про цінність / понесені витрати / ціну власності підприємства в конкретний момент часу відповідно до обраного методу їх оцінки.

• Висунута гіпотеза, наприклад:

Вважаємо, що значна варіативність існуючих підходів, неможливість їх приведення до єдиної системи, їх принципова непорівнюваність пояснюються впливом таких факторів:

1. Визначення вартості підприємства у більшості випадків, що обґрунтовується специфічністю підприємства як конкретного товару, пов'язана не лише з минулим, де були понесені витрати на його створення і функціонування, а і з прогнозами майбутнього.

2. На ринку існують різноманітні суб'єкти, яким потрібна інформація про вартість підприємства.

3. При проведенні оцінки вартості підприємства різними суб'єктами її здійснення застосовується відповідний оцінний методологічний інструментарій, який орієнтований на задоволення тих потреб, задля яких проводиться оцінка.

• Висновки (яке завдання або проблема ставиться для подальшого вирішення), наприклад:

Обґрунтовані вище фактори мають бути враховані при розробці авторського підходу до визначення сутності поняття “вартість підприємства”, що використовуватиметься як теоретична основа концепції облікового забезпечення системи управління вартістю підприємства.

Загалом, перший тип тез є найризикованішим типом наукової роботи. При написанні таких тез необхідно враховувати низки правил:

1. Неприпустиме включення в текст тез «чужих висловів» без конкретного підтвердження.

Наприклад, замість фрази «Господарський облік – це кількісне відображення і якісна характеристика господарської діяльності з метою виявлення відхилень у реалізації планів виробничо-господарської діяльності підприємства та їхнього усунення» краще написати: «Відповідно до досліджень проф. Л. Г. Ловінської господарський облік – це кількісне відображення і якісна характеристика господарської діяльності з метою виявлення відхилень у реалізації планів виробничо-господарської діяльності підприємства та їх усунення».

2. Під час огляду існуючих точок зору на проблему не потрібно приділяти велику увагу загальновідомим текстам. Якщо тези пов'язані з визначенням вартості підприємства, непотрібно присвячувати два абзаци тексту опису того, як оцінював вартість підприємства той чи інший автор. Це щонайменше нерационально. У двох абзацах неможливо розкрити позицію цього автора. Для цього необхідно писати наукову статтю. А тут краще обмежитися одним-двома пропозиціями, звільнивши місце для такого ж короткого опису позиції інших авторів. Є сенс докладно розглядати чиясь точку зору тільки в тому випадку, якщо вона є основою, від якої автор відштовхується у своїх думках, яку він розвиває, або, навпаки, хоче оспорити.

3. Не потрібно розшифровувати поширені поняття. Написання тез з приводу визначення вартості підприємства, в якому 4/5 тексту було присвячено питанню про те, що таке вартість і що таке підприємство, не є науково правильним.

4. Неприпустимо замовчувати наявність чи відсутність публікацій за темою наукових тез. Якщо в бібліотеці у наукових журналах, газетах автор не знайшов матеріалів за темою дослідження, про це необхідно вказати.

5. Тези – це наукова публікація, а не підручник і не реферативна збірка. Якщо немає власних думок з приводу обраної проблеми, не треба писати тези.

6. Думки мають бути обґрунтованими, сформованими на основі вивчення наукових праць інших авторів. Тут може бути декілька шляхів – або інтерпретація результатів чужих досліджень і показ того, що гіпотеза автора є не єдино можливою, або показ помилок чужої теорії.

7. Краще уникати роздумів на «популярні» теми. До них вимоги найбільш суворі.

У тезах типу «Результати дослідження» на тему «Класифікація видів вартості підприємства: обліковий підхід» можна подати такими блоками інформації:

• Короткий вступ, постановка проблеми (власне, все те саме, що і в тезах «Постановка проблеми або завдання», тільки коротко), наприклад:

Вартість підприємства є економічним поняттям, що встановлює взаємовідносини між підприємством як товаром, що доступне для придбання, та його покупцями. Вартість підприємства є оцінкою цінності конкретного підприємства у встановлений момент часу і у встановленому місці (просторі).

• Мета роботи (досліджувати щось конкретне), наприклад:

Мета роботи полягає у визначенні основних видів вартості підприємства у сучасних умовах господарювання.

• Базові положення дослідження або гіпотеза (у разі експериментального дослідження), наприклад:

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що різні види вартості підприємства, визначені за даними бухгалтерського обліку, сприяють достовірній оцінці ринкової вартості підприємства.

• Методи дослідження, що будуть використані, наприклад:

Методологічною основою дослідження є загальнофілософські та загальнонаукові методи пізнання явищ і процесів у системі бухгалтерського обліку.

• Проміжні результати (за необхідності), наприклад:

Економічне поняття вартості підприємства відображає ринковий погляд на вигоди, якими володіє власник або власники цього підприємства. Загалом вартість підприємства під час його продажу може бути визначена через певну суму грошей, на яку воно може бути обмінено, або через суму доходів, яку принесе діяльність підприємства у майбутньому його власнику. Однак наведене вище загальне визначення може бути по-своєму інтерпретоване різними суб'єктами, що визначають вартість підприємства.

• Основні результати, наприклад:

На сьогодні в науковій літературі описана значна кількість видів вартості підприємства, які досить складно порівняти один з одним і майже неможливо виділити чітку і логічну їх структуру з метою побудови системи бухгалтерського обліку як складової системи управління вартістю підприємства. Наведене вище зумовлює необхідність побудови загальної класифікації всіх існуючих видів вартості підприємства... (далі наводяться власні пропозиції)

• Інтерпретація та висновки, наприклад:

Запропонована класифікація видів вартості підприємства не є повною і вичерпною, а передбачає виділення лише тих класифікаційних ознак, які необхідні для виділення видів вартостей, розрахунок яких може бути здійснений шляхом застосування інформації із системи бухгалтерського обліку.

При написанні тез другого типу необхідно враховувати такі правила.

1. Недоцільно витратити більшу частину обсягу тез для викладу чужих думок. Іноді можна обмежитися навіть однією позицією.

2. Не варто повторювати чужі експерименти. Взагалі, перш ніж публікувати результати досліджень, необхідно перевірити, а чи не публікував хтось подібних результатів раніше. Особливо це необхідно, якщо висувається очевидна гіпотеза. Проте, якщо дослідник у процесі написання тез доповіді знайшов схожі дані, це ще не привід рвати на шматки отримані наукові результати. Можна використати отримані свої і чужі результати для порівняння та аналізу.

3. Однією з поширеніших помилок є відсутність вказівок про методи дослідження, що використовувались. Тобто автор відразу ж після слів про висунуту гіпотезу пише: «Встановлена кореляція 0,6 між балансовою та ринковою вартістю підприємства».

Без опису методу дослідження ці слова – пустий звук, бо ніхто не зможе підтвердити ці результати, та й зрозуміти їх також буде дуже складно. Адже від того, яким методом наукових досліджень користується вчений, залежить суть отриманих ним результатів.

4. Коли вчений використовує якусь методику, він завжди повинен пам'ятати про теоретичні погляди автора цієї методики. Адже неправильно використовувати чийсь методику без урахування її спрямованості на конкретний об'єкт, який відрізняється від того, який досліджує вчений.

5. Результати мають бути викладені досить конкретно. На одній із конференцій учасники з великим здивуванням дізналися від виступаючого, що результати його досліджень є комерційною таємницею. Немає сенсу брати участь у конференціях з такими доповідями.

6. Результати наукових досліджень мають бути викладені в адекватній, зрозумілій іншим користувачам формі. Наприклад: «Проводився кореляційний

аналіз, зафіксована кореляція 0,6 між ринковою вартістю підприємства і його балансовою вартістю».

7. Отримані результати необхідно проінтерпретувати у світлі заявлених на початку тексту тез гіпотез і цілей дослідження. Наприклад: «Таким чином, в результаті проведеного дослідження гіпотеза про наявність взаємозв'язку між ринковою та балансовою вартістю підприємства підтвердилася».

У тезах цього типу на тему «Попередільно-нормативний метод обліку витрат і калькулювання собівартості продукції на підприємствах лісового господарства» необхідно подати:

- Короткий вступ, в якому описано завдання, для вирішення яких необхідна методика, що розробляється, область застосування методики (актуальність), наприклад:

В умовах ринкової економіки керівники промислових підприємств, установ та організацій повинні одержувати достовірну інформацію про витрати, які понесені на виробництво продукції, за якою ціною буде реалізована виготовлена продукція та який при цьому буде фінансовий результат. Саме тому зростає значення правильного вибору методу обліку витрат і калькулювання собівартості продукції.

- Мета роботи (розроблення методики), наприклад:

Метою публікації є аналіз та вдосконалення існуючих методів обліку витрат і калькулювання собівартості продукції.

- Опис існуючих методик, наприклад:

Методичні рекомендації з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості, що затверджені Державним комітетом промислової політики України у 2007 р., пропонують такі методи обліку витрат і калькулювання собівартості продукції: простий (однопредільний), позамовний, попередільний, попроцесний та нормативний.

- Опис нової методики, наприклад:

Застосування попередільно-нормативного методу обліку витрат і калькулювання собівартості продукції допоможе підвищити ефективність контрольних функцій облікових працівників підприємства, що безпосередньо вплине на достовірне оптимальне визначення собівартості продукції на підприємствах лісового господарства.

- Опис результатів застосування, наприклад:

Вважаємо доцільним запропонувати для використання у господарській діяльності підприємства лісового господарства такий метод обліку витрат і калькулювання собівартості продукції, як попередільно-нормативний, який враховує організаційно-технологічні особливості діяльності підприємств і поєднує два зазначених вище методи, а саме: попередільний і нормативний.

- Оцінка переваг і обмежень нової методики, наприклад:

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що використання попередільно-нормативного методу обліку витрат і калькулювання собівартості продукції підприємствами лісового господарства дасть можливість більш оперативно та ефективно управляти виробництвом, виявляти невикористані внутрішньогосподарські резерви, а також своєчасно запобігати нераціональному витрачання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

• Висновки, наприклад:

Таким чином, на сьогодні впровадження системи попередільно-нормативного методу обліку витрат і калькулювання собівартості продукції не суперечить нормам чинного законодавства, дає змогу підвищити інформативність облікової системи для прийняття більш ефективних економічних рішень. Як показали результати практичних досліджень, запропонований метод дає змогу на 11% скоротити рівень виробничих витрат підприємств лісового господарства.

При написанні тез типу «Нова методика дослідження» необхідно дотримуватися таких вимог.

1. У тезах може бути або якась розроблена автором методика практичної роботи, або опис результатів апробації якої-небудь методики в нових умовах. Наприклад: «Попередільно-нормативний метод обліку витрат і калькулювання собівартості продукції на підприємствах лісового господарства».

2. Тези повинні мати короткий вступ, де вказана галузь застосування методики, про що йде мова і навіщо це потрібно.

3. Опис існуючих методик повинен передувати пропозиціям автора. Нове ніколи не зростає на порожнечі.

4. У тезах має міститись опис результатів застосування пропонованої методики та оцінка її ефективності. Якщо розроблена нова методика, необхідно описати результати її застосування на практиці. Треба також вказати, чи дає вона змогу досягнути поставлених завдань.

Таким чином, при написанні тез як самостійного виду наукової продукції необхідно дотримуватися певного загального алгоритму. Насамперед, треба усвідомити для себе, що будуть презентувати тези: теорію, методи чи результати дослідження? Усвідомлення цього дає змогу правильно сформулювати мету підготовки тез. Назва тез має відображати основну ідею, думку, положення. У тексті тез доповіді виділяються ключові позиції, що і будуть базою для майбутньої доповіді.

11.4. Методика підготовки доповіді на конференції

Виступ або доповідь на конференції – це одна з багатьох форм оприлюднення результатів наукової роботи, найпростіший шлях за короткий термін «увійти» у наукове товариство за наявності відповідних здібностей та підготовки цікавого виступу.

Наукова доповідь (виступ) – це публічне повідомлення, розгорнутий виклад певної наукової проблеми (теми, питання), що досліджується.

Виступ на науковій конференції або іншому науковому заході класично має кілька цілей.

По-перше, це апробація основних ідей і результатів дослідження у науковому співтоваристві. По суті, виступ на науковій конференції забезпечує попередню експертизу, перевірку цінності всього дослідження або його окремих частин. Дискусія дає змогу виявити слабкі й сильні сторони проведеного дослідження.

По-друге, досить часто прилюдний виступ перед науковим товариством забезпечує закріплення за автором пріоритету в отриманих результатах.

По-третє, у виступі на науковій конференції ставиться і комунікаційна мета, яка орієнтує вченого на перетворення теми його дослідження на предмет наукової дискусії, що дає змогу одержати не тільки оцінку результатів з боку колег, а й у ході дискусії виявити нові ідеї і підходи. У цьому випадку учасники конференції автор виступу використовує як джерело інформації. Але головне, що виступ на конференції є найбільш оперативним засобом імплементації результатів наукового дослідження в інформаційне поле науки.

Перелічені фактори потрібно враховувати при побудові власного виступу, у якому слід звертати увагу насамперед на основну ідею, найбільш важливі результати дослідження. Виступ не можна перевантажувати деталями. Основну увагу потрібно зосереджувати на головному і цікавому.

Доповіді бувають кількох типів:

1. Звітна доповідь, у якій узагальнюються стан справ і хід роботи за певний час, виділяються досягнення і недоліки. Звітні доповіді на семінарах, симпозіумах і конференціях забезпечують презентацію науково-дослідних колективів, шкіл, суспільних наукових організацій.

2. Тематична доповідь, присвячена розгорнутому викладу якоїсь теми або проблеми. Значну роль у ній відіграють думки і позиція автора.

3. Інформаційна доповідь, що являє собою інформування присутніх про стан справ у якійсь галузі діяльності. Завдання цієї доповіді – максимально об'єктивно і всебічно подати інформацію без викладу позиції автора.

Структура тексту доповіді практично аналогічна плану наукової статті і може складатися із вступу, основної й підсумкової частин. Проте методика підготовки доповіді на науково-практичній конференції чи іншому науковому заході дещо інша, ніж підготовка статті.

Є два методи написання доповіді. Перший полягає в тому, що дослідник спочатку готує тези свого виступу, і на основі тез пише доповідь, редагує її й готує до опублікування в науковому збірнику у вигляді статті. Другий, навпаки, передбачає спочатку повне написання доповіді, а потім у скороченому вигляді – тез для попереднього ознайомлення аудиторії. Вибір способу підготовки доповіді залежить від змісту матеріалу та індивідуальних особливостей науковця.

Специфіка усного виступу накладає суттєвий відбиток на зміст і форму доповіді. При написанні доповіді слід мати на увазі, що значна частина матеріалу вже опублікована у її тезах. Крім того, частина матеріалу подається на плакатах (слайдах, моніторі комп'ютера, схемах, діаграмах, таблицях та ін.). Тому у доповіді мають бути коментарі до цих матеріалів, а не їх повторення.

У доповіді можна зупинитися лише на одній (найсуттєвішій, дискусійній) тезі доповіді, зробивши лише посилання на інші, вже опубліковані. Завдяки цьому на 20–40 % зменшиться обсяг доповіді, який переважно лімітується. Найкраще обирати полемічний характер доповіді, що завжди сильніше зацікавлює слухачів.

Доповідач, який бере участь у конференції чи іншому науковому заході, має враховувати виступи попередніх доповідачів, а також можливі плановані виступи на схожу тематику.

При написанні доповіді слід зважати на те, що за 10 хвилин людина може прочитати або розповісти матеріал, надрукований на п'яти сторінках машинописного тексту через півтора комп'ютерних інтервали 14 шрифтом.

Якщо після виступу його починають активно обговорювати, то можна вважати, що сформульованих вище цілей досягнуто.

При підготовці виступу (доповіді) необхідно звертати увагу на кілька обставин:

- 1) відповідність теми виступу (доповіді) обговорюваній тематиці;
- 2) чітке розмежування у ній наукової істини та дискусійних і недосліджених питань;
- 3) виклад її не письмовою, а усною науковою мовою.

Найбільш поширеними недоліками виступів (доповідей) на наукових конференціях є:

- невідповідність темі обговорення, що призводить до зниження інтересу слухачів до питань, що викладаються;
- недотримання регламенту, що викликає роздратування слухачів стосовно доповідача;
- невиразність викладу, що спричиняє і втрату інтересу, і дратівливість слухачів.

Ганс Сельє вирізняє п'ять таких «смертних гріхів» публічної мови: невідповідність, багатослівність, невиразність, заглибленість у себе (інтроверсія) і манірність, що безпосередньо стосуються і до доповідей на конференціях.

Г. І. Андрєєв, С. О. Смирнов, В. О. Тихомиров справедливо звертають увагу на такі типові помилки виступів:

- зловживання іноземною термінологією і поняттями, що ускладнюють сприйняття головної думки;
- наявність слів-паразитів («от», «значить», «так сказати» тощо);
- надмірна гучність голосу (слухачі через 8–10 хвилин не сприймають таку мову);
- побудова складних речень, у яких кількість слів перевищує 14–15 (такі фрази не сприймаються, за складністю граматичної конструкції губиться зміст);
- монотонність інтонації, без акцентів на значущих моментах доповіді тощо.

Проблемою виступу є і страх. Як зазначає С. Б. Ребрик, в основі страху може бути цілий комплекс об'єктивних і суб'єктивних причин:

- острах виглядати недосконалим;
- надання занадто високої значущості виступові і можливим помилкам;
- перебільшення власних вад;
- недоброзичливість аудиторії;
- погана підготовка або спогади про минулі невдачі.

Найгіршим є страх критики від колег, опонентів, наукового співтовариства. Інколи такий страх стає таким всеохопним, що на засіданнях спеціалізованих вчених та експертних рад панує мовчанка.

Це дуже небезпечно не тільки для науки й наукового співтовариства, які втрачають характеристики інноваційного інтелектуального середовища, а й для самого автора висунутих ідей, які є не завжди достатньо коректно обґрунтованими. Критика – це спосіб духовної діяльності, орієнтований на цілісне оцінювання явища шляхом виявлення його суперечностей, сильних та слабких сторін тощо.

Розрізняють дві основні форми критики:

а) негативну, руйнівну – нещадне й повне («голе») заперечування всього і вся;

б) конструктивну, творчу, що орієнтована на вирішення проблем, реальні методи розв’язання суперечностей, ефективні способи усунення помилок.

Конструктивно-критичний підхід виходить не з тієї реальності, яку бажаємо бачити, а з тієї, яка є, з усіма її плюсами й мінусами, перевагами і недоліками. Саме такий підхід має бути характерним для науки. Конструктивна, вільна критика – важлива умова реалізації принципу об’єктивності наукового пізнання. Тому критики не потрібно боятися. Треба тільки намагатися переводити її у конструктивне русло.

Дерево страху має такий вигляд (рис. 11.4).

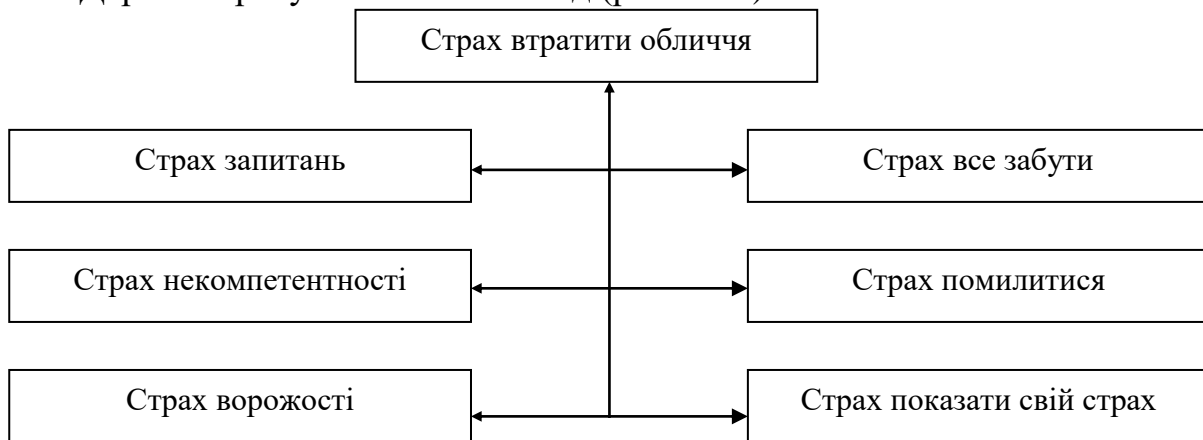

Рис. 11.4. Дерево страху

Потрібно не переборювати страх, а працювати з ним. При цьому його потрібно перевести в конструктивну мобілізуючу форму і використовувати його енергію в конструктивних цілях. Ну і, звичайно ж, варто пам’ятати, що в кожній людини свої причини страху, тому і свої способи його подолання.

Контрольні запитання

1. Яка найважливіша форма наукового процесу?
2. Що розуміють під оприлюдненням результатів дослідження?
3. Яким є один із найпростіших способів оприлюднення результатів наукових досліджень?

4. Що розуміють під терміном «тези доповіді»?
5. Яке основне призначення тез доповіді?
6. Скільки є і яких способів написання тез наукової доповіді?
7. Як написати тези доповіді на основі змісту готової наукової роботи?
8. Як підготувати тези доповіді до сформування змісту самої наукової роботи чи доповіді?
9. Що передбачає алгоритм написання тез наукової доповіді?
10. Якими є відомі правила оформлення тез наукової доповіді?
11. Як поділяють за типами наукові тези у бухгалтерських наукових дослідженнях?
12. Які блоки інформації є обов'язковими при написанні тез першого типу «Постановка проблеми або завдання»?
13. З яких блоків інформації складаються тези другого типу «Результати дослідження»?
14. Що необхідно подати у тезах третього типу «Нова методика роботи»?
15. Які з відомих тез доповідей є найризикованішими?
16. Що таке виступ або доповідь на конференції?
17. Якими є цілі виступу на науковій конференції або іншому науковому заході?
18. Як поділяють наукові доповіді за типами?
19. Що передбачають основні правила підготовки доповіді?
20. Які можливі недоліки у доповіді?

Тести для самоконтролю

1. Однією з найважливіших форм наукового процесу вважають:
  - А. самостійну роботу;
  - Б. порівняльну роботу;
  - В. контрольну роботу;
  - Г. науково-дослідну роботу;
  - Д. аналітичну роботу

2. Опубліковані до початку наукової чи науково-практичної конференції, з'їзду, симпозіуму матеріали попереднього характеру, що містять виклад основних аспектів планової наукової доповіді – це:
  - А. автореферати дисертацій;
  - Б. тези доповіді;
  - В. частини періодичного видання;
  - Г. монографії;
  - Д. наукові статті

3. Пошуково-дослідницька тема тез доповіді має бути:
  - А. досить складною для виконання;
  - Б. мало забезпеченою відповідним первинним матеріалом;
  - В. актуальною тільки з практичного, а не теоретичного погляду;

- Г. мало знайомою для дослідника;
- Д. перспективною для подальшого продовження роботи в цьому напрямі

4. Тези доповідей можуть публікуватись у таких виданнях:

- А. журнал;
- Б. газета;
- В. збірник матеріалів з'їздів;
- Г. підручник;
- Д. посібник

5. Обсяг усього тексту тез може становити:

- А. 1 сторінку;
- Б. 2-3 сторінки;
- В. 4-5 сторінок;
- Г. 10 сторінок;
- Д. будь-яку кількість сторінок

6. Першим етапом написання тез наукової доповіді є:

- А. визначення планового наукового результату;
- Б. формування розширеного плану тез доповіді;
- В. підбір літератури;
- Г. визначення типу і структури тез;
- Д. з'ясування вимог до оформлення тез доповіді та їх обсягу

7. Постановка проблеми або завдання; результати досліджень; нова методика досліджень – це:

- А. типи тез наукової доповіді;
- Б. алгоритм написання тез наукової доповіді;
- В. загальний план тез наукової доповіді;
- Г. структура тез наукової доповіді;
- Д. основні частини тез наукової доповіді

8. Публічне повідомлення, розгорнутий виклад певної наукової проблеми, що досліджується – це:

- А. теза доповіді;
- Б. наукова стаття;
- В. захист дисертації;
- Г. наукова доповідь;
- Д. наукове дослідження

9. При написанні тез типу «Результати дослідження» необхідно враховувати таке правило:

- А. доцільно витратити більшу частину обсягу тез для викладу чужих думок;

Б. не можна використовувати свої і чужі результати дослідження для порівняння та аналізу;

В. варто повторювати чужі експерименти;

Г. результати наукових досліджень мають бути викладені в зрозумілій іншим користувачам формі;

Д. при використанні вченим якоїсь методики, йому не потрібно пам'ятати про теоретичні погляди автора цієї методики

10. При написанні тез типу «Нова методика дослідження» необхідно дотримуватись такої вимоги:

А. у тезах повинен бути відсутній вступ;

Б. у тезах може бути розроблена автором методика практичної роботи;

В. пропозиції автора повинні передувати опису існуючих методик;

Г. тези не можуть містити результатів апробації якої-небудь методики в нових умовах;

Д. якщо розроблена нова методика, результати її застосування на практиці не варто описувати

11. Доповідь, у якій узагальнюються стан справ і хід роботи за певний час, виділяються досягнення і недоліки, називається:

А. інформаційна;

Б. ділова;

В. звітна;

Г. політична;

Д. тематична

12. Доповідь, що являє собою інформування присутніх про стан справ у якійсь галузі діяльності, називається:

А. виробнича;

Б. ділова;

В. звітна;

Г. тематична;

Д. інформаційна

13. Структура тексту доповіді практично аналогічна плану:

А. тези доповіді;

Б. монографії;

В. автореферату дисертації;

Г. наукової статті;

Д. посібника

14. Найбільш поширеним недоліком доповідей на наукових конференціях є:

- А. відповідність темі обговорення, що призводить до зниження інтересу слухачів до питань, що викладаються;
- Б. виразність викладу, що спричиняє втрату інтересу слухачів;
- В. недотримання регламенту, що викликає роздратування слухачів стосовно доповідача;
- Г. надмірна гучність голосу, що спричиняє дратівливість слухачів;
- Д. використання у доповіді простих речень, у яких кількість слів не перевищує 14-15

15. Виступ на науковій конференції може мати таку ціль:

- А. апробація вже існуючих ідей;
- Б. закріплення за автором пріоритету в отриманих результатах;
- В. уникнути перевірки цінності всього дослідження;
- Г. приховати слабкі сторони проведеного дослідження;
- Д. запобігти виявленню нових ідей і підходів, що стосуються проведеного дослідження

Практичні завдання

1. Тези доповіді – це опубліковані до початку наукової чи науково-практичної конференції, з'їзду, симпозіуму попередні матеріали, що містять виклад основних аспектів планованої наукової доповіді. Покажіть у табличній формі основне призначення тез та охарактеризуйте їх із наведенням прикладів.

2. Сформуйте основні блоки інформації першого типу тез «Постановка проблеми або завдання» на тему «Бухгалтерський облік і контроль витрат».

3. Сформуйте основні блоки інформації другого типу тез «Результати досліджень» на тему «Бюджетування витрат».

Тема 12. Порядок написання наукової статті

12.1. Поняття та сучасні види наукових статей

Наукова робота студентів є найважливішим аспектом формування особистості як майбутнього вченого, так і фахівця-практика високої кваліфікації. Саме вона слугує потужним засобом селективного відбору кадрів у процесі підготовки молодих учених, у тому числі збереження та розвитку бухгалтерських наукових шкіл.

Наукова робота – це коли читаєш дві книжки, які ніколи ніхто не читав, щоб написати третю книжку, яку ніхто не буде читати.

Жартівливий вислів, запропонований працівниками NASA

Стаття – це науковий або публіцистичний твір невеликого розміру у збірнику, журналі, газеті. Вона є результатом процесу мислення, в якому поєднуються аналіз, структурування, формулювання та висловлення думок. Отже, стаття – це візуальне вираження результатів мисленнєвої діяльності.

Основною результативною формою подання результатів наукового дослідження є наукова стаття.

Наукова стаття – це вид наукової публікації, у якій описано кінцеві або проміжні результати проведеного дослідження, обґрунтовано способи їх отримання, а також накреслено перспективи наступних напрацювань. Обсяг наукової статті зазвичай становить від 6 до 24 сторінок, тобто 0,35 – 1 друкований аркуш.

Наукова стаття містить переважно виклад проміжних або кінцевих результатів проведеного наукового дослідження, висвітлює конкретне питання за темою наукової роботи, фіксує науковий пріоритет автора та робить результати його наукових досліджень надбанням фахівців. Наукові статті класифікують за видами (рис. 12.1).

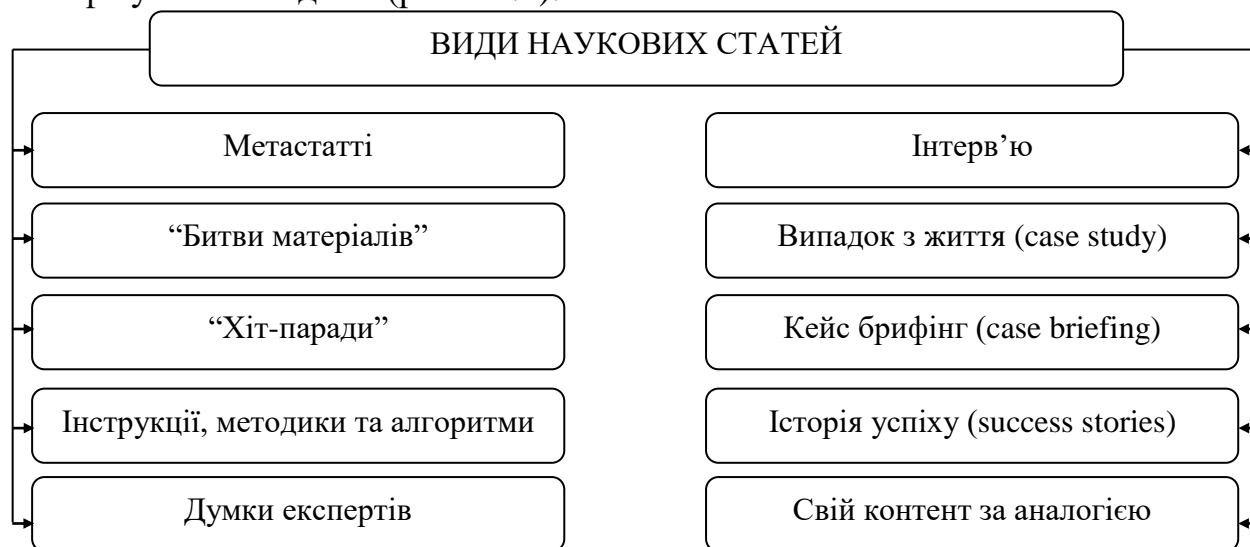

Рис. 12.1. Види наукових статей

Мета статті. Ця форма ще має назву огляду літератури. У таких статтях автор нової роботи бере кілька вже відомих наукових робіт і відповідно до обраного вузького питання виділяє, що писали про це інші. При цьому здебільшого він додає свою думку з питання, що розглядається, а також критичний огляд наведених суджень. Прикладами таких робіт можуть бути наукові статті на тему: «12 думок про виникнення подвійного запису», «Що думають бухгалтери про методи нарахування амортизації» і т.д.

«Битви матеріалів». Цей жанр дуже схожий на мета статті з деяким спрощенням. У статтях такого виду проводять порівняння (огляди) істотно різних поглядів на проблему, де одне судження протиставляється іншому. При цьому автор може запропонувати читачеві самому зробити вибір серед запропонованих варіантів. Прикладом може слугувати стаття на тему: «Чи необхідне впровадження МСФЗ в Україні?».

«Хіт-паради». Це можуть бути статті, що містять «топ-лист», «перелік найбільш популярних» визначень, думок, методів, формул тощо. Такі статті можна відрізнити за «гучними» назвами, наприклад: «Дефініції витрат у вітчизняній та зарубіжній теорії бухгалтерського обліку». Крім наведених варіантів визначень, у таких статтях читачам також пропонуються короткі коментарі до кожного із них.

Колекції матеріалів – це створення переліків ознак вивченого питання шляхом виділення основних характеристик. Наприклад, у статті можуть бути наведені: «шість правил ведення бухгалтерського обліку», «дванадцять принципів бухгалтерського обліку», «два методи визначення типу бухгалтерського рахунку» і т.д. Статті цього типу у бухгалтерських наукових дослідженнях мають переважно науково-прикладний характер, тобто містять елементи як наукової теорії, так і методики організації та ведення бухгалтерського обліку, проведення аналізу чи аудиту.

Інструкції, методики та алгоритми – це опис практичних аспектів організації та ведення бухгалтерського обліку як у цілому, так і у розрізі окремих елементів. Такі статті відповідають на запитання «Як?». Їх автори можуть оперувати такими категоріями, як методи, методики, стадії, етапи, фази, послідовності і т.п. Прикладами можуть бути статті на тему:

– алгоритми – «Три кроки, які необхідно здійснити боржнику, щоб уникнути платежу»;

– методики – «Порядок обліку збільшення статутного капіталу підприємства у процесі збільшення вартості чистих активів»;

– інструкції – «Як організувати систему контролю на підприємстві».

Деколи питання, яке досліджує автор, не має твердого фактичного обґрунтування, що не дає змогу сформулювати якимось певним судженням. У цьому разі для написання статті та формування висновків можна використати думки експертів, фахівців або просто очевидців. Людська свідомість використовує переважно цей спосіб формування умовиводів. Прикладами статей цього виду можуть бути наукові роботи на тему: «Професіоналізм юристів очима бухгалтерів», «Арбітражні керуючі – точка зору кредиторів та керівників

підприємств», «Витрати і доходи у податковому обліку – чи збігаються думки податківців і бухгалтерів?»».

Один з ефективних способів привернути увагу читачів - підготувати інтерв'ю з популярною або впливовою людиною в обраній галузі дослідження. Головний герой інтерв'ю також може бути просто фахівцем зі значним досвідом роботи, наприклад, головний бухгалтер великого промислового підприємства. При формуванні статей такого виду важливим є правильний підбір питань і обробка відповідей у цікавому для читачів ракурсі. Прикладами заголовків таких статей можуть бути: «Що відповів міністр фінансів на питання впровадження МСФЗ в Україні», «Інтерв'ю для нашого журналу дав генеральний директор аудиторської фірми «УкрЗахідАудит».

Статті такого здебільшого мають публіцистичний характер, проте, за умови одночасного публікування інших видів статей, також можуть бути визнані науковою роботою.

Підготовка даного виду статей починається з пошуку та опису реальної події, що мала місце у професійній сфері. Це може бути, наприклад, рішення арбітражного суду у справі про неспроможність (банкрутство) підприємства та наслідки його відображення у системі бухгалтерського обліку. На основі отриманого фактичного матеріалу автор може розкрити або просто проілюструвати певну теоретичну концепцію, норму права або свою гіпотезу. Зайве говорити, що автор може не обмежувати себе одним випадком, а описати декілька однотипних подій.

Є й інші види статей, які можуть публікувати автори. Проте у наукових дослідженнях у галузі бухгалтерського обліку їх використовують порівняно нечасто.

У США та Канаді в юридичних школах право вивчають шляхом складання оглядових конспектів судових

прецедентів у формі кейс брифінгів. Це порівняно невеликі аналітичні записки з такою структурою: презентація теми, виклад фактів щодо проблемної ситуації, подання правових аргументів і судових рішень з аналогічних ситуацій, думка громадськості, погляд залучених до справи сторін.

У США практику кейс брифінгів започатковано у Гарвардській юридичній школі в 1870 році. Автором такого методу викладу наукового матеріалу є професор Крістофер Колумбус Лангделл.

Статті, викладені методом кейс брифінг, можуть мати такі назви: «Рішення української феміди про фінансові піраміди», «Податкові роз'яснення у судовій практиці».

У цьому випадку автор розповідає про результати проведених дослідів, опитувань або досліджень.

У статті подано пояснення отриманих результатів за допомогою цифр або інших фактів. Робота цього напрямку не обов'язково має форму глибокої наукової статті для академічного журналу. Навпаки, вона може узагальнювати три-п'ять спостережень або комбінацію фактів і пропонувати якусь гіпотезу на

суд читачів. Наприклад, наукова стаття на тему: «Історичні факти у теорії подвійного запису», «Що відомо про загальні збори акціонерів?».

Ще один підхід до написання статей – запозичення структури вдалих статей, написаних іншими авторами. Наприклад, автор може взяти статтю про історію бухгалтерського обліку і за її ж структурою розкрити питання виникнення подвійного запису.

У бухгалтерських наукових дослідженнях існує теоретичний і емпіричний рівні знань, тому розрізняють теоретичні та емпіричні наукові статті.

Теоретичні наукові статті містять у собі результати досліджень, виконаних за допомогою таких методів пізнання, як абстрагування, синтез, аналіз, індукція, дедукція, формалізація, ідеалізація, моделювання. При цьому мають значення логічні закони і правила.

Наукові ж статті емпіричного характеру, хоча і використовують низку теоретичних методів, але більше спираються на методи вимірювання, спостереження, експерименту і т.д. У заголовках цих статей часто вживаються слова «методика», «оцінка», «визначення».

Незалежно від обраного виду планованої наукової статті, її тема має бути:

- а) актуальною як під практичним, так під теоретичним кутом зору;
- б) перспективною для подальшого продовження роботи в цьому напрямі;
- г) достатньо забезпеченою відповідним первинним матеріалом;
- д) безумовно цікавою для дослідника, оскільки це стимулює пошукову ініціативу.

12.2. Методика написання наукової статті

Перш ніж приступати до написання наукової статті, необхідно намітити план та етапи проведення основних заходів подальшої роботи над темою, тобто скласти програму наукової роботи над статтею.

Виділяють такі основні етапи роботи над науковою статтею:

- обґрунтування теми, вибір об'єкта і визначення мети дослідження;
- підбір і аналіз наукової літератури з обраної теми, у тому числі з використання Інтернет;
- розробка гіпотези наукової роботи;
- складання плану та структури наукової статті, розробка програми і методики дослідження;
- проведення дослідження і узагальнення його результатів, висновки;
- оформлення наукової статті;
- публікація наукової роботи.

Перші п'ять із перелічених етапів наукового дослідження частково пересікаються, а їх виконання можуть збігатися в часі.

Що краща робота, то коротше вона може бути представлена.

Петро Каница

Задум наукової роботи формується на першому етапі дослідження. Тут слід чітко визначити низку елементів (рис.12.2).

Після цього визначають назву наукової праці, яку потім можна коригувати.

Рис. 12.2. Елементи, що впливають на формування задуму наукової статті

При написанні наукової статті передусім потрібно мати чітке уявлення про рівень розробки досліджуваної теми в науці. Тому спочатку потрібно ознайомитись із основною літературою, що стосується обраної теми (монографії, статті, інформація Інтернет). Посилує достовірність одержаних результатів комбіноване використання джерел інформації різних типів, але дуже важливо, щоб ці джерела точно відповідали поставленим завданням і співвідносились із темою наукової роботи.

На етапі формулювання задуму бажано скласти попередній план роботи. Інколи необхідно скласти план-проспект.

Далі вибирають і опрацьовують зібрану інформацію за темою наукового дослідження. Готувати матеріал може здійснювати в будь-якій послідовності, окремими частинами, без ретельного стилістичного опрацьовання. Головне – підготувати матеріали в повному обсязі для наступних етапів роботи над рукописом статті.

На наступному етапі групують зібрану та опрацьовану інформацію – в вибирають варіант її послідовного розміщення згідно з планом роботи. Значно полегшує цей процес персональний комп'ютер. Набраний у текстовому редакторі текст можна відповідно структурувати. За умови використання персонального комп'ютера є можливість:

- побачити кожен частину наукової роботи і всю статтю в цілому;
- простежити розвиток основних положень;
- домогтися правильної послідовності викладу;

– визначити, які частини наукової статті потребують доповнення або скорочення.

При цьому всі матеріали поступово розміщують у належному порядку, відповідно до задуму. Якщо немає комп'ютера, то рекомендується кожний розділ наукової статті писати на окремих аркушах або картках з однієї сторони, щоб потім їх можна було розрізати і розмістити у певній послідовності.

Паралельно з групуванням матеріалу визначають рубрикацію тексту відповідно до вимог щодо структури наукової статті. Результатом роботи на цьому етапі є логічне поєднання частин рукопису, створення його чорнового макету, який потребує подальшої обробки.

Опрацювання рукопису полягає в уточненні його змісту, оформленні та літературній правці. Шліфування тексту рукопису починають з оцінювання його змісту і структури. Перевіряють і критично оцінюють кожний висновок, кожену формулу, таблицю, рисунок, кожне речення, окреме слово. Слід перевірити, наскільки назва наукової статті відповідає її змісту, наскільки логічно і послідовно викладено матеріал. Доцільно ще раз перевірити аргументованість основних положень, наукову новизну, теоретичну і практичну значущість роботи, її висновки і рекомендації. Слід мати на увазі, що однаково недоречними є і надмірний лаконізм, і надмірна деталізація у викладі матеріалу. Допомагають сприйняттю змісту роботи таблиці, схеми, графіки.

Наступний етап роботи над науковою статтею – *перевірка правильності її оформлення*. Це стосується рубрикації, посилань на літературні джерела, цитування, написання чисел, знаків, фізичних і математичних величин, формул, побудови таблиць, підготовки ілюстративного матеріалу, створення бібліографічного опису. До правил оформлення наукових статей ставляться специфічні вимоги, тому слід насамперед керуватися вимогами видавництва і редакції.

Заключний етап підготовки наукової статті – *літературна правка*. Її складність залежить від мовностильової культури автора. Одночасно з літературною правкою він вирішує, як розмістити текст і які потрібно зробити в ньому виділення.

Зазначимо, що написаний від руки текст важко редагувати. В машинописному або комп'ютерному тексті легше виявити упущення і недогляди.

Розглянемо на прикладі послідовність формування наукової статті у галузі бухгалтерського обліку, яка належить до виду «метастаття».

Насамперед визначають назву, яка є дуже важливим елементом. За назвою судять про роботу загалом, тому вона має повністю відображати її зміст. Правильніше буде остаточний варіант назви наукової статті сформулювати після її написання, коли вже повністю зрозуміла її суть і основна ідея. Хоча деякі автори вважають за краще працювати над назвою статті на початку своєї роботи, але це вдається переважно, досвідченим дослідникам.

Іноді дослідники можуть опинитися в скрутному становищі через невпевненість у виборі актуальної теми наукових досліджень, а відповідно, і назви наукової статті. У такому разі може допомогти пошук в Інтернеті

УДК 657.01

Максим Корягін

канд. екон. наук, доцент,

Марія Чік, *аспірант*

Львівська комерційна академія

Виникнення та розвиток подвійного запису як фактор впливу на генезис бухгалтерського обліку

форуму за ключовою для статті фразою. У рядку пошуку в Інтернеті набираємо ключову фразу за темою «+ форум». Потім вибираємо один із форумів, де обговорюються питання щодо необхідної тематики. Дивимося передусім на те, які запитання задають читачі за темою, щоб відштовхнутися від цих питань для формулювання назви і теми статті. Варто звернути увагу на самі теми форуму. Вони виникли не випадково і також можуть збагатити думку про варіанти для теми майбутньої статті. Після вибору теми на тих же форумах можна подивитися, якими були відповіді за обраною темою, і використати їх для написання статті.

При підготовці наукових статей корисно мати уявлення про те, що пишуть блогери ц цьому напрямку. Для цього разом з ключовим словом потрібно набрати «+ блог» або «блог», потім ключове слово.

Після назви статті складають анотацію до неї, яка виконує функцію розширеної назви статті й розкриває зміст роботи. Анотація показує, що, на думку автора, найцінніше у виконаній ним роботі. Погано написана анотація може зіпсувати враження від статті. Текст в анотації має бути стислим і точним – до 50 слів. Слід використовувати синтаксичні конструкції безособового речення, як-от: «Досліджено...», «Розглянуто...», «Установлено...» (наприклад, «Досліджено організаційні особливості...»).

У статті висвітлено актуальні питання, пов'язані з виникненням та розвитком подвійного запису як основного елемента методу бухгалтерського обліку та визначального фактора генези бухгалтерського обліку. Досліджено історичну еволюцію бухгалтерського обліку як у цілому, так і його визначального елемента – подвійного запису. Розглянуто трактування подвійного запису як складової теорії подвійності.

Далі визначають ключові слова, за якими статтю зможуть відшукати колеги та опоненти, що працюють у тій же галузі науки.

Ключові слова: подвійний запис, історія бухгалтерського обліку, метод бухгалтерського обліку.

У вступі статті має бути обґрунтована актуальність питання, яке в ній розглядається, і новизна роботи. Якщо дозволяє об'єм статті, можна конкретизувати *мету* і *завдання* досліджень, а також навести відомі способи вирішення питання та їх недоліки.

У центрі будь-якого дослідження стоїть певна наукова *проблема*. Отже, потрібно пояснити читачеві, чому опрацьовується саме вона. Можливо, залишилися деякі невирішені питання, якась тема недостатньо вивчена або недостовірними є опубліковані раніше дані. Можливо, буде розроблено новий перспективний матеріал, висунуто гіпотезу.

Вступна частина наукової статті може мати такий зміст:

1. *Актуальність теми* – це важливість, суттєве значення, відповідність теми наукового дослідження сучасним потребам певної галузі науки та перспективам її розвитку, практичним завданням відповідної сфери діяльності.

Більшості з нас давно є відома істина: “Хто не знає історії, той не має майбутнього”. Повною мірою цей вираз може стосуватись як окремих особистостей, так і певних сфер діяльності, галузей знань, професій тощо. Саме тому історичну еволюцію бухгалтерського обліку як у цілому, так і його визначальних елементів необхідно обов'язково досліджувати. При цьому досліджувати не заради її самої, а для полегшення розуміння сучасного і оцінки майбутнього як бухгалтерського обліку, так і бухгалтерії у всіх їх проявах – і як науки, і як мистецтва, і як професії.

2. *Що відомо?* Потрібно почати виклад від більш загальних понять і переходити до більш конкретних. Власне, це мікрогляд літератури, тому посилання на неї є обов'язкові.

Починаючи з другої половини ХІХ ст. і дотепер питання виникнення та розвитку подвійного запису розглядається у наукових працях М. І. Вейсмана, Н. М. Грабової, Р. Грачової, Т. В. Давидюк, Й. Я. Даньківа, П. О. Куцика, Дж. Луцатто, І. В. Малишева, Н. М. Малюги, М. Я. Остап'юк, М. С. Пушкаря, Т. О. Токаревої, В. Г. Швеця. Відомо що облік, а відповідно, і всі елементи його методу виникли у ХV ст. з моменту публікації одного з розділів праці Луки Пачолі, що називався “Трактат про рахунки і записи”.

3. *Обґрунтування того, що не відомо і чому, при цьому:*

- відокремлюють відоме від невідомого;
- локалізують невідоме в часі та просторі;
- формулюють «невідоме» і визначають, що необхідно для його дослідження.

Невідомо достеменно, коли виник подвійний запис та бухгалтерський облік. Визначальною особливістю, яка призвела до виникнення бухгалтерського обліку, його виокремленню серед інших видів обліку, була методика відображення усіх господарських операцій методом подвійного запису. Ми згодні з іншими науковцями, які підтримують цю ідею.

4. Відображення мети дослідження – наступний елемент будь-якої наукової статті. Визначення мети роботи, як правило, починають з дієслів: з'ясувати, виявити, сформулювати, обґрунтувати, перевірити, визначити, створити, побудувати.

Метою статті є спроба уточнити сучасне розуміння історії виникнення бухгалтерського обліку крізь призму подвійного відображення господарських операцій на основі аналізу наукових праць вітчизняних та зарубіжних науковців.

5. Формулювання завдань роботи. Завдання – це, як правило, конкретизована мета наукової статті.

Основними завданнями цієї статті є:

- вивчити подвійний запис як визначальний елемент методу бухгалтерського обліку;
- проаналізувати історичні свідчення щодо виникнення подвійного запису;
- дослідити сутність наявних даних, пов'язаних із виникненням та розвитком подвійного запису як основного елемента методу бухгалтерського обліку та визначального фактора генези бухгалтерського обліку.

Найважливішим елементом роботи над статтею є подання результатів роботи та їх пояснення в основній частині статті. Окрім тексту необхідно подати результати в наочній формі: у вигляді таблиць, графіків, діаграм, що сприяє більш повному розумінню читачами ідеї дослідження.

Результати подають через систему блоків, які повторюються в структурі статті. В основу кожного блоку покладено таблицю, ілюстраційний матеріал і текст-коментар до них.

Текст може мати таку будову:

1) вступне речення, в якому зазначається, про що далі йтиме мова, наприклад:

...історичну еволюцію бухгалтерського обліку як у цілому, так і його визначальних елементів, необхідно обов'язково досліджувати...

2) що відомо (незважаючи на те, що основний матеріал про це викладено у вступі, треба коротко написати про те, що вже відомо), наприклад:

Ще у 1889 р. французькі науковці Літей (Léautey) і Гульбольт (Guilbault) констатували: “Філологи, філософи, економісти та інші автори не тільки не зуміли визначити бухгалтерський облік раціональним чином, але вони й досі не визначили, коли виник бухгалтерський облік.”

3) що не відомо і чому, наприклад:

...У багатьох дослідженнях з бухгалтерського обліку ця дискусія триває до цього часу, розглядається питання: "... бухгалтерський облік виник у XV ст., чи раніше?"

4) поставлені завдання, наприклад:

Чи справді бухгалтерський облік, подвійний запис як його визначальний елемент методу раптово, з нічого виникли саме у XV ст.?

5) як робили, наприклад:

...професор В. Г. Швець вважає, що становлення подвійної бухгалтерії відбулося у XIII ст. у містах Італії (Флоренції, Генуї) і поширилось на всі інші країни Європи ... За дослідженнями Б. Нідлза, Х. Андерсена та Д. Колдуелла система подвійного запису виникла в епоху Ренесансу та вперше системно була описана у 1494 р. Лукою Пачолі...

б) опис таблиці, рисунка, графіка, наприклад: У зведеному вигляді хронологію використання подвійного запису та подвійної бухгалтерії у різних країнах світу у різні часи наведено у табл. 12.1:

Таблиця 12.1

Хронологія використання подвійного запису та подвійної бухгалтерії у різних країнах світу у різні часи

Період	Характеристика
I тис. н.е.	Найдавніші згадки про використання системи подвійного запису в Центральних Андах (Перу, Болівія) як способу ведення обліку
I–II ст. до н.е.	Давня Греція – батьківщина подвійного запису (дослідження Г. Нерра, К. Гільярда)
I ст.	Давній Рим – місце виникнення подвійного запису (дослідження Г. Нібура, К.Ю. Циганкова)
IX–XII ст.	Застосування подвійного запису в бухгалтерському обліку в ісламських країнах
XIII ст.	Подвійний запис – винахід італійських купців, які здійснювали торгівлю у трикутнику Генуя – Венеція – Флоренція
XIII ст.	Збережені документи, які відповідають формі подвійного запису, що належали флорентійському купцеві Амадіно Мануці
XIV ст.	Подвійний запис використовувався у бухгалтерських журналах торговельного дому флорентійських торговців – братів Фіні
XIV ст.	Франческо де Марко Датіні використовував діаграфічний спосіб (подвійний запис) складання балансу
XIV ст.	Джованні де Біччі з сімейства Медічі представив подвійний запис у родинному банку Медічі
XV ст.	Манускрипт «La Riegola de Libro (1439 р.)» містить основи подвійного запису з прикладами
XV ст.	Купці та підприємці Венеції уже широко використовували систему подвійного запису. Лука Пачолі, чернець і співробітник Леонардо да Вінчі, першим кодифікував систему подвійного запису у підручнику з математики (1494 р.)

7) показ достовірності здобутих результатів, наприклад:

Подвійний запис та подвійна бухгалтерія використовувались задовго до видання у 1494 р. Лукою Пачолі книги “Summa de Arithmetica, Geometrica, Proportioni et Proportionalita”, яка містила розділ про подвійну бухгалтерію “Particularis de Computis et Scripturis” книги, де розглядався подвійний запис у бухгалтерському обліку.

8) найбільш важливий висновок до цього блоку, наприклад:

Саме у XIII ст. були сформовані усі визначальні елементи бухгалтерського обліку – предмет і об’єкти, закони і закономірності, методи та методика. І саме у XIII ст. вже використовувався визначальний елемент методу бухгалтерського обліку – подвійний запис. Виходячи з цього та враховуючи відсутність системних даних про більш ранні історичні періоди, на нашу думку, є підстави вважати саме XIII ст. періодом виникнення бухгалтерського обліку.

Завершальним етапом статті є підведення підсумків. Висновок має містити коротке формулювання результатів, отриманих у процесі роботи. Автор дослідження підсумовує результати осмислення теми, робить узагальнення і рекомендації, які витікають з його роботи, підкреслює їх практичну значущість, а також визначає основні напрями подальшого дослідження в цій галузі знань. У цьому розділі обговорюють здобуті результати, порівнюють їх з результатами досліджень інших науковців, з літературними даними. Частково цей розділ є дзеркальним відображенням вступу. Потрібно інтегрувати одержані наукові дані в уже існуючі, зазначити, що змінилося у світовій науці після їх одержання. Наприклад:

На нашу думку, наведені вище результати дають можливість сформулювати такі узагальнення:

1. Визначальним елементом методу бухгалтерського обліку є подвійний запис.

2. Подвійний запис та подвійна бухгалтерія використовувались задовго до видання у 1494 р. Лукою Пачолі книги “Summa de Arithmetica, Geometrica, Proportioni et Proportionalita”, що містила розділ про подвійну бухгалтерію “Particularis de Computis et Scripturis”, де розглядається подвійний запис у бухгалтерському обліку.

3. Саме у XIII ст. були сформовані усі визначальні елементи бухгалтерського обліку – предмет і об’єкти, закони і закономірності, методи та методика. І саме у XIII ст. вже використовувався визначальний елемент методу бухгалтерського обліку – подвійний запис.

4. Нікому не відомо і навряд чи стане відомим, хто був винахідником бухгалтерського обліку. Проте можна однозначно стверджувати, що система подвійного запису та подвійної бухгалтерії широко використовувалась у країнах Європи вже у XIII ст.

У кінці наукової статті подають перелік використаної літератури – книг, журналів, статей, нормативних документів із зазначенням основних реквізитів.

Літературні джерела, що цитуються або використовуються у статті, треба пронумерувати в порядку згадування про них у тексті. Список літератури необхідно наводити наприкінці статті бібліографічним списком джерел мовою оригіналу згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Питання оформлення літературних джерел у науковій роботі розкрито у темі 14.

12.3. Окремі вимоги до написання наукової статті

Після розгляду загальної методики формування наукової статті зупинимося на окремих вимогах щодо її написання.

У науковому спілкуванні трапляється чимало слів-паразитів, які варто викоринювати, адже вони затінюють основну думку, відволікають від серйозного і глибокого сприйняття тексту. Кожному автору знайоме відчуття, коли він не може відмовитися від розмовної лексики, складного пошуку «самого того» слова, яке найдоречніше відповідало думці. На жаль, вставні слова (між іншим, до речі, до слова, так би мовити) часто переобтяжують текст. Епітети на кшталт «найвизначніший», «найбільший», «найшанованіший», «найавторитетніший» не додають нічого нового, а так звані новоутворення загалом перебирають на себе увагу, відволікають від основної суті.

Трапляються і «наукові канцеляризми», незвичні (часто перекручені) терміни і парадоксальні формулювання (щось на зразок «аномально-девіаційної підваріації наукового дискурсу»). Прихильники наукоподібного викладу часто сподіваються заінтригувати незрозумілими фразами, філософськими матеріями, математичними формулами, складними реченнями з нагромодженням підрядних зв'язків.

Отже, стиль мови наукової статті має бути доступним для розуміння і звільненим від слів-паразитів.

Роздувати власний авторитет з допомогою ускладненого словника – давній прийом порожніх голів і просто невігласів. Доля поводить з ними, як мачуха: мало того, що виставляє на посміховисько за претензійне зловживання іноземними словами, вона ще й постійно влаштовує їм пастки зі слів і термінів, які вони погано розуміють.

Я. Парандовський

Рецепти мовної та логічної чіткості занотовані в дослідженні українського мовознавця П. О. Селегія, який радить:

- на лексичному рівні вживати загальновідомі слова, уникати двозначності, обходитися без запозичень там, де можна скористатися простим словом;
- на морфологічному рівні не нагромаджувати по кілька іменників, особливо в родовому відмінку, не витісняти дієслова віддієслівними іменниками, домірно вживати різні частини мови;

– на синтаксичному рівні не розтягувати занадто фрази, не розривати думку довгими вставками, обмежувати кількість підрядних речень, не захоплюватися пасивними зворотами, дотримуватися природного порядку слів;

– на композиційному рівні не порушувати послідовності викладу матеріалу, не переставляти думки, ретельно обмірковувати поділ тексту на абзаци.

Потрібно і варто висловлювати власну думку, якщо вона має вагомі аргументи, але не слід зловживати займенником "я" настільки, щоб це впадало у вічі. Як правило, для офіційних доповідей доречно уникати таких особових займенників, як: Я, ТИ, ВИ, адже вони надають спілкуванню і тексту відтінку особистого звертання, неофіційного характеру. У науковій комунікації переважає використання безособових форм, наприклад, досліджено, розглянуто, проаналізовано. При цьому для розмовної лексики, неофіційного спілкування, безпосереднього звернення до слухача чи читача автор може обрати "я". Об'єктивності думки сприяють і безособові речення, пасивні звороти, зворотні дієслова.

Мистецтво – це “я”; наука – це “ми”.

Клод Бернар

Особові конструкції можна легко перетворити у безособові.
Наприклад:

- я переконаний – цілком зрозуміло, що;
- ми вважаємо – вважається, що...

Надмірне захоплення «я» чи «ми» постійно наштовхує на думку, що автор більше захоплюється собою, аніж об'єктом дослідження, за особистісним фоном може загубитися суть. Постійне «ми» змушує задуматися над тим, чому дослідник постійно «звеличує» себе, послуговуючись формою множини. Займенник «ми» найчастіше означає той колектив (автора і співавтора, групу авторів), що працював над науковою роботою.

У наукових дослідженнях часто використовують цитати – дослівні уривки з використаних джерел, за допомогою яких обґрунтовують, підтверджують або доповнюють власну думку.

Зазначимо, що, коли текст дослідження перевантажений цитатами і суцільними посиланнями на авторитетів, то виникає підозра у відсутності авторських міркувань і знань у самого дослідника, а наукова робота набуває характеру компіляції.

Якщо дотримуватися зазначених вимог, то стаття буде оригінальною і правильно написаною.

12.4. Опублікування наукової статті

Кожний дослідник прагне довести результати своєї праці до читача. Підготовка публікації – процес індивідуальний. Одні вважають за необхідне лише коротко описати хід дослідження і детально викласти кінцеві результати. Інші поступово вводять читача у свою творчу лабораторію, висвітлюють етап за етапом, докладно розкривають методи своєї роботи.

В обох варіантах наукова стаття подається до друку у завершеному вигляді відповідно до вимог редакцій журналів, збірників, вісників тощо.

Кожна наука – це передбачення.

Герберт Спенсер

Отже, при поданні наукової статті до публікації необхідно враховувати вимоги наукового видання, де вона буде розміщена. Так, згідно з вимогами Наукового вісника Національного лісотехнічного університету України, наукова стаття має бути оформлена згідно з вимогами Міністерства освіти і науки України, з доданими в кінці статті матеріалами про автора. Окрім того необхідно подати витяг з протоколу засідання кафедри про можливість публікації статті, експертний висновок, дві рецензії – внутрішню і зовнішню.

Відповідно до вимог Вісника Національного університету «Львівська політехніка» для друку наукової статті необхідно подати:

- інформацію про авторів;
- наукову статтю, оформлену згідно з вимогами;
- дві рецензії на статтю – внутрішню і зовнішню (обидві із завіреними підписами);
- витяг з протоколу засідання структурного підрозділу про рекомендацію статті до друку;
- лист-клопотання від керівництва організації, де працює чи навчається автор, на ім'я проректора з наукової роботи Національного університету «Львівська політехніка» з проханням про опублікування статті.

До друку приймаються лише статті, що мають наукову і практичну цінність, які раніше не були опубліковані, а також не були надані іншому журналу для розгляду та публікації. Якщо таке мало місце, то про це треба зазначити у примітках до відправленої статті.

Важливо правильно вибрати науковий журнал. Науковому журналу «можна довіряти», якщо:

1. Журнал має грамотно оформлені вихідні дані. Перевірте, чи зазначено в його вихідних даних видавця (не так важливо, це ВНЗ чи комерційна організація), тираж, назву друкарні. Дуже важливо, щоб журнал мав код ISSN – без нього журнал практично не має цінності.
2. Чітко позначено контактні відомості про журнал: поштова адреса, телефон та електронна пошта. Виявіть обережність, якщо зазначений тільки номер мобільного телефону.

3. Вказано склад редакційної колегії. Подумайте, чи достатньо у серйозному науковому виданні лише «головного редактора І. І. Іванова» навіть без зазначення наукового ступеня?

4. У журналу є хороший веб-сайт. Бажано, щоб на сайті наукового журналу були чітко визначені правила оформлення статей. Добре, якщо на сайті є архів усіх попередніх номерів – значить, стаття буде доступною для читачів не тільки у друкованій версії, але і в електронному вигляді.

5. Журнал виходить досить часто, кращий варіант – щомісяця.

12.5. Основні помилки при написанні наукової статті

Аналіз наукових статей студентів показав, що при написанні наукових статей, вони припускаються помилок, пов'язаних насамперед зі структурою та логікою викладення матеріалу.

Розглянемо їх докладніше.

Часто доводиться чути «Пиши роботу, вступ потім напишеї», «Проведи дослідження, а потім будеш писати роботу», «Вступ напишемо, коли робота буде готова». Вступ – це кристалізація задуму наукової статті, в якому конкретизується наукова потреба, галузь і завдання дослідження тощо. Чи можна писати наукову статтю, не знаючи, до якої наукової галузі звертатися і без опори на завдання? Відповідь очевидна – не можна!

Нехтування вступом призводить до уповільнення роботи, безцільним пошукам, ризике «загубитися» в теоріях і фактах.

Вступ потрібно писати в першу чергу. Це не означає, що він залишиться незмінним, але мають бути основні елементи вступу, визначені разом з науковим керівником:

- 1) актуальність;
- 2) мета;
- 3) завдання.

Особливу увагу потрібно звернути на мету роботи. Мета повинна бути досяжною. Якщо поставити мету «Вивчення ...», то її можна досягати нескінченно.

Отримання емпіричного матеріалу та висновки щодо нього багатьом молодим науковцям здаються цікавішими, ніж написання теоретичної частини наукової статті. При цьому часто виникає ілюзія, що таким способом наукова робота буде написана швидше. Ще одна проблема криється в тому, що за такої методики написання статті теорія «підганяється» під практику дослідження.

Ця помилка може мати найбільш руйнівні наслідки для наукової роботи у цілому.

По-перше, потрібно пам'ятати, що наукова робота рухається по шляху перевірки гіпотез. Спочатку ми формулюємо достатню кількість теоретичних гіпотез, а вже потім перевіряємо їх емпірично. Якби гіпотези не перевірялися, а тільки доводилися, алхімію і досі вважали б наукою.

По-друге, робота пишеться швидше, якщо вона організована в науковому логічному порядку. Проведення дослідження до викладу теорії – це порушення порядку.

По-третє, після написання теоретичної частини зазвичай з'ясовують масу нових фактів, виникають нові емпіричні гіпотези, які логічно поєднуються з роботою і потребують перевірки. Але проведене заздалегідь дослідження не було розраховане на ці теоретичні результати, і його доводиться проводити заново або урізати теорію. І те й інше загрожує значним зниженням якості роботи.

У результаті, проводячи дослідження до написання теоретичної частини, ми збільшуємо витрати часу на нове дослідження, при цьому знижується якість роботи, процес написання стає хаотичним.

Той, хто читав П. Фрідмана, Б. Нідлза, К. Друрі та інших зарубіжних авторів, помічав, що в них дуже проста і красива мова викладу матеріалів, який значно допомагає зрозуміти ідеї авторів. Початківець-учений також хоче бути таким же зрозумілим і почутим, тому він досить часто у наукових роботах використовує популярний стиль викладу матеріалів. Проте стиль підручників П. Фрідмана, Б. Нідлза, К. Друрі зовсім не є популярним.

У науковій роботі популярний стиль неприйнятний. Причини цього:

1. За популярного стилю виклад наукових фактів часто змішується побутове і наукове розуміння слів. Наприклад, фраза «господарські засоби» має різне значення у популярній літературі і у науковій статті «Розвиток теорії бухгалтерського обліку».

2. Наукові статті, як це не дивно, пишуться для інших вчених. А для широкого загалу пишуться окремі популярні видання. Більшість учених звикли читати текст, навантажений стандартними науковими оборотами, які в тексті сприймаються як своєрідні зачіпки, що полегшують структурування тексту і допомагають його сприймати. Наприклад, знайти висновки автора в популярній літературі дуже складно, тоді як у науковому тексті досить заглянути в кінець параграфа – і знайдете вирази типу «Таким чином ...», «Ґрунтуючись на аналізі ...», «Узагальнюючи дані дослідників ...», «На нашу думку ...».

3. Текст наукової статті доводиться часто переробляти. Якби він був написаний у популярному стилі, то автор витратив би багато часу на пошук і внесення виправлень, оскільки щоразу доводилося б заново вибудовувати логіку своїх міркувань від початку і до кінця. Стандартні наукові обороти структурують науковий текст, роблять його модульним. Кожен такий модуль починається і закінчується стандартним оборотом, і щоб внести виправлення, не потрібно переписувати весь текст, – достатньо лише виправити модуль.

Аналіз окремих господарських операцій за певний проміжок часу – досить популярний метод написання наукової статті у галузі обліково-аналітичного забезпечення діяльності підприємств, до яких належать бухгалтерський облік, економічний та стратегічний аналіз, контроль тощо.

На перший погляд, прості аналітичні розрахунки деколи виявляються одними з найбільш показових і потрібних у науковій статті. Але використання лише розрахунків значно знижує значущість результатів наукового дослідження.

За допомогою економіко-математичних методів можна розширити висновки більшості наукових досліджень, у тому числі:

- з'ясувати взаємозв'язок змінних (кореляційний аналіз);
- передбачити поведінку однієї змінної на основі інших (регресійний аналіз);
- передбачити динаміку змінних у часі (аналіз тимчасових рядів);
- перевірити ступінь впливу однієї змінної на інші (дисперсійний аналіз);
- знайти приховані (латентні) показники (факторний аналіз);
- створити нову класифікацію (кластерний аналіз);
- перевірити правильність існуючої класифікації (дискримінантний аналіз).

Нехтування економіко-математичними методами може привести до необґрунтованих або дуже слабких наукових висновків.

Показна самостійність в науковій роботі буває двох видів. Перший вид називається «*параноїдальна самостійність*». На неї страждають люди, які володіють надцінною ідеєю-теорією і намагаються її довести за будь яких обставин і наслідків. Для цього їм не потрібні інші вчені, чиясь допомога і підтримка, бо вони припускають, що результат цієї роботи піднесе їх (і тільки їх) на найвищий п'єдестал науки. Часто теорії цих «учених» охоплюють закономірності всієї природи, людства, світу, галактики, всесвіту і т.д. Їхні праці – це переважно авторський текст з мінімальною кількістю посилань на інших дослідників.

Описана картина деколи виявляється на більш простому рівні через відмежування від наукового співтовариства, небажання аналізувати наукові праці інших учених. Звичайно, така тактика у більшості випадків не приносить успіхів, особливо молодим ученим. Наука – це плід творіння всього наукового співтовариства, що складається з багатьох учених. Співпраця цих учених полягає як у підтримці, так і у спростуванні один одного. Проте обидва варіанти передбачають попередній аналіз наукових праць один одного.

Другий вид показної самостійності – «*розумово критична*» самостійність. Вона притаманна людям яскравим, оригінальним, креативним, але, на жаль, відстороненим від своїх перших провідників у світ науки – наукових керівників. До того ж більшість таких людей дуже образливі і чутливі до критики. Науковий керівник – має досвід і пройшов ті кроки, які щойно проходить початківець – учений. Відмежування від керівника загрожує збільшенням кількості помилок та уповільненням написання наукової роботи.

Без сумніву, бувають і погані наукові керівники, від яких можна відмовитися, але у таких випадках здебільшого знаходять неформального керівника, який виявляється набагато контактнішим.

Контрольні запитання

1. Що таке наукова стаття?
2. Як класифікують наукові статті за видами?
3. Яка методика написання метастатті?
4. Який порядок написання статті «Битви матеріалів»?
5. З яких етапів складається робота над науковою статтею?
6. Що розуміють під елементами задуму наукової статті?
7. Який порядок написання наукової статті на етапі формулювання задуму?
8. Які наукові процедури передбачає опрацювання рукопису?
9. Що розуміють під основними вимогами до написання наукової статті?
10. Який має бути стиль мови при написання наукової статті?
11. Як потрібно подавати матеріал наукової статті?
12. Які займенники необхідно вживати у науковому стилі?
13. Що передбачає підготовка наукової статті до публікації?
14. Що необхідно враховувати при поданні наукової статті до публікації?
15. У яких випадках можна «довіряти» науковому журналу?
16. Як здійснюється вибір наукового журналу?
17. Яких основних помилок припускаються автори при написанні наукової статті?
18. Чи можна нехтувати розділом «вступом» при написанні наукової статті?
19. Який стиль є прийнятним для наукової статті?
20. Що таке «показна самостійність» у науковій роботі?

Тести для самоконтролю

1. Вид наукової публікації, у якій описано кінцеві або проміжні результати проведеного дослідження, обґрунтовано способи їх отримання, а також накреслено перспективи майбутніх напрацювань – це:
  - А. монографія;
  - Б. теза наукової доповіді;
  - В. наукова стаття;
  - Г. посібник;
  - Д. наукова доповідь
2. Обсяг наукової статті зазвичай становить:
  - А. 1 сторінку;
  - Б. 2-3 сторінки;
  - В. 6-24 сторінки;
  - Г. 12 сторінок;
  - Д. 24 сторінки

3. Вид наукових статей, автор якого за основу нової роботи бере кілька вже відомих наукових робіт і відповідно до обраного вузького питання виділяє, що писали про це інші, називається:

- А. метастатті;
- Б. колекція матеріалів;
- В. думки експертів;
- Г. кейс брифінг;
- Д. свій контент за аналогією

4. Вид наукових статей «Випадок з життя» – це:

- А. стаття, у якій автор розповідає про результати проведених дослідів, опитувань або досліджень;
- Б. запозичення статей, написаних іншими авторами;
- В. стаття, підготовка якої починається з пошуку та опису реальної події, що мала місце у професійній сфері;
- Г. опис практичних аспектів. Як у цілому, так і у розрізі окремих елементів;
- Д. створення переліків ознак вивченого питання шляхом виділення основних характеристик

5. Тема наукової статті має бути:

- А. актуальною тільки під практичним кутом зору;
- Б. перспективною для подальшого продовження роботи в цьому напрямі;
- В. мало забезпеченою відповідним первинним матеріалом;
- Г. не цікавою для дослідника;
- Д. актуальною тільки під теоретичним кутом зору

6. Мета наукової статті; які матеріали подавати в науковій статті; яке теоретичне та практичне спрямування наукової статті – це елементи:

- А. формування задуму наукової роботи;
- Б. формулювання задуму наукової роботи;
- В. групування зібраної інформації;
- Г. рубрикації тексту наукової роботи;
- Д. опрацювання зібраної інформації

7. Текст в анотації до статті має бути обсягом:

- А. не більше 40 слів;
- Б. 100 слів;
- В. більше 50 слів;
- Г. до 50 слів;
- Д. 150 слів

8. Важливість, суттєве значення, відповідність теми наукового дослідження сучасним потребам певної галузі науки та перспективам її розвитку, практичним завданням відповідної сфери діяльності – це:

- А. мета статті;
- Б. завдання статті;
- В. новизна теми;
- Г. актуальність теми;
- Д. проблемні питання статті

9. Слова, які затінують основну думку, відволікають від серйозного і глибокого сприйняття тексту, називають:

- А. слова-антоніми;
- Б. слова-синоніми;
- В. повтори;
- Г. слова-омоніми;
- Д. слова-паразити;

10. Дослівні уривки з використаних джерел, за допомогою яких обґрунтовують, підтверджують власну думку – це:

- А. наукові докази;
- Б. цитати;
- В. слова-паразити;
- Г. гіпотези наукової роботи;
- Д. висновки

11. Якщо текст дослідження перевантажений цитатами, то:

- А. робота не набуває характеру компіляції;
- Б. стаття буде оригінальною;
- В. він набуває неофіційного характеру;
- Г. може загубитися суть наукової роботи;
- Д. виникає підозра у відсутності авторських міркувань

12. Вступ до наукової статті потрібно писати:

- А. в першу чергу;
- Б. під час проведення дослідження;
- В. після проведення дослідження;
- Г. після внесення коригувань до написаної статті;
- Д. після написання всієї статті

13. Наукові статті якого виду відповідають на питання «Як?»?

- А. інтерв'ю;
- Б. метастатті;
- В. думки експертів;
- Г. інструкції, методики та алгоритми;

Д. кейс брифінг

14. Заключний етап підготовки наукової статті:

- А. формулювання задуму;
- Б. перевірка правильності оформлення статті;
- В. написання висновків;
- Г. оформлення списку використаних літературних джерел;
- Д. літературна правка

15. Науковому журналу «можна довіряти», якщо:

- А. відсутній код ISSN;
- Б. зазначений тільки номер мобільного телефону;
- В. вказано склад редакційної колегії;
- Г. журнал виходить один раз на 3 роки;
- Д. немає архіву попередніх номерів

Практичні завдання

1. Основною результативною формою подання результатів наукового дослідження є наукова стаття різних видів. Покажіть у вигляді таблиці види наукових статей та їх характеристики із наведенням прикладів.

2. Опишіть та охарактеризуйте методику формування наукової статті у галузі бухгалтерського обліку на тему «Облік і контроль витрат», яка належить до виду «метастаття».

3. Опишіть та охарактеризуйте методику формування наукової статті у галузі бухгалтерського обліку на тему «Контроль у бюджетуванні», яка належить до виду «інтерв'ю».

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

Таблиця 1.1

Науково-технічна діяльність у 2010–2018 рр.

Показники	Роки								
	2010*	2011*	2012*	2013*	2014* **	2015* **	2016**	2017**	2018**
<i>Витрати на виконання наукових досліджень і розробок за видами робіт, млн. грн</i>									
Усього, у фактичних цінах	8107,1	8513,4	9419,9	10248,5	9487,5	11003,6	11530,7	13379,3	16773,7
у тому числі на виконання:									
фундаментальних наукових досліджень	2175,0	2200,8	2615,3	2698,2	2452,0	2460,2	2225,7	2924,5	3756,5
прикладних наукових досліджень	1589,4	1813,9	2023,2	2061,4	1882,7	1960,6	2561,2	3163,2	3568,3
науково-технічних (експериментальних) розробок	4342,7	4498,7	4781,4	5488,9	5152,8	6582,8	6743,8	7291,6	9448,9
<i>Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок за категоріями, осіб</i>									
Кількість працівників, осіб	182484	175330	164340	155386	136123	122504	97912	94274	88128
у тому числі:									
дослідники	133744	130403	122106	115806	101440	90249	63694	59392	57630
техніки	20113	17260	15509	14209	12299	11178	10000	9144	8553
допоміжний персонал	28627	27667	26725	25371	22384	21077	24218	25738	21945
доктора наук	11974	11677	11172	11155	9983	9571	7091	6942	7043
кандидати наук	46685	46321	42050	41196	37082	32849	20208	19219	18 806

*дані за 2010-2015 роки перераховано без урахування витрат на виконання науково-технічних послуг.

**дані наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Таблиця 1.2

Наукові кадри та кількість організацій

Рік	Кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки*	Чисельність науковців, осіб	Чисельність докторів наук в економіці України, осіб **	Чисельність кандидатів наук в економіці України, осіб **
2010	1303	89564	14418	84000
2011	1255	84969	14895	84979
2012	1208	82032	15592	88057
2013	1143	77853	16450	90113
2014*	999	69404	16090	86230
2015*	978	63864	„„	„„

*дані наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

** з 1998р. – станом на 1 жовтня, з 2012р. – на 31 грудня; починаючи зі звіту за 2015 рік, державні статистичні спостереження щодо кількості докторів та кандидатів наук в економіці України скасовано

Таблиця 1.3

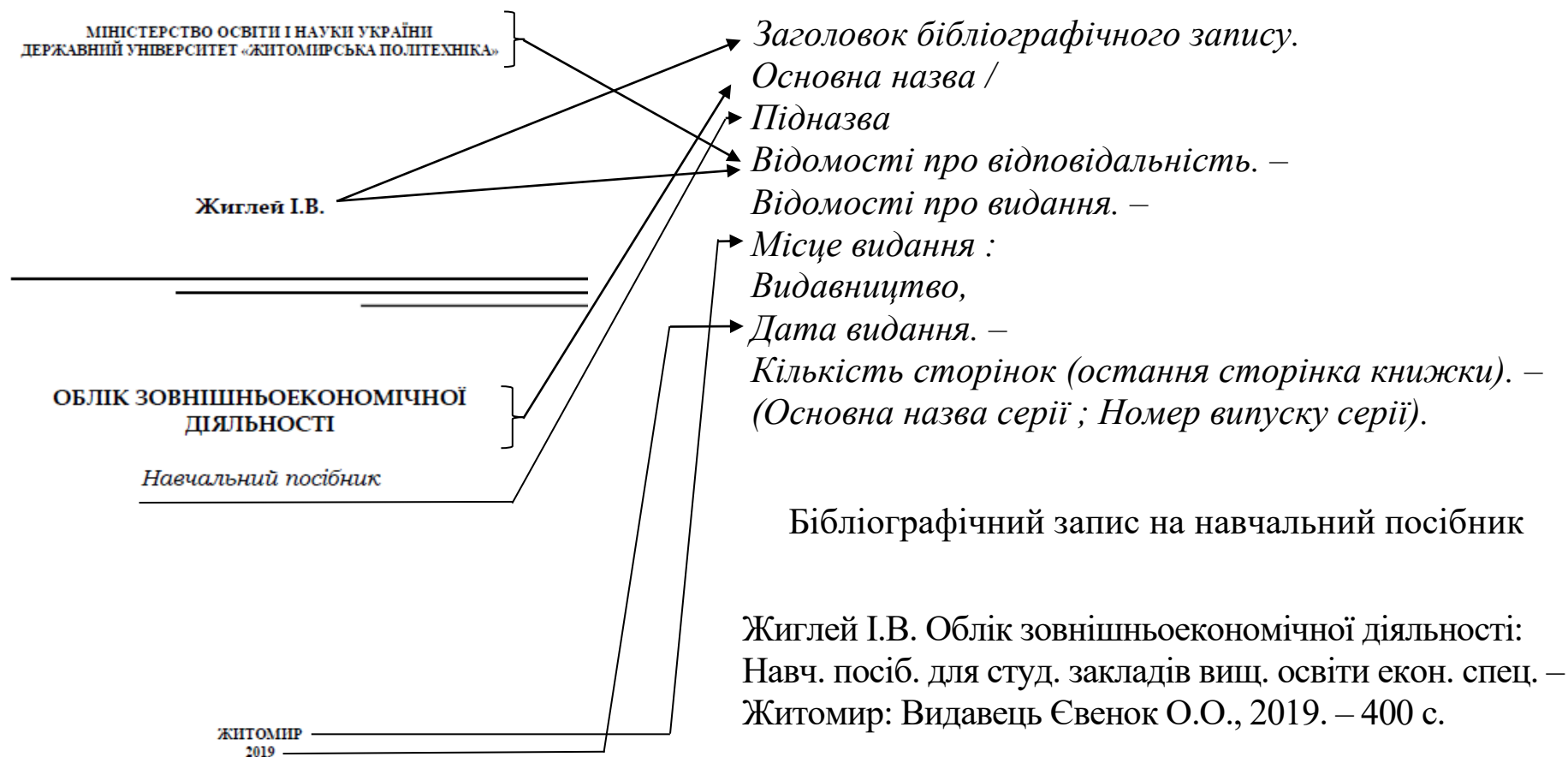
**Вищі навчальні заклади
(на початок навчального року)**

Роки	Прийнято студентів, тис. осіб		Випущено фахівців, тис. осіб		Кількість аспірантів**	Кількість докторантів**
	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації		
2010	129,1	392,0	111,0	543,7	34653	1561
2011	105,1	314,5	96,7	529,8	34192	1631
2012	99,8	341,3	92,2	520,7	33640	1814
2013	93,9	348,0	91,2	485,1	31482	1831
2014*	69,5	291,6	79,1	405,4	27622	1759
2015*	63,2	259,9	73,4	374,0	28487	1821
2016*	60,6	253,2	68,0	318,7	25963	1792
2017*	59,1	264,4	61,2	359,9	24786	1646
2018*	53,5	256,8	55,5	357,4	22829	1145

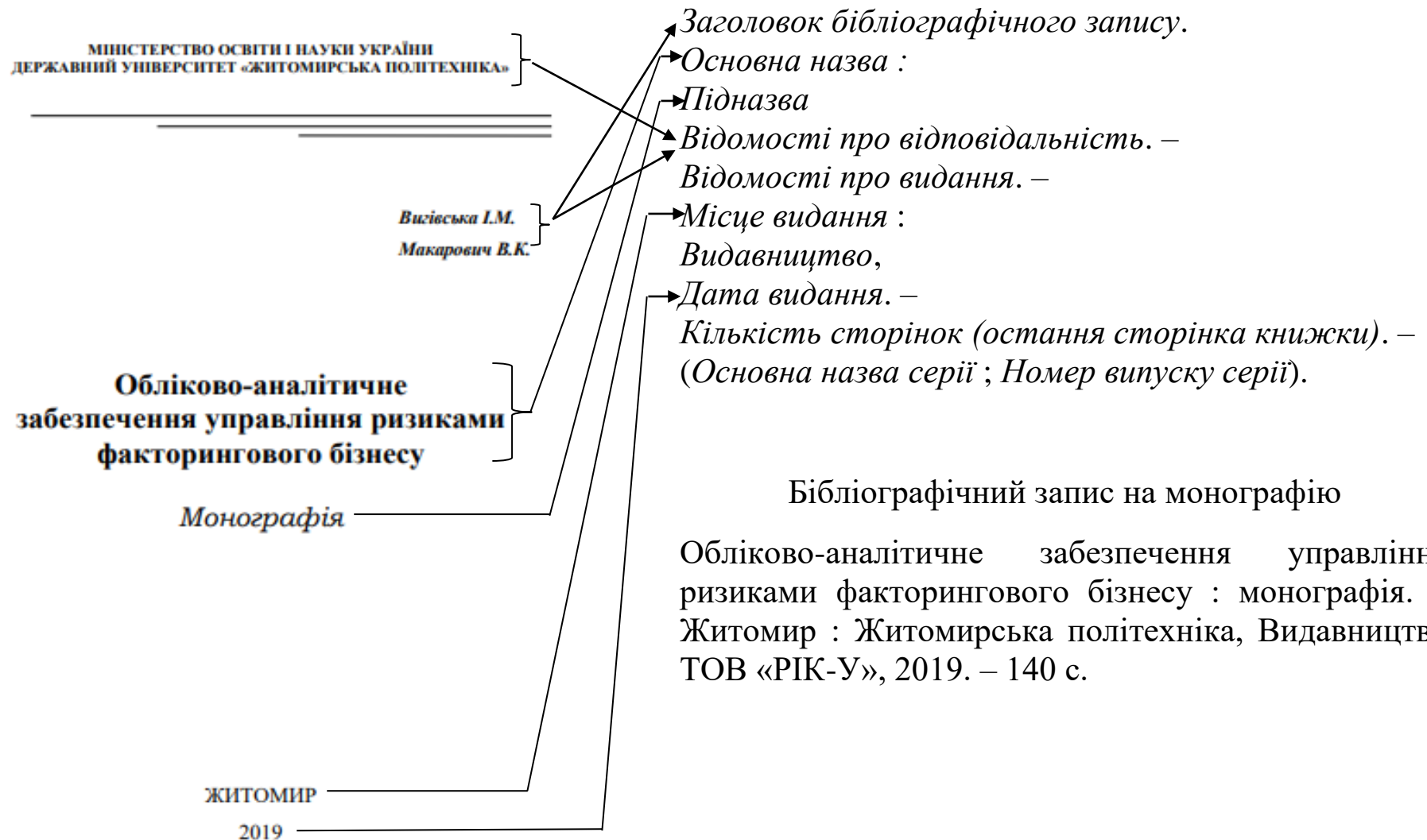
*без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

**на кінець 2010, 2011 ..., 2018 року.

Бібліографічний опис, що має одного автора

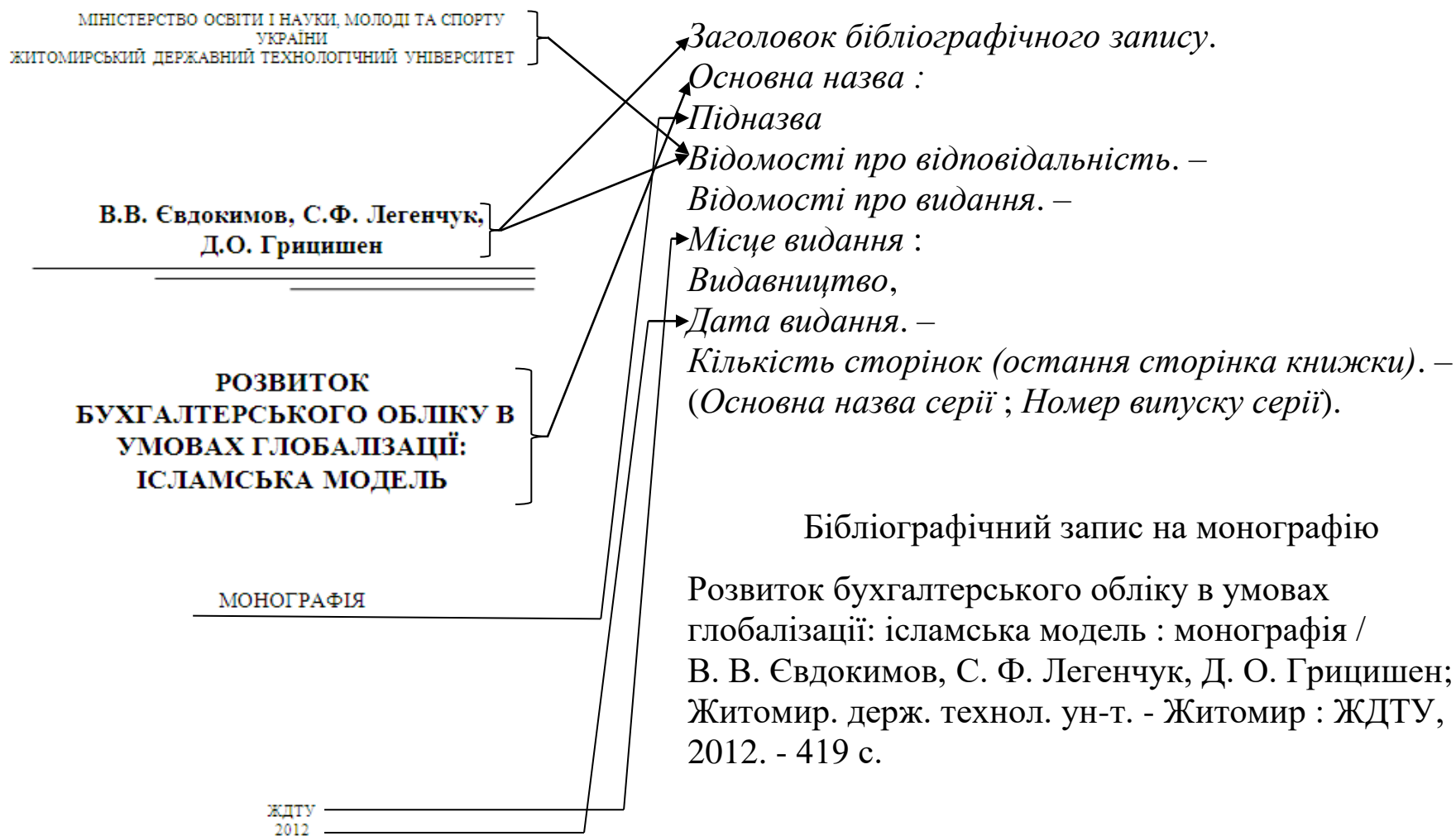
Бібліографічний опис, що має два автори

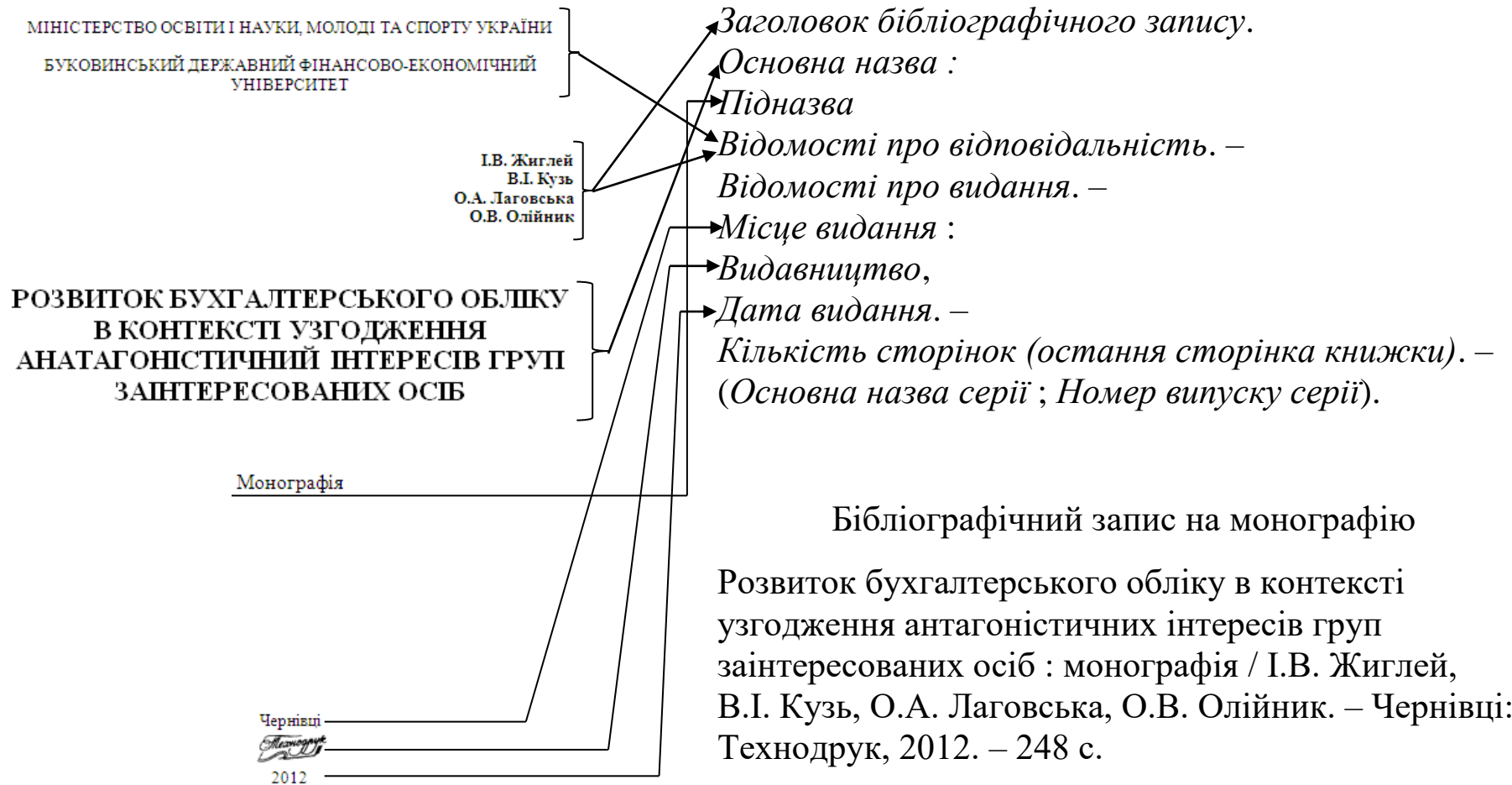
Бібліографічний запис на монографію

Обліково-аналітичне забезпечення управління ризиками факторингового бізнесу : монографія. – Житомир : Житомирська політехніка, Видавництво ТОВ «РІК-У», 2019. – 140 с.

Бібліографічний опис, що має три автори

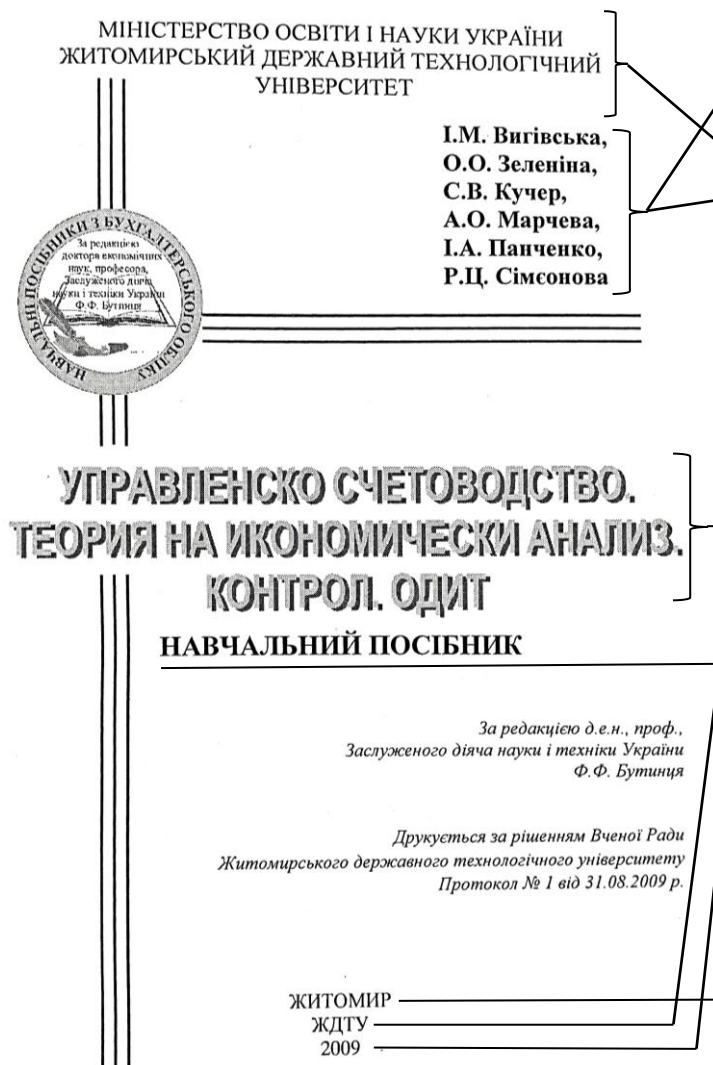

Бібліографічний опис, що має чотири автори

Бібліографічний опис, що має п'ять авторів і більше (навчальний посібник)

- *Заголовок бібліографічного запису.*
- *Основна назва :*
- *Підназва*
- *Відомості про відповідальність. –*
- *Відомості про видання. –*
- *Місце видання :*
- *Видавництво,*
- *Дата видання. –*
- *Кількість сторінок (остання сторінка книжки). –*
(Основна назва серії ; Номер випуску серії).

Бібліографічний запис на навчальний посібник

Управленсько-счетоводство. Теорія на економічний аналіз. Контроль. Аудит. : навчальний посібник / І. М. Вигівська, О. О. Зеленіна, С. В. Кучер та ін. / за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир: ЖДТУ, 2009. – 188 с.

Бібліографічний опис відомчого видання (закон України)

Rada of Ukraine [UA] | zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14

Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні
Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV

Документ 996-XIV, чинний, поточна редакція – Редакція від 16.11.2018, підстава - 2545-VIII

Інформація Зберегти Зміст документа Картка документа Пошук у тексті Текст для друку

16.11.2018 (*)

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 40, ст.365)

(Із змінами, внесеними згідно із Законами
№ 1707-III від 11.05.2000, ВВР, 2000, № 32, ст.255
№ 1807-III від 08.06.2000, ВВР, 2000, № 38, ст.318
№ 1829-III від 22.06.2000, ВВР, 2000, № 46, ст.391
№ 3422-IV від 09.02.2006, ВВР, 2006, № 26, ст.210
№ 2457-VI від 08.07.2010, ВВР, 2010, № 48, ст.564
№ 2756-VI від 02.12.2010, ВВР, 2011, № 23, ст.160
№ 3024-VI від 15.02.2011, ВВР, 2011, № 36, ст.362
№ 3332-VI від 12.05.2011, ВВР, 2011, № 45, ст.484
№ 3614-VI від 07.07.2011, ВВР, 2012, № 9, ст.63
№ 4224-VI від 22.12.2011, ВВР, 2012, № 36, ст.420
№ 4652-VI від 13.04.2012, ВВР, 2013, № 21, ст.208
№ 3406-VI від 02.10.2012, ВВР, 2013, № 41, ст.551
№ 3463-VI від 16.10.2012, ВВР, 2014, № 4, ст.61
№ 663-VII від 24.10.2013, ВВР, 2014, № 22, ст.781
№ 1669-VII від 02.09.2014, ВВР, 2014, № 44, ст.2040
№ 1702-VII від 14.10.2014, ВВР, 2014, № 50-51, ст.2057
№ 652-VIII від 17.07.2015, ВВР, 2015, № 42, ст.384
№ 675-VIII від 03.09.2015, ВВР, 2015, № 45, ст.410
№ 1405-VIII від 02.06.2016, ВВР, 2016, № 28, ст.333
№ 1724-VIII від 03.11.2016, ВВР, 2016, № 52, ст.860
№ 2019-VIII від 13.04.2017, ВВР, 2017, № 27-28, ст.312

- Основна назва :
- Вид нормативно-правового документу
- Дата прийняття
- Реєстраційний номер.
- [Електронний ресурс]. –
- Режим доступу:

Бібліографічний запис відомчого видання (Закон України)

Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

Бібліографічний опис на збірники, що мають загальну назву (матеріали конференції)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

УДК 657:657.6
Р 64

Друкується за рішенням Вченої ради
Державного університету «Житомирська політехніка»
(Протокол № 10 від 30.09.2019 р.)

Редакційна колегія:

д.е.н., проф. В.В. Євдокимов
д.е.н., проф. О.В. Олійник
д.е.н., проф. С.Ф. Легенчук
д.е.н., проф. Д.О. Грицишин
д.е.н., проф. О.М. Петрук
д.е.н., проф. І.В. Жиглей
д.е.н., проф. І.В. Замула
д.е.н., проф. О.А. Лаговська
д.е.н., проф. Л.В. Чижевська
к.е.н., доц. Т.П. Остапчук
к.е.н., доц. І.М. Вигієвська
к.е.н. Г.Ю. Хоменко

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ → (4)

РОЗВИТОК ІНТЕГРОВАНОЇ ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ → (3)

м. Житомир, 4-5 жовтня 2019 р. → (5)

ТЕЗИ ВИСТУПІВ → (4)

Житомир → (6)
2019 → (5)

Р64 Розвиток інтегрованої звітності підприємств: тези виступів Міжнар.
наук. конф. – Житомир: Житомирська політехніка, 2019. – 356 с.

ISBN 978-966-683-530-0

В даному збірнику представлені матеріали досліджень українських та зарубіжних,
вчених і науковців, які доповідалися на Міжнародній науковій конференції «Розвиток
інтегрованої звітності підприємств»

За точність викладення матеріалу та достовірність використаних фактів
відповідальність несуть автори

ISBN 978-966-683-530-0

© Житомирська політехніка, 2019

Секція 1
Інтегрована звітність підприємств: концепції та інструменти регулювання

	13
<i>Алескерова Ю.</i> Integrated company reporting model	13
1 ← <i>Безверхий К.В.</i> Принцип достовірності та повноти інтегрованої звітності	15
<i>Бездушина Ю.С.</i> Розвиток аграрного та макроекономічного аспекту інтегрованої звітності	17
<i>Боцян Т.В.</i> Визначення суттєвості інформації в інтегрованій звітності	19
<i>Бурдик О.Ю.</i> Побудова інтегрованої звітності на підприємствах пасажирського автотранспорту	21
<i>Вишак А.</i> Problematyka ujęcia zasobów ludzkich w sprawozdaniach finansowych w Polsce	23
<i>Висівська І.М., Барчак Т.П.</i> Звітна інформація про ризики надання благодійної фінансової допомоги учасниками ООС (АТО) і постраждалим у зоні їх проведення	25
<i>Власюк С.М.</i> Інтегрована звітність в площині суб'єктів малого підприємництва	27
<i>Вовчик Н.Л.</i> Особливості формування внутрішньої звітності підприємства	29
<i>Войтович І.М., Висівська І.М.</i> Інформаційне забезпечення управління фінансовими ризиками на підприємствах торгівлі	31
<i>Головацька С.І.</i> Теоретичні аспекти концепцій стратегічного управління витратами підприємства	33
<i>Горбань С.Ю.</i> Економічна сутність поняття «інтегрована звітність»	36
<i>Гринь В.П.</i> Стратегічні облікові комунікації та інтегрована звітність	38
<i>Гула І.І.</i> Власний капітал як складова інтегрованої звітності підприємств	40
<i>Гуцаленко Л.В.</i> Інтегрована звітність – інструмент оцінки якості управління бізнесом	42
<i>Данилюк В.В.</i> Відображення наслідків операцій з руху товарів у звітності підприємства	44
<i>Дацюк С.В.</i> Проблеми питання бухгалтерського обліку податку на прибуток	46

1. Відомості про автора
2. Назва матеріалу автора, що міститься у збірнику /
3. Основна назва :
4. Підназва
5. Дата видання . –
6. Місце видання :
7. Видавництво,
8. Кількість сторінок (обсяг сторінок матеріалів автора, що розміщені у збірнику). –

Бібліографічний запис на матеріали конференції

Розвиток інтегрованої звітності підприємств: тези виступів Міжнар. наук. конф. – Житомир: Житомирська політехніка, 2019. – 356 с.

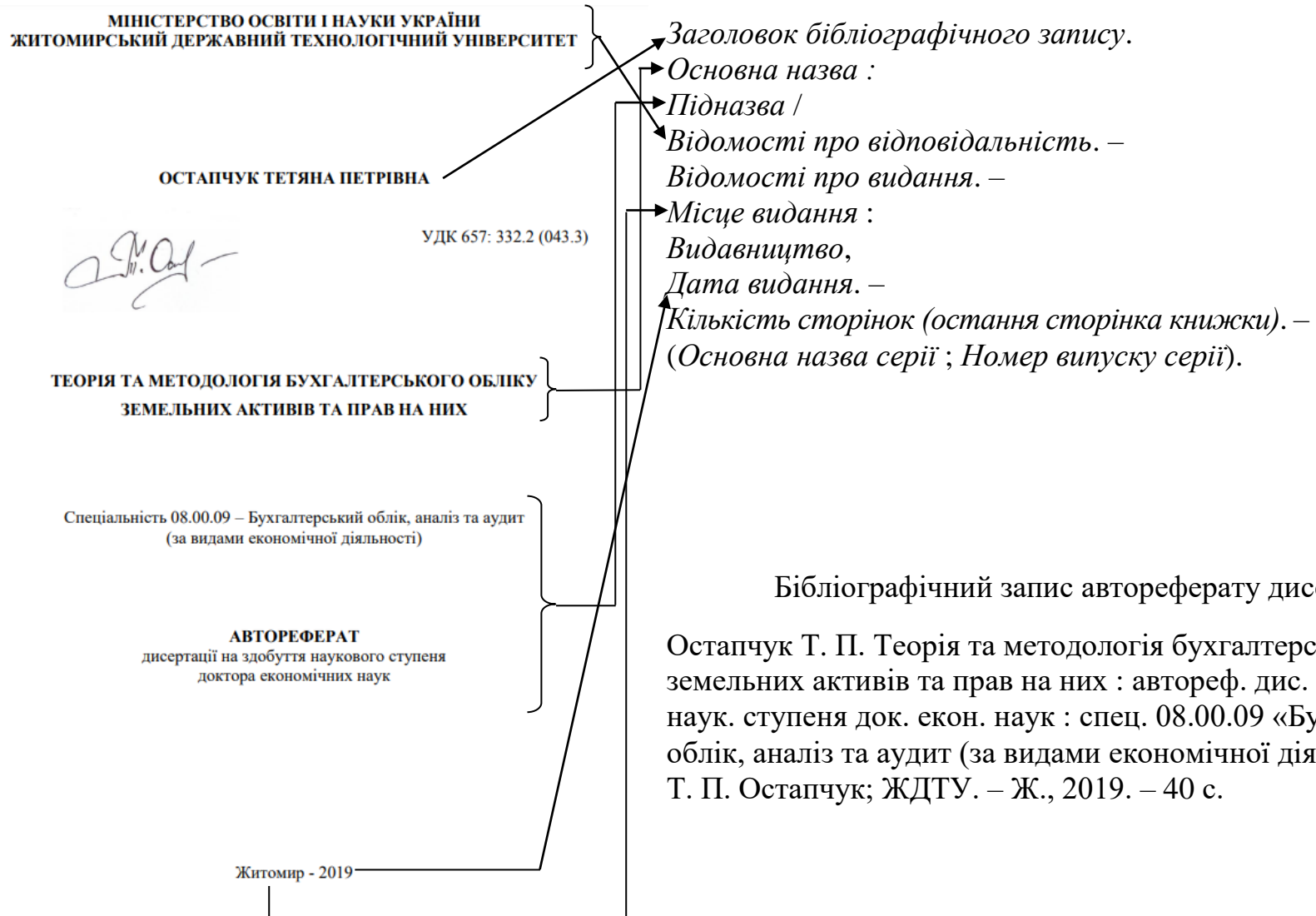
Бібліографічний опис дисертації

<p>МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ</p> <p>Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису</p> <p>ОСТАПЧУК ТЕТЯНА ПЕТРІВНА</p> <p>УДК 657: 332.2</p> <p>ДИСЕРТАЦІЯ</p> <p>ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ЗЕМЕЛЬНИХ АКТИВІВ ТА ПРАВ НА НИХ</p> <p>Спеціальність 08.00.09 – Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)</p> <p>08 – Економічні науки</p> <p>Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук</p> <p>Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело</p> <p> Т.П. Остапчук</p> <p>Науковий консультант Євдокимов Віктор Валерійович, доктор економічних наук, професор</p> <p></p> <p>Житомир – 2019</p>	<p>→ <i>Заголовок бібліографічного запису.</i></p> <p>→ <i>Основна назва :</i></p> <p>→ <i>Підназва /</i></p> <p>→ <i>Відомості про відповідальність. –</i></p> <p>→ <i>Відомості про видання. –</i></p> <p>→ <i>Місце видання :</i></p> <p>→ <i>Видавництво,</i></p> <p>→ <i>Дата видання. –</i></p> <p>→ <i>Кількість сторінок (остання сторінка книжки). –</i></p> <p>→ <i>(Основна назва серії ; Номер випуску серії).</i></p>
--	--

Бібліографічний запис на дисертацію

Остапчук Т. П. Теорія та методологія бухгалтерського обліку земельних активів та прав на них : дис. ... док. екон. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)» / Т. П. Остапчук; ЖДТУ. – Ж., 2019. – 566 с.

Бібліографічний опис автореферату дисертації

Бібліографічний запис автореферату дисертації

Остапчук Т. П. Теорія та методологія бухгалтерського обліку земельних активів та прав на них : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. екон. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)» / Т. П. Остапчук; ЖДТУ. – Ж., 2019. – 40 с.

Частина книги, періодичного, продовжуваного видання

**ВІСНИК
Житомирського
державного технологічного
університету**

№ 2 (88) – 2019

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА, ОРГАНІЗАЦІЯ І УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Валікевич Н.В., Солоніно К.С., Щехорський А.Й. Принцип раціональності в економіко-математичному моделюванні попиту	3
Валікевич Н.В., Данкевич А.С. Теоретико-методологічні засади управління енергозбереженням на будівельних підприємствах: концепти, тренди, перспективи	11
Замула І.В., В.В. Травін, Ю.К. Олішевська оцінка латентних показників у фінансовому аналізі при реалізації концепції сталого розвитку	17
Карачина Н.П., Вігюк А.В. Система нормативно-правових заходів вдосконалення інвестування підприємств в Україні	23
Козаченко Г.В., Арумания А.С. Підприємництво та підприємницька діяльність: зміст категорій	28
Нусінов В.Я., Міщук С.В. Методологічні засади оцінки багаторівневих показників (на прикладі економічної безпеки підприємства)	36
Понко О.В. Важливість глобальної продовольчої проблеми для України	46
Разумова Г.В., Протопопова Н.А. Реформування бюджетної системи України як напрям регулювання розвитку національної економіки	52
Ракицька С.О., Жусь О.М., Кучер М.О. Чинники і передумови фінансового забезпечення житлового будівництва в Україні	59
Скєба М.В. Основні напрями вдосконалення інструментів політики у сфері освіти в контексті сталого економічного розвитку	69
Смачило В.В. Галузеві особливості в управлінні кадровим потенціалом транспортних підприємств	76
Шатіло О.В. Роль персоналу в реалізації інноваційних процесів транспортних підприємств	82

МЕНЕДЖМЕНТ

Ковальова В.І. Організаційна культура в системі регулювання поведінки людського капіталу ...	87
Приймак Н.С. Корпоративна культура в системі управління змінами підприємства	91
Шатайло О.А. Особливості використання антикризового потенціалу в антикризовому управлінні на підприємстві	98

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

Євдокимов В.В., Гордолов В.Ю., Норд Г.Л. Теоретично-методичне значення аналізу валютних ризиків в системі управління діяльністю підприємства	106
Легенчук С.Ф., Грицишен Д.О. Розвиток бухгалтерського обліку в умовах проведення воєнних дій: історичний аналіз	121
Маркович Т.Г. Аналіз впровадження підходів Національного банку до оцінки фінансового стану боржника – юридичної особи та стан кредитного портфелю вітчизняних банків	128
Семенець А.О. Методологічні засади запобігання економічним злочинам в системі внутрішнього аудиту торговельного підприємства	136
Яременко Л.М., Пonomаренко Я.А. Сучасні тенденції впровадження управлінського обліку із застосуванням міжнародного досвіду	144

- Відомості про автора
- Назва матеріалу автора, що міститься у збірнику /
- Основна назва :
- Підназва
- Дата видання . –
- Місце видання :
- Видавництво,
- Кількість сторінок (обсяг сторінок матеріалів автора, що розміщені у збірнику). –

Бібліографічний запис частини книги, періодичного, продовжуваного видання

Легенчук С.Ф. Розвиток бухгалтерського обліку в умовах проведення воєнних дій: історичний аналіз / С. Ф. Легенчук, Д. О. Грицишен // Вісник ЖДТУ. – 2019. – № 2 (88). – С. 121–127.

pbo.ztu.edu.ua/article/view/167014/166473

ISSN 1994-1749. 2019. Вип. 1 (42).

Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу

УДК 657.37

DOI: [http://dx.doi.org/10.26642/pbo-2019-1\(42\)-18-24](http://dx.doi.org/10.26642/pbo-2019-1(42)-18-24)

І.В. Жиглей, д.е.н., проф.
Д.М. Захаров, студ.
Житомирський державний технологічний університет

Звіт з управління – складова фінансової, нефінансової чи інтегрованої звітності?

Нові вимоги Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» зобов'язують підприємства до публікації «Звіту про управління» з метою доповнення річної фінансової звітності інформацією, яка має допомогти користувачам отримати достовірні дані про результати діяльності, перспективи розвитку, основні ризики, досягнення задекларованих цілей та стратегічні плани. Об'єднання фінансової та нефінансової інформації характерне для інтегрованої звітності, що відносно нещодавно з'явилася у світовій практиці звітування. У статті проаналізовано, як зміни законодавства здатні вирішити проблемні аспекти, що існують в українській практиці звітування, а також визначено проблеми, які можуть виникнути в підприємств під час публікації нової звітності. Визначено, що для підвищення якості «Звіту з управління» необхідно керуватися західними практиками, на що вказує проведений порівняльний аналіз нефінансових звітів українських і світових компаній. При підготовці звіту для підприємства важливо визначитися з його формою, оскільки саме форма впливає на розширення кола користувачів, підвищення їх лояльності та закріплення позитивної репутації на ринку. Світові тренди розвитку звітності вказують на те, що інтегрована звітність набуває широкої популярності, оскільки саме вона достовірно розкриває інформацію про створення вартості в контексті шести видів капіталів, зокрема соціального. У свою чергу розподіл звітності на фінансову і нефінансову перестають бути актуальним, тому що такий спосіб звітування недостатньо доступний, об'єктивний та не здатний задовольнити інформаційні потреби всіх стейкхолдерів. Таким чином, «Звіт з управління» здатний позитивно вплинути на якість звітів, що публікують українські підприємства, та сприяти розвитку інтегрованого звітування.

Ключові слова: звіт з управління; фінансова звітність; нефінансова звітність; інтегрована звітність; соціальний капітал; асиметрія інформації.

Постановка проблеми. В Україні підготовка нефінансових звітів все ще лишається прерогативою великих національних компаній і представництв міжнародних корпорацій. Однак спостерігається позитивна динаміка. Особливо важливим є те, що в 2016 році звіт з використанням стандартів GRI почали застосовувати великі державні підприємства (зокрема Укренерго). Згідно з прогнозами, наступні роки стануть більш прогресивними завдяки росту зацікавленості як з боку українського суспільства та працівників підприємства, так і з боку інвесторів та кредиторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трансформація світової економіки та економічні кризи, що сталися за останні кілька років, спонукають до створення нової моделі ведення господарської діяльності й представлення інформації з метою підвищення прозорості бізнесу і доступності інформації. Нефінансова звітність є коротким відображенням того, як стратегія, управління, результати і перспективи підприємства

Відомості про автора
Назва матеріалу автора, що міститься у збірнику
Основна назва :
Підназва
[Електронний ресурс]. –
Режим доступу:

Бібліографічний запис електронного ресурсу

Жиглей І.В. Звіт з управління – складова фінансової, не фінансової чи інтегрованої звітності? /
І. В. Жиглей, Д. М. Захаров [Електронний ресурс]. –
Режим доступу :
<http://pbo.ztu.edu.ua/article/view/167014/166473>

Електронний ресурс

ЕТИЧНИЙ КОДЕКС УЧЕНОГО УКРАЇНИ

Передмова

Метою Етичного кодексу вченого України (надалі Кодекс) є формулювання загальних етичних принципів, яких кожен з науковців і викладачів має дотримуватися у своїй роботі. Кодекс регулює відносини науковців між собою та із суспільством. Він установлює основні засади для оцінки вченими своєї власної роботи та діяльності колег під моральним кутом. Закріплені тут принципи мають слугувати основою для етичної підготовки молодих науковців. Основним завданням Кодексу є надання пріоритету моральним вимірам науки та соціальній відповідальності спільноти вчених і кожного вченого зокрема. Проблема особистої відповідальності вченого набула важливого значення тому, що суспільні інститути часом не встигають за стрімкими темпами розвитку науки і технологій.

В усьому світі етичні кодекси базуються на розумінні того, що належна практика у сфері науки сприяє довірі в середовищі наукового співтовариства та між ним і суспільством, що є необхідним для розвитку науки. Вчені повинні бути впевненими в надійності результатів роботи своїх колег. У свою чергу, суспільство має бути впевненим у чесності науковців та достовірності результатів їхніх досліджень. На жаль, останнім часом така довіра похитнулася у зв'язку з тим, що в багатьох країнах спостерігалися серйозні порушення етики, які підірвали авторитет науки та довіру суспільства до вчених.

Щоб запобігти такому розвитку подій в Україні, всі науковці мають усвідомлювати важливість високоетичної поведінки та свою відповідальність за формування громадської думки щодо науки.

1. Загальні принципи

1.1. Етика науки базується на основоположних цінностях, нормах та принципах і визначає моральну поведінку вченого, його відповідальність перед суспільством.

1.2. У своїй роботі вчений має керуватися визнаними стандартами практики, загальні положення яких сформульовано у цьому Кодексі.

1.3. Учений повинен усвідомлювати, що ефективність науки оцінює суспільство.

1.4. Учений несе моральну відповідальність за наслідки своєї діяльності, що можуть впливати на розвиток людства або природи. Вчений повинен протидіяти отриманню результатів, що суперечать принципам гуманізму, шляхом:

- відмови у співпраці;
- попередження суспільства про можливі негативні наслідки використання досягнень науки в антигуманному напрямку;

– інформування громадськості, зокрема наукового співтовариства, щодо можливих негативних наслідків застосування наукових досягнень і необхідності їх попередження.

1.5. Учений зобов'язаний протидіяти конформізму в науковому співтоваристві, брати активну участь у процесах атестації наукових кадрів, протидіяти присудженню наукових ступенів і звань за роботи, які не відповідають сучасним досягненням світової науки або виконані з порушенням норм етики, зокрема рішуче викривати факти плагіату й інших форм порушень авторського права.

1.6. Учений має активно протидіяти псевдонауці, виступати проти розповсюдження в суспільстві її поглядів і рекомендацій.

1.7. Вчений має спрямовувати свої зусилля на подальше застосування отриманих знань задля блага людства, збереження навколишнього середовища та найекономічнішого використання природних ресурсів. Визнаючи суспільні потреби та обмеженість природних ресурсів, учений повинен активно протидіяти проведенню необґрунтованих досліджень.

1.8. Свобода в науці – це в першу чергу свобода вибору наукових напрямів дослідження, концепцій, гіпотез, парадигм, проблем і методів їхнього вирішення й, понад усе, свобода думки та слова. Свобода в науковій творчості в своїй основі повинна мати високий професіоналізм. Учений має захищати свободу наукової думки, засуджувати цензуру щодо наукової творчості та будь-які намагання монополізувати ті чи інші напрями науки.

1.9. Учений несе відповідальність за виникнення небезпеки для окремої людини, суспільства, економіки або шкоди для природи, які може заподіяти застосування неперевірених нових наукових знань.

1.10. Учений не чинить дій, які можуть завдати шкоди професійній репутації іншого вченого. Проте, за наявності неспростовних доказів неетичної поведінки чи непрофесійних дій вченого, наукове співтовариство має у відкритій неупередженій дискусії дати їм відповідну оцінку.

1.11. Учений має докладати зусиль до підготовки та розвитку наукової молоді – інтелігентів, чесних і самовідданих патріотів. Тому виховання наукової зміни не повинно обмежуватися тільки наданням технічних навичок, необхідних для проведення дослідження. Підготовка має включати основні етичні стандарти та норми науки. Наукові співробітники та викладачі мають слугувати взірцем моральності для молодих вчених щодо ставлення до науки та до авторських прав.

2. Наукові дослідження

2.1. Учений має дотримуватися найвищих професійних стандартів планування та проведення наукових досліджень на основі глибоких знань про доробок світової науки у певній галузі.

2.2. Учений зобов'язаний вишукувати найприйнятніші з огляду на адекватність та економічну виправданість шляхи вирішення досліджуваної проблеми. Висновки завершеного дослідження вчений зобов'язаний викладати об'єктивно, незважаючи на очікування замовника.

2.3. Учений має забезпечувати бездоганну чесність і прозорість на всіх стадіях наукового дослідження та вважати неприпустимим прояви шахрайства, зокрема фабрикування та фальшування даних, піратства і плагіату. Неприпустимим є намагання керівних осіб упереджено впливати на характер отримуваних в дослідженні даних і висновків. Учений служить лише об'єктивній істині.

2.4. Учений має пам'ятати, що наукове дослідження – це процес отримання нового знання. Він має прагнути до належної ерудиції і компетентності, за яких можливий критичний аналіз найсучасніших наукових знань.

2.5. Учений має забезпечувати необхідний захист інтелектуальної власності.

2.6. Вчений має сприяти якнайповнішому використанню результатів своєї праці в інтересах суспільства та з метою охорони довкілля.

2.7. Наукові дослідження жодним чином не повинні ображати гідність або йти всупереч правам людини. У медико-біологічних дослідженнях слід керуватися принципами біоетики.

2.8. Наукове дослідження має проводитися таким чином, щоб не спричиняти шкоди навколишньому середовищу. Якщо такого пошкодження неможливо уникнути, вплив людини повинен бути зведений до мінімуму, а середовище після завершення дослідження відновлене до його первинного стану.

3. Учений як автор

3.1. Основною мотивацією діяльності вченого має бути прагнення до пізнання та бажання збагатити науку новими знаннями. При цьому найвищою нагородою вченого є досягнення істини та визнання наукового співтовариства. Вчений має право та обов'язок захищати свій науковий пріоритет. Разом з тим, публікація неточних і непереконливих наукових результатів, а також публікація в ненаукових виданнях з метою досягнення пріоритету, неприпустимі.

3.2. Учений визнає міжнародні та національні правові норми щодо авторських прав. Він може використовувати інформацію з будь-яких публікацій

за умови, що вказує джерело та проводить чітку межу між власними даними та здобутками інших. Запозичення для власних публікацій будь-яких фотографій, рисунків, таблиць, схем тощо потребує, згідно з видавничими правилами, дозволу автора або видавництва.

3.3. При публікації результатів дослідження, що проводилося групою вчених, всі, хто брав творчу участь у роботі, мають бути зазначеними як автори; у разі необхідності може бути зазначено їхній особистий внесок. Тільки реальний творчий внесок у наукову роботу може слугувати критерієм авторства. Поступатися авторством на наукову роботу іншій особі, приймати авторство або співавторство та, особливо, вимагати його є неприпустимим.

3.4. Учений не повинен повторювати свої наукові публікації з метою збільшення їх кількості. Якщо для пропаганди наукових досягнень доцільна публікація однієї і тієї ж роботи в різних журналах, редактори останніх повинні бути поінформовані про факт публікації в інших виданнях.

3.5. Учений повинен бути об'єктивним в оцінці власних досягнень. Преса, радіо та телебачення можуть бути використані для пропаганди наукових досягнень, але не власної особи. При публікації роботи вчений підпорядковується вимогам видавця, але бажано, щоб наукові ступені та звання автора не були вказані. Така інформація може бути подана у примітці.

4. Учений як керівник

4.1. Для наукової праці вчений оточує себе співробітниками тільки на основі неупередженої оцінки їхніх інтелектуальних, етичних і персональних рис. Учений повинен протидіяти всім проявам протекціонізму, корупції і дискримінації.

4.2. Учений будує взаємини зі співробітниками на принципах справедливості, виявляє доброзичливість і підтримку своїм учням та оцінює кожного з них об'єктивно. Як керівник він має сприяти службовому зростанню підпорядкованих йому співробітників відповідно до їхньої кваліфікації і ставлення до праці.

4.3. Учений не перекладає на своїх співробітників виконання завдань, які він повинен виконувати сам.

4.4. Учений-керівник зобов'язаний обґрунтовувати, але не нав'язувати членам свого колективу своє наукове бачення проблеми.

4.5. Учений повинен докладати всіх зусиль до створення належної творчої атмосфери в колективі.

5. Учений як викладач

5.1. Учений має з повагою ставитися до своїх учнів і до їхнього вільного й критичного мислення.

5.2. Учений у своїй викладацькій роботі повинен не лише доносити до аудиторії достовірну наукову інформацію, але й сприяти становленню громадянської позиції молодого покоління.

5.3. Учений не повинен перешкоджати спілкуванню своїх учнів з іншими вченими та науковими інституціями. Він поважає їх право на вільне об'єднання, самоврядування та членство в колегіальних академічних організаціях, прислухається до думки студентського співтовариства щодо форми та методів навчання.

5.4. Учений повинен проводити заняття в цікавій формі, прийнятній для широкого кола учнів. Він має переконатися в належному забезпеченні лабораторій та бібліотек, заняття проводити суворо відповідно до розкладу. Зміст лекцій повинен відображати сучасні досягнення світової науки і не супроводжуватися тиском упередженої думки.

5.5. Учений має об'єктивно ставитися до учнів, утримуючись від неетичних форм оцінок.

5.6. Учений має усвідомлювати, що він повинен бути взірцем найвищої інтелігентності, в якій відображаються традиції визнаних українських і світових наукових шкіл.

5.7. Учений приділяє особливу увагу обдарованим студентам і залучає їх до наукової праці. Він має виховувати у своїх учнів почуття відповідальності за наукову діяльність.

5.8. Учений не розголошує інформацію особистого характеру щодо своїх учнів.

5.9. Учений не приймає жодної оплати чи іншого доходу від своїх студентів. Не дозволяється проведення індивідуальних чи групових занять або консультацій, безпосередньо оплачуваних студентами.

6. Учений як консультант чи експерт

6.1. Учений має виступати експертом тільки у сфері своєї компетенції відповідно до своїх знань і досвіду.

6.2. Учений має дотримуватися принципу рівності при проведенні експертного розгляду. Будь-яка дискримінація на підставі статі, раси, політичних поглядів чи культурної та соціальної належності є несумісною з цим принципом.

6.3. Учений висловлює свою думку про роботу та наукові досягнення колег чесно, чітко та неупереджено. Як вишукано ввічливі та прихильні, так і упереджено негативні висловлювання неприпустимі. Підготовка об'єктивного критичного висновку повинна розглядатися як обов'язок, від виконання якого вчений не має права ухилятися.

6.4. Учений несе персональну відповідальність за чесну й об'єктивну оцінку кандидатських і докторських дисертацій. Виступаючи в ролі опонента при захисті дисертаційних робіт, учений має бути неупередженим.

6.5. Під час обговорення, полеміки та висловлювання критичних зауважень учений повинен дотримуватися принципів рівноправності, фактичної обґрунтованості та достовірності. Принцип рівноправності гарантує рівні права всім учасникам дискусії або полеміки незалежно від наукових ступенів і звань. Принцип фактичної обґрунтованості виключає необ'єктивну критику. Принцип достовірності забороняє будь-які перекручування з метою приниження або дискредитації.

6.6. При проведенні експертного розгляду вчений має дотримуватися принципу конфіденційності.

6.7. У ході експертного розгляду вчений має зберігати незалежність і не піддаватися тиску при підготовці та виголошенні висновків.

6.8. Обираючи кандидатів для проведення дослідження або на інші наукові посади, вчений як експерт має об'єктивно оцінювати претендентів. Він не повинен віддавати перевагу своїм учням, представникам своєї наукової школи тощо. У разі конфлікту інтересів учений повинен ставити загальні інтереси вище за інтереси замовників дослідження.

7. Учений як громадянин

7.1. Учений має присвятити себе пошукові нових знань та їх застосуванню на благо суспільства та для збереження природи. Інформація, яка надається суспільству, має бути достовірною. Вчений протидіє поширенню неперевірених даних і необґрунтованих рекомендацій.

7.2. Учений сприяє розповсюдженню наукових знань і протидіє поширенню псевдонаукових теорій, хибних концепцій та уявлень.

7.3. Учений повинен оприлюднювати результати своїх досліджень не лише у спеціальних наукових виданнях, але й у науково-популярній формі, щоб зробити їх максимально доступними для широких верств суспільства.

7.4. Учений повинен брати активну участь у житті наукового співтовариства та у роботі колегіальних органів. При цьому він має діяти насамперед виходячи із загальних інтересів науки й тільки потім з інтересів особистих та своєї установи.

7.5. Учений не дозволяє використовувати авторитет науки чи свій власний авторитет у рекламних або пропагандистських цілях з корисливою метою.

7.6. Учений, що посідає урядову чи адміністративну посаду, повинен дотримуватися етичних норм, прийнятих у науковому співтоваристві.

ОСНОВНА ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Про авторське право та суміжні права : закон України від 23 грудня 1993 року № 3792-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3792-12?test=XX7MfyrCSgky0.UIZiylTumkHI4f6s80msh8Ie6>
2. Про вищу освіту : закон України від 2014 року № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
3. Про наукову та науково-технічну діяльність : закон України від 13 грудня 1991 року № 1977-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>.
4. Про затвердження Переліку наукових спеціальностей : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту від 14 вересня 2011 року № 1057 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1133-11>.
5. Про затвердження Переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 року № 787 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/787-2010-%D0%BF>.
6. *Антоненко І.* Бібліографічний опис електронних ресурсів : методичні матеріали для пристатейної бібліографії / І. Антоненко, О. Баркова // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 1. – С. 25–27.
7. *Баскаков А. Я.* Методология научного исследования : учеб. пособ. / А. Я. Баскаков, Н. В. Туленков. – К.: МАУП, 2004. – 216 с.
8. *Білуха М. Г.* Основи наукових досліджень : підручник для студ. екон. спец. вузів / М. Г. Білуха. – К. : Вища школа., 1997. – 271 с.
9. *Боднар О. С.* Процедури та алгоритми експертного оцінювання / О.С. Боднар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.narodnaosvita.kiev.ua/vupysku/3/statti/2bodnar/bodnar.htm>.
10. *Винославська О. В.* Психологія : навч. посіб. / О. В. Винославська. –

Київ : ІНКОС, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/psychology/vinoslavska_psihologiya/part2/2201.htm.

11. *Вихрищ В. О.* Методологія та методика наукового дослідження / В. О. Вихрищ. – Тернопіль, 2004. – 224с.

12. *Вікіпедія.* Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

13. Кандидатська дисертація: методика написання і захисту : посіб. для аспірантів і здобувачів наук. ступ. / Л. І. Воротіна, В. Є. Воротін, С. О. Гуткевич. – 2-ге вид. [перероб. і доп.] – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2006. – 137 с.

14. *Ганін В. І.* Теоретичні основи бухгалтерського обліку : навч. посіб. / В. І. Ганін, Т. В. Синиця. – К. : Центр учбової літ-ри, 2008. – 336 с.

15. *Ганіткевич Я.* Які наукові ступені потрібні українським вченим? / Я. Ганіткевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ntsh.org/science_degrees.

16. *Грачова Р.* Бухгалтерський облік : від ремісництва до теорії / Р. Грачова // Дебет-Кредит. – № 8. – 2004 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.dtk.com.ua/show/1cid0458.html>.

17. *Гриньов А. М.* Визначення «знання» як соціально-економічної компетенції / А. М. Гриньов // Вісник Хмельниц. нац. ун-ту. – 2010. – № 5. – Т. 2. – С. 111–114.

18. *Губерський Л. В.* Філософія / Л. В. Губерський [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1584072037663/filosofiya/filosofiya_-_guberskiy_lv.

19. *Дворецька Г. В.* Соціологія : навч. посіб. / Г. В. Дворецька. – 2-ге вид. [перероб. і доп.] – К. : КНЕУ, 2002. – 472 с.

20. Доступ до електронних наукових публікацій. Ресурси відкритого типу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uran.net.ua/biblio/freesrc.html>.

21. ДСТУ 3008-95. Державний стандарт України. Документація. Звіти у

сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення. – Київ : Держстандарт України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://science.crimea.edu/norm.doc/dokument.pdf>.

22. *Дуткевич Т. В.* Дитяча психологія : навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. – К. : Центр учб. Літ-ри, 2012. – 424 с.

23. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : С. В. Мочерний та ін. – Т. 3. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.

24. Електронна бібліотека України. Наука і освіта. Національна академія наук України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uateka.com/uk/article/science/1141>.

25. Енциклопедія. Наука [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.macsanomat.com/index.php/term/,9da4ab975b5460a0ae536e6256aba55e9b5c5e5c66b06b6956afada592a3b068a460.xhtml>

26. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / А. М. Єріна, В. Б. Захожай, Д. Л. Єрін. – К. : ЦНЛ, 2004. – 212 с.

27. *Жеребкін В. Є.* Логіка : підручник для юрид. вузів і фак. / В. Є. Жеребкін. – 2-е вид. [стереотип.] – К. : Знання, 1998. – 256 с.

28. *Зеленська Л. Д.* Наукова школа: сутність та етапи становлення / Л. Д. Зеленська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/11_EISN_2008/Pedagogica/30323.doc.htm.

29. *Кислий В. М.* Методологія та організація наукових досліджень : конспект лекцій / В. М. Кислий. – Суми : Вид-во СумДУ, 2009. – 113 с.

30. *Клепко С.Ф.* Наукова робота і управління знаннями : навч. посіб. – Полтава : ПОППО, 2005. – 201с.

31. *Ковальчук В.В.* Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В.В. Ковальчук / [за наук. ред. В. О. Дроздова]. – 3-є вид. [перероб. і доп.] ; М-во науки і освіти України, Акад. пед. наук України, Південний наук. центр АПН України. – К. : ВД «Професіонал», 2005. – 238 с.

32. Кодекс наукової етики (проект). Всеукраїнська громадська організація «Українська федерація вчених» [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://www.semynozhenko.net/ufv/files/kod_nayk_etiki.doc.

33. *Колесников О. В.* Основи наукових досліджень / О. В. Колесников. – К. : Центр учбової літ-ри, 2011. – 144 с.

34. *Конверський А. Є.* Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студ., курс., аспірантів і ад'юнтів / А. Є. Конверський. – К. : Центр навч. літ-ри, 2010. – 352 с.

35. *Конвісер І.* Наукові школи: стан і перспективи. Наукова школа або шлях до храму / І. Конвісер. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vmurol.com.ua/index.php>.

36. *Кордон М. В.* Українська та зарубіжна культура : курс лекцій / М. В. Кордон. – К. : Центр навч. літ-ри, 2005. – 58с.

37. *Корягін М.В.* Основи наукових досліджень : навч. посібник / М. В. Корягін, М. Ю. Чік. – К. : Алерта, 2013. – 622 с.

38. *Котовська М. В.* Збереження етичних цінностей і норм в контексті проведення наукових досліджень / М. В. Котовська, Н. О. Гудзь [Електронний ресурс]– Режим доступу : <http://intkonf.org/kand-istor-nauk-dots-ent-slobodiska-oa-kotovska-mv-gudz-no-zberezheniya-etichnih-tsinnostey-i-norm-v-konteksti-provedennya-naukovih-doslidzhen/>.

39. *Кримський С.* Наука як феномен цивілізації / С. Кримський // Вісник Національної академії наук України. – № 3. – 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2003-03/3.htm>

40. *Крушельницька О. В.* Методологія і організація наукових досліджень : науковий посібник / О. В. Крушельницька. – К. : Кондор, 2003. – 192 с.

41. *Курашов В. І.* Пізнання природи в інтелектуальних колізіях наукових знань / В. І. Курашов. – М. : Наука, 1996. – 146 с.

42. *Кустовська О. В.* Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій / О. В. Кустовська. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 124 с.

43. *Кушерець В. І.* Знання як стратегічний ресурс соціальних трансформацій / В. І. Кушерець. – К. : Знання України, 2002. – 248 с.

44. Лазарева К. С. Поняття про види знань / К. С. Лазарева // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Вип. 36. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkh_npu_ped/2010_36/6.html.
45. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч. посіб. / М. В. Левківський. – 4-те вид. – К. : Центр навч. літ-ри, 2011. – 190 с.
46. Легенчук С.Ф. Бухгалтерське теоретичне знання: від теорії до метатеорії : монографія / С.Ф. Легенчук. – Житомир : ЖДТУ, 2012. – 336 с.
47. Малюга Н. М. Наукові дослідження в бухгалтерському обліку : навч. посіб. / Н. М. Малюга ; за ред. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир : ПП «Рута», 2003. – 476 с.
48. Мараховський Л. Ф. Наукова школа – основа сучасної міждисциплінарної аспірантури / Л. Ф. Мараховський, І. М. Козубців. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://schools-ua.at.ua/index/naukova_shkola_osnova_suchasnoji_mizhdisciplinarnoji_aspiranturi/0-36.
49. Методологія соціально-економічного дослідження : навч. посіб. / В. І. Ганін, Н. В. Ганіна, К. Д. Гурова. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.
50. Методологія соціально-економічного пізнання : навч. посіб. / В. Х. Арутюнов, В. М. Мішин, В. М. Свінцицький. – К. : КНЕУ, 2005. – 353 с.
51. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В. С. Марцин, Н. Г. Міценко, О. А. Даниленко та ін. – Л.: Ромус-Поліграф, 2002. – 128 с.
52. Основи наукових досліджень. Організація самостійної та наукової роботи студента : навч. посіб. / Я. Я. Чорненький, Н. В. Чорненька, С. Б. Рибак та ін. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 208 с.
53. Основні вимоги до дисертацій та авторефератів дисертацій // Бюлетень ВАК України. – № 9–10. – 2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://library.kpi.ua/system/files/byuleten_vak_ukr_9_10_2011.pdf.
54. Охріменко О. Г. Фундаментальні філософські проблеми. Конспективний виклад курсу лекцій для студентів природничих факультетів / О. Г. Охріменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/> Ohrimenko.

55. *Пасько Т. О.* Історія бухгалтерського обліку : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Т. О. Пасько. – Суми : ВТД Університетська книга, 2009. – 141 с.

56. *Петрушенко В. Л.* Історія світової філософії. Фундаментальні проблеми філософії : навч. посіб. / В. Л. Петрушенко. – Л. : НУ «ЛП», 2002 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1584072039277/filosofiya/filosofiya_-_petrushenko_vl.

57. *Пістунов І. М.* Основи наукових досліджень : конспект / І. М. Пістунов. – Дніпропетровськ, 2007. – 79 с.

58. Полтавський університет економіки і торгівлі. Історія університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pusku.edu.ua/university_view.php?id=4.

59. *Помиткін Е. О.* Міжособистісна взаємодія з науковим керівником як чинник успішного захисту дисертанта / Е. О. Помиткін // Психологічні проблеми і здобутки. Збірник. – Вип. 1. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Pnpz/2010_1/Pomitkin.html.

60. *П'ятницька-Позднякова І. С.* Основи наукових досліджень у вищій школі : навч. посіб. / І. С. П'ятницька-Позднякова. – К., 2003. – 116 с.

61. *Романчиков В. І.* Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В. І. Романчиков. – К. : Центр навч. літ-ри, 2007. – 254 с.

62. *Руденко О. В.* Погляд на науку як соціокультурний феномен / О. В. Руденко // Вісник Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Вип. 49. – К. : 2003. – С. 21–24. – Серія : Філософія. Політологія.

63. *Смольков О. А.* Філософія : навчальний посібник / О. А. Смольков. – Л. : Магнолія Плюс, 2007. – 560 с.

64. *Сопко В. В.* Бухгалтерський облік : навч. посіб. / В. В. Сопко. – 3-тє вид. [перероб. і доп.] – К. : КНЕУ, 2000. – 578 с.

65. *Устінов О. В.* В Україні збільшується кількість докторів наук / О. В. Устінов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.umj.com.ua/article/>

8403/v-ukraini-zbilshuyetsya-kilkist-doktoriv-nauk.

66. Філософія : навч. посіб. / О. П. Сидоренко, С. С. Корлюк, М. С. Філянін ; за ред. О. П. Сидоренко] – К. : Знання, 2010. – 414 с.

67. Філософія : підручник / М. І. Горлач, В. Г. Кремень, В. К. Рибалка. – Х. : Консум, 2001. – 671 с.

68. *Цехмістрова Г. С.* Основи наукових досліджень : навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова. – К. : Вид. Дім «Слово», 2003. – 240 с.

69. *Цурін О. П.* Цитованість / О. П. Цурін, Ю. Бодрова, О. Галковський [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://webometr.kpi.ua/node/53>.

70. Чому студенти займаються плагіатом? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eedi.org.ua/eem/6-5.html>.

71. *Чуйко В. Л.* Когнітивізм як об'єкт когнітології : монографія / В. Л. Чуйко. – Ніжин : Міланік, 2007. – 148 с.

72. *Шевченко О. О.* Історія економіки та економічної думки : сучасні економічні теорії : навч. посіб. / О. О. Шевченко. – К. : Центр навч. літ-ри, 2012. – 280 с.

73. *Шейко В. М.* Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник/ В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – 2-ге вид. [перероб. і доп.] – К. : Знання-Прес, 2002. – 295 с.

74. *Швець В. Г.* Теорія бухгалтерського обліку : підручник / В. Г. Швець. – К. : Знання, 2004. – 447 с.

75. *Шостак А. В.* Індекс Хірша і авторитет вченого / А. В. Шостак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oa.elibukr.org/bitstream/1984/1363/1/>.

76. *Юрій М. Ф.* Людина і світ / М. Ф. Юрій. – К. : Дакор, 2006. – 460 с.

77. *Яблонський В.* Наукова організація педагогічного процесу до історії наукових ступенів та вчених звань / В. Яблонський [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://library.uipa.kharkov.ua/library/Documents/BolonProz/3/osv_i_upr_do_ist_nauk.htm
http://library.uipa.kharkov.ua/library/Documents/BolonProz/3/osv_i_upr_do_ist_nauk.htm.

78. Як писати тези на конференцію [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://toplutsk.com/articles-article_456.html.

79. *Ashton Robert H.* Judgment and Decision-Making Research in Accounting and Auditing / Robert H. Ashton, Alison Hubbard Ashton. – Cambridge University Press : Cambridge Series on Judgment and Decision Making, September 29, 1995. – 312 p.

80. *Baker C.* Interpretive and Critical Research in Accounting : a Commentary on its absence from Mainstream Accounting Research / C. Baker, M. S. Bettner // *Critical Perspectives on Accounting*. – Vol. 8. – No. 4. – 1997. – pp. 293–310.

81. *Beaud M.* L'art de la thèse, Repères, La découverte / M. Beaud. – 1999. – 201 p.

82. *Carmona Salvador/Gutiérrez.* A profile of European accounting research: Evidence from leading accounting journals / Salvador/Gutiérrez Carmona, Isabel/Cámara Macario // *European Accounting Review*. – Vol. 8(3). – 1999. – P. 463–480.

83. Cognition, information processing, and psychophysics / basic issues by Hans-Georg Geissler, Stephen W. Link, James T. Townsend. – 1 edition. – Psychology Press, February 1, 1992. – 334 p.

84. *Cooper Donald R.* Business Research Methods / Donald R. Cooper, Pamela S. Schindler. – Eighth Edition. – Mcgraw Hill Higher Education, November 1 2002. – 640 p.

85. *Ermak P.* La recherche d'information sur l'Internet / P. Ermark // *Revue Française de Comptabilité*. – RFC 300. – Mai 1998. – P. 7-9.

86. *Fülbier Rolf Uwe.* Approaches to accounting research – Evidence from EAA Annual Congresses / Rolf Uwe Fülbier, Sellhorn Thorsten [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=985119&http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=approaches%20to%20accounting%20research%20%E2%80%93%20evidence%20from%20eaa%20annual%20congress&source=web&cd=1&ved=0CEkQFjAA&url=http%3A%2F%2Fpapers.ssrn.com%2Fsol3%2FDelivery.cfm%3Fabstractid%3D985119&ei=1tcLUOPEEIO1hAeYqe

mECg&usg=AFQjCNEVwoHcdpf7oPlXZJZJRtkPm7aPBA.

87. Gordon Teresa P. Reading and Understanding Academic Research in Accounting : A Guide For Students / Teresa P Gordon, and Jason C. Porter // Global Perspectives on Accounting Education. – Vol. 6. – Iss. 1. – Article 1. – 2009 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://digitalcommons.bryant.edu/gpae/vol6/iss1/1>.

88. *Lakatos I.* Criticism and the Methodology of Scientific Research Programmes, in: Proceedings of the Aristotelian Society / I. Lakatos. – Vol. 69. – 1968. – P. 149–186.

89. *Laughlin R.* Empirical Research in Accounting: Alternative Approaches and a Case for ‘Middle Range’ Thinking / R. Laughlin // Accounting, Auditing and Accountability Journal. – Vol. 8. – N 1. – 1995. – P. 63–87.

90. La recherche en Comptabilité [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.univ-orleans.fr/log/RessourcesBiblio/RechercheCompta.html>.

91. *Manicas P.* Accounting as A Human Science [Text] / P. Manicas // Accounting, Organizations and Society. – Vol. 18. – N 2/3. – 1993. – P. 147-161.

92. *Margaret J.* What Makes Science Successful? / Margaret Jacob. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.americanscientist.org/bookshelf/id.3176,content.true,css.print/bookshelf.aspx>.

93. *Harnad Stevan.* Open Access Scientometrics and the UK Research Assessment Exercise. Preprint of In-vited Keynote Address to 11th Annual Meeting of the International Society for Scientometrics and Infor-metrics / Stevan Harnad. – Madrid, Spain. – 25-27 June, 2007 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://eprints.ecs.soton.ac.uk/13804/03/oa-scientometrics.pdf>.

94. *Power Michael.* Accounting and Science: Natural Inquiry and Commercial Reason / Michael Power. – Cambridge Studies in Management: Cambridge University Press, June 28, 1996. – 312 p.

95. Research in accounting in emerging economies. Vol. 3 : edited by R.S. Olusegun Wallace, John M. Samuels, Richard J. Briston and Shahrokh M. Saudagaran. – JAI Press Inc.: Greenwich CT, 1995. – 321 p.

96. *Riahi-Belkaoui A.* Accounting, a Multiparadigmatic Science Praeger /

AhmedRiahi-Belkaou. – July 30, 1996. – 208 p.

97. The Open Research Web : A Preview of the Optimal and the Inevitable / N. Shadbolt, T. Brody, L. Carr and S. Harnad. – 2006. \ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.ecs.soton.ac.uk/1245>.

98. *Smith Malcolm*. Research Methods in Accounting / Malcolm Smith, Edith Cowan. – University : SAGE Publications Ltd, 2003. – 256 p .

99. *Tomkins C*. The Everyday Accountant Researching his Reality / C. Tomkins, R. Grove // Accounting, Organizations and Society. – Vol. 8. – N 4. – 1983. – P. 361-374.

100. *Zaccardelli Marjo*. La recherche en comptabilité financière, l'analyse fondamentale et les marchés des capitaux / Marjo Zaccardelli. – Avril 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.archipel.uqam.ca/2172/1/M10944.pdf>.

101. *Zeff S. A*. A study of academic research journals in accounting / S. A. Zeff // Accounting Horizons. – 1986. – № 10 (3). – P. 158–177.

Навчальне видання

Легенчук Сергій Федорович,

Чік Марія Юріївна,

Хоменко Ганна Юріївна

**ОСНОВИ НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ
В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ**